TARTU ÜLIKOOL

AJAKIRJANDUSE KATEEDER

K. ARU

EESTI AJAKIRJANDUS JA SELLE KIRJANDUSOSA SAJANDIVAHETUSEL (1896 - 1907)

Tartu Ülikooli
Filosoofia teaduskonna
magistritööde kaitsmise komisjoni
otsusega 29. 05. 1992
on Krista Aru
omistatud filosoofia magistri
kraad eesti kirjanduse alal.
Rektori kantselei

Tartu 1992

SISUKORD

I. Sissejuhatavat 1. ..... lk 3-12

2. ..... lk 13-21

II. Eestikeelne ajakirjandus aastail 1896-1907 .. lk 22-104

1. Aastad 1896-1901 ..... lk 22-46

2. Aastad 1902-1905 ..... lk 47-73

3. Aasta 1906 ..... lk 74-92

4. Aasta 1907 ..... lk 93-104

III. Eestikeelse ajakirjanduse kirjandusosa aastail 1896 - 1907 ..... lk 105-209

1. Üldist ..... lk 105-110

2. Ajakirjandus ilukirjanduse levitajana ..... lk 110-119

3. Hariva põhifunktsiooniga kirjanduskäsitlused ..... lk 119-128

4. Perioodilised trükitooted kirjanduse interpreteerijate ja väärtustajatena ..... lk 128-209

IV. Kokkuvõtvat ..... lk 210-213

V. Kasutatud kirjandus ..... lk 214-221

VI. Kasutatud lühendid ..... lk 222-224

VII. Lisad nr.1-11

VIII. Väljaannete register

I. SISSEJUHATAVAT

1.

Eestikeelne ajakirjandus kandis ja kajastas oma rahva kujunemist kultuurrahvaks. Rahuldades rahva teadmistejanu ja pakkudes mitmekülgset informatsiooni, olid väljaanded ajakirjanduse hälliaegadest peale esteetiliselt ja eetiliselt harivad. Ajakirjandus oli inimsõbralik ja tundis oma vastutust rahva ning maa oleviku ja tuleviku ees:"... tõsine Eesti ajakirjanik võib ühtlasi suurele hulgale vaimliseks juhiks saada, misläbi tema meie tuleviku kujunemise kohta kaasa võib rääkida" (Pm 1904, 8.X, nr.226).

Eesti ajakirjandusel on oma algusperioodil (1766-1857) olnud silmapaistvaid humanistlikke seisukohavõtte, tal on olnud oluline mõju rahva vaimu- ja majanduselule (vt J.Peegli uurimused aastaist 1957, 1968, 1972, 1966, 1978, 1982, 1984 jt).

Poliitilise ajakirjanduse tekkimist senise valgustuslik-õpetliku kõrvale C.R.Jakobsoni ajalehega "Sakala", "Sakalaga" kaasnenud ajakirjanduse funktsioonide mitmekesistumist, perioodika osa rahvusliku ärkamisaja ideedes ja võitlustes on põhjalikult käsitlenud mitmed uurijad: E.Jansen (1957, 1968, 1971, 1987), H.Kruus (1928, 1957), R.Põldmäe (1957, 1962, 1978, 1979, 1981), M.Kahu ((1964, 1966, 1974) ja teised. Fr.Tuglas oma teoses "Ado Grenzsteini lahkumine" (1926) on pakkunud tervikpildi XIX sajandi teise poole ajakirjanduse teedest ja telgitagustest, toimetajate omavahelistest jagelemistest tsensorite lubamiste ja mahakriipsutusteni. K.Taev oma väitekirjas "Eesti kirjandus tsaristliku tsensuuri kammitsas (1850-1870)" (Tartu, 1963) ning S.Issakov arvukates publikatsioonides (raamatuna 1983) on lisanud olulist teavet tsaarivalitsuse tõketest ja piirangutest rahvusajakirjandusele.

XIX sajandi viimasel kümnendil ühiskonnas toimuma hakanud sotsiaal-poliitilised tegurid, mis viisid 1905/1907.aasta revolutsioonini, mõjustasid oluliselt ajalehtede - ajakirjade väljaandmist ja nende sisu. Meil on olemas põhjalikud uurimused üksikute väljaannete kohta: J.Depman: "Rahva Lõbu-lehe" asutamisloost (1962), A.Undla-Põldmäe: Lilli Suburg ja tema ajakiri "Linda" (1966, 1976), J.Käosaar: "Teataja" saamisloost ja algupäevist (1971), E.Brand "Virmaline" (1969), A.Palm: Kuukirja "Eesti Kirjandus" asutamine ja algusaastad (1983), T.Sinissaar: Lühiülevaade "Päevalehe" algusaastatest (1976) jt. On ilmunud ka mitmeid üldistavamaid käsitlusi: eestikeelsest saksa ajakirjandusest XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi esimesel kümnendil (O.Ibius 1969, 1971), eestikeelse satiiriajakirjanduse algusest (A.Palm 1971), eesti ajakirjadest (H.Karm 1981), töölisajakirjanduse ajaloost (E.Laul 1962), ajalehest "Postimees" 1857-1907 (Tartu 1909)jt.

Kui eesti ajakirjanduse ajalugu selle algusest kuni XIX sajandi90.aastateni on käsitletud kui protsessi seoses ühiskonnas aset leidnud muudatustega, siis sajandite vahetuse ajakirjanduse kohta puudub selline üldistav ülevaade. Seda pole suutnud pakkuda ka H.Helm oma raamatus "Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu" (1936) ega L.Lumiste monograafias "Eesti ajakirjanduse ajalugu" (1977). Sellise kõiki väljaandeid haarava nn ajakirjanduspildi puudumisel on objektiivsed põhjused: ajakirjanduse ajaloo uurimisega (kui mõned üksikud katsed välja arvata - nt EÜS-i Albumi VI lehes ilmunud artikkel "Eesti ajakirjanduse ajaloost" (1901), "Postimees" 1857 - 1907 (1909)) hakati süstemaatiliselt tegelema alles Eesti Vabariigi aastatel (kogumikus "Õitsituled" avaldati sellealaseid materjale võrdlemisi palju).

Nõukogude aja uurimistöö põhirõhk kandus algusaastate ja XIX sajandi ajakirjandusele (Peegel, Põldmäe, Jansen jt). XX sajandi

ajakirjandusest pälvisid tähelepanu (tulenevalt teadusmaailma mõjutanud ühekülgsest ideoloogilisest suunamisest) eelkõige töölisväljaanded ja revolutsioonilised parteilehed (E.Kaup 1962, E.Laul 1962, J.Ant 1975 jt). Üksikud sotsiaaldemokraatlikud väljaanded ("Tööline", "Edasi", "Sotsiaaldemokraat") nimetati "rahvaajakirjanduseks" ja neile anti ühiskonnas ja ajakirjanduselus kõrgelt väärtustatud koht, mis tegelikkuses pole neile kunagi kuulunud. Samas jäid vaatluse alt kõrvale sellised suured ajalehed nagu "Uus Aeg", "Eesti Postimees", enamus aineajakirjadest, vaimulik ajakirjandus ja suur osa paikkondlikest väljaannetest.

Akadeemiline eesti kirjanduse ajalugu (III osa, Tln,1969), pakkudes ülevaadet sajandivahetuse eesti ajakirjandusest, hindab perioodilist trükisõna eelkõige kui ideoloogilise ja poliitilise võitluse relva. Sellest johtuvalt on vähe tähelepanu pööratud ajakirjandusele kui rahva kultuurilise arengu edendajale ja juhtijale. Ometi pandi pingelise poliitilise olukorraga aastatel (1905-1907) alus mitmele rahvusliku kultuuri arengut edasiviinud üritusele ("Vanemuise" ja "Estonia" teatrimajade ehitus, Tartu Lasteaja Seltsi, Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi, Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi asutamine), paranes rahva haridustase ja arenes seltsiliikumine (Kruus 1928:144). Käesoleva sajandi algusaastatel täienes ja mitmekesistus ka kultuurikäsitlus ("Noor-Eesti" kultuuriuuenduslikud seisukohad).

Kas ja milline oli selles kultuurilises arengus perioodilise trükisõna osa? Vastus küsimusele eeldab kõigepealt perioodilise trükisõna enda sisemise arengu vaatlust.

Antud töö üks ülesandeid ongi anda ülevaade eestikeelsest ajakirjandusest perioodil 1896-1907.

Eesti külaühiskond oli 19.sajandi 90-ndate aastate alguseks kaotanud need majanduslikud ja ühes sellega ka ideoloogilised alused,

mis olid toitnud ärkamisaja meeleolusid ja edasiliikumist (Kruus 1928: 68-78). Aastatel 1882/1883 senaator Manasseini revisjoniga alanud venestuspoliitika all kängus rahvuslik elu ja rahvuslik mõte liikus tegelike ülesannete juurest unistuste valda.

Ometi olid venestusajal kõige negatiivse kõrval ka mõned positiivsed momendid: reformid kiirendasid feodaalkorra hävitamist ning üleminekut ratsionaliseeritud turu- ja rahamajandusele, vabastasid kultuurielu saksa ainumõjust, kiirendasid eesti haritlaskonna väljakujunemist, pakkudes viimasele senisest avaramaid õppimis- ja teenimisvõimalusi Venemaal (Võidupüha 1936: 33). Nende mõju hakkas ilmnema ühiskonna majandus- ja sotsiaalelu vallas möödunud sajandite vahetusel.

Kapitalismi sissetungil lagunes senine Baltimaade seisuslik ühiskond, kasvades klassiühiskonnaks, mille kihijaotused ei olnud enam määratud seadustega, vaid tegelike vahekordadega majandusprotsessis (Laaman 1937:68).

Talude päriseksostmise võimalus, oma majapidamiste sisseseadmine, äratas eestlasest taluperemehe. Linnadesse kerkisid vabrikud ja tehased (1890.aastal - 44 vabrikut või tehast 12960 töölisega, 1902.aastal - 83, ligi 22000 töölisega - Спасок 1903: 14), ning neisse valgus maal laostunud talupoegade vool. Neist tuli tööjõudu tehastele, aga ka käsitöölisi, iseseisvaid väikeettevõtjaid.

Majandusalane aktiivsus viis uute trükikodade asutamisele: kümne aasta jooksul tekkis Eesti- ja Liivimaal neliteist uut trükikoda (1890.a.-30, 1900.a.-44, - Eesti raamat 1978:137). Kiiresti kasvas eestikeelne trükisõna. Ajavahemikus 1880-1889 ilmus 143, 1890-1899 juba 242 ja 1900-1909 juba 392 raamatut aastas (Eesti raamat 1978:106).

Tänu suhteliselt korralikule koolidevõrgule oli 1897.aasta

rahvaloenduse andmeil kirjaoskajaid Eestimaal 79,9% ja Liivimaal 77% elanikkonnast. Rahva haridustase paranes sajandivahetusel veelgi, sest rahvakoolide kõrvale hakati asutama ministeeriumikoole, kujunes välja keskkoolidevõrk (Liim 1973 : 703).

Küla sotsiaalse struktuuri muutumine, linnastumine, elavnenud kauplemine, teedevõrgu täienemine (uus transpordiliik - raudtee), kõigi sidevaldkondade (post, telegraaf) areng ning muidugi rahva haridustaseme tõus, kasvatasid ühiskonna informatsioonivajadust.

Neile majanduslikele, sotsiaalsetele ja kultuurilistele vajadustele vastavalt ajakirjanduse loomulikku arengut aga takistas tsaarirežiimi võimuaparaat.

Sellest hoolimata oli 1906/1907.aastaks olemas mitmekesine ja üldjoontes ka omakeelse ühiskonna vajadustele vastav eestikeelne ajakirjandus. Milline oli see kujunemisprotsess, tänu millele sai võimalikuks eestlusele oluline teabe- ja ideederinglus?

Vaatlusaluse perioodi piiritlemine aastatega 1896 ja 1907 on muidugi mõneti kunstlik, sest ajakirjandus arenes ja toimis nii enne kui pärast märgitud aastaid. Kuid on põhjendav eestikeelse perioodilise trükisõna kiire ja kardinaalse edasiliikumisega just nimetatud perioodil. Vähetult enne ja pärast nimetatud aastaid on meie rahvusliku ajakirjanduse areng stabiilsem.

Aastatel 1896/- 1907 Eesti- ja Liivimaa kubermangus ilmunud saksa- ja venekeelset ajakirjandust antud töös ei käsitleta. Et aga paremini esile tuua eestikeelsete ajalehtede ja ajakirjade kiiret kasvu, on lisas (nr 1) esitatud arvuline võrdlus eesti-, vene- ja saksakeelsete väljaannete kohta Liivi- ja Eestimaa kubermangudes.

Ühiskondlik-poliitilistest oludest tingituna kujunes eesti-

keelne ajakirjandus rahva- st kõigile keelt valdavatele inimestele suunatud, - ajakirjandusena. Seepärast on ka saksa- ja venekeelsete väljaannete puhul arvestatud vaid neid ajalehti ja ajakirju, mis oma temaatikalt ja esituslaadilt ei olnud piiritletud (nt kõrvale on jäetud saksakeelsed teaduslikud ja seltside väljaanded). Liivimaa kubermangu pealinnas Riias ilmunud ajalehtede-ajakirjade puhul pole arvestatud neid perioodilisi trükitooteid, mis eestikeelsele keskkonnale pöörasid tähelepanu vähe või üldse mitte.

Ajakirjanduse ülevaate osas pole puudutatud ajaloosündmuste käiku, sest seda perioodi on küllalt üksikasjalikult ja mitmest aspektist suhteliselt palju valgustatud (Eesti NSV ajalugu II köide 1963, E.Plotnik 1965, H.Moosberg 1955, E.Kaup 1967, T.Karjahärm 1974, A.Lebbin 1970, M.Jürisson 1907, M.Martna 1930, H.Kruus 1926-1928, Ed.Laaman 1964, 1905.Aasta Seltsi Toimetised 1932, artiklid ajakirjades "Proletaarne revolutsioon Eestis", "Klassivõitlus" jne). Loomulikult mõjutasid toimunud protsessid ja sündmused ajakirjandust ning seeläbi on neid antud töös ka mainitud.

Ülevaate andmiseks eestikeelsest ajakirjandusest aastatel 1896-1907 on autor läbi töötanud kõik tol perioodil ilmunud ja talle kättesaadavad olnud perioodilised väljaanded - 106 peaväljaannet ühes 48 kaasande ja lisalehega. Neist mahukaim oli ajaleht "Postimees", mis ilmus kõik need aastad päevalehena, keskmiselt 292 numbrit aastas. Lisaks 25-le ajakirjale, mida oli kokku 1274 numbrit (mahukaim "Linda" - 490 numbrit, "Põllumees" -259 ja "Rahva Lõbuleht" - 94 numbrit), on läbi vaadatud ja arvestatud ka nn peidetud ajakirju, mis ilmusid kas pühadealbumitena (nt A.Perdi albumid), lendlehtedena (nt J.Dunkeli "Vaimu Tuul..." või ka eraldi kirjastustena (G.Allo "Kristlik Perekonna Leht").

Niihästi ilmumise regulaarsuse, sisu kui ka eesmärkide poolest olid kõik nimetatud väljaanded ajakirjad, kuigi Trükiasjade Peavalitsuse vastavat ametlikku luba neil ei olnud.

Sel perioodil ilmunud koguteostest on töö teises osas käsitletud ka ühiskonna vaimset elu kujundanud väljaandeid, mis ilmusid vähemalt kord aastas ning mis vabamate trükivõimaluste ajal oleksid võinud kujuneda ka ajakirjadeks (Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, "Kiired", "Edasi", "Lõbu ja teadus", "Noor - Eesti"). Kõrvale on jäetud kitsama ainekäsitlusega aastaraamatud (nt Karskusseltsi Aastaraamat).

Uurimistöö lähtealuseks oli Richard Antiku koostatud bibliograafia "Eesti ajakirjandus 1766-1930" (1936). Fr.R.Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis väljaannete kàllal töötades selgus aga, et on ilmunud ka ajalehti, mida Antik ei nimeta ("Kalev", "Täht"). Need väljaanded puudusid ka kirjandusmuuseumis, Ajaloo Keskarhiivis ja Teaduste Akadeemia Raamatukogus. Ajakirjanduse üldpildis on neid ajalehti siiski arvestatud, sest nende toimetajate, sisu ja suuna üle oli mõningal määral võimalik otsustada teèstes ajalehtedes avaldatud refereeringute põhjal.

S.Issakovi andmetel on ainsad eksemplarid ajalehte "Täht" ja "Laine" säilinud Leningradi arhiivis (Issakov 1983: 148 ja 152).

Ajakirjanduse osa eesti rahva äratamisel, säilitamisel ja arendamisel on olnud asendamatu. Kuid oma põhiolemuselt liberaalne eesti keelne ajakirjandus oli piiratud Vene tsaarivalitsuse poolt. Selleks vallaks, mille kaudu ja abil ajakirjandus täitis oma kohust rahva ees, sai kultuur kogu tema mitmekesisuses. Eriline roll langes ajakirjandusele kui sel ajal kõige kättesaadavamale, rahvalähedasemale ja kergemini viljeldavale kunstilise kultuuri harule. Kirjandus oli tol perioodil omamoodi ajakirjandussisene nähtus. Omavahel olid sageli lahutamatud kirjaniku ja ajakirjaniku mõisted, sest paljud kirjanikud olid ka igapäevase lehetöö tegijad (Ed.Vilde, J.Mändmets, K.A.Hindrey, E.Enno). Ja kes otse toimetuses tööl ei olnud, avaldas oma uudisteosed ikkagi ajalehtedes ja ajakirjades, sest rahva ostujõud oli väike, algupärast kirjandust ilmus vähe ja väikeses tiraažis. Kuni 1905. aastani sattus väärtuslikum osa algupärandeist just ajalehtede joone alla. Lisaks algupärandeile avaldasid väljaanded ka palju ja mitmekesist tõlkekirjandust (vrd Issakov 1982).

Avaldataval ilukirjandusel oli täita mitu ülesannet. Ajakirjanduse teemadering oli tsensuuri poolt piiratud, seda veidigi laiendada püüti ilukirjanduse abil. Teiseks taheti "heade ja põnevate" juttudega suurendada väljaande populaarsust ja levikut. Venestatud kool ja napid eneseharimisvõimalused nõudsid missioonitundega ajakirjanduselt rahva esteetilist harimist.

Ajalehtede-ajakirjade kirjandusosa ei piirdunud sugugi ainult ilukirjandusega. Tähelepanuväärival kohal oli paljudes väljaannetes kirjanduskäsitlus (teose tutvustus-arvustus, kirjanduselu päevaküsimused, kirjanike ja teiste maade kirjanduse tutvustused jne).

Käesoleva töö teises osas püütakse üldjoontes näidata, kui mitmekesine ja rohke oli ajalehtedes-ajakirjades avaldatud ilukirjandus. Põhitähelepanu töö selles osas on aga pööratud ajakirjanduse rollile oma kaasaja kirjanduselu kujundamisel ja suunamisel. Selleks on analüüsitud enamik (mitme väljaande puhul ei olnud võimalik läbi töötada kõiki numbreid, sest neid ei ole säilinud - nt 1906.aasta alguse "Uudised") ajalehtedes-ajakirjades-koguteostes ilmunud ja kirjandust puudutanud kirjutisi. Arvestamata on jäetud vaid ajalehtedes ilmunud kommentaarideta rubriik "Meile saabunud raamatuid", kui see ilmus ebaregulaarselt ning ilma hinnanguta (soovituse-laituseta).

Seega eeldaks antud töö II osa ka korrektset ülevaadet eesti kirjandusest aastatel 1896-1907. Ometi on selle esitamisest loobutud, sest siinesitatu saaks põhiliselt olla vaid olemasolevate uurimuste kordamine. Paljudest monograafiatest ja artiklitest on selles töös kõige enam toetutud Friedebert Tuglase monograafiale "Kriitiline realism" (1947) ning kogumikus "Raamatu osa Eesti arengus" (1935) avaldatud artiklitele. Rohkem või vähem on arvestatud ka teisi nende aastate eesti kirjandust käsit-

levaid uurimusi.

Kirjandusküsimusi puudutavale osale on olnud eeskujuks V.Alttoa monograafia "Eesti kriitika XIX sajandil" (1977). Ent erinevalt V.Alttoa uurimustest on siinses töös rõhk just konkreetsete perioodiliste väljaannete kirjandusosal ning selle sisulistel muudatustel. Sellest tulenevalt on vaatluse all mitte ainult tähtsamad ajalehed-ajakirjad vaid ka kogu aine-, vaimulik- ja paikkondlik ajakirjandus.

Kuigi vaadeldav periood (1896-1907) on piiritletud eelkõige ajakirjanduses toimunud muudatusi arvestades, on see aeg ka kirjanduselus küllalt pöörderikas: kriitilise realismi tõusu- ja õitsenguaeg, "Noor-Eesti" esilekerkimine.

Eesti kirjandusloolased on seda perioodi oma vaatenurgast uurinud alates K.A.Hermannist (1898). Hermanni alustatut on jätkatud ja täiendatud tänapäevani välja Fr.Tuglas (1920, 1934, 1947), M.Kampmann (1923, 1936), V.Ridala (1929), K.Mihkla (1933), Fr.Puksov (1933), P.Hamburg (1934, 1935), J.Roos (1936), A.Annist (1940), N.Andersen (1964, 1979), E.Nirk (1966, 1983), A.Vinkel (1966) ja paljud teised. Lisagem veel tendentslikud nõukogudeaegsed ülevaated: Eesti proletaarne kirjandus (toimetaja H.Lepik) 1951, Eesti kirjanduse ajalugu III (toim. E.Sõgel) 1969, Eesti kirjandus (toim. K.Leht) 1968 jt. Lisaks üldkäsitlustele on XIX sajandi lõpu ja XX sajandi kirjanduselu ilmet iseloomustatud mitmetes kirjanikumonograafiates (nt V.Alttoa: A.Kitzberg 1960, R.Alekõrs: E.Peterson-Särgava 1963, Eduard Vilde sõnas ja pildis 1966 jt) ning arvukates artiklites ajakirjades "Looming", "Keel ja Kirjandus" ja teadusasutuste koguteostes (kirjandusmuuseumi "Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed"). Kommenteeritud tekstivalimik "Eesti kirjanduskriitika 1875-1900" (1984) annab läbilõike eesti kirjanduskriitikast läi-

nud sajandi viimasel veerandil ning pakub lisateavet ka tollasest ajakirjandusest.

Siin esitatav üldvaade ei jälgi mitte niivõrd kirjanduse-siseseid protsesse vaid just areneva ja muutuva ajakirjanduse suhet ja seoseid kirjandusega.

Kirjanduse ja ajakirjanduse vahelistele suhetele on autor pööranud tähelepanu ka mitmetes varem ilmunud artiklites: Ajakiri "Looming" oma algusaastail (Fakt, sõna, pilt. X. Trt, 1981), Ajakiri "Vaba Sõna" 1914-1917 (Fr.R.Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi V kevadsessioon 27.IV.1984. Ettekannete teesid. Trt, 1984), Ilukirjanduslik-populaarteaduslik ajakiri Eestis 19.sajandi II poolel (Eesti ajakirjanduse ajaloost IV. Trt, 1984), Ajakiri "Noor-Eesti" (Eesti ajakirjanduse ajaloost V. Trt, 1987), Jaksoonia ja jaaksonlased (Vikerkaar 1990 nr.1), Eesti Vabariigi ajakirjad (Eesti ajakirjanduse ajaloost VI. Trt, 1991) ning päevalehe "Postimees" minevikku käsitlevates publikatsioonides (1990. ja 1991.aastal ajalehtedes "Edasi" ning "Postimees").

Ajakirjandus ja kirjandus ühiskondlike institutsioonidena on suuremate struktuuride - kultuuri ja ühiskonna-üksused ning on sõltuvuses neis toimuvast.

Paljudest võimalikest kultuuri definitsioonidest (vrd Vermeersh 1977) on alljärgnevas lähtutud kultuuri üldtuntud määratlusest, mille kohaselt kultuur koosneb sõnastatud ja ka sõnastamata mudelitest, mis on omandatud ja edastatud sümbolitega ning mis määravad inimgruppide saavutuste erinevuse, kaasa arvatud nende saavutused kunstilise kultuuri vallas. Kultuuri tuum koosneb traditsioonilistest (ajalooliselt päritud ja selekteeritud) ideedest ja nendes kinnistunud väärtustest. Kultuurisüsteemi võib ühest küljest vaadelda kui tegevuste tulemust, teisest küljest aga kui arengu tingimust (Kroeber ja Kluckhohn 1952:1818).

Kontseptuaalse selguse huvides eristatakse kultuuri sfääri nelja baasilise tunnuse järgi: 1) materiaalne ja mittemateriaalne kultuur; 2) eliit- ja massikultuur; 3) normatiivsed ja kognitiivsed elemendid kultuuris; 4) kultuur ja teised sotsiaalsed struktuurid (Vermeersh 1977: 41, 47).

Kirjandus ja ajakirjandus kuuluvad mõlemad mittemateriaalse kultuuri sfääri, kuid erinevad oma põhiolemuselt ja ülesannetelt.

Ajakirjandust kui üht teabelevi vormi - massikommunikatsiooni ehk massiteabe levi - iseloomustab teadete re/tiaalne, massiline, tehniliselt ja organisatsiooniliselt vahendatud ühepoolne institutsionaliseeritud levitamine suurearvulise hajutatud auditooriumi hulgas, kusjuures teadete iseloom on universaalne, avalik, mittesituatiivne, standartiseeritud ja sotsiaalselt

orienteeritud (Lauristin, Vihalemm 1977: 18 jj.).

Massikommunikatsiooni institutsiooni tegevus ühiskonnas on suunatud nende eesmärkide rahuldamisele, mille puhul on oluline tähtsus massilise teabelevi spetsiifilistel võimalustel (Janowitz 1978: 2-3).

Ajakirjandus avaldab regulatiivset mõju, st täidab organiseerivat, hinnangulis-normatiivset, väärtustav - integreerivat ja avaliku arvamuse loomise ja väljendamise funktsiooni, igas eluvaldkonnas sealhulgas ka kultuurielus. Ajakirjandus ei loo kunstilist kultuuri, kuid levitab laiale publikule eritasemelise kohusetundlikkusega, täpsuse ja asjatundlikkusega kultuuri sisu (Janowitz 1977: 72).

Massikommunikatsioonialaste uurimuste kõige üldisemaks aluseks on Harold Lasswelli fraas: kes kellele mida ütleb ja millise efektiivsusega. Iga konkreetne uurimus peab aga olema kontekstis toimivate ühiskondlike protsessidega, sest massiline teabelevi peegeldab ühiskonna sotsiaalseid struktuure ja väärtusi ja toimib omamoodi sotsiaalse valiku agendina (Janowitz 1978: 2/3 - 4/2).

Antud töös on ajakirjandusele lähenetud, silmas pidades nii massikommunikatsiooni teooria kui ka traditsioonilise žurnalistikateaduse põhiseisukohti. Ühest küljest vaadeldakse ajakirjandust kui sotsiaalset institutsiooni ning teisalt kui konkreetsete isikute loomevalda. Selline süntees on võimalik tänu sellele, et massikommunikatsiooniteooria ja žurnalistikateaduse uurimisobjekt on üks - ajakirjandus kui ühiskondlik nähtus. Ning vajalik, sest tegemist on ajaloolise teemaga, mille puhul ühene ainekäsitlus viiks ühekülgsema järelduseni.

Ülevaate andmisel eestikeelsest ajakirjandusest aastail 1896-1907 on püütud lühidalt iseloomustada iga väljaannet (kokku-

võtlikult on see esitatud väljaannete registris), näidates seda areneva ajakirjandussüsteemi ühe elemendina. Et kogu ilmunud ajakirjandust hinnatakse süsteemina, mitte üksikute elementide kogumina, on jälgitud nii selle väliseid muutusi (uute väljaannete juurdetulek, ilmumissagedus, -geograafia) kui ka sisulist teisenemist (uued teemad, tähelepanu keskendatus mõnele üksikule küsimusele, omavahelised suhted). Lisad nr 2, 3, 4 pakuvadki ülevaadet ajalehtede-ajakirjade kvantitatiivsest arengust.

Selgitamaks ajakirjanduse arengu kiirust ja ilmnenud vastuolusid, on lühidalt kirjeldatud ka ajakirjanduse üle valitsenud surveaparaati.

Lähtuvalt muutustest väljaannete sisus ja funktsioonides (nt hariva ja regulatiivse funktsiooni osakaal) ja üldise ajakirjanduspildi teisenemisest (nt aineajakirjade kiire areng aastatel 1902-1905) on kogu vaadeldava perioodi ajakirjandus jaotatud kolmeks: aastad 1896-1901; 1902-1905 ja 1906-1907.

Sellise ülevaatliku pildi esitamine ajakirjandusest võimaldab paremini mõista kogu ajakirjanduse ja üksikute väljaannete kultuuriküsitlusi, milledest selle töö tähelepanu on koondunud kirjanduskküsimustele.

Kirjandus on kunstiline fenomen, loodud individuaalse ande läbi ja vastu võetud üksikisikute poolt esteetilise naudingu või moraalse rahuldustunde saamiseks (Rosengren 1983: 11). Aga kirjandus on samas sotsiaalne institutsioon, mis kasutab oma meediumina sotsiaalset loomingut - sõna, keelt. Sellised traditsioonilised kirjanduslikud ühikud nagu näiteks sümbol või värsimõõt on sotsiaalsed juba oma olemuselt, sest nad on normid ja tavad, mis saavad kerkida ja kujuneda ainult ühiskonnas. Kuid lisaks sellele kujutab kirjandus "elu" ja "elu" on sotsiaalne tegelikkus kogu selle mitmekesisuses, nähtud ja esitatud kirja-

niku kui ühiskonna liikme poolt (Warren, Wellek 1978: 23/6).

Kirjandusteosed iseenesest, vaadelduna väljaspool sotsiaalset kommunikatsiooni, jäävad üksnes füüsilisteks objektideks. Kirjandus saab realiseeruda oma spetsiifilistes funktsioonides ainult igasugusele kommunikatsioonile vastavas ahelas A (autor) - K (kommunikatsioon) - V (vastuvõtja). Ehk teisiti - kui teos jõuab lugejani (Hoggart 1981: 9/11). Lisaks subjektidele sisaldab kirjanduskommunikatsiooni protsess endas ka tegevusi : loomingut, levitamist ja omaksvõttu. Kirjanduskommunikatsiooni teenib, st tagab selle efektiivse funktsioniseerimise, hulk institutsioone ja tegevusi (kirjandusteoste materialiseerimise ja levitamise moodused, kirjanike ja lugejate koolitus, kommunikatsiooni juhtimise vormid jne), millede hulka kuulub ka massikommunikatsioon (Watt 1978: 6/132). Ajakirjandus võib kirjanduskommunikatsioonis täita korraga ühte või mitut funktsiooni.

1) Levitaja-funktsioon tähendab kirjandusteose viimist lugejani. Sõltuvalt avaldatava sisust võib sel olla esteetiliselt hariv või meelelahutuslik eesmärk.

2) Organiseeriv funktsioon on suunatud kirjanduselu reguleerimisele. Tegemist on sel juhul otsese tegevuselekutsumisega, konkreetsete ülesannete püstitamisega. Kirjanduselu all on siinjuures mõeldud kõiki antud vallas aktuaalseid tegevusi, nähtusi ja objekte (Bernstein 1977: 20).

3) Integreeriv funktsioon sisaldab eelkõige kirjanduselu nähtuste hinnangulist tõlgendamist vastavalt kriteeriumidele, mis tulenevad ühiskonna või kindla sotsiaalse grupi (nt väljaande toimetus ja selle ümber koondunud sõpruskond) ideoloogiast.

4) Hinnangulis-väärtustav funktsioon tähendab konkreetse kirjandusteose vastuvõtu kujundamist. Selle eesmärk on kirjanduse interpreteerimine ja väärtustamine, suunates kirjandust vas-

[illegible]

tavalt ühiskonnas, sotsiaalsel grupil või ka üksikisikul olemasolevatele väärtusorientatsioonidele ehk vastupidine - ümberhäälestada väärtusorientatsioone vastavalt kirjanduse arengule (Rosengren 1983: 22).

5) Harivad kirjutised lisavad eelkõige vähem või rohkem uusi teadmisi ning kujundavad seeläbi ühiskonna esteetilist ja kunstilis-teoreetilist teadvust. Viimane esineb siinjuures omalaadse keskkonnana, kus kujunevad esteetiliste ja kunstiliste väärtusorientatsioonide kui ideaalide ja normide struktuurid, millised omakorda määravad kirjanduse ja kirjanduskommunikatsiooni iseloomu (vt Lauristin, Vihalemm 1977: 28-31, Bernštein 1976: 11-31; Watt 1978: 6/132-6/135; Literature as Communication 1989: 126).

See, milline on nende funktsioonide tähtsusjärjestus ajakirjanduses, kuidas ajakirjandus neid täidab, sõltub nii kirjanduse kui ka ajakirjanduse arengutasemest ning ühiskonna majanduslikest, sotsiaalsetest, kultuurilistest jt tingimustest (Rosengren 1983: 37).

Vaadeldes ajakirjanduse osa eesti kirjanduselu suunamisel ja hindamisel aastatel 1896-1907, on lisaks perioodilises trükisõnas ilmunule arvesse võetud ka kultuurpoliitiliselt tähtsamates koguteostes avaldatud kirjanduskäsitlused (ajalehtede lisalehtedes ilmunu pole eraldi välja toodud vaid on kokku arvestatud pealehes avaldatuga).

Konkreetse kirjutise funktsiooni määramisel on lähtutud kirjutise sisulistest eesmärkidest. Ilukirjanduse avaldamisega täidab ajakirjandus oma levitaja-funktsiooni. Väljaande puhul on oluline, kas ilukirjandust avaldatakse vaid juhuslikult või on sellel mingi seos toimetuse üldisema taotlusega; kas avaldatu

on ülekaalukalt meelelahutuslik või püütakse pakkuda ka tõsisemat ilukirjandust.

Väljaandes avaldatud kirjandustutvustused (eesti või väliskirjanikust või ka mõne teise maa kirjanduselust rääkivad kirjutised), kirjanduse ajaloo alased ülevaated (käsitlevad perioodi, kirjanikku või kirjandussuundumusi enne 1832/1833. aastat), mis erinevad teistest kirjutistest lisaks kitsamale teemale ka keelelt, ülesehituselt, esituslaadilt (puudub polemiseeriv toon), annavad lugejale ennekõike uusi teadmisi, täitmes seega harivat funktsiooni.

Enamust vaadeldaval perioodil ajakirjanduses ilmunud kirjanduskriitikast ei saa arvata kirjandusteaduse hulka, olgugi et traditsiooniliselt on kriitikat peetud sõnakunsti ajaloo ja teooria kõrval selle kolmandaks komponendiks (Wellek & Warren 1969: 41-42). Tegu oli ikkagi nn jooksva ajalehekriitika kui spetsiaalse ajakirjandusžanriga, mille eesmärk oli küll kirjandusteost interpreteerida ja väärtustada, kuid mis oma käsitlustasandilt ei pretendeerinud teaduslikkusele. Kuid juba konkreetse kirjandusteose esiletõstmine paljude hulgast on oma olemuselt väärtustav akt. Enamasti lisandus teose sisulisele tutvustusele ka kiitev või laitev hinnang. Kuigi kirjandusarvustuse puhul võime rääkida ka harivast funktsioonist (nt Villem Reimani kirjutised "Postimehes"), on ülekaalus siiski hindav-väärtustav lähenemine.

Organiseerivat funktsiooni saab ajakirjandus täita, korraldades või organiseerides mingit konkreetset kirjanduseluga seotud tegevust või nähtust (nt Eesti Kirjanduse Seltsi asutamist).

Ajalehtedes ja ajakirjades avaldatud juhtkirjad, kommentaarid, artiklid, mis hindavad kirjanduselu üldisemalt kui

seda teeb ühe kirjandusteose arvustus, tõstatavad probleeme, püüavad muuta hoiakuid või suhtumisi, on arvatud ajakirjanduse integreeriva funktsiooni hulka.

Antud töö teises osas ongi rõhk neil väljaannetel, mis avaldasid ilukirjanduse kõrval ka kirjanduskäsitlusi (vt lisa nr 5 ja 6).

Hariva, integreeriva, organiseeriva ja hinnangulis-väärtustava funktsiooni täitmist on nende perioodiliste trükitoodete puhul, kes sellelaadilisi materjale üldse avaldasid, hinnatud 4-pallises skaalas (vt lisa nr 6).

Ülevaade ilukirjanduse ja harivate kirjandusalaste materjalide avaldamisest peaks andma pildi väljaannete huvist kirjanduse vastu ning nende üldisest kirjanduslikkust suundumusest.

Selleks et hinnata ajalehe või ajakirja rolli kirjanduse retseptsiooni kujundamises, on nendes avaldatud organiseeriva, integreeriva ja hindav-väärtustava funktsiooniga kirjandusalaste kirjutiste põhjal püütud välja tuua väljaandele iseloomulikud seisukohad viies perioodil 1896-1907 olulisemas suunas (vt Olesk 1985: 307):

1. Rahvusliku kirjanduse olukord;
2. Kirjanduse ontoloogia ja funktsioonid;
3. Kirjandusteoste hindamise väärtuskriteeriumid;
4. Väliskirjanduse hindamine rahvusliku kirjanduse aspektist;
5. Kirjandusliku meetodi tõlgendamine ja väärtustamine.

Töös on esitatud ülevaade kahekümne ühe kirjanduskäsimusi kõige enam käsitlenud väljaande kohta.

Ka perioodi 1896-1907 ilmunud üksikuid kirjandusteoreetilisi käsitlusi on arvestatud kui lehe vaimsusele iseloomulikku, kui osa lehe vaimsuse piires edendatud kirjanduslikust diskussioonist (Peep 1977: 706).

Selline vaatlus näitab meile, milliseid kirjanduselu nähtusi ajakirjandus (ja konkreetne ajaleht või ajakiri) väärtustas või taunis, kas ja milline oli kirjandushinnangute lähtealus.

Ajakirjanduse ja kirjanduse suhetes tuleb aga tähelepanu pöörata ka asjaolule, mida esmakordselt mainis sotsiaalpsühholoog Kurt Lewin (Lewin 1947: 143-153) ning mida on edaspidistes käsitlustes uurinud ja täiendanud E.Feldmann (1975), H.M. Kepplinger (1975) jt. Nimelt kui lähtume Kroeber-Kluckholmi definitsioonist, et kultuur on kõikide sel ajal ja sellel kindlal elanikkonnal olemasolevate võimaluste, väärtuste, teadmiste, materiaalsete ja mittemateriaalsete elementide kogum, siis on selge, et üksikisikul on võimatu haarata seda kogumit tervikuna. Tervikut ei haara ka massikommunikatsioonivahendid, vaid nad valivad sellest välja nende jaoks mingil põhjusel olulisemad nähtused ja objektid, interpreteerivad ja väärtustavad neid ning esitavad siis juba vastuvõetaval (üldistatud, seletatud, näitlikustatud, aga ka lihtsustatud jm) kujul. Tekivad mõisted "tegelik" kultuur ja "meediumi" kultuur (Rosengren 1983: 23-24). "Meediumi" kultuuriga on omakorda seotud kõik massikultuuriga seostatavad küsimused (Rosenberg, White 1960, Arendt 1978 jt).

Seda erinevust olemasoleva ja ajakirjanduses esitatava vahel on vaja silmas pidada ka ajalehtede-ajakirjade kirjandusosa hindamisel.

Väljaanne võis mõned kirjandusteosed, kirjanikud, kirjanduseluga seotud küsimused maha vaikida, teised aga esile tõsta. Millised olid aastatel 1896-1907 ajakirjanduse poolt enam tähelepanu pälvinud teosed selle väljaselgitamiseks on kasutatud statistilist loendamist (vt lisa nr 10).

Statistilisel teel on välja toodud ka kirjandusest enim

kirjutanud autorid (vt lisa nr 11).

Antud töö kahte kirjeldavat osa - Eestikeelne ajakirjandus aastatel 1896-1907, ja Kirjanduskäsitlused perioodilises trükisõnas aastatel 1896-1907 - täiendavad väljaannete register, lisad, kasutatud kirjanduse ja lühendite loetelu.

II. Eestikeelne ajakirjandus aastail 1896-1907

1. AASTAD 1896-1901

"Eesti ajakirjandus on, paar lehte välja arvatud, niihästi vaimliselt kui aineliselt pankrott", teatas Ado Grenzstein 1896.aastal oma märgukirjas kuberner Suvorovtsevile (Tuglas 1926: 211).

A.Grenzstein, ühe tollase juhtiva ja venemeelse ajalehe "Olevik" väljaandja ja vastutav toimetaja, nägi ajakirjanduse vaimse pankrotistumise peamist põhjust ajalehtede-ajakirjade toimetajate vähenes hariduses ja arvestatava ideoloogiliselt suunava jõu puudumises: "Ainult keelamine ülemuse poolt või kontsessiooni andmine mõnele palujale ja ainult negatiivse tegevusega tsensor /-/ Muidu on lehed omaenese hoolde jäetud (Tuglas 1926: 211).

A.Grenzsteinil oli õigus: ajakirjandus oli pankrotis. Kuid selle tegelik põhjus oli tsaaririigi poolt ajakirjandusele kehtestatud tsensuuris ja järelvalves, mis oli ajakirjandusele keelanud tema spetsiifika - sotsiaalsete teemade käsitlemise - ning jätnud talle vaid piiratud tegevusvabaduse ja arenguvõimalused.

1905.aasta oktoobrimanifestini kehtis Tsaari-Venemaal ajakirjandusele seadus, mis kuulutati välja 6.aprillil 1865.aastal tsaari ukaasiga "Mõningate kergenduste ja soodustuste kinkimisest kodumaa trükisõnale" ühes täiendustega kehtivate tsensuurimäärusta juurde (Полное собр. зак. 1865 Г. XL, 41988). Seadus jaotas ajakirjanduse eeltsensuuriga ja eeltsensuurita ilmuvaks, pealinna- ja provintsiajakirjanduseks, perioodiliseks ja mitteperioodiliseks. Eestikeelsed väljaanded kuulusid kõik provint-

siajakirjanduse hulka, ning neile ei laienenud Peterburi ja Moskva päevalehtedele ja ajakirjadele lubatud soodustused (näiteks võimalus tasuda kautsjon 2500 - 5000 rubla ja ilmuda eeltsensuurita).

See 1865.aastal ajutisena vastu võetud seadus jäi püsima neljakümneks aastaks ja sai oma osialgsele 302-le punktile kõvasti täiendust. Näiteks täiendus 1872.aastast lubas siseministril väljaannet sulgeda ministrite komitee nõusolekul. Kahe aasta pärast sai aga siseminister õiguse sulgeda mistahes väljaanne siinuisikuliselt. 1873.aasta 16.juuni seadusega vastuvõetud § 140 ja § 156 keelasid ajakirjandusel igasuguste riiklikult tähtsate küsimuste arutamise. 1879.aastal anti kindralkubernerile õigus ise sulgeda kohalikke ajalehti ja ajakirju. 1882.aasta 27.augusti uute ajutiste eeskirjade järgi moodustati nn nelja ministri komisjon, kellel olid pressi üle kõikvõimalikud õigused: sulgeda väljaanne, võtta "kahtlastelt" isikutelt ära õigus ajakirja või ajalehe väljaandmiseks jne. (К.К.Арсеньевъ 1903: 72-131).

Aleksander III reaktsioonilist ajakirjanduspoliitikat jätkas 1894.aastal troonile tulnud Nikolai II.

Eesti- ja Liivimaal rakendas tsaarivalitsus oma tagurlikku ja ajakirjandusvaenulikku tsensuuri kooskõlas üldise poliitikaga Baltimaadel. 1880.aastate alguseni, Aleksander II valitsemise ajal, oli see passivselt heatahtlik, sest eestikeelsest trükisõnast loodeti endale liitlast võitluseks balti-saksa mõisnikega. Suhtumine muutus, kui Aleksander III alustas Balti kubermangude venestamist. Kõiki elunähtusi, ka ajakirjandust, hakati siis hindama uuest vaatenurgast: kas toetab venestamist või mitte (Kruus 1957: 172-199). Eestimaa kuberneri vürst S.Šahhovskoi ja Liivimaa kuberneri M.Zinovjevi hoogsal pealekaebamisel ja ettekandmisel võitis 1890.aastate alguseks valitsevates ringkodades arusaam, et rahvuskeelne ajakirjandus on venestusvastane ning

riiklikule poliitikale vastutöötav. Tsensuur muutus eriti rangeks, sest selle lülid (välja arvatud ehk Tartu tsensor aastail 1892-1903 Jaan Jógever) töötasid erakordse usinusega, eriti Tallinna tsensor Jüri Truusmann ja kubernerid S.Sahhovskoi ning M.Zinovjevi asemele määratud Surovtsev. Keelatud oli kritiseerida Tsaari-Venemaa korda, seadust, vóimumehi, seisuslikke vahesid, kóike, mida vóis tólgendada klassidevaheliste, sotsiaalsete vói rahvuslike kirgede óhutamisena. Ainult saksa rüütelkonna arvustamisele vaadati veidi leplikuma pilguga. Rangelt oli keelatud kóik, mis vóinuks venestamise vastu olla: rahvusliku kultuuri küsimused, emakeele areng jms. Tähelepanelikult valvati, et ei halvustataks venelgeusku, et teated välismaalt ei puudutaks ühiskondlikke liikumisi (Issakov 1971: 112-114; 137-140).

Lisaks keelamisele jagati toimetajatele ka ópetusi, mida ja kuidas peaks kirjutama (Issakov 1971: 128-129).

Rahu ja sóbralikku üksteise toetamist polnud ka eestikeelsete väljaannete endi vahel. Piiratud teemad ja käsitluslaadid kükkasid ajalehed majanduslikku kitsikusse ning sundisid toimetajaid "üleaedsete" peale kórgemale poole kaebama. Kuid "ei olnud ju vastuolud ajakirjanikkude vahel mitte ainult niisugused, kus lahku mindi ühiselt teelt ainult vóitluse abinóude valikus, edasirühkimise tempos jne, vaid lahkuminekud olid tihti palju sügavamad. Osa ajalehti oli Saksa, osa Vene móju all, osa kaitses Eesti kultuurilise iseseisvuse mótet" (Jürgenstein 1922: 14).

Eesti ajakirjanike vaheliste tülide vähendamiseks kutsus tollane Haapsalu ülem-talurahvakohtunik K.Hellat kokku nóupidamise. Esimesel kokkusaamisel 1895.aastal oli kóne all nn toimetajate aukohtu moodustamine, millest aga asja ei saanud. 1896. aastal peeti veel kaks konverentsi Tartus. Mólemad kulusid kahe vaenuvenna, "Oleviku" toimetaja A.Grenzsteini ja "Postimehe"

toimetaja K.A. Hermanni, omavahelistele vaidlustele (Prants 1922: 416).

Ometi võime aastaid 1896-1901 nimetada uuenduste ajajärguks eesti ajakirjanduses. Ajalehtedes ja ajakirjades käsitletavate teemade ring laieneb aasta-aastale. Muutub teemade käsitlustasand ja väljaannete žanriline pilt. Süvenevad ajalehe ja ajakirja vahelised erijooned. Ajakirjanike pere suureneb, paraneb nende haridus ja avardub maailmanägemine. Väljaannetest saavad erinevate maailmavaateliste liikumiste keskkohad ja tugipunktid. Uus sotsiaalne ärkamine hakkab kujundama ajakirjandust ja vastupidi.

1887.aastal ilmus eesti keeles 15 perioodilist väljaannet. 1896.aastal 14. Neist 8 ajalehte (üks päevaleht ja seitse nädalalehte), kolm ajakirja (üks nädalakiri ja kaks kuukirja). Lisaks ilmus kaks nn peidetud ajakirja pühadealbumite kujul: Jakob Ploompuu "Rahva Leht" ning Andres Perdi albumid. Ado Karotami algatus hakata Tallinnas välja andma teaduse saavutusi tutvustavat ajakirja "Lennu Teel Igavese jää väljale" lõppes ühe numbriga, sest väljaandele ei leidnud tellijaid. Lisalehti oli kümme ning neli neist kuulusid ajalehele "Eesti Postimees".

Kõigist nimetatud ajalehtedest-ajakirjadest ja albumitest kuus ilmusid Tallinnas (kolm ajalehte, peidetud ajakirjad ja "Lennu Teel ..."), neli Tartus (kaks lehte ja kaks ajakirja). Pärnus ilmus "Linda", Kuressaares "Saarlane", Viljandis "Sakala" ja Narvas "Virmaline".

Ajalehtede ja ajakirjade väljaandmine oli üksikisikute käes. Väljaandja oli enamasti ise ka toimetaja. Seetõttu oli ühe inimese osa väljaande ilmumiskäigus ja seisukorras üsna suur.

Väljaandjad rabelesid majanduslike raskustega. Selle põhjuseks oli lugejate puudus. Lehe väljaandmiskulud olid suuremad

kui leht sisse łõi. Ainuke leht, mis kiitles lugejate rohkusega, oli Jakob Kõrvi venestusmeelne "Valgus" (1.01.1896.a. tiraaź 10000, sama aasta septembris 11000 (Vlg ~~Valgus~~ 1896, 29. X, nr.44).

J.Kõrvi "Valgus" oli Põhja-Eestis valitsenud alates ajalehe "Virulane" sulgemisest 1888.aastal. 1886.aastal vendade Jüri ja Jaan Reinvaldi poolt Peterburis asutatud "Virmaline" oli "Valgusega" ühte mesti, kuid 1888.aastast Narvas ilmúdes oli muutunud vaid kohaliku tähtsusega leheks.

Vaimulik "Ristirahva Pühapäeva leht" ei sekkunud igapäevaelu korraldusse. Suure osa lehe mahust täitsid pühakirja seletused, õpetlikud lugemised, missionitöö küsimused jne. Nende kõrval jagatud vähene informatsioon elust omal maal ja teistel maadel oli enamasti neutraalne, vaba püüdest kedagi (ka teist väljaannet) naeruvääristada või halvustada.

1896.aasta ajakirjandus oli üsna ilmetu. Tsensuurivärava-test vähegi läbi mahtunud teemad - lastekasvatus, põllutöö, karskus, elukombed - olid kõik mitmel aastal juhtkirjadeks kirjutatud. Nüüd hakkas juhtkiri lehest ("Valgus", "Eesti Postimees", "Virmaline") hoopis kaduma. Juhtkirja kohta hakkasid täitma sõnumid, ametlikud teadaandmised, ülevaated koosolekutest või parimal juhul harivad artiklid.

Enamkasutatud žanr ajalehtedes oli sõnum, just laiendatud sõnum, mis täitis rubriigid: Uuemad sõnumed, Poliitika ringvaatus, Mõnesugust, Kodumaalt jne. Teistest erines väljanägemiselt (väike formaat) ja ka ajalehe kujunduselt A.Grenzsteini "Olevik". "Oleviku" rubriigidki olid pealkirjastatud omalaadselt: "Kool. Kodu. Kirik", "Valitsus, Kord. Kohus.", "Töö.Teenistus. Tervis", "Kirjandus. Seltsielu. Segasõnumed." Tänu A.Grenzsteini heale ajakirjanikuvaistule oli tema ajaleht teistest ilmekam ja sisu-

kam: "Olevik" avaldas huvitavaid reisikirjeldusi ja tuumakaid artikleid teaduse vallast.

Kõik väljaanded avaldasid kirjutisi üldistel teemadel : põllutöö, lastekasvatus, elukombed, karskus ning kordasid üksteist. Sotsiaalseid küsimusi ei puudutatud. Rahvusküsimustest julges ääri-veeri rääkida vaid "Postimees".

Ainus suuremat poleemikat tekitanud kirjutis 1896.aastal oli Jaak Järve "Tunne iseennast". Mõtted ja tõendused hinge suremata oleku kohta", mis ilmus 1895.aasta lõpust ajalehes "Eesti Põstimees".

Selle pika ja segase kirjatüki arvustamisele raiskasid kõik lehed oma ruumi. J.Järv oli tuntud-teatud "Virulase" päevilt sotsialistliku meelsusega mehena, kes seetõttu polnud korduvatest katsetest hoolimata uue ajalehe jaoks luba saanud (Issakov 1983: 135-145) "Virmaline" ja "Postimees" heitsid Järvele ette just endistest vaadetest loobumist. Erakordselt rõõmustas Järve "spiritismuse missionitöö" üle ajaleht "Valgus". "Eesti Postimees" oli hakanud "Valguse" ärksamaid lugejaid endale meelitama. Järve abil lootis Kõrv "Eesti Postimeest" kiiremini põhja lasta (EPm 1896, 8.III, nr.10).

Selline suur tähelepanu kirjatükile, mis seda ka oma eesmärgiseadet ei väärinud, sai tekkida ainult seetõttu, et kitsal ajal püüdsid toimetajad selle najal lahendada mitut ülesannet: täita lehepinda, õiendada arveid vastastega ja väljendada oma arusaamist ilmast ja inimestest.

Ajalehtedest veidi sisukamad olid ajakirjad: H.Prantsu nädalakiri "Linda" Pärnus, H.Laasi 1895.aastal asutatud kuukiri "Põllumees" ja K.A.Hermanni 1885.aastal ilmuma kakanud "Laulu ja mängu leht" Tartus. Nimelt olid need väljaanded, nagu üldse ajakirjale tunnuslik, piiritlenud oma teemaringi ning keskendunud

mónele valdkonnale. Kóige konkreetsema sisuga oli isehakanud ajakirjaniku Hendrik Laasi "Póllumees". Esimesed póllumajanduslikud eriväljaanded olid ilmunud lisalehtedena (nt "Eesti Postimehe" lisana "Eesti Póllumees" 1869-1889). oli aga iseseisev ajakiri, mis pakkus póllumehele igapäevases töös vajalikke teadmisi. Laas tellis kaastööd erialaspetsialistidelt ning kóigi raskuste kiuste (maksis igal aastal ajakirjale juurde 500 rubla) suutis ajakirja algusaastatel hoida hinnataval tasemel. Viimast soodustas see, et Laasil endal oli katsetalu, mille juures ta 1900.aastast alates korraldas póllumajanduslikke kursusi.

Karl August Hermanni "Laulu ja mängu leht", kuukiri Eesti muusika edendamiseks, oli tegelikult parima endast - koorilaulud, noodid, komponeerimisópetuse, näitemängu - ja lauluópetuse seltsidele - juba andnud ning vaevles lugejate puudusel (umbes 300 tellijat). Et väljaannet, mida K.A.Hermann pidas ise eesti rahvale väga oluliseks, alles hoida, tói Hermann üha rohkem ajakirja sisse salmikuid, ópetlikke palasid, jutustusi muusikainimeste elust. Ajakiri kaotas oma esialgse ilme ja muutus segasisuliseks väljaandeks.

Kolmas ajakiri - "Linda", oli Hendrik Prantsu ajal muutunud segasisuliseks pereleheks. Ajakirjas oli kólm póhilist teemat: Soomemaa tutvustus: soome keel ja selle rikkused; lastekasvatus, seltsielu, koolitöö jms Soomes. Paljud kirjutised olid tólgitud otse soome ajakirjandusest, tólkijaks H.Prants ise. Soome elamist ja olemist seati "Lindas" eestlastele eeskujuks. Samavórra mahukas oli "Lindas" kóik elukommetega seonduv: abieluópetused, nóuanded noortele neidudele ja vanapoistele jne. Kirjatükid täitsid kasvatuslikku funktsiooni, kuid neis puudus arutlus, veidigi teaduslikum lähenemine. Oli moraliseerimine, mis ko-

hati muutus lihtsalt teema ümber keerutamiseks. Kuid tähelepanuväärsed olid ajakirja kirjutised kodumaa ajaloost. Olude tõttu oli see peamiselt kodumaa arhitektuuriliste vaatamisväärsuste ajalugu (lossid, kirikud), tutvustava ülesandega, ent selles võis kohata ka üsna selgeid vihjeid eestlaste paremate st ja halvemate st päevadest.

Aasta lõpu poole seadis Prants ajakirja ette veel ühe ülesande: asendada Pärnus puuduvat ajalehte. Üle jõu käiv koorem muutis "Linda" numbrid sisult ebaühtlasteks.

J.Ploompuu ja A.Perdi väljaanded esindasid just Soomes küllalt levinud rahvalehe tüüpi. Sisuliselt olid need ajakirjad, mis ilmusid kaks või kolm korda aastas, pühadeks. Seepärast olid nad väljanägemiselt pühadehõngulised: illustreeritud, rohke ilukirjandusega. Lugejate poolt olid albumid oodatud, sest pakkusid mitmekesist lugemist: harivat, meelelahutuslikku, uudislikku. Selline ajakiri puudus ning seetõttu olidki näiteks Perdi albumite tiraažid küllalt suured .

J.Ploompuu 1896.aastal ilmumist alustanud "Rahva Leht" pli Perdi albumitest religioossem. Iga number algas pühadejutlusega tuntud ja lugupeetud eesti kirikuõpetajalt (Jaan Bergmann, Martin Lipp, Rudolf Kallas, Jakob Hurt jt), järgnesid pühadeluuletused ja -kirjutised.

Eesti ajakirjanduse üldist pilti muutnud sündmus toimus 1896.aasta lõpus. Rahvusmeelsed haritlased Oskas Kallas, Karl Koppel ja Jaan Tõnisson ostsid 10000 rubla eest K.A.Hermannilt ajalehe "Postimees". J.Tõnisson sai ajalehe toimetajaks ja varsti ka ainsaks omanikuks ning väljaandjaks (Pøstimees 1909: 65).

J.Tõnissoni esimeses teretuses "Lugejatele" oli kokkukõla J.W.Jannseni seisukohtadega "Perno Postimehe" ja "Eesti Postimehe" aegadest: "Mis tahab uus toimetus? Üksnes seda, mis õige Jumala ees, kohus riigivalitsuse ees ja puhas südametunnistuse

ees, mis tõsiseks kasuks tuleb Eesti maale ja rahvale. Meil on lipukirjaks Peetruse sõna: Armastage vendi, kartke Jumalat, austage kuningat! mis ju niisama palju tähendab, mis meie rahva sees ja südames liigub: Keiser, usk ja isamaa!" (Pm 1896, 2.XII, nr.263).

Midagi uut neis sõnades ei olnud. Kuid oli usku, kindlust ja elujõudu. Seda, mida eesti ainsa päevalehe uuelt toimetajalt oodati (J. Kõpp 1954: 201).

1897.aasta alguses toimus Tartus järjekordne eestikeelsete väljaannete toimetajate kokkusaamine. A.Grenzsteini algatusel võeti seal esmakordselt kõne alla ajakirjanduse ülesanded. Grenzstein esitas "ajanõuete raudsest seadusest" lähtudes oma seisukoha: Eestil tuleks end heatahtlikult riigivõimu alla seada, ta sõna kuulata ja tahtmist täita, muidu ootavat ees kiire ots... Grenzsteinile astus selgelt ja kindlalt vastu vaid J.Tõnisson: igal rahval on oma loomulikud omadused ja väärtused, mida ta ära anda ei või ega tohi, kui ta ise end hävitada ei taha (Prants 1922: 418).

Samal aastal pani Grenzstein liikuma ka mõtte ajalehtede ühendusest, mille osanikeks oleksid kõik lehtede omanikud. Ühendus viiks lehed majanduslikule järjele ja määraks neile kindlad ülesanded. Plaani järgi pidid sellest välja jääma vaimulik "Ristirahva Pühapäeva leht" ja "Postimees" kui päevaleht ja liialt kulukas (Grenzstein 1897: 3-10). Õnneks ei leidnud plaan toetust.

1897.aasta tõi juurde vaid ühe eestikeelse perioodilise väljaande ja sedagi kaugel kodumaas - New Yorgis. Kirikuõpetaja Hans Rebase väljaandmisel ja toimetamisel hakkas ilmuma kord kahe kuu tagant "Eesti Amerika Postimees" (hiljem Amerika Eesti Postimees").

"Virmalist" hakkas 1897.aastal välja andma Narva ärimees

A.Renkvist. Vennad Reinvaldid müüsid talle lehe 1896.aasta 16-pul.

Leht oli endiselt venemeelne: "eestlane on õige Veneriigi kodanik, kes austab usku, keisrit, armastab isamaad. Ja kui tarvis, astub välja usu, keisri ja isamaa eest" (Virm 1897, 10. I, nr.2). Kuid selle aasta "Virmalise" muutis tähelepanuväär - seks uus temaatiline suundumus: loodusteadused ja majandusküsimused. Nimelt oli Renkvist kutsunud ajalehte toimetama Eduard Vilde ning andis talle seejuures suhteliselt vabad käed (Brand 1969: 79; Alttoa 1965: 72; Käosaar 1965: 53). Vilde toimetajaksolekul (1897.a.maist 1898.a.märtsini) tegid lehele kaastööd Tartu radikaalselt meelestatud haritlased, kes oma loodusteaduslikke materjalidega kujundasid hubitavaks lehe hariva poole.

Ajaleht "Valgus" täitis peamiselt informatiivset ja meelelahutuslikku funktsiooni. Märkimisväärne osa sõnumitest oli võetud teistest lehtedest (eriti palju ajalehest "Düna-Zeitung" ja "Revaler Beobachter").

Kindla koha olid ajalehtede juures 1897.aastaks (lisalehtede kõrval) leidnud ka nn kaasaanded, mille abil püüti lugejaid juurde meelitada. "Valgus" oli kaasannete poolest kõige rikkalikum. Nimetatud aastal oli tal koguni kuus kaasannet: Krõlovi mõistujutud (valmid), kolm annet ameerika kirjaniku M.Reidi seiklus - romaani "Noored pühvlikütid", suur kalender ja seinakalender, Vene-Eesti sõnaraamatu poognad ning L.Tolstoi romaan "Sõda ja rahu", mille ilmutamist leht alustas juba eelmisel aastal.

"Sakalast" lahkus Mihkel Kampmann ja leht jätkas Ado Peedi käe all vanas vaimus: põllutöö ja põllumehe kitsikus, karskus, elukombed.

"Linda" aastakäigust tõusis uuenäolisena esile "Nelipühi leht" (nr.19 ja 20), mis pühadelehele kohaselt oli hästi illust-

reeritud (pildid A.Haavast, M.Hermannist, Fr.R.Kreutzwaldist jt) ja kantud kristlikkust vaimust. Kuid ei suutnud seegi eriválja - anne "Lindat" päästa: saabus majanduslik pankrott. M.Prønts pöördus abipalvega ajakirja käästöölise Anton Jürgensteini poole. Jürgenstein arvas, et "kóige óigem ja ausam oleks praegusel ajalool ennast maksujóuetuks tunnistada" (A.Jürgensteini kiri H.Prøntsule 7.V.1897; KM KKO fond 4, M 4:1). Ent kaalus ka vóimalusi ajakiri ise ära osta vói ajakirja jaoks vólgu küsida. Lópuks läks ta viimast teed ning küsis laenu kohalike baltisakslaste kässt. 1897.a. ilmus ajakirja 26 numbrit.

"Postimees oli Tónissoni juhtimisel asunud "tegglikule elukorraldusele": póllutöö (póllumeeste seltsid, póllutöö kongress jne), karskus, pidalitóbi, vaeste hoolekanne, rahvakoolid, rahvapeod jne. Juhtkiri muutus taas sisukamaks, sisse tuli küll veel mitte probleem, aga küsimus. "Postimehe" póhitähelepanu koondus hariduselule. "Haridus on selle móistmine ja arusaamine, mis inimese sees ja ümber ning maailmas sünnib ja mis sellel otstarbeks" (Pm 1897, 16.III, nr.61).

"Postimehe" juhtkiri "Missugune kórgem haridus on meie noortele meestele kóige soovitavam?" (Pm 1897, 19.VII, nr.157) oli sisuliselt vastulause A.Grenzsteini samal aastal ilmunud lendkirjale "Rahva poeg". "Postimees" vaidles vastu "Rahva poja" seisukohtadele ning kinnitas, et noored kasvatagu oma iseloomu Eesti rahvuslikus meeles, ja ajal, kui ise alles ópivad, ärgu hakaku mängima "rahva ónnestajaid".

Sellele vasturääkimisele vastas omakorda "Olevik". Uue toimetajaga "Postimehel" sündis esimene avalik ja leppimatu kokkupórkamine "Olevikuga". Kaks lehte jäid omavahel endiselt vaenujalale.

Lisaks sellele, et ajakirjandusse jóudis teaduslikum teema-

käsitlus ("Virmaline") ning et juhtkiri hakkas tasapisi oma ülesandele lähenema, arutasid lehed juba ka põhimõttelisemat laadi küsimuste üle: Aleksandrikooli ümbermuutmine vajalikuks ent venekeelseks põllutöökooliks, tegeliku usuteaduse eesti ja läti professori koht ülikoolis, ning eestlaste väljarändamine Siberisse. Arutelu algatas "Postimees" ja tasapisi liitusid sellega kõik väljaanded.

Need olid esimesed märgid ajakirjanduse soovist kaasa rääkida omakeelse ühiskonna elu suunamisel.

Kuivõrd 1898.aastaks oli Tartus, tollase eesti vaimuelu keskuses, välja kujunemas kaks erinevate maailmavaateliste alustega voolu, on loomulik, et ka muudatused ajakirjanduspilti tulid sel aastal Tartust.

Tartu noored haritlased, kes pidasid "Postimehe" suunda liialt kitsarinnaliseks, andsid välja kaks väljaannet: ametliku ilmumisloata ajakirja "Pühade Leht noorele ja vanale" ning koguteose "Lõbu ja teadus" I ande (3000 eksamplari - korüustrükk 1906.a). Mõlema puhul oli väljaandjana kirjas Jahannes Leopold Jürgens, koguteosel ka Richard Aavakivi. Nimetatud olid ka haritlasringi eestvedajad.

Väljaannete teaduslikes artiklites oli märgata püüdu lähtuda ajaloolise materialismi sõsukohtadest (R.Aavakivi, Meie maakere minevik; J.L.Jürgensi, Naisterahvas ajaloos ja naisterahva küsimus jt). Nii "Pühade Lehe" kui ka "Lõbu ja teaduse" peamine eesmärk oli - harida, pakkuda rohkem võimalusi maailmatõlgendamiseks, liigutada seniseid mõttemalle. Sisuliselt polnud siin ~~küll~~ veel propagandat ega maailmavaatelist pööramist.

K.A.Hermann muutis "Laulu ja mängu lehe" 1898.aastal ajakirjaks "Rahva Lõbu-leht", mille esimene number nägi ilmavalgust juulis (Depman 1962: 422). Ümbernimetamise põhjused olid

majanduslikud (tellijaid vaid 280 - RLI 1898, nr.3: kaas). Muutes ajakirja kirjanduslikumaks ja segasisulisemaks, lootis Hermann tellijaid juurde võita. Mingil määral see õnnestuski (esimese aastakäigu 3.numbriga tellijaid 500). Suurt sisulist muudatust nimevahetus ei toonud. See oli sunnitud käik, mis tõendas vaid, et kultuuriväljaandele (muusika) puudus alles auditoorium.

1898.aastal äratati ellu ka ajakirjanduse hälliaegade väljaanne - kuulutusteleht. "~~Postimehe~~ Põllumehe" toimetaja H.Laas asutas Tartus kord kuus ilmuva "Liivimaa Kuulutuste Lehe" vene, saksa ja eesti keeles. Põhilisteks kuulutajateks olid kauplused.

Narva "Virmalist" ilmus sel aastal vaid 14 numbrit. Ärimees Renkvist andis võlgadega koormatud lehe Reinvaldidele tagasi. Vilde läks oma romaani "Raudsed käed" avaldamise pärast tüllis vastutava toimetaja Jaan Reinvaldiga ning lahkus "Virmalisest". Reinvald nimelt leidis, et "Võimata oli juttu edasi ilmutada, sest see tõi kohalisest rahvast mitte õigeid avaldusi. Peale selle on jutt ilma kärpimata mõnesugustele kahtlastele kirjadele järele aimamine, mis Virmalisele mitte kohane ~~la~~ ei ole" (Virm 1898, 9.III, nr.9).

Reinvaldilt ostis "Virmalise" Mihkel Neumann, kes tõi selle Tartusse ja pani käima nime all "Uus Aeg". J.Reinvald jäi esialgu osanikuks. Teiseks kaasomanikuks "Uuele Ajale" sai "Postimehes" töötanud Eduard Johannes Õunapuu. Et J.Tõnisson kutsus Neumanni uuesti "Postimehe" juurde, jäi Neumannil oma lehe ajaoks aega vaid pärast tööd "Postimehes" (Olion 1935: 258).

"Uus Aeg" hakkas Tartus ilmuma nädalalehea detsembri lõpust. Tellijaid oli tal vaid 750.

Uue väljaandja ja kaastoimetaja sai ajakiri "Linda". Vändra kihelkonnakooli juhataja Anton Jürgenstein pidas võimalikuks baltisakslaste ja eestlaste lähenemist ühisrindeks venestuse vastu ja arvas, et mõisnikud võiksid ühisrinde heaks teha ka mõ-

ned väljaminekud: "Meie ei nõua esiotsa mitte poliitilise võitluse toetamist, aga näiteks eesti ilukirjanduse ja rahvakirjanduse toetamist perekonnaajalehe kaudu ..." (Jürgenstein 1926 : 160). Vändra põllumeeste seltsi esimehe Huene käest sai Jürgenstein 2000 rubla, mis lubas tal juba 1897.aastal "Lindas" ette kuulutada, et: "'Linda" hakkab nüüd korralikult ilmuma, sest ajakirjal võimalik kahju kanda, ilma et ilmumine sellest kannataks." "Linda" programmis toonitas Jürgenstein vaid seda, et tegemist on "üleüldise perekondliku ajakirjaga /-/ sest meie väike rahvas ei jõua veel üleval pidada naiste-, meeste-, lastelehte.Politika ajamine ei ole perekonnalehe asi" (L 1897, 5.VIII, nr.26: 1).

Aasta teemad ajalehtedes olid: valla omavalitsuse küsimused ("Olevik" rõhutas seda kui keisri kingitust, "Postimees" rääkis valla ametimeestele vajalikest oskustest), ministeeriumikoolide head ja vead ("Sakala", "Valgus", "Olevik", "Eesti Postimees" leidsid, et koolid on vajalikud ja tulusad). "Postimees" ei julgenud veel otsesõnu oma arvamist öelda, oli tõrjuval seisukohal, rõhutades, et "Haridus ehk kultura võib ainult iseteadlise ise - loomu alusel kosuda" (Pm 1898, 29.V, nr.115).

Viimase valdkonnaga seondub ka tuleviku suhtes kõige olulisema küsimuse tõstatamine. See oli küsimus eesti keelest, selle kasutamisest, oskamisest, hoidmisest, austamisest: "Puhta emakeele tundmist hakaku laiematel piiridel ajakirjandus ja seltsiline elu edendama. Ajakirjandusel on suur mõju rahva vaimuelu ja elukorra peale. Tarvitagu ta seda mõju rohkem kõige eesti keele edendamiseks /-/" (Pm 1898, 12.II, nr.35).

Tiraažide järgi oli 1898.aastal ajalehtede järjestus selline: "Valgus" - 8000 eks., "Eesti Postimees" - 4000 eks , "Postimees" - 3650 eks., "Olevik" - 3150 eks., "Virmaline" - 1500 eks , "Sakala" - 800 eks (Issakov 1971: 136).

1899.aastal ilmus ajalehti kümme, lisalehti üheksa, ajakirju üheksa. Eelmise aasta väljaannetele lisandus nüüd kitsa suunitlusega ajakiri "Kurttummade Sõber" (nr.1-2) Vändra kurttummade kooli direktori Constantin Hörschelmanni toimetusel. "Kurttummade Sõber" ilmus kohaliku "Hephata" seltsi toetusel. Seega polnud toimetajal majanduslikke raskusi ega vajadust ajakirja sisu laiendada.

Perdi albumitest ilmus viimane - Lihavõtteleht ja Pert kolis Peterburi, et albumite väljaandmist jätkata paremate trükivõimaluste juures. Eestikeelsete albumitega hakkasid aga Perdi asemel tegelema raamatukaupluse omanikud vennad Palmgrenid. Pert ise katsetas venekeelsetega. Palmgrenide albumeid ilmus sel aastal kaks: jõuluks ja nelipühiks. Need olid trükitud Helsingis ja olid senistest kaunimad: rohkete illustratsioonidega, värvitrükis.

"Linda" eeskuju järgis sel aastal "Eesti Postimees" ning ilmutas August Buschi toimetatud "Jõulu albumi".

Lisaks koguteose "Lõbu ja teadus" II andele (2850 eks.) ilmus 1899.aastal ka Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumi IV vihik (2000 eks.). Mõlemad väljaanded olid harivad, kuid rõhuasetused olid neis erinevad. "Lõbu ja teadus" jätkas I ande loodusteadusliku kallakut (Elektri võim inimese üle; Inimesesoo varandus jt). EÜS-i Album oli aga rahvusliku põhitooniga: pühendatud F.R.Faehlmanni elule ja tegevusele.

Püüdu asutada teemaajakirju kinnitavad kaks ühe numbriga piirdunud väljaannet: "Koit" ilmus Tallinnas praktilise eesmärgiga: Saadav puhastulu pidi minema Vändra Kurttummade Kooli heaks. "Õilme" oli Kilingi-Nõmme Eesti Karskusseltsi väljaanne, pühendatud karskuskõsimusele. Nii "Koit" kui ka "Õilme" pakkusid rohkelt keskmise tasemega ja isegi alla selle ilukirjandust.

Ajalehtedest-ajakirjadest-albumitest ilmus seitse Tallinnas, kuus Tartus, viis mujal Eestis ning kaks väljaspool Eestit (Peterburis ja New Yorgis).

Sagedamini kui kord nädalas hakkas ilmuma ajaleht "Uus Aeg": number 38-st (17.sept) alates kaks korda nädalas.

Ajakirja "Rahva Lõbu-leht" aastakäigu numbrites 1-8 oli ilukirjanduse kõrval kaks või koguni kolm juhtkirja K.A.Hermannilt. Teemad kordusid: Eestlaste ühtehoidmisest (nr.8), Suured võimud (nr.4), Kas on eesti rahval eluvõimu? (nr.5) jne. Kümnendas numbris aga teatas Hermann, et väljaanne läheb teise kätte. Uueks toimetajaks ja väljaandjaks sai Johannes Leopold Jürgens. "Rahva Lõbu-lehest" kujunes nüüd Tartu radikaalsete haritlaste häälekandja.

Uues eeskavas rõhutati, et keskseim saab olema teaduse valdkond, sest "rahval on soov teadmiste järele /-/ Iseäranis tahame tutvustada just neid teadusi, mis on ühenduses igapäevase elu-ga: loodus- ja majandusteadusi". Esmakordselt eesti ajakirjanduses oli selles eeskavas ära näidatud ajakirja eelised ajalehe ees: pakkuda tähtsamate päevasündmuste kohta täielikke ja põhjalikke ajaloolisi seletusi, mis "üksikutest sündmustest aru saamiseks tähtsad" (RLI 1899, nr.10: 217-218). Ajakirja toimetaja lubas rohket pildimaterjali, mainides selle vajadust ja olulisust just teaduslike kirjatükkide juures, st pilt, joonis või graafiline kujutis mitte illustreeriva vaid sisulise elemendina. Ka see lähenemine, vähemalt teadlikult sõnastatuna, oli uus.

Ajalehtede juhtteema 1899.aastal oli karskus ja kolmas karskuskongress ning sellega seonduvalt: kõrtsid ja viinamonopol. "Eesti Postimees" avaldas läbi mitme numbri (nr.7-16) Jaak Järve kirjatükki "Reisipildid kõrtsidemaalt". Lõppes see kõigile lugejaile esitatud küsimusega:"Meie näeme selgesti, meie maa on ühest äärest teiseni kõrtsidemaa ja kõrtside mõju ja kõrtsivaim

valitseb siin igas rahvaliigis. Ja valitseb vägevasti. Millas teeme sellele lõpetuse? Millal tuleb aeg, kus meie pääle nime ka kõige elu ja teoga tõsised ristiinimesed oleme, vabad joomaorjusest ja vabad joomaorjuse mitme-mitmesugusest raskest kahjust ja kurjast" (EPm 1899, 14.IV, nr.16). "Olevik" teatas, et kõrtsiküsimus on rahaküsimus ja on paha küsimus ja ega igaüks sellest aru saagi (mõeldud oli "Postimeest" ja seal ilmunud kirjutisi (Ol 1899, 30.III, nr.13).

Jätkusid vaidlused rahvakoolide ja venekeelse põllutöökooli ümber. "Valgus" hoidus enamasti neist teemadest kõrvale. "Saarlane" kasutas "Postimehe" ja "Eesti Postimehe" juhtkirju. "Olevik" püüdis selgitada, et põllutöökool peab tulema mitte Põltsamaale vaid Jurjevi külje alla Weibre mõisa (Ol 1899, 10.VIII, nr.32).

"Postimeest" läbiv motiiv oli: Karskus-haridus-kõlblus: "Meie rahva poegi ja tütreid on vaja arusaamisele viia, et kõlbeline karskus nende kalleim varandus on, niisama kui kõlbeline jõud meie terve rahva õnne ja vaimlise suunuse põhjustingimusteks on /-/ Meie, kui rahvana olla ja elada tahama, peame edasi püüdma, peame võitlema /-/ iseäranis seal, kus seda puhta südametunnistusega teha võime" (Pm 1899, 4.I, nr.2).

1900.aastal täienes eestikeelne ajakirjandus veel kahe väljaandega: Tallinnas hakkas Eesti ajaseltsi ülemjuhataja Ferdinand Kask välja andma ja toimetama aiandusele ja mesindusele spetsialiseerunud ajakirja "Mesilane". Paides nägi ilmavalgust nädalaleht "Paide Teataja". Viimase eesotsas oli saksastunud eestlane rohukaupluse omanik Otto Brasche ning leht tahtis avaldada sõnumeid ja teateid kolmes kohalikus keeles: eesti, vene, saksa. Eestlaste hulgas leht tellijaid ja kuulutajaid ei leidnud. "Paide Teataja" jäi küllalt piks ilmumisaja (1900-1911)

jooksul põhiliselt saksameelseks ja -keelseks.

1900.aastaks oli kõige lihtsameelsemale eestlåselegi selge, et sakslased teevad kõik oma eesõiguste säilitamiseks. Seetõttu kerkis ka ajalehtedes uue teravusega esile küsimus suhtumisest sakslastesse. "Saksa kaaskodanike" vastu astusid otsesõnu välja "Postimees", "Eesti Postimees", "Uus Aeg", "Olevik", "Sakala". "Olevik" leidis koguni, et need "kodumaa isandad" on meie armsa kodumaa peale ainult lõpmata palju häda ja viletsust tõonud (Ol 1898, 28.IX, nr.39). "Valgus", "Saarlane" ja "Ristirahva Pühapäeva-leht" seda teemat ei puudutanud.

Sel aastal lahkus M.Neumann "Postimehest" ja viis "Üue Aja" Tallinnasse. Tartus nappis lehele lugejaid, siin valitses "Postimees". Ed.Õunapuu müüs väljaandmisõiguse Tallinna trükikojaomanikule M.Schifferile. "Uus Aeg" oma 2000 tellijaga nimetas end esimest korda "kõige täielikuma eeskavaga üleüldiseks Eesti ajaleheks" ning hakkas usinasti, "Olevikust" igatahes kõvemini, kiitma Vene valitsuse armu: "Ainult Vene valitsuse armu läbi oleme inimese õiguse saanud, Vene valitsuse seadusi auustades ja Vene haridusest osa võttes võime ka tulevikule julgesti vastu minna" (UA 1900, 31.I, nr.8).

Omavahelisse vastuseisu sattusid ka ajakirjad. Nii "Rahva Lõbu-leht" kui ka "Linda" nimetasid ja pidasid end perekondlikuks jutu-, teaduse- ja kunsti ajakirjaks. Valdkond oli üks, kuid lähenemistasandid erinevad. "Rahva Lõbu-leht" püüdis püsida teaduslikel alustel (ka kasvatusteadlikus, arstiteaduslikus osas). "Linda" lähtus moraliseerivast hoiakust ja tööka ning kõlbelise elu idealiseerimisest.

"Lindas" nimetas õigeusu vaimuliku seminari kasvandik Aleksander Kaelas radiksalide väljaandeis ilmunud artikleid teaduslikeks sonimisteks, millega püütakse "lugejas vaimu (hin-

ge) olemise sisseuskumist ära hävitada" (L 1900, 1.VIII, nr. 31: 497). Kõikide nende teaduslike kirjatööde suund oli Kaelase meelest väär: eesti rahvale on vaja tutvustada hinge - teadust, ihu ja loomust, mitte aga Darwini õpetust, sest Darwini arvamine on üsna ekslik: "isegi Darwini õpe aluseks pole muud kui ainult tõsiste nähtuste umbmõistmine ... Lääne-Euroopas on ta teadeilmas ammu ju välja saadetud, ainult materialistid peavad seda oma madala ja kitsa ilmavaate nõudmisel tõeks" (L 1900, 18.VII, nr.29: 467-468; 25.VII, nr.30: 482-483). R.Aavakivi selgitas oma vastustes Darwini õpetuse põhitõdesid, tuues rohkelt selgitavaid näiteid, otsustades "Linda" arvustaja suurele eksimusele: ei tohi arvustada küsimust,mida tuntakse ühekülgselt (RLI 1900, nr.8: 490-491; nr.11: 665).

Majandus- ja aatemeeste kokkupõrke algust on meil senistes käsitlustes seostatud "Teataja" ilmumahakkamisega. Tegelikult sõnastati vastasseis juba 1900.aastal "Oleviku" ja "Postimehe" vaidlustes. "Olevik" teatas, et kogu eluvõitluses on saabunud uus lehekülg: "Rahvusliku eluvõitluse asemele astub uus siht ette: majanduslik ülesanne, Rahvad ja riigid ei küsi enam mitte esimesel real oma rahvuse järele, vaid nemad vaatavad, kas neilt majanduslisest küljest ülekohut ei tehta" (Ol 1900, 11.I, nr.2).

"Postimees" kordas aga samal ajal endiselt: "Kõlbeline jõud on see olnud, mis Eesti rahval aastasadade jooksul on vabadust ihaldada lasknud ja vabas põlves hääde asjade poole püüdma pannud" (Pm 1900, 25.III, nr.70).

1901.aastal ilmus 21 iseseisvat perioodilist väljaannet ja 11 lisalehte. 21-st olid kaksteist ajalehed, üheksa ajakirjad ning ajakirjalaadsed albumid. Lisaks kaks koguteost "Kired" (I - 1500 eks. ja II - 2000 eks) ning EÜS-i Albumi VI leht

(2000 eks). Albumid ilmusid kahelt väljaandjalt: J.Ploompuult ülestõusmispühaks ja jõuluks ning Palmgrenide albumid jõuluks ja lihavõtteks.

Tartus ilmutasid Gustav Suitsu eestvõttel noored "Kirjanduse Sõbrad" koguteose "Kiired" "Eesti kirjanduse edendamiseks." Ilukirjandust ja kirjanduskäsitlusi sisaldavad väljaanded olid motoga: "Ehitagem Eesti koda!" ning toetasid "Postimehe" rahvuskeskset hoiakut ja Eesti kultuurilist iseolemist. Tähtsust omasid need eelkõige omaaegsele kirjanduselule. Ajalehtede poolt võeti noorte etteastumine vastu heatahtlikult.

Ajakirjanduse üldist suundumust spetsialiseerituse suunas tõendas M.Neumanni katse hakata välja andma karjakasvatuse ajakirja "Aas ja nurm". 1901.aastal ilmus küll vaid neljaleheküljeline proovinumber, mis avaldas sõnumeid ja ühe pikema artikli piimast.

Üle hulga aja alustas ilmumist uus vaimulik väljaanne. Peidetud ajakirjana "joomaelust peastmise maja "Salemi" heaks" hakkas maja juhataja Johann Dunkel välja andma lehdlehte "Petaania". Lendlehel oli nii kristlik-kasvatuslik kui ka puhtpraktiline eesmärk. Lehe ettevalmistamine ja kättetoimetamine andis tööd "Salemi" hoolealustele ning 2000 eksemplarist saadud puhastulel läks hoolekandemaja heaks. Tagasihoidliku "Ristirahva Pühapäeva lehe" kõrval mõjus "Petaania" õige agressiivsena. Põrguga polnud eesti ajakirjandus enam ammu ähvardanud (Pet 1901, Kirj.4-5: 6).

Ajalukku on aga 1901.aasta läinud eesti teise päevalehe - "Teataja" asutamisaastana (Raud 1953: 54-57; Laaman 1949: 10-22).

"Postimehe" rahvusaate kõrvale kerkis nüüd teine tähtis - majandus. "Teataja" seltskond eesotsas lehe toimetaja ja väljaandja Konstantin Pätsiga arvas, et enne aatelist tegevust tuleks

majanduslikult jalad alla saada: "Meie tahame pearóhku meie majandusliste küsimuste harutamise peale panna, sest et see suuremal hulgal meie rahva seast eluküsimus on, kuid meie ei salga ka oma rahvust (T 1901, 10.XI, nr.1).

1901.aastal ilmuda jõudnud 25-s numbris kinnitas "Teataja" korduvalt oma seisukohta: "Meie arvates on rahvus ühe rahva sellekohase majanduslise ja hariduslise seisukorra vaimlik peegeldus, reflex. Rahvad ärkavad rahvustundmusele alles siis, kui nad majandusliselt- muidugi siis ka politikaliselt - vabamalt ja võimsamalt oma liikmeid saavad sirutada" (T 1901, 4.~~(17.)~~ XII, nr.6). Pealegi kuulutas "Teataja", et pole olemas enam seda"ühtset eesti rahvast", kelle eest "Postimees" välja astub, et see rahvas jaguneb varanduse järgi klassidesse, kes on omavahel majanduslikus võitluses.

"Postimees" oli juba "Teataja" eelkuulutuses alla kriipsutanud kohad, kus märgitud, et ajaleht tahab avaldada kirjatükke, mille otstarbeks on eestlasi Venemaale lähendada (Pm 1901, 26.VII, nr.139) ning nõnda juhtinud kõigi lugejate tähelepanu uue ajalehe venesõbralikkusele. Pärast seda, kui "Teataja" oli oma seisukohad avaldanud, asus "Postimees" Tallinnas lehe suhtes korraga nii kaitsevale kui ka ründavale positsioonile, kinnitades: "Majanduslised püüded ei ole mitte paleuseks, vaid ainult abinõuuks paleuste taganõudmisel. Kes aga omad paleused ja põhjusmõtted ainult majandusliste kasude taganõudmisse paneb, ei heida enesest mitte ainult rahvuslist iseteadvust, vaid ka kõik muud aated eemale" (Pm 1901, 17.XI, nr.261).

"Teataja" erines "Postimehest" ka stiililt ja žanrilt: puudusid pikad teoreetilised juhtkirjad. Artiklid olid lühemad ja konkreetsemad, manitsusteta ja üleskutseteta. Lühem oli ka sõnum. Pikad arutlused poleks Tallinna praktilises õhkkonnas

lugejaid leidnud.

"Teataja" esialgne tiraaź oli 6000 eksemplari.

Teistest lehtedest tervitas "Teataja" ilmuma hakkamist kõige soojemalt "Olevik". "Olevik" oli juba aasta algupoole teatanud, et tema soovist ilmuda päevalehena ei tule midagi välja (Ol 1901, 20.III, nr.12). Kuid veel 1901.aasta lõpus kinnitas leht, et mingeid toimetajate muutusi ei tule. See oli teadlik vale lugejate alahoidmiseks, sest A.Grenzstein oli juba 1900.aastal sisuliselt tööst loobunud ning 1901.a juulis Eestimaalt koguni lahkunud. Õige toimetaja puudumisest (J.Tilk oli Soome sõitnud 1898.aasta suvèl) tulenes ka "Oleviku" selle aasta sisuline ebakindlus: kirjutised olid üldised ja pealiskaudsed, sageli hinnangu ja seisukohata.

Seevastu "Valgus" kinnitas oma arvamist selgelt ja üheselt:eesti rahvas ei ole iseseisev ja on arenenud ainult Vene keisri armust: "Meil pole tõsiseid põhjusi Eesti rahvuslist küsimust üles võtta. Seda ei ole olemas. See on võimata /-/ Annaks ainult Jumal, et Eesti rahvas oleks alati Vene riigiga ühendatud" (Vlg 1901, 18.XII, nr.51). "Valguse" tiraaź oli eesti lehtedest suurim - 13000.

"Kõige suurem, täielikkum ja odavam" ajaleht, nagu ennast nüüd juba järjekindlalt nimetas "Uus Aeg", hakkas 6.augustist (nr.62) ilmuma kolm korda nädalas. Augustis oli lehe omanikuks saanud Peterburist tulnud albumitegija Andres Pert.

"Uus Aeg" kuulutas, et tema ainuke erakond ja toetaja on eesti rahvas ning ta seisab vabameelselt rahva kasude eest, lipukirjaks: "Eesti rahva parem tulevik!" Ajalehte ilmus päevasündmusi kajastav karikatuur. Tõsised juhtkirjad puudusid. Uue teemana hakati kirjeldama tööliste rasket elu, ilma konkreetsete ettepanekute ja nõudmisteta. Teisel leheküljel ilmu-

sid lühikesed eluõolu kajastavad kirjutised (eriti põhjalikult kirjeldused kõikvõimalikest elulistest situatsioonidest).

"Nii madalal pole Eesti ajakirjandus veel kunagi seisnud, kui Uus Aeg 1901.aasta augustis härra Perdi kätte läks", kurtis juba septembris "Eesti Postimees". "Selline tõuk" ütles "Eesti Postimees" ja jätkas: "See on ju üsna täitsa "uue ilme" (Ameerika) nõndanimetatud "kollaste lehtede" (kellel äri käratsev reklaam on) vastukaja. Ameerika "kollased", need luiskavad täie suuga, ja kui siis hiljem end muidu päästa ei saa, siis pööravad asja naljaks /-/ Aga Perdi isand eksib väga, kui arvab, et ka meie rahvas ju niisugusele seisukohale on libisenud /-/ Uuel Ajal seisab pääs aurumasin" (EP 1901, 20.IX, nr.38).

"Eesti Postimehel" oli õigus - "Uus Aeg" oli uus nähtus eesti ajakirjanduses. Leht kirjutas kõigest ja kergelt ja põhimõttelisest küsimustest läks mööda või otsis nn kuldset keskteed. Lehes puudus tõsimeelne juhtkiri, mis üldiselt iseloomustas teisi ajalehti. "Eesti Postimehe" kurjustamistel oli veel oma põhjus: "Uus Aeg" kogus kiiresti lugejaid (1901.aasta lõpus juba üle 8000) ja osa neist olid enne olnud "Eesti Postimehe" omad.

1901.aastal jätkus ka eelmisel aastal algust saanud vaidlus "Linda" ja "Rahva Lõbu-lehe" vahel. "Linda" nimetas teise ajakirja artikleid nüüd koguni "materialismi propagandaks" ja "kahtlaseks rahva lõbuks" (L 1901, 20.II, nr.8: 118). "Rahva Lõbu-leht" end segada ei lasknud, ta juhtis "Linda" tähelepanu vaid faktivigadele ja ebakorrektsusele (RLl 1901, nr.8: 484-485). Samas jätkas ajakiri pikkade harivate artiklite avaldamist.(Filosoofia edenemine aja jooksul, Keemia teadused, Tähed, päikese süsteem ja orgaaniline loodus jne).

"Rahva Lõbu-lehe" süüdistamine materialismis oli üle pakutud. Tegemist oli lihtsalt teaduslikuma ja kaasaegsema maailmakäsitlusega, mis alahoidlikule ning põhiliselt külaühiskonda idealiseerivale suunale oli võõras.

Hoolimata sellest, et 1901.aasta tõi endaga tagasimineku tööstuses ja kauplemises, rahapaberite väärtuse languse ja raha puuduse, vabrikute seiskumine ja tööta töölised, ikaldused maal ja vaesunud talumehed, oli 1901.aastaks selge, et ühiskondlik elu on omandanud uue sisu ja uued tähised. Kõige ilmekamalt peegeldab seda muudatust muutunud ajakirjandus.

Ajalehed jõudis taas majanduslike ja sotsiaalsete küsimuste juurde, arutades neid enam mitte neutraalses ülevaatevormis, vaid lähtuvalt ühiskonna vajadustest, st väljaanded oli hakanud tunnetama oma võimalusi elu korraldamisel.

Samas pole sellel ajakirjandusel veel julgust sekkuda poliitikasse. Tegutsetakse seaduse ja korra piires. Valitsev oli seisukoht, et eestlastel pole kõrge poliitikaga midagi tege - mist. Loobuti poliitikast, et piirduda kultuurilise ja majandusliku ülesehitustööga omaabi alusel.

Väljaanded nägid oma põhiülesandena lugeja kasvatamist ja haritust ning kurjustasid, et rahvas sest aru ei taha saada ja ajalehti-ajakirju liialt vähe loeb ja tellib: "Kas ei ole veel mitte aeg, et sellest aru peaks saadama, et see nii olla ei või kui tahetakse edasi saada, mõistust teritada, silmi selgitada, rohkem mõtlema harjuda ja enam targu oma töösi toimetada ja asju ajada?!" (Ol 1900, 17.X, nr42).

1901.aastaks olid kujunenud väljaanded ("Linda" ja "Rahva Lõbu-leht", "Postimees" ja "Teataja"), mis koondasid enda ümber enam-vähem sarnaselt mõtlevaid inimesi. Ajalehti hakkas iseloomustama püsivam autorite kollektiiv ning teatav programmilisus.

See väärtustas taas ajakirja-ajalehe juhtkirja.

Tekkisid esimesed aineajakirjad, mida iseloomustas utilitaarne kallak ("Põllumees", "Mesilane", "Aas ja nurm"). 1901. aastal püüti alustada ajakirjadega, mis olid oma sisult integreerivad ("Petaania"). 1900 aasta lõpul hakkas ilmuma esimene lastele suunitletud väljaanne: "Postimehe" kaasandena kuukiri "Lasteleht", tegevtoimetajaks kirikuõpetaja Jaan Bergmann.

Kuni 1901.aastani ilmus Liivimaa kubermangus rohkem ajalehti-ajakirju kui Eestimaa kubermangus. 1901.aastast alates läks aga juhtpositsioon Eestimaa kubermangule (vt lisa nr 1), kes seda enam ei loovutanudki.

1901.aasta tõi ka selge vahe Tallinna ja Tartu vahele: Tallinnas ilmus aasta lõpul üheksa ja Tartus viis väljaannet (vt lisa nr 4).

1901.aastal olid tähtsamate väljaannete tiraažid: "Postimees" - 6000 eks., "Valgus" - I poolaasta 13000 ja II poolaasta 12000, "Uus Aeg" - I poolaasta 2000 ja II poolaasta 8000 eks., "Olevik" - 4971, "Sakala" 1400, "Eesti Postimees" - 7000-9000, "Põllumees" - 1200, "Linda" - 1300, "Rahva Lõbu-leht" - 1200 (AKA, f 321, n 1, s 201).

2.AASTAD 1902-1905

Aastavahetusel 1899/1900 määrati Trükiasjade Peavalitsuse etteotsa vürst N.I.Šahhovskoi. Tema ametisoleku ajal (ligikaudu kaks ja pool aastat) ei ilmunud juurde ühtegi ajakirjandusvastast otsust (Энгельгардъ I904: 340-345).

Aprillis 1902 vahetas Šahhovskoi välja N.A.Zverev, kes kohe asus ajakirjandust kammitsema. Viimase eestvedamisel töötati välja kriminaalkoodeksi punktid, mis lubasid võtta väljaande toimetajaid kriminaalvastutusele, kui ajalehes-ajakirjas õhutatakse riiklikele, ühiskondlikele või isiklikele huvidele ohtlikke kirgi. Seaduse jõu said need määrused 1903.aasta märtsis, kui taas tugevnes tagurlik vool kogu valitsusaparaadis (Есин I989: 220).

Tartu tsensoriks sai 1903.aastal tõsivenelane, Pinsk maakonna talurahvaasjade komisjoni alaline liige riigināunik Babanov.

1902.aastal ilmus eesti keeles 22 perioodilist väljaannet, neist 12 ajalehte, 10 ajakirja, nende hulgas ka (Ploompuu "Rahva Leht nr.12 ja 13 ning Palmgrenide albumid jõuluks ja liha - albumid võtteks). Lisalehti oli ajalehtedel kokku kümme: "Eesti Postimehel" kolm, "Valgusel" kaks, "Postimehel", "Uuel Ajal", "Sakalal", "Teatajal", "Ristirahva Pühapäeva lehel" - üks. Enamus neist olid meelelahutusliku sisuga (ilukirjandus, õpetused, naljad, mõni populaarteaduslik kirjutis).

Kahekse ajalehte ilmusid kord nädalas. Päevalehti oli kaks ("Postimees" ja "Teataja") ning "Uus Aeg" tuli välja kolm korda nädalas. Üleüldisi majandus-poliitika-kirjanduse ajalehti oli üheksa, kuulutuselehti kaks, vaimulikke väljaandeid kaks, põllumajandusajakirju kolm, segasisulisi neli (albumid, "Linda"

ja "Rahva Lõbu-leht"), suunitletud väljaandena ilmus "Kurttummade Sõber" ning erikäsitluslaadiga ajakiri-pilkeleht lisandus aasta lõpust.

Pilkeajakiri "Meie Mats" hakkas ilmuma 1902.aasta novembrist. Väljaandjaks oli märgitud J.Jaason Keilas, kuid ettevõtmise taga seisés Tallinna raamatukaupmees ja kirjastaja Jakob Ploompuu. Et loasaamine oli lootusetu, siis ilmus "Meie Mats" kuni 1906.aastani sariväljaannetena. Aastail 1902-1905 ilmus kokku 10 annet, neist 6 "Meie Matsi", ülejäänud "Nalja Madise", "Nalja Liisa" ja "Meie Matsi Vastase" nime all. Põhjuseks oli see, et ühest sarjast võis aasta jooksul ilmuda vaid kaks annet (Palm 1971: 169-174). "Meie Mats" oli satiirileht, sisult aktuaalne ja mitmekesine, illustreeritud ja hästi toimetatud.

AJaleht "Olevik" tõi 1902.aastal ikka veel vastutavate toimetajatena ära A.Grenzsteini ja J.Tilga nimed. Tegelikku toimetamistööd tegi Kustas Kotsar ja 9.aprillist Peeter Aleksander Speek. Lehe väljaandjaks oli Karl Koppel.

"Postimehe" ja "Oleviku" läbisaamine ei läinud "Oleviku" toimetaja muutusest paremaks. Speek oli Peterburis õppides kokku puutunud sealsete revolutsiooniliste ringidega ning mõjutatud nende ühiskonda pööravatest ideedest (Ast-Rumor 1965: 100). "Olevikust" tahtis ka tema teha rahvalehte, mõeldes selle all eelkõige töötavale rahvale suunatud väljaannet, vastukaaluks "marurahvuslikule" "Postimehele".

Rahva majandusliku ja vaimse elu edendamine oli mõlema eesmärgiks, ent eesmärgini jõudmise teed olid erinevad. "Olevik" kirjutas: "Keeleuurimine, vanavara korjamine, laulmine ja luuletamine, milles peaasjalikult meie rahva vaimline jõud ennast ligemas minevikus avaldas, on omalt kohalt tähtsad asjad, kuid nendest on midagi veel tähtsamat ja tarvilisemat ja see on

nende põhjuste ja võimude vastu võitlemine, mis meie rahva elu edenemist takistavad" (Ol 1902, 7.V, nr.19).

Paljudes küsimustes oli "Olevik" ühel meelel "Teatajaga": näiteks nõudsid mõlemad töörahvale rohkem vabadust, selgitades, et siis ei rända rahvas kaugetele maadele (T 1902, 10.I, nr.33; Ol 1902, 7.V, nr.19). Töökorralduses soovitasid mõlemad lehed kasutada rohkem tükitööd, ka põllumaad soovitasid nad tükkideks jaotada, et igaüks võiks end peremehena tunda (T 1902, 11.I, nr.34; Ol 1902, 13.IV, nr.16). Igati toetasid "Teataja" ja "Olevik" ministeeriumikoole: "Ministeeriumikoolide läbi on ainult võimalik rahvaharidust edendada. Heameelega näeks iga õige isamaa-poeg, kellel rahva hea käekäik südame peal seisab, et igas ühendatud vallas oma kaheklassiline ministeeriumikool oleks" (T 1902, 28.V, nr.140). "Olevik kinnitas, et ministeeriumikoolid suudavad rahvale rohkem haridusvalgust ja -äratust pakkuda kui teised koolid (Ol 1902, 21.V, nr.21).

Ka ajakirjanduslikud uuendused olid "Olevikus" ja "Teatajas" üsna sarnased: teadlikult püüti edendada feuilletoni (eestpärase vastena kasutati vestelugu) ja poliitilist pilkenalja. Mõlemad väljaanded pidasid oluliseks, et ajakirjandus arutaks "seltskondlisi elunähtusi" ning teeks seda teaduslikul ja seaduslikul alusel.

Jüri Reinvaldi Nalja Märt ja Kalja Pärt olid juba C.R.Jakobsoni "Sakalas" alustanud satiirilist juttu elunähtuste üle. "Postimehes" oli selleks Pipramäe Tõnu (August Kitzberg) ametisse seatud. Nalja Märt ja Kalja Pärt olid esinenud "Virmalises", 1902.aastaks jäänud "Sakalasse" ja jõudnud "Valgusesse". 1902.aastal oli oma elunähtuste sõeluja igal eesti lehel, kuid "Teatajas" ja "Olevikus" olid need eluvaatlused ka poliitilise alltekstiga.

"Oleviku" kõrval oli "Teatajaga" rahul ka sisult aina üksluisemaks muutunud "Valgus". "Valgus" hindas "Teatajat" oma vaatepunktist, leides et "Teataja" programm on sama, mis teistel lehtedel: "Eesti rahvast Vene rahvale lähendada" (Vlg 1902, 1.X, nr.39).

Seevastu raamatusuuruses kaustas "Eesti Postimees" (tegevtoimetajaks oli Maximilian Põdder) pidas "Teataja" poolt propageeritavaid mõtteid eesti rahvale ohtlikuks, sest "Teataja" "majandus" pole muud kui paremaks meeldimiseks ümber ristitud inetu, vastik materialismus (EP 1902, 7.II, nr.6). Sõnaga materialismus märkis "Eesti Postimees" kõige kurja juurt: "Ei ole ühtegi valda, kuhu ta oma polüpisarnaseid käevarsi poleks välja sirutanud, et seda vaimlikult ja kõlblikult hingetumaks teha". Niisama hulluna näis lehele industrialismus - kõige pühamate varade röövmajandus (EP 1902, 18.IV, nr.16).

Sotsialismus, individualismus, materialismus - need olid ka "Postimehe" 1902.aasta märksõnad. Selgitada püüti veel kommunismust, anarhismust, liberalismust jne. Kirjutisi oli kahte sorti: pikad, teoreetilised, mõistete sisu seletavad (nt Sotsialismus ja individualismus, nr.199-202) ning konkreetsed, suunatud mõne "Teataja" või "Oleviku" kirjatüki vastu (nt Rahvuslised taganejad, nr.219).

Neist ühekülgseiks jäänud kirjatükkidest hoopis kandvamad ja tegusamad olid artiklid "Postimehe" üldise hoiakuga kokku - käivas vallas: rahvakoolid, nende õpetajad ja õpetuse tase, emakeele hoidmine ja harimine, seltsielu ja ühistegevus: "Ühistegevus on meie aja kõige suurem abimees, kes seda tähele ei pane, ei või majandusest suurt loota (Pm 1902, 15.VI, nr.219).

"Postimehe" toimetus oli 1902.aastaks kõvasti täienenud. Alaliste liikmetena olid lehes: J.Ilves, O.Virkhaus, K.Baars,

L.Olesk, A.Kitzberg, A.Jaakson, J.Tõnisson ise. Asemikuks Peterburis oli O.Kallas. Valmis lehe laiendatud ja täiendatud töökava, mis kõrgemalt poolt kinnitati järgmisel aastal, kuid mida "Postimees" tegelikult püüdis järgida juba 1902.aastal.

"Sakala", "Saarlane" ja "Ristiraha Pühapäeva leht" käisid vaikselt oma rada, maailmavaatelised vastasseisud neid veel ei puudutanud. "Saarlane" toetas aga kindlalt eesti rahva kultuurilise iseolemise mõtet.

Ajakirja "Linda" sisu oli 1902.aastaks mitmekesistunud: ajalugu, loodusteadused, maade ja rahvaste elu, majapidamine, lastekasvatus, poliitilised telegrammid, rohkelt sõnumeid jne. Üheks mahukamaks teemaks 1902.aasta "Lindas" oli küsimus eesti kirjakeelest: E.Peterson: Eesti keele kirjaviisist (nr.40-48). Pikas artiklis tegi E.Peterson mitmeid huvitavaid ja ajalehtedes palju kõneainet pakkunud ettepanekuid: võõrkeelsed nimed kirjutada nii, nagu neid selles keeles hääldatakse, igast häälikust peaks olema kaks tähte - pehme ja kõva jne.

Sisulisest mitmekesisusest hoolimata oli aga "Linda" majanduslikult ebakindlal järjel (tellijaid all 900). Juba 1900. aasta suvel oli A.Jürgenstein "Linda" tuleviku pärast väga murelik, kirjutades H.Prantsule: "See näru asi ei ole minu peas ikkagi veel paremini selgunud, kui ta oli. Kinni jääda ei tahaks oma lehte veel lasta, aga edasi kihutamiseks on süda kaunis külm, seda enam veel, et Teie kümnel korral kinnitate, et Teie poolt sissekukkumise korral kopikut saada ei ole. Meil on kaks aastat juba ühes sissekukutud /-/ Mina ei jõua üksipäini ka mitte enam vastu panna, kui meie ikka niisama sisse kukume, /-/ Poolest aastast kinni jääda ja lugejatele ehk Birkhanile (trükikoja omanik Pärnus - K.A) külge panna, seda ei tee ma kuidagi ega miskil tingimisel. Ma mõtlen, et siis ehk kohasme

TÜ Raamatukogu

on, kui meie aasta lõpul lahkumise peale mõtleme" (A.Jürgensteini kiri H.Prontsule 4.aug.1900.a - KM KKO fond 4, m 4:1).

1901.a. kevadest olid "Lindal" ostjad olemas: Gustav Paju Pärnust ja Jaan Tõnisson Tartust. Huvi ilmutas ka Valga raamatukaupluse omanik Ferdinand Karlson, G.Paju pakkus "Linda" eest 1200 rubla ja H.Prantsule toimetaja kohta. (A.Jürgensteini kiri H.Prantsule 5.maist 1891.a - KM KKO fond 4, m 4:1).

1902.a. detsembris ostis ajakirja ära J.Tõnisson ja tõi Tartusse. Muudatust kajastanud proovinumbris selgitati, et "Linda" ei taha mitte ainult teadmist, tundmist, tööoskamist ja maitset edendada, vaid üheks pääsihiks on Eesti perekondadele puhast meelelahutust pakkuda /-/ Ei taha politika-lehtede aset täita, kuid annab teada tähtsamatest uudistest /-/ Püüd on Eesti majadesse ja peredesse uut meeleärksust ja osavõtmist elu ülemate küsimuste vastu kanda /-/ elavat püüdmist tõe ja õiguse, auususe ja ustavuse, hingepuhtuse ja vaimuvabaduse poole äratada" (L 1902, XII, proovileht: 2).

"Linda" konkurentajakirja - "Rahva Lõbu-leht" ilmus vaid neli numbrit. Ajakirja toimetaja ja väljaandjana oli küll kirjas J.L.Jürgens, kuid tegelikult oli ta ajakirja toimetamise lõpetanud ja sõitnud Peterburi. Tartust oli lahkunud enamik ajakirja toetajaskonnast. 1902.aasta märtsis müüs Jürgens ajakirja 500 rubla eest Põltsamaa raamatukaupluse ja trükikoja omanikule Theodor Tiedtile (AKA f 321, n. 1, s 198).

Põhiliseks autoriks ajakirja neljas ilmunud numbris oli Põltsamaa Aleksandrikoolis töötanud Ernst Petersom. Ta tõlkis vene ajakirjandusest olukirjeldusi (Ostuühisused Venemaal) ning avaldas oma ilukirjanduslikke töid (Hõiskama Jaagup, algas Rahva-valgustaja). "Rahva Lõbu-lehele" hakkas lisana ilmuma J.Kipperi "Kultura-ajalugu". Th.Tiedt sattus aga varsti ma-

janduslikesse raskustesse ning ajakiri jäi eelteadeteta seisma.

1902.aastal tõusis "Uue Aja" tiraaž - 9500-11000. "Postimmest" trükiti 7000 eks., "Valgust" aasta teisel poolel 6500, "Sakalat" 1300 eks. "Eesti Postimehe" tiraaž langes 4900 eksemplarini, tõusis siis viimaste numbritega (avaldati uus töökava) 12000-ni. Ajakirjadest oli suurim "Mesilase" tiraaž - 1300 - 1600 (RAKA f 321, n. 1, s. 200).

1902.aastal tuli eesti ajakirjandusse palju poliitilisi mõisteid ja senisest tähtsamale kohale tõusid ühiskondlik-poliitilised küsimused.

Et erakondade tekkimiseks võimalused puudusid, kujunesid ajalehetoimetused erinevate ühiskondlike vaadete keskkohaks. Sel aastal ilmunud ajalehtede programmid ei kajastanud mitte ainult eesmärke, vaid ühtlasi ka erinevate ühiskondlike jõudude tegevuse lähtekohti ja arusaamu.

1903.aasta tõi juurde neli uut väljaannet. Neist kaks pilkeajakirja (Ado Reinvaldi "Suur Naljahammas" Viljandis ja "Naljavana" Tallinnas) ilmusid vaid ühe numbri.

Ametliku loa puudumisel alustas oma käiku lendlehena (kuukirjaks 1906.a) ka kõige pikemaealisem (kuni 1940.a) vaimulik ajakiri "Kristlik Perekonna leht". Väljaandjaks ja toimetajaks vennastekoguduse liige Gustav Allo. 1906.aastani olid aastakäikude kõik kaksteist annet jaotaud "kirjastustesse", mis kandsid erinevaid nimesid.

"Kristlik Perekonna leht" armastas avaldada pühakirja selletuste ja laulude kõrval korraga õpetusi ja näpunäiteid Jumalariigist ja köögist. Ilmselt selleepärast, et G.Allo oli Peterburis väljaõppinud kokk, kes 1912.aastani veel mõistatles keetis ja küpsetas (Pvl 1933, 10.IX, nr.246).

Tartus 1903.aasta novembrist kaks korda nädalas ilmuma ha-

kanud ajaleht "Uudised" arvas ajakirjanduse ülesannetest: "Meie ajakirjandus on eriolukorras. Sest ta on viimane peaaegu ainus avaram tööpõld, kus on võimalik tähtsamaid eluküsimusi puudutada /-/ Meie ajakirjandus peab igast tähtsamast eluvallast osa võtma, olgu see sõnnikuvedamine ehk teadus - kunst. /-/ Liiga keeruliste ja teoreetiliste küsimustega ei maksa ajakirjandusel tegemist teha, sest päevaküsimused peavad ajakirjanduses esimeses reas olema" (U 1903, 22.XII, nr.8).

Ajalehe "Uudised" vastutavaks toimetajaks olid Peeter Speek ja Richard Aavakivi. Aavakivi rohkem kirjade järgi, sest ta elas ja töötas Narvas, 1904.aastal sõitis aga Mandžuuria sõjaväljale. Väljaandjaks oli esimesel kaheteistkümnel numbril Peeter Speegi kõrval Mihkel Martna. Martna lahkus toimetusest arusaamatuste tõttu Speegiga.

Lehe käimapanemiseks laenas Speek tuttavatelt 650 rubla (U 1905, 28.X, nr.83). "Uudised" leidis head vastuvõttu ja hakkas end majanduslikult tasa tegema. 1903.aasta lõpus jäkati ka kirjasaatjatele hononari maksma. Ajalehel oli peale Speegi veel kolm toimetajat: Kustas Kotsar, Eduard Vilde (lisaleht "Malja-osa") ja Willem Grünstamm. Toimetuse aktiivsemad kaas - töölised olid mõttekaaslased: Gottlieb Ast, Evald Dolf, Linda Jürmann, Jaan Sarv, Karl Ruga jt. Heas vahekorras toimetusega olid ka Ernst ja Otto Peterson ja Ado Reinvald (Ast-Rumor 1965; 107-110).

1905.aasta sügiseni oli "Uudised" pahempoolsete sümpaatiatega rahvaleht, mis püsis oma poliitilistes juhtkirjades, kommentaarides ja uudiste valikus "seaduse piirides, millel pole mingit sidet utopiliste õpetuste ega mässuliste tegevusega" (U 1904, 23.VI, nr.68). Leht väitis, et ainult see rahvas on

tugev ja elujõuline, kus ka alamad klassid on oma elujärjal kõrgemale jõudnud. Räägiti vajadusest korraldada ümber maaomavalitsus nii, et sellest osavõtuks oleksid kõigil inimestel võrdsed õigused ja et paikkonna suuremad sissetulekuallikad alluksid maaomavalitsuse kontrollile (U 1904, 23.VI, nr. 58).

Seega - "Uudiste" püüded, mõtted ja sihid ei läinud põhijoontes lahku ühegi teise eestimeelse ajalehe omadest. Kuid erinevalt teistest lehtedest kuulutas "Uudised" vastuolus peremehed - sulased oma toetust ja poolehoidu sulastele (U 1904, 4?I, nr.1). "Olevik" ja "Sakala" liikusid ka sinnapoole, kuid otsesõnu seda teha ei julgenud, arvatavastu majanduslikel kaalutlustel. Selsamal põhjusel nimetasid peremehed "Uudiseid" "moonakate leheks".

Tartu saksa leht "Nordlivländische Zeitung" püüdis Speegist algusest peale teha vene salakuulajat, kes raha oma lehe jaoks saanud nuuskimise eest. "Postimees" väitis, et "Uudised" pandud käima sakste rahadega. Vastseliina, Kursi jt kirikuõpetajad kuulutasid "Uudised" venestaja-leheks, kes tahab "Neeva veega kodumaad üle ujutada" (U 1904, 15.VI, nr.55; 18.VI, nr.56). "Teatajaga" võrreldes oli "Uudised" rohkem maarahva leht.

Ajalehe "Teataja" aasta keskseim teem a - haridus - juhatas sisse juba aastakäigu esimene number: "Meie töö algab alama rahva kihtide juures, kuna teised, kes ennast aadete ĺlutajaks peavad, kõrgemale jõudnud seltskonna-kihtidest peale hakkavad. Meie võitleme selle eest, et vaesteme põli paraneks, et nende silmaring laieneks j a et nad ka osalt praeguse aja hariduse vilja maitsta saaksivad" (T 1903, 2.I, nr.1). Vaidlused "Postimehega" käisid põhiliselt hariduse, lastekasvatuse, ministeeriumikoolide, rahvuskõsimuse ümber. "Teataja", kelle teiseks

vastutavaks toimetajaks sai sel aastal Mihkel Pung, süüdistas "Postimeest" vaid "kõrgemale kihile" eesõiguste loomises, nn eesti aristokraatia väljakujundamises. Erinevatele arvamistele jäid lehed isegi kooliõpetajate elu-olu parandamises: "Postimees" leidis, et õpetajatele peaks andma tüki põllumaad, "Teataja" arvas, et tuleks tõsta palka (P 1904, 23.VIII, nr.187; T 1904, 6.IV, nr.76). "Postimees" kinnitas, et oma põllumaa pidamine ja harimine lähendab kooliõpetajat rahvale, muudab õpetaja paiksemaks: "Meie arvamine on sellepärast: kus vähegi võimalik, hakaku kooliõpetaja ise ka põllumeheks. See ligindab teda rahvaga /-/ talumees hakkab temast, kui tõsisest töömehest lugu pidama" (Pm 1903, 16.VIII, nr.181).

Kaaluka koha omandasid "Teatajas" tööühistute propageerimine. Selgitati nende vajadust, eesmärke ja tähtsust.

Ajaleht "Uus Aeg" püüdis üldjuhul "Postimehe" ja "Teataja", "Postimehe" ja "Uudiste" vahelistesse vaidlustesse mitte sekkuda. Kindlat poliitilist joont lehel ei olnud. Samas oli ilmne, et "Postimehe" rangus kõlbluseküsimuses ja "ühtse rahva" ideoloogia, oli vabameelsemale "Uuele Ajale" liialt piiratud: "Mitu sada aastat võidi meie rahvast silgukarbiga võrrelda, kus üks silk teisest pikem ega laiem pole /-/ Meie ei või ometi kõik ühte seisuslisse karpi mahtuda. Ühed hüppavad karbist välja ja kukuvad kadakatulle, teised kasvavad säält vähemasti pääotsaga ja südamekohaga välja" (UA 1904, 10.VII, nr.80).

Ainus eesti lehtedest, kes veel 1903.aastal kiitis vene valitsust ja selle seadusi, oli J.Kõrvi "Valgus".

"Sakala" nimetas end "poliitika, kirjandus, põllu- ja käsitöö" ajaleheks. Juhtkirjad käsitlesid peamiselt põllumajandust ja olid informeerivad ning harivad. Integreeriva funktsiooniga juhtkirjad rääkisid karskete elukommete tähtsusest ja emakeele osast inimese hinge- ja mõttemaailma kujunemisel. Mitme kirju-

tisega märkis "Sakala" oma 25.sünnipäeva.

"Oleviku" vastutavaks toimetajaks sai lehe väljaandja Karl Koppeli abikaasa Marie Koppel (meie esimene naine, kes toimetas poliitilist ajalehte). Ajaleht pühendas palju tähelepanu tööliste elule, haridusele ja naisküsimusele, nõudes naistele meestega võrdseid õigusi ja tingimusi hariduse saamisel (Ol 1904, 8.XI, nr.46).

Ajalehega "Eesti Postimees" olid lood juba 1902.aasta sügisel majanduslikus mõttes väga halvad. Ajalehe tiraaž langes nelja-viie tuhandeni. A.Buschil olid kaelas trükikoja võlad. Trükikoja müüski ta M.Martnale. Busch tahtis ka lehte edasi müüa. Ajalehe väljaandmiseks moodustati nüüd osaühing ehk konsortsium (Grünfeldt KM KKO f 34, m: 6). Osaühisuse liikmeteks olid: A.Busch - lehe vastutav toimetaja ja väljaandja, P.Grünfeldt - tegevtoimetaja, kaupmees Ed.Langsepp Võsult, raamatukaupmehed G.Pihlakas ja J.Ploompuu, Gümnaasiumiõpetaja cand. hist. J.Sitska, trükikojaomanik K.E.Sööt, lehetoimetaja cand. jur. J.Tõnisson. Osaühisus pidi kandma kõik lehe kulud (Pm 1903, Eralisa nr.285 juurde).

4.novembril 1903.aastal sai "Eesti Postimees" loa laiendada oma eeskava ning hakata ilmuma kaks korda nädalas.

Uus eeskava rõhutas riigikodanlikku ustavust ja suunitletust maarahvale. Vaidlemistes lubas õiglaseks jääda, küid kindlalt nõuda kodust omavalitsust (külas, vallas, kihelkonnas) ja kõigile kättesaadavat haridust (EP 1902, 5.XII, nr.49).

Ajakirjadest oli 1903.aasta kõige kurvem "Rahva Lõbulehele". Th.Tiedt sai küll loa anda ajakirja välja kaks korda kuus, kuid "Rahva Lõbulehte" ilmus vaid kaks numbrit terve aasta jooksul. Jaanuaris ilmunud proovinumber oli trükitud Põltsamaal Tiedti trükikojas ning tõi ühe tõlkejutu. Mais ilmus teine proovinum-

ber, trükitud Tallinnas. Selle teise ajakirjanumbri ümber oli palju pahandust. Liivimaa kuberner teatas, et ajakirja trükkimine Tallinnas oli seadusevastane. Tsensor Truusmanni seletuste järgi polnud see muud kui kirjaoskamatute artiklite ja ebaviisakate karikatuuride kogu. Sama arvati ka Trükiasjade Peavalitsuses (AKA, f. 321, nr. 1, s. 202).

Proovinumbri 16 lehekülge olid täidetud vemmalvärsside ja mõistujuttude, karikatuuride ja mõistatustega. Puudutati ka ühiskonna sotsiaalseid vastuolusid (mõisnikud-sulased, vene ametimeeste juhmus). Autorid olid peidetud varjunimede taha: cand. jur. Pöialpoiss, prof. Pilkenool, doktor Rahe (A.Reinvald, L.Leppik, E.Peterson).

1903.aasta suvel müüs Tiedt trükikoja Jüri Vasarale ja "Rahva Lõbulehe" Tallinnasse.

"Linda" ilmus Tartus ja oli suurest rahahädast prii. Ka tellijaid tuli juurde - aasta lõpuks oli neid 2000. "Linda" kaasaandena ilmus esimene proovinumber tervishoiualast ajakirja "Tervis" (tegevtoimetajaks H.Koppel). Ajakirja numbrid olid nüüd sisult terviklikumad, kantud isamaalisuse vaimust.

Hästi ei käinud ajakirja "Põllumees" käsi. H.Laas hakkas ajakirja välja andma nädalakirjana. Ta tõi sisse uued valdkonnad: haridus, tervis, seadus, teadus jne. Raha pidi ajakirjale nüüd rohkem juurde maksma - 1500 rubla aastas, aga sisu läks kehvemaks. Nii laia teemaderingi jaoks ei leidnud Laas kaastöölisi ("Postimees" tegi ajakirjale kogu aeg kõva vastupropagandat). Mõisnikelt oodatud toetus jäi oodatust väikseemaks.

Kõigist omavahelistest lahkarvamustest hoolimata püüdsid eesti lehed 1903.aastal kindlamalt kui varem juhtida kultuuri- ja majanduselu eesti rahvale vajalikus suunas. "Postimees" kirjutas: "Meil on see arusaamine, et meie väikene rahvas siis nii-

hästi varaliselt kui ka vaimselt kõige paremini edeneb, kui temal võimalik on, omas rahvuslises iseolemises ja iseloomus edeneda ja täielikumaks minna, kui tema keel ja kirjandus kui suuremad vaimu- ja hingeelu vahendid, mõjusamad südame ja mõistuse harimise abinõuud alale jäävad. Rahvuslisel alusel püüame oma rahva hariduslist elu edendada kõigekülgselt. Nende püüete hulka käib iseäranis ka meie rahva majandusline edasisaamine" (Pm 1903, 18.VII, nr.157).

"Teataja" püüdis viia karskustöö senisest avaramasse kontekstsi: " Karskusevõitlus peab praegustel tingimistel iga rahva elus kulturaliseks - haridusliseks võitluseks ümber muutuma" (T 1904, 6.IV, nr.76).

1904.aastal tekkis juurde kolm uut vaimulikku väljaannet.

Johann Dunkel pani käima "Salemi" maja hoolealuste heaks veel teise lehe "Vaimu Tuul ehk ärkamine 1878.aastal Läänemaal, mis pärast üle Eestimaa ennast väljalautas". Kaks patu- ja joomaelust päästmise lehte ("Petaania" ja "Vaimu Tuul") Eesti- ja Liivimaa jaoks oli aga liiast. "Vaimu Tuul" lõpetas samal aastal millal alustas.

Pärnus tekkis baptistide ajakiri "Teekäija". Väljaandjaks ja toimetajaks oli Tallinna I, Rummu ja Pärnu koguduse vanem Andres Tetermann. Lahkusulistest olid baptistid ainsad, kes jõudsid enne Eesti Vabariigi aega oma kuukirjani. Ajakiri oli niihästi usuküsimustes kui ka nö ilmaelu ülevaadetes mõõdukas:kirjutas palju üldistel teemadel, äärmuslikest arvamustest hoidus, keeleliselt kaldus konservatiivsusesse.

Kolmas asutatud ajakiri oli õigeusulistele eestlastele. Ajakiri "Vaimulik Sõnumitooja" hakkas ilmuma Riias. Kulude kandjaks ja väljaandjaks oli Riia Peeter-Pauli Vennastuse Selts, toimetajaks Sindi preester Aleksander Värat. Kõigist sel aastal ilmavalgust näinud vaimulikest väljaannetest oli "Vaimulikus

Sõnumitoojas" kõige enam propagandistlikke materjale. Ajakiri propageeris eestlaste usundilist ühtesulamist Venemaaga ja arvustas rahvuslikke taotlusi. Väljaande vaimulik-hariv pool oli aga sisukam ja mitmekesisem kui teistes vaimulikes ajakirjades.

1904.aastal oli esmakordselt arvuline ülekaal neil ajalehtedel, mis hakkasid ilmuma sagedamini kui kord nädalas. Kolmeteistkümnest ajalehest olid kaks päevalehed, "Uus Aeg" ilmus kolm korda nädalas, neli ajalehte ("Olevik", "Sakala", "Eesti Postimees", "Uudised") kaks korda ja viis lehte kord nädalas (lisaks veel "Ameerika Eesti Postimees" kuus korda aastas).

Kõige enam lehepinda täitnud teema oli 1904.aastal Vene - Jaapani sõda. Lehed avaldasid telegramme, sõnumeid ja ülevaateid sõja käigust, sageli vene ja välisajakirjanduse põhjal. Oma seisukoha väljaütlemist takistas tsensuur. Alles 1904.aasta lõpul hakati ettevaatlikult rääkima sõjaga kaasnevatest hädadest: sõda paneb tööstuse ja kaubanduse lonkama, sünnitab kitsikust ja puudust; tõdeti ilmse pettumusega, et Vene riigi vägevus ei luba tal mitte, et sõda lõppeks enne kui vaenlase üle üksainuski võit saadud on (EP 1904, 30.XII, nr.111).

Sõjasündmused mõjutasid ilmselt ka seda, et Jaapanit tutvustavad artiklid said ajalehtedes-ajakirjades väga populaarseiks.

"Saarlane", "Sakala", "Ristirahva Pühapäeva-leht" jätkasid väljakujunenud laadis. "Saarlane" Saaremaa elu korraldajana. "Sakala", põllutöö, karskuse ja hariduse eest võitlejana suunitles end töökamale ja jõukamale maarahvale (Sak 1904, 10.II, nr.6).

Juhtivad eesti lehed teadvustasid samal aastal Eesti oma arengutee olemasolu. Selle üle vaidlesid ja arutasid "Postimees", "Teataja" ja "Uudised": "Meie rahvas oma kultuurakäigul seisab teelahkmel, kus peab küsima, millist teed minna. /-/ Selles peab aitama oma mõistus ja arusaamine /-/ Põhimõttelised kulturapäike-

sed on kaks juhtivat erakonda Postimees ja Teataja kui Postimehe vastased, sest organiseeritud erakonda ei ole /-/ Teataja ja Uudised lähevad mitmes arvamises lahku kuid ühes asjas on Teataja ja Uudised ühel meelel: Postimehe püüded ei seisa ajakohasel alusel ja et selle erakonna tegevusest suurele rahvahulgale edaspidi ainult kahju võib tulla" (U 1904, 30.XI,nr.103). Speek kasutas mõistet kultuur tähenduses 'edenemine'. (Meie Tee 1957, 9.IX: 6). "Postimehe" suund lähtub Balti haridusest ja kultuurist ning on uuel ajal elujõuetu, arvasid nii hästi "Teataja" kui ka "Uudised" (U 1904, 3.XII, nr.104). "Meie peame oma sammud kultuura käigul selle tee peale pöörama, mida mööda terve haritud maailm liigub - praeguste Lääne-Euroopa haritud rahvaste teele" (U 1904, 7.XII, nr.105).

"Postimees" astus välja nii "saksa olluse" kui ka "vene olluse" tagasikiskuva võimu vastu. Kuid Lääne-Euroopa maadest eeskuju võtmist pidas "Postimees" "rahvuslise elu juurte läbi närimiseks", sest iga võõras kultuur pimestavat teise rahvuse silma (Pm 1904, 27.IX, nr.217; 28.IX, nr.218). Lääne-Euroopa poolt nägi "Postimees" ka materialismi õhtu ja seda "kui rahvuse aate, kõi belise elu ja kõikide paleusliste püüete õõnestajat peab ühisel jõuul tagasi tõrjutama. Materialismus on õelam rahva vaenlane kui igasugune ümberrahvustus. See muudab ainult keele ja meele, teine lõhestab südame ja hinge, üks teeb muulaseks, teine - metsikuks" (Pm 1904, 29.IX, nr.219). Eesti oma väiksuse pärast peaks kõigist neist suundadest ja vooludest eemale jääma: "Ajaloo käigul on suured rattad! Kui päkapikulane ilma kutsumata neist kinni tahaks haarata, siis võiks ta kergesti kõige oma olemisega pöidade alla sattuda. Meie kohus on maksva seadusliku korra varju all lähemaid ülesandeid täita, mis elu meile kätte näidanud (Pm 1904, 13.II, nr.36).

"Olevik" püüdis seista omal jõul ja jalal. Meelsuselt kuulus leht uuenduste nõudjate seltsi. Toimetus oli seisukohal : kui eesti rahvas on elujõuline rahvas, siis pööraku end Lääne-Euroopa maade poole (Ol 1904, 30.XII, nr.60).

Ajalehte "Uus Aeg" ilmusid sõjateadete kõrvale asjalikud artiklid põllumajandusest. "Uus Aeg",kes seni oli ikka olnud lootusrikas (kõik edeneb!), hakkas rääkima eesti rahva ohtudest ja vaenlastest. Vaenlaseks number üks sai nn uus vool ehk viltune vabameelsus ehk sotsiaaldemokraatia, "pealiskaudne, liialdatud ja pöörane õpetus. Lipu peale peaks neil olema kirjutatud : hukatus inimsoole!" (UA 1904, 17.VI, nr.70).

Teise ohuna nähti noorsoo "vooruslise jõu ja sugulise puhtuse" närtsimist, mistõttu kuritõbi laiali läinud ja rahvale eluohtlikuks saanud (UA 1904, 23.IX, nr.112).

Taas muutus ajalehe "Eesti Postimees" elukorraldus. Osaühisuse käest ostsid lehe tagasi A.Busch ja J.Sitska (viimane põhiliselt lehte toimetaski). Lugejaid oli "Eesti Postimehel" 6000.

Peale "Linda" ja "Rahva Lõbu-lehe" olid kõik teised ajakirjad praktilised aineajakirjad, pilkelehed ja vaimulikud väljaanded. Kujunevad vastasseisud ja poliitilised pinged neid veel ei puudutanud.

"Rahva Lõbu leht" jõudis sel aastal Tallinnasse. 1904.aasta aprillis said ajakirja uued omanikud Victor Jakobson ja Paldiski kodanik Carl Keyler loa hakata ajakirja väljaandjateks ja vastutavateks toimetajateks (AKA, f.321, n.1, s.203).

1904.aastal ilmus "Rahva Lõbu-lehte" kaheksateist 32-leheküljelist numbrit. Need olid täidetud tõlkeliste põnevus- ja armastuslugudega, praktiliste õpetuste, "Düna Zeitungist" tõlgitud kirjelduste ja rohkete piltidega Vene-Jaapani sõjast. Aasta lõ-

pul kutsusid Keyler ja Jakobson "Rahva Lõbu-lehe" toimetajaks Peeter Grünfeldi "Eesti Postimehe" juurest (Grünfeldt 1923 : 61-65).

1905.aasta alguses tõid ajalehed palju teateid tööliste "tõrkumistest" Moskvas, Peterburis, Riias, Tallinnas jm. Streigid puudutasid ka ajalehti: näiteks trükitööliste streigi tõttu hilines aastakäigu algusega "Eesti Postimees". Streikijate poolt esitatud nõudmistesse suhtusid ajalehed erinevalt. Kõik olid nõus, et töötingimusi tuleb parandada ja palgad tööga vastavusse viia. Kõige rohkem eriarvamusi põhjustas 8-tunnise tööpäeva küsimus. "Valgus" pidas seda enneaegseks. Samuti arvas "Postimees", et kõne alla võiks tulla ainult üleliia pika tööpäeva lühendamine (Pm 1905, 28.I, nr.22). "Teataja" ja "Uudised" olid 8-tunnise tööpäeva poolt. "Uus Aeg" jõudis oma esialgsest kommentaarivabast sõnumist ja ülevaatest toimuva kohta streikide eitamiseni: "Alatasa streikimised on meie töölisi tänavu aastal päevade kaupa - millest viimaks nädalad kasvavad - töö juurest eemale kiskunud /-/ Aeg on küll kaunis lühike olnud, aga ometi on ta suutnud tublid mehed alatuteks röövliteks, kes talumehe lihtsa koorma kallale ei häbene minna, muuta ja tublidest meeste naistest ja perekonna emadest on ta suutnud alatud naisterahvad, kes ennast müües lähevad raha teenima, teha" (UA 1905, 2.VIII, nr.88).

On üsna loomulik, et ühes majanduslike ja sotsiaalsete küsimustega tuli arutlusele ka vaimu- ja hingeelu. Ajalehtedesse jõudis see 1905.aastal kõige teravamalt vaidlusena "vaba armastuse" üle.

Teema võttis üles "Postimees". Läbi ajalehe üheksa numbri jooksis jutkiri "Vaba armastus" (nr.23-24, 28, 30, 33-35, 57-58). Selle hakatuses oli väide, et eestlaste jõjures on märgata "sugu-

lise lodevuse mõhtust". Iseäranis silmapaistvaks kippuvat see seal minema, kus "Eesti noorsugu niisuguste ollustega kokku puutub, kes oma iseloomu ja hariduslise edenemise järele sugulist kasinust ei tunne ja oma haridusekäigul mitte veel kindlale ainu-abielu pinnale ei ole jõudnud ("olluste" all pidas "Postimees" silmas vene revolutsioonilise meelsusega üliõpilasi)(Pm 1905, 29.I, nr.23). "Postimees" tõi valitsevast lodevusest arvukalt näiteid.

Kirjelduste ja vihjete järgi oli kõigile selge, kelle pihta "Postimees" oma arvustuse suunas: pruune seelikuid kandsid ja "pöetud peaga" käisid Tartu Puškini tütarlastegümnaasiumi naisgümnasistid ning "pruunseelikute pügamise äri Aleksandri uulitsal" ei tähendanud muud kui ajalehe "Uudised" toimetust.

"Uudised" tõstis "Postimehe" vastu avaliku süüdistuse "õppiva nooresoo laimamise kohta" (nr.19-21) ja alustas toimetusse tulnud protestikirjade ja allkirjade avaldamist.

Tegelikult kasvas vaba-armastuse küsimus vaidluseks alalhoidliku ja uuendusmeelse ellusuhtumise üle: kas kasvatada tütarlapsest tublit ja kuulekat kaasat oma mehele või iseseisvat ja mõtlevat inimest; kas ühiskonnas kehtivad moraalinormid on iganenud või mitte jne. Vaidlus muutus mõttetuks ja ohtlikuks mõlemale lehele. "Uudised" pakkus asja lahendamiseks au- või vahekohtu vormi. "Postimees" sellega ei nõustunud. Uued süüdmused surusid varsti vaba-armastuse tahaplaanile.

Varakevadest peale räägiti pea kõigis lehtedes eesti oma tee leidmise vajadusest: "Meie peame selgele arusaamisele jõudma, et meil oma tulevikus mõisnikkude ja vaimulikkude meeste poolt meie toetuseks midagi oodata ei ole - meie peame oma jalal seisma ja täieste omal jalal" (T 1905, 11.III, nr.54).

"Eesti Postimees" leidis, et eeskuju ja abi selle "oma

tee" jaoks tuleb otsida hõimurahvalt - soomlastelt (EP 1905, 14. II, nr.12). Laiemat kõlapinda see ettepanek ei saavutanud, sest järjest sagedamini hakkasid ajalehed nõudma siin ja kohe vajaolevaid vabadusi: sõna-, trüki-, usu, südametunnistuse-, koosolekute pidamise, ühisuste asutamise vabadust. Nõuti koheseid ümberkorraldusi omavalitsuse asjus, rahvahariduse paremale järjele tõstmist, maale tasuta arstiabi, tööliste elujärje parandamist, maapidamise ümberkorraldamist (U 1905, 4.III, nr.18).

Varasuvest oktoobrini olid lehed täis teateid streikidest ja koosolekutest, nendel esitatud nõudmisi ja seisukohti. Ajalehed kandsid ühiskonna õhustikku - rahulolematut ja pingelist. Mõistlikkusele ja rahulikkusele kutsus rahvast kõige järjekindlamalt ja tungivamalt vaid "Postimees": "Väikerahvad seisavad poliitilise võimu küsimustest kaugel, kuna peamiseks püüdeks on hariduseline edasiarenemine, mida majanduslik ja vaimline töö kannab", mässu ja vägivallaga ei saavutavat väike rahvas kunagi midagi head (Pm 1905, 30.IX, nr.217).

Samal ajal raskenes ajalehtede endi elu. "Olevik" teatas, et rahutuste kohta käivad sõnumid tuleb uue käsu järgi kreispolitseis tsenseerida: "Enne lehe trükkimist on meil siis nüüd kolme luba tarvis: tsensor tsenseerib lehe sisu, politseimeister kuulutused ja kreispolitsei rahutuste kohta käivad sõnumid" (Ol 1905, 28.III, nr.25).

Protestiks tsensori tegevuse vastu hakkasid toimetused mittelubatud teksti kohale jätma valgeid laike. "Valgete laikude aeg" lõpetati spetsiaalse eeskirjaga, mille täitmist jälgisid võimud hoolega. Seejärel andsid lehed kärpimistööst lausetega märku "Juhtkiri ei saanud ilmuda", "Jääb välise sekkumise tõttu pooleli" jne.

Tsensuur ei muutunud rangemaks muidugi mitte tsensorite algatusel. Veebruaris 1905 loodi Peterburi salanõunik senaator

D.F.Kobenkoga eesotsas komisjon, kes pidi ette valmistama uut trükiseadust. Kuid tollane siseminister Bulõgin manitses komisjoni uuendustega mitte kiirustama. Komisjoni töötamise ajal aga koostas ta ise kohtima hakanud seaduseelnõu, milles oli kirjas, et olemasolev trükiseadus jääb jõusse. Siseministril oli õigus ainuisikuliselt keelata "kahtlase" väljaande ilmumine; pärast kolme noomitust oli õigus väljaanne sulgeda, tsensuurita ei tohtinud trükkida ühtegi kuulutust ning ajalehe - ajakirja ilmumiseks oli vaja administratiivset kinnitust.

Tsaari poolt antud 17.oktoobri manifestiga lubatud kodanlikud vabadused panid eesti lehed hõiskama: "17.oktoobri manifestiga on meie armas suur isamaa vabaks saadikutekoguga riigiks muudetud /-/ Mõned Lääne-Euroopa maad ei saa temaga enam võrreldagi!" (UA 1905, 21.X, nr.123).

Manifestiga lubatud sõnavabadust tõlgendati kui trükivabadust ja seda ruttasid lehed ka kasutama. Rõõmustamine oli aga enneaegne. 19.oktoobril saatis Trükiasjade Peavalitsus välja ringkirja ja kaks "sekretno" kirja toimetustele, milles öeldi, et ajakirjanduse kohta kehtib vana trükiseadus. Tsensoritel tuleb võtta aluseks nuhtlusseadus; lehed, mis seni olid eeltsensuuri all, pidid sinna ka jääma (U 1905, 28.X, nr.83). "Uudised" ja teisedki lehed olid juba üks-kaks numbrit ilmunud tsensuurivabalt. Nüüd ähvardas oht sattuda prokuröri kätte.

Ajalehed astusid nüüd ise võitlusesse oma eluõiguste eest. Tallinna lehtede algatusel taheti korraldada ajalehtede üldstreiki (Lauk 1989: 68-71). Nii kaugele asi siiski ei läinud: 27. oktoobril olid Tallinna lehtede toimetajad kuberneri juures ning seal saavutati kokkulepe, et leht viiakse tsensorile, kuid tsensor ei ~~kustuta~~ kustuta, märgib vaid kahtlastele kohtadele paragrahvi juurde. Kui toimetus otsustab selle paragrahviga kirjatüki

siiski avaldada, siis ise vastutab. Tartu tsensor Babanov aga teatas, et kõik lehed käivad endiselt tsenseerimise alla. "Postimees" aga kuulutas Babanovi nõude seadusevastaseks (Pm 1905, 28.X, nr.236).

24.novembril kuulutati välja uus trükiseadus, mis eel - tsensuuri tühistas, kuid asendas järeltsensuuriga.

Perioodilised väljaanded sattusid veelgi täbaramasse seisu: kui lehest tagantjärele midagi kahtlast leiti, võis politsei tsensori korraldusel lehe arestida ja numbri ära korajata. Ühtlasi algatati ka kohtuasi. Karistused-trahvid olid suured (EPm 1905, 30.XI, nr.93). "Uus Aeg" kirjutas, et ajakirjandus sattus "vihma käest räästa alla" (UA 1905, 29.XI, nr.139).

Ometi oli ajakirjandus vabaduspäevadel (18.oktoober - 10. detsember) mitte ainult "värskemat värvi" (K 1906, 15.XII,nr.1), vaid ka poliitiliselt kindlam ja sõnakam.

Oktoobrimanifesti-järgselt moodustasid senised liikumised oma parteid ning ajalehed, mis olid olnud liikumiste keskkohad, said nende häälekandjateks. "Postimees" kuulutas end 8.novembrist (nr.245) Eesti Rahvameelse Eduerakonna leheks. "Uudised" sai 28.oktoobrist (nr.85) Eesti Sotsial-Demokratlise Tööliste Partei häälekandjaks. Kuigi otseselt häälekandjaks nimetamata, oli "Valgus" 45.numbrist peale Balti Konstitutsioonilise Erakonna ajaleht. "Teataja" ümber kogunenud kodanlikud radikaalid oma partei moodustamiseni aga ei jõudnud. "Teataja" poliitilist suunda mõjutasid lühikest aega enne lehe sulgemist (vastu peatoimetaja tahtmist) tsentristlikud sotsiaaldemokraadid Hans Pöögelmanni eestvedamisel.

Et "Postimees" võttis konstitutsioonilise seisukoha, sotsialistid aga kasutasid vabaduspäevi revolutsioonilise pealetungi jätkamiseks, siis arenes nende voolude vahel terav võitlus.

Peterburis hakkas VSDTP Eesti grupp välja andma ajalehte "Edasi". Lehte ilmus vaid neli numbrit ning sündmuste käiku Eestis see ei mõjutanud (kuigi siiani on ensamasti vastupidist väidetud - Laul 1962: 27, 35).

Pärast sotsiaaldemokraatide ebaõnnestunud ühinemiskoosolekut Tallinnas (13.novembril)(U 1905, 25.XI, nr.91) üritas väiksearvuline rahvusliku sotsiaaldemokraatia pooldajate grupp välja anda oma ajalehte "Vabadus". Lehte trükiti Tallinnas Schifferi trükikojas. Vastutavaks toimetajaks oli K.Jõeberg ja tegevtoimetajaks H.Cicero. Lehe sisust võib ülevaate saada ajalehe "Eesti Postimees" (nr.92) kaudu. Leht pidi ilmuma Tallinnas nii sageli kui vaja, loosungiga "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!". Ajalehe esimene ja ka viimane number (23.novembril) sisaldas: programmilise kirjutise "Mis meie tahame?", ESDP programmi eelplaani, artikli rahva omavalitsusest ja üleilmsest föderatsioonist, kriitikat Balti Konstitutsioonilise erakonna pihta, sõnumeid rubriikides: Kodumaalt, Soomemaalt, Lätimaalt, Kaugemalt riigist.

Sotsiaaldemokraatlik oli ka Berliinis ilmunud eestikeelne ajaleht "Edu" (4 numbrit - mai, juuni, august, september 1905). Ajalehe redaktoriks oli S.Tane, "Eesti Postimehe" (EPm 1905, 25. IV, nr.31) järgi Berliini ajakirjandusüliõpilane. "Edu" keel oli vigane ja sisu segane. Sugurahvale taheti näidata, kui habras ja mädanenud on riigi kord ja ülemjuhatus (E 1905, V, nr.1). Kolmandas numbris teatati, et ajalehetegijad tahavad olla natsionalistid ja sotsialistid korraga. Kutsuti asutama nn "Edu" ringe, kus tegeldaks sotsialistlike probleemidega. Neljandas numbris manitseti eesti rahvast marksismi täiendama: Marx ei tegelenud moraali ja kõlblusega, aga "meie sotsialistlik ilmavaade peab ka sotsialistlik-moraalne olema" (E 1905, IX, nr.4).

Sealsamas numbris kuulutati ühinemist bolševikega.

Nn vabaduspäevade väljaandeid oli veel kaks: Tallinnas ajaleht "Täht" Jaak Järve toimetamisel ja väljaandmisel ning Pärnus ajaleht "Võitleja" Gustav Paju käe all. "Täht" oli kavandatud päevaleheks. Esimene number ilmus 21.detsembril. Selles seisnud väite pärast, et mäss tulnud sõjaseaduse väljakuulutamise tõttu, pandi leht ka kinni (Vlg 1905, Eralisa nr.52 juurde).

"Võitleja" esimene number (17.detsember) teatas, et leht ei lähtu ärilistest kaalutlustest, et edasiminek võib täimuda vaid ühistegevuse abil, et leht ei poolda eraomanduse kaotamist ja kirikute kinnipanemist. Seega oli tegu rahvusliku erakonna meelse väljaandega. Leht suleti pärast teist numbrit kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse kestmiseni.

1905.aasta lõpul asutati ka kaks ajalehte ja üks ajakiri, mis jäid püsima pikemaks ajaks.

20.detsembril ilmus Viljandis ajalehe "Kodumaa" proovinumber, vastutavaks toimetajaks Rudolf Hansson ja väljaandjaks Mart Mõrd. A.Peedi "Sakala" oli 14.novembril kuulutanud oma asumist "rahvusvabameelsele" positsioonile, st erakondadest vaba ja rahvuslastest vasemale. "Kodumaa" toetas ERF seisukohti: eraomandust ei tohi kaotada, vabadus - see on majanduslik ja kultuuriline iseseisvus, jõudusid ei tohi killustada, liikumisel peab olema rahvuslik alus jne (Kod 1905, 20.XII, nr.1).

Nii oli Viljandi Tartu ja Tallinna kõrval kolmas linn, mis sai endale kaks poliitiliselt erimeelset ajalehte juba 1905. aasta lõpus.

16.detsembril ilmus Tallinnas ajalehe "Päevaleht" esimene number. Asutajaks oli trükikojaomanik, "Uue Aja" ja albumite väljaandja Andres Pert. "Uus Aeg" suleti 10.detsembril kui Tal-

linnas ja Põhja-Eestis kehtestati sõjaseisukord. Pert ostis P. Grünfeldtilt 200 rubla eest varem hangitud loa ajalehe väljaandmiseks (Grünfeldt 1923: 69-70). Ajalehe tegev- ja vastutavaks toimetajaks sai Peeter Grünfeldt. Et paljud lehed olid suletud, kiirustati "Päevalehe" väljaandmisega. 1905.aastal jõudis "Päevaleht" ilmuda suures tiraažis (12-15000 eks.) vaid neli päeva, siis suleti kindralkuberneri poolt. Pärast suuri sekeldusi saadi siiski uus luba ja "Päevaleht" hakkas regulaarselt ilmuma 1906.aastast (Sinisaar 1976: 70-76).

Ajakirjadele tuli täiendust Haapsalust. I.Spuhl-Rotalia asutas seal ajakirja "Majapidaja". "Majapidaja" oli "piltidega kaunistatud õpetlise sisuga mõistlise majapidamise juhatuseks ja tegelise tööosavuse edendamiseks maa- ja linnarahvale" (Majap 1905, nr.1:4). Kuukiri oli mitmekeseise sisuga. Lisaks artiklitele majandusest, kaubandusest, tervisest, kodu korrashoiust jne olid ajakirjas olulisel kohal kirjutised haridusest ja teadusest. Võrreldes varem ilmunud majapidamisajakirjadega oli "Majapidaja" märksa vähem utilitaarne ja praktiline, pigem hariv.

Detsembris hakkas ilmuma ka ajalehe "Postimees" lühendatud väljaanne "Elu", tegevtoimetajaks Anton Jürgenstein. "Elu" oli mõeldud just maaelanikele, kellele iga päev post kätte ei jõudnud. "Elu" käima pannes pidas J.Tõnisson silmas ka seda, et enamus 1905.aastal kaks korda nädalas ilmunud ajalehtedest olid vasakpoolse suunaga. "Elu" pidi hoolt kandma, et "Väikepõllumehed ei oleks sunnitud /-/ vastaseid lehti lugema (Pm 1905, 17.XI, nr.253). "Elu" tehti "Postimehe" jõududega ja ka sisu oli "Postimehest" võetud. "Elu" põhiliselt ilukirjanduslik lisaleht oli enam-vähem iseseisev. Detsembris tuli välja ka esimene number "Postimehe" uut kaasannet - pilkelehte "Sädemed" Karl August Hindrey tegeval toimetamisel.

Just nende uute väljaannete juurdetulek oli vähemalt osaliseltki põhjuseks ajakirja "Linda" seismajäämisele. "Linda" jäi oma sisuga revolutsioonipäevadest kaugele. Tellimisi 1906. aastaks kogunes väga vähe. Majanduslikult ajakiri ise püsti ei seisnud, pealegi oli "Postimehel" juba kolm kaasannet ("Lasteleht", "Tervis", "Sädemed") ja ka eriväljaanne "Elu".

Viljandi "Kodumaa" arvas 1906.aastal, et "Linda" seismajäämise peapõhjus oli ajakirja "üleüldine tuum viimasel ajal: väsinud, lodev, unistav vaim. Töödes puudus reaalsus, tõsidus, nooruse jõud, vaimustus, tahtmise kindlus. Kui "Linda" Tartu toodi oli ühe isiku pääle surumise ajajärk alanud /-/"(Kod 1906, 25.V, nr.33; vt ka Võitluse päevil 1905: 71-72). Vähemalt "unistava vaimu" osas tuleb "Kodumaaga" nõus olla.

Segasisulistest ajakirjadest jõudis 1906.aastasse vaid "Rahva Lõbu-leht". 1905.aastal muutus "Rahva Lõbu-leht" ajaviiteajakirjast ühiskondlikke probleeme jälgivaks väljaandeks. Ajakiri kajastas kõiki sündmusi (tööliste tulistamine Tallinna turul 16.oktoobril, hukkunute matmine, mõisate rüüstamine jne). "Rahva Lõbu-leht" mõistis hukka mõlemad äärmused: mõisate põletamise kui käputäie sotsiaaldemokraatide ässitustöö ning karistussalkade verise arveteõiendamise. Kõlama jäi "EI" revolutsioonile ja vägivallale ning üleskutse rahulikule tööle (RLl 1905, nr.3: 90-92). Ajakiri levis põhiliselt üksiknumbri müügiga. Tiraaž oli 1905.aasta algul 2000 ja aasta lõpul 4000. Tallinna "verepäevade" aegu anti ühest ajakirjanumbrist koguni kaks trükki, hommikul ja õhtul (KM KKO, f 34, m 6:1).

Kolm 1905,aastal ilmunud koguteost: "Võitluse päevil", "Noor-Eesti" I ning Tööliste jõulualbum "Edasi" I iseloomustasid - kõik erineval moel - revideerimise algust vaimuvallas.

"Vabadusepäevad" lõppesid kiircsti. Tsaari ukaasiga keh-

testati Balti kindralkubermang. Tsiviilvõim allutati sõjaväevõimule. Kuulutati välja sõjaseisukord ja kindralkuberner sai õiguse sulgeda "kahjulikke" väljaandeid oma otsusega. Algas ajalehtede üksiknumbrite arestimine ja toimetajate vastutusele võtmine. "Olevikku" toimetajat Marie Koppelit süüdistati 24. novembri trükimääruste VIII jao 4.punkti põhjal kasakaväe teotamises. Määrus lubas vangistust kahest kuust aasta ja nelja kuuni. Vabandavatel põhjustel pääses M.Koppel seitsme arestipäevaga (Vab 1906, 8.VIII, nr.62). Ajakirja "Rahva Lõbuleht" vastutavad toimetajad Keyler ja Jakobson said trahvi, sest avaldasid ajakirja 21.numbris sõjaväge "teotava" luuletuse "16.oktoobril langenute mälestuseks" tervikuna, kuigi tsensor Truusmann oli osadele selle sõnadele (mõrtsukakuul, tapjatele) paragrahvi kõrvale teinud (Sd 1906, 8.X, nr.45). Detsembri alguses arestiti "Uudiste" (nr.94, 99) ja "Teataja" (nr.263) numbrid.

Kõik ajalehed avaldasid 27.-29.novembril 1905.aastal Tartus toimunud rahva-asemike koosolekute (nii aula kui Bürgermusse) otsused. Just nende otsuste avaldamine sai ametlikuks seletuseks väljaannete sulgemisele. Ajalehe "Uus Aeg" viimane number ilmus 10.detsembril. Ka "Eesti Postimehe" viimane ilmumispäev oli 10.detsember, "Teatajal" 12.detsember ("Teataja" puhul oli süüdistuseks lehe 28.novembri ja 5.detsembri numbrites ilmunud töölisvanemate kiri ja tööliskomiteede üleskutse). "Uudised" suleti 1906.aasta jaanuaris, kuigi kolm jaanuarikuu numbrit lugejateni ei jõudnudki. "Olevik" lõpetas ilmumise 8.jaanuaril kindralkuberneri määruse põhjal. Kõige halvemini käis "Sakala" toimetaja Ado Peedi käsi: ta areteeriti ja saadeti Pihkva vanglasse.

1905.aasta lõpuks oli eestikeelne ajakirjandus omandanud

uue kvaliteedi. Täie selgusega püstitatud küsimus ühiskonna edasiliikumise teedest lubab hinnata ajakirjandust mitte ainult rahva informeerija ja harijana vaid ka sotsiaalse ja poliitilise suunajana.

Tähelepanuväärne on, et ka ühes poliitilise ärkamisega säilitas vastutustundlikum osa väljannetest ("Postimees", "Teataja" "Saarlane", "Eesti Postimees" jt) eestikeelsele ajakirjandusele juba tema algusaastatest iseloomuliku valgustuslik-humanistliku hoiaku.

Kinnitusid ajalehtede senised maailmavaatelised erinevused ning mitmetest ajalehtedest said kas otseselt ("Postimees", "Uudised") või kaudselt ("Valgus") parteide häälekandjad.

Aastatele 1902 - 1905 on tunnuslik ajakirjade kiire areng. 1904.aastal ilmus eesti keeles 14 ajakirja ja 13 ajalehte, seega oli näiteks 1902.aastaga võrreldes ajakirju juurde tekkinud neli, ajalehti vaid üks.

Ajakirjade puhul oli tegemist eriväljaannetega, mis orienteerusid kitsamale ainevaldkonnale. Nendega reageeris ajakirjandussüsteem ühiskonnas kujunenud vajadusele konkreetsema ja süvendatuma teabe järele.

3.AASTA 1906

1906.aastal tegutsesid üle maa karistussalgad. "Postimees" kirjutas uue aasta juhtkirjas: "Mässuline vägivald ja hirmuvalitsus hävitab meie maad ja rahvast, meeletu ja andeksandmata oleks sellele teele asuda. Riigi- ja rahvaelu edendamise ja tuleviku nimel tuleb aga konstitutsiooni vaimus õiguse ja auususe pinnal kartmata poliitiliste õiguste ja ühiseluliste paranduste eest võidelda" (Pm 1906, 2.I, nr.1).

Sõjaseadus oli surunud ajakirjanduse väga rasketesse oludesse. Liivimaa kindralkuberner Sollogub ja Eestimaa kuberneb Baŝilov võisid ainuisikuliselt otsustada väljaannete saatuse üle. Trükivabaduse kitsendamiseks anti 13.veebruaril ja 18.märtsil välja jälle uued seadused. Neist esimesega täiendati nuhtlusseaduse paragrahve: valitsusasutuste, ametniku, sõjaväe ehk sõjaväejao tegevuse kohta valeteadete andmisel või rahva häälestamisel nende vastu ootas ees 2-8 kuud vanglat, kuni kolm kuud aresti või 300 rubla trahvi. Sama trahvi alla pidid minema ka need, kes annavad valitsuse käskuda kohta valeteateid. Pikemaaegne vanglakaristus (kuni aasta ja neli kuud) pidi ootama neid, kelle teadete laialilaotamine põhjustas rahutuse või mässu. Vangi võis langeda igaüks, keda leiti õhutavat vaenu klasside, kihtide ehk seisuste vahel.

Märtsikuu seadus puudutas tsensuuri: ajalehes avaldatavad pildid ja joonistused pidid olema 24 tundi enne lehe ilmumist tsensori käes. Väljaandjad, kelle leht oli kohtu otsusel kinni pandud, ei tohtinud enam uut lehte välja lasta (see määrus ei käinud nende lehtede kohta, mis pandi kinni kindralkuberneri poolt sõjaseaduse ajal) (Vir 1906, 28.III, nr.24).

1905.aastal ilmunud kolmekümne kuuest ajalehest ja ajakirjast (ilma lisalehtedeta) jätkasid 1906.aastal ilmumist vaid seitseteist, neist kolm ("Majapidaja", "Päevaleht", "Kodumaa") olid alustanud alles 1905.aastal. Varem ilmunud ajalehtedest olid alles jäänud "Postimees" ühes lühendatud väljaandega "Elu" ja Pärnu "sabaga", vaimulik "Ristirahva Pühapäeva leht", ja selle kristlik-vabameelne lisa "Sõnumitooja", "Valgus" ning "Saarlane". Edasi ilmusid ka vaimulikud ajakirjad, "Meie Mats", "Paide Teataja", "Põllumees" ja "Rahva Lõbu-leht".

1906.aasta lõpuks oli aga eesti keeles 43 ajalehte (nende hulka on arvatud ka 8 eriväljaannet) ühes 34 lisalehe ja kaasandega ning 22 ajakirja. Sisu järgi oli ajakirju viit tüüpi: aineajakirjad (viis põllumajanduslikku ja neli vaimulikku); segasisulised ("Album" ja "Rahva Lõbu-leht"); erikäsitluslaadiga (kaheksa pilkelehte); suunitletud ("Käsitööleht" ja "Kurttummade Sõber") ja spetsialiseeritud ("Eesti Kirjandus").

1906.aasta lõpul alustasid ilmumist "Põllutööleht" ja "Käsitööleht". Need olid seltsi väljaanded ning seeläbi finantsraskuste eest kindlustatumad kui "ühemeheajakiri". Tartu Eesti Põllumeeste Selts, kes ajakirju rahaliselt toetas, maksis ka tegevtoimetajate palgad (Põllutööleht 1916, 30.XI, nr.45). "Käsitööleht" oli suunitletud naistele, kuid tegeva utilitaarse kallakuga.

Seevastu nn ühemeheajakirjad kiratsesid tellijate puuduse1. Ferdinand Kase "Mesilane" lõpetas pooliku aastakäiguga (nr.1-7/8) ning kadus jäädavalt. "Majapidaja" toimetaja ja väljaandja Spuhl-Rotalia kurtis, et peab igale numbrile 350 rubla juurde maksma. "Majapidaja" lõpetas 1906.aasta kolmiknumbriga (9/12) ja kahel järgneval aastal ei ilmunud üldse.

Hea tahtega alustajaid leidus aga kõigest hoolimata. F.J.

Lorenzon pani käima ajakirja "Kodulind", et edendada sulgloomade kasvatust kui ühte "tööstuse haru". "Kodulind" jõudis kahe numbrini, siis jäi tellijate puudusel seisma.

Kirjandus-kultuuriajakirju tekkis juurde kaks. Peterburis asutatud "Album" oli tegelikult 1899.aastast ilmumud pühadealbumi ilmumine ajakirja kujul. "Albumi" vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks oli R.Palmgren, tegevtoimetajaks Gustav Paju. "Albumi" esimene number tuli Peterburis välja 1.detsembril tiraažiga 2000 eksemplari. "Album" ootas kaastöödeks kõiki kirjatöid, mis lugeja vaimu harivad, välja arvatud spetsiaalsed põllu- ehk käsitööjutud ja poliitilised juhtkirjad. Ajakirja programm rõhutas just harivat külge: lugejate ühiselulisi ja usulisi eelarvamusi hävitada; lugejate iseteadvust tõsta; õhutada lugejaid oma olukorra parandamisele (Alb 1907, nr.2: tagakaas).

Kahjuks jäi ajakiri peale viienda numbri ilmumist seisma: tellijate puudusel.

Tsensorikohustustest vabanenud Jaan Jõgever hakkas Tartus aasta algusest välja andma kuukirja "Eesti Kirjandus". Kirjandusajakirja asutamist põhjendas Jõgever sellega, et tuleb hoolt kanda teaduse vara eest, selleks et järeltulevatele põlvedele oleks pärandada midagi "paremat ja täielisemat". Endal tuleb õppida eelkäijate tarkusest, mis on alal rahva kirjanduses (EK 1906, nr.1: 4). Seega oli ajakirja esmaseks ülesandeks kultuuri järjepidevuse säilitamine. "Eesti Kirjanduse" saatesõnad olid kirjandusajakirja jaoks väga poliitilised, aga iseloomulikud ajale, mil alles hakatakse iseenda poliitilist seisukohta määratlema: "Sotsial-demokratia püüete omandamine oleks Eesti rahva surm. Põletamised, rüüstamised, sõja koledused, katk ja nälg laastaksivad maa ja rahva. Töö heidetakse nurka. Auus

talu peremees või vabriku tööline asuks teerööviiks, sest sotsial-demokratia, vähemalt meil, ütleb: Mine ja võta ilma palehigita ja vaevata rikaste käest" (EK 1906, nr.1: 3).

"Eesti Kirjanduse" väljaandmine oli riskantne samm. Ka segasisuliste (ilukirjandus ja populaarteaduslikud kirjatükid) ajakirjade käsi polnud seni hästi käinud. Veel raskem tõotas tulla väljaandel, mis tegeles esmapilgul igapäevaelust kaugelejäävate küsimustega.

1906.aastal ilmus "Eesti Kirjandust" kaksteist numbrit, viimased juba kaksiknumbritena ning aasta lõpuks oli selge, et Jõgever ajakirjaga üksinda toime ei tule (Palm 1983: 50-64).

Aeg ja sündmused pakkusid rohkelt ainet pilkeajakirjadele. Neid tekkis ridamisi juurde. "Meie Matsi" kõrvale ilmus seitse uut nimetust: "Nooled", "Edu", "Pilkenali", "Reinuvader", "Kaak" jt. Viie uue nimetusega pilkelehe taga oli Juhan Lilienbach, VSDTP Tallinna Komitee liige. Et peaaegu iga ilmunud väljaanne kohe arestiti, oli ta sunnitud nimetusi muutma. Lilienbachi väljaanded olid revolutsioonilise sisuga ja sotsiaaldemokraatliku meelsusega. Satiir oli terav ja puudutas kujuneva poliitilise elu kõiki vastuolusid (Jaan Tõnisson ja ERE, kirikuõpetajate ja mõisnike salakavalus, karistussalkade tegevus jne) (Laul 1962: 47-57; Ed 1953, 9.V, nr.5; Ed 1951. 7.II, nr.31). Nende lendlehti meenutavate pilkelehtede tiraažid ulatusid 500 eksemplarist 5000. 1906.aastal olid nad oma ühiskondliku aktuaalsusega just tööliisklassi hulgas oodatud väljaanded.

Revolutsiooni taandumisel karistussalkade eest Soome põgenenud Eduard Vilde hakkas seal välja andma ühiskondlik-poliitilist satiirlajakirja "Kaak". "Kaak" ilmus kolm numbrit ning ajakirja satiiri teravik oli suunatud kodumaal toimuva vastu (Palm 1983: 123-133).

1906.aasta alguses polnud ajalehtede vahel teravaid vaidlusi, sest sotsialistlik suund ja kodanlikud radikaalid olid oma häälekandjad kaotanud. Isegi nende juhtivad jõud olid vangistamiste ja kohtu eest maalt põgenenud (M.Martna, P.Speek, K.Päts, K.Ast, G.Ast jt).

"Postimees" esitas aasta alguses oma arusaamise Venemaa ja Eesti tulevikust: "Vaba Venemaa olgu Konstitutsiooniline ja parlamentline keisririik /-/ Vaba Venemaa peab ühine ja jaotamata olema /-/ ääremaad seisavad keisririigiga sisemises ja vaimlises ühenduses /-/ Vaba Venemaa peab kulturariik olema /-/ Vabal Venemaal peavad sotsialsed uuendused maksma pandama, Riik peab kaitsma terve rahva kasusid" (Pm 1906, 26.I, nr.21). "Postimehe" järgi kuuluksid Poolamaa, Eesti, Läti ja Leedu selle "vaba Venemaa" koosseisu autonoomsete riikidena. Autonoomia põhineks rahvameelsel alusel. Omavalitsuse võimu alla läheks rahvaharidus, kohus, politsei, avalik hoolekanne, tervishoid, rahvamajanduse edenemine.

Agraarküsimuses kaitses "Postimees" kindlalt eraomandust: "Meie nõudmine on ja jääb: maa antagu eraomanduseks. Ainult eraomanduse juures on tõsine põllutöö kultura edenemine võimalik. Ainult eraomanduse juures võib põllutööliste klass terveks ja tugevaks jääda, jõuu uuenduse ja värskenduse allikaks rahvale. Ainult eraomanduse juures on põllumees vaba, ei ole riiklist ülemvõimu karta, ei ähvarda meid ümberrahvustamise politika. Eraomandust kaitstes kaitseme meie vabat edenemist" (Pm 1906, 6.VI, nr.150).

Et "Postimees" oli aasta alguses ainus leht, kes sõnaselgelt kuulutas eesti rahva edasiliikumist, koondusid 1906.aastal pead tõstnud balti-saksa vanameelsete rünnakud "Postimehe" pihta. "Nordlivländische Zeitung" süüdistas just "Postimeest"

sõjaseisukorra esilekutsumises ja teadlikus rahva viletsusse tõukamises. "Postimees" kinnitas vastuseks, et tema on alati seisnud selle eest, et sõdusline kord valitseks, et kõike võitlust ja võistlust kultuuraliste abinõudega aetaks. Lisades juurde: "Meie teame, et meie püüded õiged on olnud, et neid tõsised elunõuded kannavad, sellepärast arvame ka kõiki katseid, neid murda, võimetuks /-/ Nii kaua aga kui võimalik, saame meie Saksa ollusega senist võitlust oma õiguste eest edasi pidama" (Pm 1906, 23.I, nr.18).

Kõiki pealehe vaateid esindasid ka "Postimehe" Pärnu "saba" ja lühendatud väljaanne "Elu".

Eesti Rahvameelse Eduerakonna programmi toetas Saaremaa leht "Saarlane", mille oli 1905.aastal kauaaegse väljaandja ja toimetaja Hartwig Sassi käest ostnud eraadvokaat Carl (Karl) Palk.

ERE - leht Viljandis oli "Kodumaa", mis kinnitas: eraomandust ei tohi kaotada, majanduslikul ja haridusliku iseseisvusel peab olema rahvuslik alus, jõudusid ei tohi killustada, koolid olgu emakeelsed jne. Kuid leht polnud sugugi rahul ERE juhtide taktikaga, omavolilise ja ainuisikulise (J.Tõnisson) valitsemisega (Kod 1906, 23.XI, nr.85). "Kodumaa" teise väljaandena hakkas aasta lõpul kord nädalas ilmuma "Maa", mis kordas olulisemat "Kodumaa" numbritest.

Narvas pani Aleksander Raba aasta alguses käima ajalehe "Eestlane" (nr.1-28). "Eestlane" kuulutas end ajaleheks "vabas edasipüüdvas vaimus, kel tööliste klassi elu ja olu seisab kõige rohkem südame pääl" (Est 1906, 28.I, nr.1). Ajalehe kõige pikem ja sisukam kirjatükk oli aga ülevaade Venemaa poliitikaerakondadest (nr.2-14). Lehe hoiak oli kõigi erakondade ja liikumiste suhtes võrdlemisi neutraalne kuni II Riigivolikogu va-

limisteni. Siis teatas, et valijad peaksid andma oma hääled rahvameelsele eduerakonnale, sest see on ainus liikumine, mis suudab tegelikkuses ka midagi korda saata (Est 1906, 22.III, nr.14).

"Eestlane" jäi seisma mai lõpul, sest A.Raba kavatses juunist alustada uue ajalehega "Tõde" (Est 1906, 20.V, nr.28).

"Tõde" ei tulnud, tuli "Kaja", aga teise väljaandja ja toimetaja ning eduerakonnast kaugeneva sihiga.

Päris ERE lehte üritati Narvas asutada aasta lõpul. Jaan Speegi toimetamisel ja väljaandmisel hakkas 29.novembrist kaks korda nädalas ilmuma ajaleht "Põhjanael". J.Speek, luuletajainimene nagu ta oli, alustas ka poliitilist ajalehte väga kirjanduslikult: "Põhjanael on kui suunanäitaja öös, kes tahab selget valgust Eestirahva eluöösse paista lasta /-/ tahab Eesti ööd kadumisele sundida (Phj 1906, 28.XI, nr.1). "Põhjanaela" trükiti Narvas Reinhold Põderi trükikojas. Alates 22.numbrist (28.II) aga hoopis Tartus "Postimehe" trükikojas, sest "trükikoja omanikul Narvas olid teised vaated ja leht sai seeläbi kahju, et ta ei lasknud kunagi lehte õigel ajal välja" (Phj 1906, 28.II, nr.22).

Tegelikult polnud unistava vaimu ja ilusate sõnadega lehel Narvas erilist populaarsust. Töölislinn vajas selgema ja konkreetsema sisuga lehte. Ega Tartuski "Põhjanaela" käsi hästi käinud. Juhtkirju hakkas nüüd kirjutama J.Speegi asemel A.Jürgenstein. Rubriik "Narva elu" asendus "Tartu eluga". "Põhjanael" muutus sisuliselt teiseks "Eluks" ega leidnud lugejaid. 1907.aasta 27.märtsil ilmus lehe viimane number.

Palju kulu ja kahju tõi Jaan Tõnissonile ja "Postimehele"

"Postimehe" tütarajalehe ja ERE programmi propageerija - ajaleht "Sõna" - käima panemine Tallinnas (esimene number ilmus 9.novembril). "Sõna" vastutavaks toimetajaks sai Mart Raud ja lehte ilmus kokku 63 numbrit (kuni 30.I 1907). "Sõna" tahtis

tuua Tallinnasse "kultura abinõusid", et võitlust poliitilise vabaduse eest tagajärjekalt korraldada ja käremeelsusele vastulauset pakkuda: "Tallinnas on käremeelsus inimesi mõnda aega oma mõju all püüdnud hoida. Juba sestsaadik kui neil siin oma päevaleht hakkas ilmuma, on avalikus elus käremeelsed ollused juhtivat osa püüdnud etendada (Sn 1906, 9.XI, nr.1).

"Sõna" tahtis II Riigivolikogu saadikute valimise eel Tallinnast eduerakonnale toetust otsida. Kuid Tallinn elas oma siseelu, mis Tartu omast märgatavalt erines. Tallinn oli uue aja laps: ärilinn, ning traditsioonid, mis Tartus nii palju tähendasid, puudusid Tallinnas hoopis. "Sõna" siin omaks ei võetud. Pealegi ei meeldinud ühelegi Tallinna lehele ERE "sissetung" Tallinnasse ning nad ei jätnud ka oma vastuseisu kuulutamata: ERE tahab olla terve eesti rahva partei, kaitsta "ühtse rahva" kasusid, kusjuures sellist ühtsust enam ammu ei ole (Pvl 1906, 9.VIII, nr.174).

Pärast II Riigivolikogu valimisi, mis ERE-le Eestimaal edu ei toonud, kolis "Sõna" tagasi Tartusse, ühes 10000-rublaline kahjum (Postimees 1909: 127).

ERE lehtede kõrval ilmusid aasta algusest peale ka ajalehed, mis ei olnud seotud ühegi "partei-klikega" ning nimetasid end "vabameelseteks ja edumeelseteks, terve rahva huvisid kaitsvateks". Nn parteilehed omakorda nimetasid neid vaba- ja edumeelseid "tuulelippudeks, ärilehtedeks". Ajalehes väljendatud hoiakute ja seisukohtade järgi jagunevad need "vabameelsed" omakorda keheks pooleks: parempoolsed (A.Perdi, P.Grünfeldti "Päevaleht" koos lühendatud väljaandega "Aeg" ja G.E.Luiga "Koit") ning vasakpoolsed ("Virulane", "Uus Virulane", "Säde", "Kaja"). Kui esimesed olid küll kirjade järgi ERE vastu, siis oli see pigem vastuseis nn Tartu vaimule, aga mitte põhimõttelistele

arusaamadele. Teised aga kaldusid kujuneva rahvavabaduse erakonna poole, toonitades rahvusküsimustest enam klassidevahelist sotsiaalset ja poliitilist ebavõrdsust (Vir 1096, 28.III, nr.24).

"Virulase" väljaandjaks ja toimetajaks oli Emma Järv. Ajaleht alustas ilmumist 11.veebruaril kolm korda nädalas, rõhutades eriti oma toetust "vaestele ja koormatutele" (Vir 1906, 10.IV, nr.32). "Virulane" püüdis eesti elu ja lehtede suhtes hoida neutraalset joont. Põhiline kriitikaobjekt oli vene bürokraatia.

1.märtsist ilmus "Virulane" päevalehena ja uues trükis.

1906.aasta juulist hakkas päevalehe "Virulane" kõrval ilmuma lehe lühendatud väljaanne, suunatud maarahvale.

25.augustil "Virulane" suleti sõjaseaduse kestmiseni. Lehe teine väljaandja Jaak Järv saadeti Balti kubermangust välja. Tallinna ringkonnakohtus oli "Virulase" süüasi arutusel alles 6.oktoobril. Tsensor Truusmann süüdistas "Virulast" ajutise trükiseaduse VIII jao §5 punkt 6 põhjal: "Virulane" levitab valeteateid ja arvustab vene valtisuse tegevust (tegelikult olid need kaks kirjutist tõlgitud lehtedest "Bossische Zeitung" ja "Sonn-und Montags Zeitung"). Süüd pehmendavatel asjaoludel (autor väljaspoolt) sai Emma Järv vaid kümme rubla trahvi (Sd 1906, 8.X, nr.45).

Ajaleht "Säde" ilmus paralleelselt "Virulase" ja selle järeltulija "Uue Virulasega", st 11.III - 30.XII. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks H.Järv. Teistest lehtedest hoolikamalt jälgis sündmusi Venemaal ja nende mõju Eestile.

29.septembril jõudis Tallinnasse tagasi augustis kindralkuberneri käsul välja saadetud ja Eestimaa kindralkubernerilt tagasipöördumiseks loa saanud Jaak Järv (Sd 1906, 30.IX, nr. 38). Oktoobri lõpus lubati J.Järvel hakata välja andma muude-

tud nimega "Virulast". 1.novembril ilmus päevaleht "Uus Virulane". "Uus Virulane" oli kahest "sugulaslehest" poliitilisem ja kriitilisem. Eriti terav oli ERE ja "Postimehe" vastu, süüdistades erakonda rahva loomuliku arengu peatamises (U Vir 1906, 1.XI, nr.1).

"Uus Virulane" rõhutas oma "täielikku edumeelsust" ja püüet, et "õigus, vabadus ja üleüldine inimlik hea käekäik meie rahva juures ja kõiges meie riigis /-/ võiks maksma hakata". Erinevalt teistest Tallinna lehtedest pööras palju tähelepanu moraalikü-simustele: "Üleüldises mõttes on "Uue Virulase" siht ja seisukoht see, et senist ülekohtulist ilmakorda tema kõlvatuses valgustada, tema halbtuste ja nurjatuste vastu võidelda, ja uue parema ilmakorra vastu teed valmistada - niisuguse parema ilma korra vastu, milles ülekohus, vägivald, inimeste tapmised (sõjad), toorus, sõgedus jne võimalikult kadunud oleksid /-/ (Vir tellimise kuulutus 1907.a. peale).

Rahvaerakondade vaimus ilmus juuni alguses asutatud Narva[2] leht "Kaja" (väljaandja ja toimetaja Tõnu Franzdorf[1]). "Kaja" tahtis edendada Narva elu, seepärast olid lehes kesksel kohal sõnumid Narva linnast. Palju rääkis leht kõigile võrdsetest õigustest.

Aasta alguses jätkas ilmumist Jakob Kõrvi ajaleht "Valgus" (71 numbrit, kolm korda nädalas), kuid edutult. Lehel polnud eestlaste hulgas mingit usaldust. Seepärast ei saanud "Valgust" oma eesmärkidele vastavalt kasutada ka vanameelsed balti-saksalased. Kõrv müüs lehe Karl August Hermannile ja nõnda sai Hermann pärast kümneaastast vaheaega taas poliitilise ajalehe toimetajaks ja väljaandjaks. Kuid "Valgus" ei saanud oma nelle-lehe kahtlusest lahti ka Hermanni käe all. Päevalehte "Valgus" ilmus Hermanni toimetusel 150 numbrit. Siis muutis Hermann lehe nime-

tust. 15.detsembril ilmus esimene number päevalehte "Hüüdja".

Hermann kirjutas "Hüüdjale" pika ja põhjaliku eessõna: "Hüüdja" tähendatavat ülesäratajat, manitsejat, helistajat ja on kutsutud hüüdma eesti rahvast. Rahvas olevat küll osalt ärganud, kuid tõimaks ja hoolimatuks muutunud. Või hoopis valele teele (st sotsiaaldemokraatiasse) läinud. "Hüüdja" tahtis äratada neid, kes alles magavad, ja eksinuid õigele teele juhtida. Hüüdjaks-äratajaks pidas ajaleht end ühtviisi kohapidajatele ja peremeestele, maata meestele ning vabrikutöölistele (Hd 1906, 15.XII, nr.1).

"Hüüdja" ei olnud nella-leht, vagu väitis sotsiaaldemokraatlik "Kiir" (K 1906, 15.XII, nr.1). Hermann ei orienteerunud muutunud ühiskonnas ning juhtis "Hüüdjat" omaaegse "Postimehe" järgi. Sellise ilmetu ja üldsõnalise päevalehe aeg oli aga ümber. Tallinnas ilmus "Hüüdjat" 32 numbrit. Siis teatas Hermann, et päevaleht jätkab ilmumist Tartus ja leht jäi seisma. Tartus järge ei tulnud.

Vaatamata suuremate või väiksemate erinevustele Eesti arengutee hindamisel olid nii vabameelsed kui eduerakonna lehed ausalt väljas Eesti ühiskonna majandusliku ja kultuurilise edasimineku eest.

Kolmas grupp lehti polnud aga päris ausad: vahe oli nende sõnastatud ja tegelike eesmärkide vahel. Need olid "rahu ja kosutuse" ehk eestikeelsed aga saksameelsed lehed.

Balti Konstitutsioonilise Partei püüdis juba I Riigivolikogu valimistel leida endale eestlaste hulgast toetajaid. Selleks kasutati ajalehte "Valgus". 1906.aasta alguses (3.III) asutati Tartus konservatiivsema mõttelaadiga eestlaste mõjutamiseks ajaleht "Isamaa". "Isamaad" toetasid Tartus "Vabadus" ning Tallinnas "Kalev" ja "Noorus". "Isamaa" oli nimetatud lehtedest kõige mitmekesisema sisuga, kõige pikemaaegse ilmumisega (40

kuud ja 841 numbrit) ning kõige täpsemate ettekirjutistega: 1906. aasta suvest sai lehe ideoloogiliseks suunajaks Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi esimees, Kuremaa ja Põlguste mõisa omanik E.von Oettingen (Ibius 1971: 43-52). "Isamaa" väljaandjaks oli Tartu trükikoja omanik Eduard Bergmann. Esimestel kuudel jäi "Isamaa" tõeline siht nii hästi varjatuks, et isegi toimetaja Ernst Enno seda ei märganud (Postimees 1909: 156). Pigem näis tegu olevat uue rahvusliku väljaandega, mis nõudis, et sakslased tunnistaksid ja austaksid eestlaste õigusi, et haridus jõuaks alamatesse rahvakihtidesse, et kõik "edumeelsed ollused" omavahel ühineksid. Esimeses numbris kutsuti koostööle edumeelsete sakslastega. Kuid juba teises numbris arutati, et eestlaste ja sakslaste vahekord ei olevat loomulik: "Me hävineme vihavaenu tules!" /-/ Ometi peaks ühinemine võimalik olema! Me oleme üksteisele tarvilikud! (Is 1906, 6.III, nr.2). Sõnagi ei räägitud sakslaste pikaajalistest eesõigustest, lahutavatest majanduslikest ja sotsiaalsetest vastuoludest.

Septembris lahkus lehest E.Enno. Et "Isamaa" suunajaks oli E.von Oettingen, kes oli ka põllumeeste liidu organiseerijaks, võttis "Isamaa" üha enam põllumajanduslikku ja eestivastast ilmet. Leht hakkas kritiseerima erilise hoolega J.Tõnissoni ja ERE poliitikat ning läks isegi nii kaugele, et kutsus eestlasi jätma omavalitsuses juhtiv roll sakslastele: "Meil on sakslasi tarvis, me ei ole veel nii kaugel, et omavalitsuse ohjad enda kätte võtta" (Is 1906, 7.VII, nr.53).

Ajaleht "Vabadus" asutas omal algatusel põllutööajakirja "Põllumees" toimetaja Hendrik Laas. Ilmselt just "Põllumeest" toimetades kujunesid tal lähemad suhted balti-sakslastega, sest aeg-ajalt toetas Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieet apoliitilist "Põllumeest" rahaliselt. Laasi traagika seisnes sel-

les, et ta ülehindas oma võimeid ja tahtis saada oma tegevuse algusest peale rahvajuhiks Tartus (Pm 1908, 20.XII, nr.83; 1906, nr.5: 1-2). Jaan Tõnisson oli tal tee peal ees. Rahvajuhi ambitsioonidest sündis nähtavasti ka ajaleht "Vabadus". Sakslased Laasi peale eriti ei lootnud, pidades teda nõrgaks poliitikameheks. Laasi enda pealekäimsisel sai E.von Oettingen ka "Vabaduse" ideoloogiks (Ibius 1971: 56).

"Vabadus" oli esimestes numbrites eelkõige "punaste mässajate" vastu, rahu ja korra poolt. Õige pea said aga peamisteks vastasteks Jaan Tõnisson, ERE ja ajaleht "Postimees" .Poolehoidu ja kiitmist leidis sakslaste ja eestlaste koostöö vene valitsuse all.(Vab 1906, 19.IX, nr.74).

1906.aasta lõpuks oli lehel võlg 2000 rubla.

"Noorus" ilmus Tallinnas kaks korda nädalas, väljaandjaks ja toimetajaks Aleksander Trilljärv (endine salapolitsei päevapiltnik, nagu teatasid teised lehed). Erinevalt Tartu lehtedest oli "Noorus" vähem põllumajanduslik, rohkem kirjutas tööliste elust. Sotsiaaldemokraate nimetas " hulgusteks ja kaabakateks" ja "kaosest" pääsemiseks soovitas puhastumist ristiusu läbi (N 1906, 11.VI, nr.22). Püüdis tõestada, et eestlaste vaen baltisakslaste vastu on ülekohtune (nr.8-9, 11-14, 16). Kiitis Balti Konstitutsioonilist Parteid.

Trilljärv müüs "Nooruse" G.Brandtile. Uus toimetaja ja väljaandja jätkas sama suunda: "Noorus" pole ühegi erakonna häälekandja, vaid peab oma juhiseks "rahu kosutab, vaen kaotab" (N 1906, 12.XI, nr.66). Leht kiitis mõisnikke, et need vaese ja viletsa eesti rahva eest nii hästi hoolitsevad (N 1906, 30.VII, nr.36).

Neljanda ajalehe "Kalev" ilmumisest asja ei saanud. 16. märtsil ilmus selle "heal paberil ja õige loosungiga "rahu ko-

sutab, vaen kaotab"" päevalehe esimene number. Järgmisel päeval veel üks. Siis jäi ajaleht seisma, sest tellijaid ei tulnud (Sd 1906, 11.III, nr.1).

"Noorus", "Vabadus" ja "Isamaa" tunnistasid ka ise endi ühtekuulumist, kuulutades, et ainult nemad on lehed, kes "vihkavad rõhumist, valet, korratust ja unistust" (Is 1906, 12.XI, nr.66). Teised eesti lehed ("Postimees", "Päevaleht", "Sõnumed" jt) ei jätnud aga seda kahenäolisust märkimata ega lehtede tegelikku meelsust paljastamata.

"Ristirahva Pühapäevaleht" sellise poliitilise mõjutamisega ei tegelenud. Pärast lehe kauaaegse toimetaja ja väljaandja Woldemar Kentmanni surma läks leht tema poja Wilhelm Kentmanni kätte. Kui aga viimane läks Peterburi Peetri koguduse õpetajaks, sai lehe toimetajaks ja väljaandjaks (1904.aastast) Konstantin Thompson (oli seda lehe sulgemiseni 1919.aastal). "Ristirahva Pühapäevaleht" tahtis ka Thompsoni juhatusel olla kristlik perekonnaleht, mis tooks kodudesse hingerahu. 23.detsembrist 1905.aastal ilmuma hakanud "Ristirahva Pühapäevalehe" lisaleht "Sõnumitooja" oli mõeldud toimuvat sise- ja välismaal jälgima "kristlik-vabameelse" pilgu läbi. Erinevalt pealehest pühendas "Sõnumitooja" rohkem ruumi ja tähelepanu poliitikale ja majandusele, kuid hoidus kriitilisest ja ainuotsustavast hoiakust.

Nn vasakpoolsete lehtede blokki kuuluksid käremeelsete ehk tööerakonna seisukohti pooldavad, sotsiaaldemokraatlike seisukohtadega tööliste lehed ja sotsiaaldemokraatlikud parteilehed.

Kodanlike radikaalide ehk käremeelsete esimeseks väljaandeks võib arvata 1905.aasta lõpul Tartus asutatud radikaal-sotsialistliku partei (A.Hanko, P.V.Epler, L.Olesk, K.Schlossmann jt) häälekandja "Vaba Sõna" esimest numbrit 1906.aasta 27.jaa-

nuarist. Kóige esimene number anti välja küll juba 1905.aasta novembris, ent ilmumisluba ei saadud ning karistussalkade tulekul number hävitati (Punased aastad 1932: 89).

Ka 1906.aasta numbrile ei tulnud lisa. Pärast numbri ilmumist teatas politsei, et ajaleht on sõjaseaduse ajaks kinni pandud.

Endise "Teataja" allesjäänud liikmed ja radikaal-sotsialistid asutasid 1906.aastal Tallinnas uued ajalehed "Vaatleja" ja "Sõnumed". Viimane hakkas ilmuma pärast "Vaatleja" sulgemist.

"Vaatleja" (nr.1-51, 1.V-4.VII) vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks oli Jakob Ilves ja tegevtoimetajaks August Hanko. "Vaatleja" jätkas "Teataja" suunda, ent muutunud oludes: märksa tähtsamale kohale oli tõusnud võitlus vanameelsete balti-saksalaste vastu ning rahvusküsimus: "Rahvus on rohkem kui abstraktsioon, rahvus on asi iseenesest, olevus, kelle eesmärk temas eneses peitub" (V 1906, 15.V, nr.11). "Vaatleja" leidis, et igal rahval peab täieline voli olema oma saatuse üle otsustada (V 1906, 14.V, nr.10). Oma õiguste ja vabaduse eest kutsus "Vaatleja" väikesi rahvaid ühinema (V 1906, 15.V, nr.11). Eestile pidas ajaleht sobivaks ja vajalikuks autonoomiat, mis sarnaneks Poolamaal olemasolevaga (V 1906, 25.V, nr.11). Kõigile teistele erakondadele eelistati evolutsiooni pooldavat töörakonda (V 1906, 16.VI, nr.37).

"Postimees" sattus "Vaatlejaga" vastamisi agraarküsimuses. Erinevalt "Postimehest" pooldas "Vaatleja" maa andmist kogukondliku omavalitsuse omanduseks ning selle kontrolli all maa jaotamist põlise rendilepingu alusel: "Põlisel rendil on pea kõik need küljed, mis eraomandusel, teiselt poolt puuduvad kõik eraomanduse halbtused" (V 1906, 23.VI, nr.43). Kusjuures "Vaatleja" ei nõudnud eraomanduse täielikku kaotamist (nagu sotsiaaldemokraadid), vaid ainult "kõikide töö-abinõuude, s.o. kapitali kohta

eraomanduse ärakaotamist" (V 1906, 3.VII, nr.50).

"Vaatleja" nr.40 ja nr.50 korjati ära tsensor Truusmänni käsul ajutise trükiseaduse §129 ja §181 põhjal: ühe rahvaklassi ässitamine teise vastu ja ristiusu laimamine. 4.juulil ajaleht suleti kuberneri käsul sõjaseaduse kestmiseni.

"Sõnumed" jätkas sealt, kus "Vaatleja" lõpetas: kõik töölised olgu organiseeritud, maa antagu põlisele rendile (Sõn 1906, 5.VII, nr.1). Kirjade järgi oli väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks Helmi Päts, tegelikult olid juhtijaiks Eduard Virgo ja August Hanko (Veski 1974: 197). "Vaatleja" ja "Sõnumed" olid eelkõige uudistelehed. Juhtkirjade ja hinnangute osakaal oli "Sõnumetes" veelgi väiksem kui "Vaatlejas". Kõige teravama kriitika objektiks oli "Vaatlejas" Tartu väikekodanlikkus, sealt lähtuva vaimu tagurlus ja kiriklikkus. Parema väljaande puudumisel kasutas vahel päevalehte "Sõnumed" oma vaadete väljendamiseks sotsiaaldemokraat Hans Pöögelmann. Tema kirjutised andsid "Postimehele" alust "Sõnumeid" "punaste leheks" nimetada. Ägedad vaidlused olid "Sõnumete" ja "Postimehe" vahel 1906.aasta sügisel. Pärast karskuskongressi ja enne II Riigivolikogu valimisi. 1906.aasta lõpus hakkas "Sõnumete" teise väljaandena ilmuma ajaleht "Maa" üks kord nädalas.

Ajalehtede "Vaatleja" ja "Sõnumed" tööerakondlikku suunda toetasid Tallinnas veidi aega ilmunud Bernhard Mänsi ajaleht "Rahva Hääl" (nr.1-22, 3.-30.IV) ning Viljandi "Rahvaleht".

"Rahvalehe" asutajaks, toimetajaks ja väljaandjaks oli Viljandi raamatukaupmees ja trükikojaomanik Andres Tõllasepp. Proovinumber ilmus 3.jaanuaril, lipukirjaks: "Vabadus, ühetaolus, vendlus". Ajaleht nõudis üleüldist hääleõigust, üksikute rahvakihtide eesõiguste kaotamist, progressiivset tulumaksu, kuid oli vastu eraomanduse kaotamisele (Rvl 1906, 3.I, nr.1). Pärast proovinumb-

ri ilmumist leht seisis kolm kuud (toimetaja kandis vanglakaristust), ja jätkas 2.märtsist, kuulutades oma poolehoidu töörakonna seisukohtadele.

Nendest nn töörakondlikest lehtedest vasakpoolsemad olid tööliste lehed "Hommik" Tartus ja "Hääl" Kuressaares. Erinevalt nt "Vaatlejast" ja "Sõnumetest" nõudsid "Hommik" ja "Hääl" eraomanduse täielikku kaotamist ja konstitutsioonilise korra kukutamist. Sotsiaaldemokraatlikest parteilehtedest eristas neid vabaduse aste: neil polnud taga partei programmi ja põhikirja ning neid ei puudutanud parteisisesed arusaamatused.

"Hommiku" proovinumber ilmus 28.novembril, väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks Johannes Jans. Jans oli töötanud enne "Oleviku" sulgemist selle toimetuses ning tollase "Oleviku" väljaandja Karl Koppeli ülesandel muretsenud loa "Hommiku" väljaandmiseks. Koppel suri ja luba jäi kasutamata. Sügisel 1906, kui duuma valimised olid ukse ees, tegi Valga raamatukaupmees Ferdinand Karlson Jansile ettepaneku hakata 36 rubla eest kuus "Hommiku" vastutavaks toimetajaks (Punased aastad 1932: 124-125).

"Hommik" kuulutas end ajaleheks, kes võitleb töötava rahva eest linnas ja maal (Hm 1906, 28.XI, nr.1). 1906.aasta numbrites kulutas "Hommik" palju ruumi "Postimehe" ja ERE mahategemiseks. Sel ajal oli peamine juhtkirjade autor Hans Pöögelmann, kes ei valinud väljendeid ega sõnu.

"Häälle" esimene number ilmus päris aasta lõpul - 23.detsembril. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks raamatukaupmees ja trükikojaomanik T.Liiv. Ajaleht tahtis olla vastulauseks eduerakonna "Saarlasele" ning seista kehvemate kihtide kasude eest, sest just neid "iseäranis rõhub viletsus, vaesus, hariduse puudus, õigusteta olek kohalikus omavalitsuses" (Hl 1906, 23.XII, nr.1).

Sotsiaaldemokraatlikus liikumises valitses 1906.aasta algu-

ses "surnuaia rahu" (Rei 1961: 77). Ometi polnud liikumine surnud. 1906.aasta juuniks oli asutatud oma maa-alune salatrükikoda ja lendlehtede kõrval hakati selles trükkima VSDTP Tallinna Komitee häälekandjat "Sotsial-demokrat". 1906.aastal ilmus "Sotsial-demokrati" viis numbrit (esimene 20.septembril). Ajalehe tiraaž oli umbes 1500-2000 eks., millest 1200 läks alalisele "tellijale" (Rei 1961: 83). Et komitees oli sel ajal veel ülekaal sotsiaaldemokraatide vähemlikul tiival, oli ka leht oma sisult vähemlik, püstitades isegi küsimuse, missuguse kodanliku parteiga valimistel ühinda.(Sotsd 1906, 30.X, nr.3). Erinevalt bolševikest pidasid nad revolutsiooni sihiks demokraatliku korra kehtestamist, eeltingimuste loomist sotsialistlikule revolutsioonile (Sotsd 1906, 20.IX, nr.1). Illegaalse grupiväljaandena "Sotsial-demokrat" suurte päevalehtedega konkureerida ei suutnud.

Teine sotsiaaldemokraatlik väljaanne oli ajaleht "Kiir", millega tehti aasta lõpul hakatust Peterburis. Selle ümber oli kogunenud nii rahvuslikke sotsiaaldemokraate (Jürmann, Ibrus) aga ka tsentristlikke vähemlaste toetajaid. "Kiire" väljaandja Otto Peterson hoidis 1906.aastal lehte seaduse piirides. Esimene number kuulutas, et Eestis on ERE oma aja ära elanud. Juhiks on tõusnud radikaalsed demokraadid, kuid vaid ajutiselt, sest nende püüdmised ei ulatu kaugemale kodanlikest. Õnne ja tuleviku tagasitoojaks saab olla vaid töörahvas (K 1906, 15.XII, nr.1). Põhjendati ka seda, miks eesti mehed annavad lehte välja Peterburis: ollakse Venemaa elu keskkohas ja siiski nagu kodumaal. Esimest numbrit trükiti 10000 eksemplari, kuid lehel polnud erilist populaarsust ka Peterburi küllalt suure eestlaskonna seas. "Kiire" esimeseks vastutavaks toimetajaks oli Hendrik Pälson. 1907.aasta alguses hangiti lehele uus luba (Depman 1926: 10-11).

Kolmas sotsiaaldemokraatliku ja ühteaegu ka narodnikliku sisuga ajaleht sündis kaugel kodumaast - Pariisis. Andres Dido (Tiido), kes 1885.aastal oli administratiivkorras Baltimaadelt välja saadetud, asutas Pariisis ajalehe "Õigus". "Õigus" pidi algul ilmuma kord kuus, muutuma aga nädalaleheks ning selle taga teati olevat Pariisi eesti sõpruskond (Vir 1906, 11.II, nr.1). Põhiliselt tegi "Õigust" siiski Dido üksi ning regulaarse ilmumiseni ajaleht ei jõudnudki. Keskse kohal olid "Õiguses" kõik kodumaal aktuaalsed küsimused: sotsiaaldemokraatia areng, vabadusvõitlus, maaküsimus. Ebaregulaarselt ilmunud "Õigus" ei suutnud aga kodumaa elu kuigivõrd suunata või mõjutada.

Sotsiaaldemokraatliku ajakirjanduse osa jäi 1906.aastal väikseks ja märkamatuks: ajalehed ilmusid alles aasta lõpul ja keelatud väljaannetena kevisid küllalt piiratud ringkonnas.

1906.aastal arenes hoogsalt kohalik ajakirjandus. Tallinna ja Tartu kõrval ilmus rohkem kui üks leht juba Viljandis ("Kodumaa", "Rahvaleht"), Narvas ("Eestlane", "Kaja", "Põhjanael") ja Kuressaares ("Saarlane", "Hääl"). Kõik ajalehed-pealehed ilmusid sagedamini kui üks kord nädalas ja päevalehti oli ühtekokku 11 nimetust. Väljaandmiskohaks oli Tallinna 35 ajalehel ja ajakirjal ning Tartu 11. Tiraažilt suurim oli "Päevaleht" 12-15000 eks. Talle järgnes "Postimees" - 10000eks. Selleni ulatus ka "Virulase" tiraaž 1906.aasta sügisel.

1906.aasta suursammuks ajakirjanduses julgen aga pidada eesti esimese spetsialiseeritud ajakirja "Eesti Kirjandus" asutamist. Spetsialiseeritud teoreetilise ajakirja ilmumahakkamist hinnatakse ühiskonna kultuurilise arengutaseme ühe tunnusena (Parry 1988: 19). Saab ju teoreetiline ajakiri oma eluõigust tõestada vaid vastava huvi ja haridustasemega lugejate olemasolu korral.

4. AASTA 1907

1907.aasta ajakirjandus jaguneb nii hästi väljaannete võimaluste kui ka sisu poolest kaheks: ajakirjandus enne 3.juunit (enne seadustatud reaktsiooni algust) ja ajakirjandus pärast 3. juunit.

1907.aasta esimese poole ajakirjandus kujunes välja juba 1906.aasta detsembriks. Selleks ajaks olid kõik väljaanded oma poliitilised seisukohad määratlenud ja ilmumise eesmärgid sõnastanud. Enne 3.juunit hakkas ilmuma veel neli ajalehte ja viis ajakirja, kuid jõudude tasakaalu erisuunaliste ajalehtede-ajakirjade vahel ning üldist ajakirjanduspilti need oluliselt ei muutnud.

Aasta esimesel poolel ilmus kolm uut pilkelehte: Tallinnas "Päris Meie Mats" (nr.1-6) ja J.Lilienbachi "Kolerakülvaja" nr.1 ning Narvas Karl Kabanovi "Siil" (nr.1). J.Lilienbachi toimetatud "Lendlehe" sari, mis oli 1906.aastast ajalehe "Sõnumed" kassaandeks, hakkas 1907.aastast ilmuma vaheldumisi ühiskondlik-poliitiliste brošüüridega (nt nr.8-K.Zetkini "Naisterahvas ja tema majandusline seisukord", nr.14-H.Pöögelmanni "Kool ja kirik") avaldama ka satiiriväljaandeid (nt nr.7 - "Soolaleiba Duumale", nr.9 - "Päevakaja" jt). Selline erinevatest väljaannetest koosnev "Lendleht" ilmus kuni Lilienbachi arreteerimiseni 1907. aasta 3.juunil.

Ühe inimese jõul ja ettevõtlikkusel püsinud majanduslikest ajakirjadest oli 1907.aastaks alles vaid "Põllumees" (kuid "Põllumees" sai rahalist abi sakslastelt), teised olid seisma jäänud. Ajakiri-ajaleht vajas rohkem raha kui kunagi enne: trükitööd kallinesid 1906.aastast ligi 40% (nt suure ajalehe valmisladumise eest tuli 1905.aastal maksta 15-16 rubla, 1906.aastal

juba 24-25 rubla (UVir 1906, 22.XI, nr.19).

1907.aastaks oli majanduslike ajakirjade väljaandmine koondunud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kätte. Lisaks juba ilmuvatele "Käsitöölehele" ja "Põllutöölehele" tuli aasta algusest juurde "Aiatööleht". Kõik nimetatud ajakirjad olid utilitaarsed ja praktilised väljaanded.

Palmgreni ajakiri "Album" jäi Peterburis pärast viiendat numbrit seisma. J.Jõgever suutis raskuste kiuste "Eesti Kirjanduse" alles hoida ning andis ajakirja väljaandmise üle 1907. aastal asutatud Eesti Kirjanduse Seltsile.

Hoolimata seniste kirjandus-kultuuriajakirjade kurvast saatusest, katsetati ikka ja jälle. Endine "Virulase" toimetuse liige Jüri Markus pani Tallinnas käima "teaduse, kunsti ja kirjanduse nädalakirja" "Oma Maa". "Oma Maa" tõotas kujuneda huvitavaks väljaandeks, sest oma esmasteks ülesanneteks nimetas silmaringi laiendamist ja teadusliku ilmavaate väljaarendamist (OM 1907, nr.1: kaas). Kolmandast numbrist alates tahtis "Oma Maa" täita ka puuduv a teatrilehe kohta.(Markus oli "Estonia" teatri näitleja ja majandusala juhataja). Ajakiri avas uue rubriigi: Eesti teater. Teatriuudiste kõrval ilmusid selles arvustused ja ülevaated Tallinna teatrielust. Ajakirjale sai saatuslikuks numbri lõpus ilmunud päevasündmuste kroonika. "Oma Maa" suleti pärast kümnendat numbrit (23.III) riigivolikogu töö arvustamise pärast.

Aasta esimesel poolel tuli juurde ka neli ajalehte. Kaks neist olid sotsiaaldemokraatlikud väljaanded, ilmumiskohaks Peterburi. Kuid sealne "Tööline" läks aresti alla kriminaalseaduse §128 ja §129 põhjal kohe pärast 1.numbri ilmumist (Depman 1926: 14). "Tulevikku" ilmus samuti vaid üks number.

M.Kitzniku nn tööliste ajaleht "Laine" pandi kinni pärast

2.numbrit.

Ainsana jäi uutest lehtedest püsima Valga ajaleht "Sõna" Valga Vastastiku Krediit-Ühisuse asjaajaja H.Hellati väljaandmisel.

"Sõna" asutamist tingisid Valga linna ja selle ümberkaudsete elanike tungiv nõudmine: juhtiv osa linnas eestlaste käes, aga oma ajalehte ei ole.

"Sõna" kuulutas esimesest numbrist peale "tõsist edumeelsust", st Eesti Rahvameelse Eduerakonna seisukohti. Nõuti kodumaale laialdast omavalitsust, mõisnike eesõiguste kaotamist, emakeelset rahvakooli jne (VSn 1907, 6.I, nr.1). Eitavalt suhtus ajaleht sotsiaaldemokraatiasse: "Sotsiaaldemokraatia ei tunne teisi kasusid peale kõhukasu mitte. Inimesed, kes aga pääle kõhukasude ühtegi teist eesmärki ei tunne, on loomadega peaaegu ühel astmel" (VSn 1907, 13.I, nr.2). Ega paremini suhtunud "Sõna" käremeelsetessegi: "Nood on nagu kõikuvad pillirood, noorepäralised mehikesed, kes kärast, mürast ja möllust rõõmu tunnevad" (VSn 1907, 13.I, nr.2).

Erinevalt mitmest teisest kohalikust lehest tegeles "Sõna" rohkem üldiste (nt Lääne-Euroopa sotsialismuse uued voolud) ja kogu Eestit puudutavate (nt Eesti keel ja Eesti meel) küsimustega kui Valga linna elu ja probleemidega.

Lisaks "Sõnale" ilmusid aasta alguses eduerakonna vaimus: "Postimees" ühes oma eriväljaannete ja lisadega, "Saarlane", "Kodumaa" ja selle lühendatud väljaanne "Maa".

Eduerakonnale lähedased nn vabameelsed olid "Päevaleht" ühes "Koidu", "Perekonnalehe" ja "Päevalehe" lühendatud väljaandega "Aeg" ning kuni 7.veebruarini ilmunud "Hüüdja".

Rahvaerakondlikel seisukohtadel olevad vabameelsed väljaanded olid "Uus Virulane", "Kaja" ja "Rahvaleht".

Kodanlikel radikaalidel ehk nn käremeelsetel oli vaid ajaleht "Sõnumed" ühes lühendatud väljaandega "Maa".

Töölisteleheks nimetasid end Tartu "Hommik", Kuressaare "Hääl" ja Tallinna "Läine".

Sotsiaaldemokraadid said ajalehele "Kiir" uue loa 1.veebruaril. Vastutavaks toimetajaks oli endiselt H.Pälson, väljaandjaks aga Jaan Mathiesen. Ent päevalehena ei saanud "Kiir" kaua ilmuda. Lehe 16.numbris ilmunud artikli "Asjata lootused riigivolikogult" eest "Kiire" number arestiti ja ajaleht suleti (24.II).

Eestis ilmus veel kaks numbrit (nr.6 ja 7) illegaalset ajalehte "Sotsial-demokrat". Selle väljaandmine lõppes aga õige pea parteisiseste vastuolude tõttu (Rei 1961: 83-84).

Saksameelsete lehtedena 1906.aastal alustanud "Isamaa" ja "Vabadus" Tartus ning "Noorus" Tallinnas jätkasid 1907.aastal veel väiksema eduga. "Noorus" läks lõplikult seisma aprilli lõpus. "Isamaa" peatas ajutiselt ilmumise 28.veebruaril.

"Päevaleht" pühendas aasta alguses palju ruumi Venemaal toimuvale ning Eestis hoogsalt liikvele läinud seltsi- ja ühistuliikumisele. "Päevalehe" ühiskondlik-poliitiline seisukoht oli eelmise aastaga võrreldes alalhoidlikum ja riigitruum: "Mis meie kodumaasse puutub, siis oleks rumalus "Eesti Vabariigist" ehk ka kuningriigist unistada /-/ Väikesed riigid oleks ka kahjulised üleüldisele haridusele ja heale käekäigule. Väikese riigi majandusline kord on selleks nõrk, et omale häid ülikoolisi, muuseumisi ja muid teaduse ja kunsti templisi luua /-/ Kui riigivolikogu Venemaal ehk uue korra peaks jõudma luua /-/ siis võib kahtlemata loota, et piirimaadele laialine autonomia antakse. Ja see ei lahutaks meid mitte Vene rahvast ära, vaid seoks meid kindlamini temaga" (Pvl 1907, 26.IV, nr.94).

"Postimehel" polnud tarvis oma seisukohta muuta. Leht rõhutas, et rahvuse kindlustamine ka rasketel aegadel on kõigi ühiskondlike jõudude kohus ning see kindlustamine on võimalik rahva üleüldise edenemise ja hariduse põhjal (Pm 1907, 8.II, nr.32).

Pärast II Riigivolikogu valimisi vaibus lehtedes valimiseelne kihutustöö ning keskseks said elukorralduslikud küsimused, eriti eestlaste väljarändamine Ameerikasse, kooliharidus ja usuõpetuse koht selles (kerkis üles seoses Eestimaa Rahvahariduse Seltsiga).

Ameerikasse rändamist võtsid kodanlikud radikaalid kui paratamatust , leides et olemasolevas majanduslikus olukorras on väljarändamine loomulik nähtus. Kuid samas hoiatati, et äri-lisi kõmukuulutusi ei tohi uskuda ega ilma eelteadmiseta Ameerika poole tõtata (Sõn 1907, 23.V, nr.183).

Eduerakonna lehed olid väljarändamise vastu juba 1906.aastast peale, kui probleem üles kerkis. Oma arvamist ei muutnud nad nüüdki: on kergemeelsus oma kodunt lahkuda ja ajalehtede poolt on vastutustundetu inimesi selleks õhutada (Pm 1906, 22. VIII, nr.190). Väljarändamise vastu olid ka kõik vabameelsed lehed. "Hääl" ja "Hommik" olid "Sõnumete" poolt. Sotsiaaldemokraatlikud ja saksameelsed ajalehed küsimusse ei süvenenud.

Täie teravusega kerkis üles küsimus eesti koolist, haridusest ja veelgi laiemalt - noorsoo kasvatamisest.

"Postimees" rõhutas, et eesti rahva väiksuse tõttu on järelpõlve kasvatamine erilise tähtsusega, et vaid tervet ja igakülgset kasvatust jagades võib eesti rahvas rahvane püsima jääda: "Eesti koolid peame meie looma, kui meie edasi tahame elada, mitte vireleda" (Pm 1907, 27.IV, nr.94). Eduerakonna lehed rääkisid emakeelsete rahvakoolide vajalikkusest ning hariduse selt-

side osast seni puuduva eestikeelse keskhariduse andmisel (Pm 1907, 8.III, nr.56). Usuõpetuse kuulumist õppekavadesse pooldasid nii eduerakonna- kui ka vabameelsed lehed.

Seevastu kodanlikud radikaalid olid seisukohal, et kooli on vaja rohkem vabameelsust, et rõhku peaks pandama just loodusteaduste õpetamisele. Lisatunde loodusteaduste tarvis soovitasid nad võtta vene keele ja usuõpetuse arvelt, sest usuõpetus olemasoleval kujul on lihtsalt tuupimine, mingit harivat ja kasvatavat mõju sel si ole vat (Sõn 1907, 2.IV, nr.76). "Sõnumetega" ühel arvamisel olid ka "Hääl" ja "Hommik". "Kiir" käsitas haridust ühekülgselt ja piiratult kui klassivõitluse ja revolutsiooni vahendit: haridus on"relv" tööliste käes. (K 1907, 25.I, nr.10).

Kõige markantsem süüdistus enne 3.juunit puudutas "Eesti Vabariigi lugu": ühed lehed süüdistasid teisi, et nood kutsunud rahvast Eesti Vabariiki asutama. Selle saksa lehest "Nordlivländische Zeitung" läbi vilksatanud mõtte tõstis üles Peterburi "Kiir" (nr.4). H.Laasi "Vabadus" kirjutas,et "Postimees" olnud valmis ja kutsunud rahvast "Vene riigi küljest koguni vabaks tegema, rahvalikku vabariiki välja kuulutama, poliitilist vabadust vägivallaga võtma, täielikku omavalitsust oma käe peal maksma panema jne. Kuid et Baltimaad on kõige "hellem koht Vene riigi keha küljes", ei saanud vene riigimõte seda iseseisvumissoovi kannatada ning valitsuse vägi pidi viivitamata Eesti maale marssima, et "Eesti rahvalikku vabariiki hävitada" (Vab 1907, 5.I, nr.2; 20.II, nr.13).

Enne seda süüdistust polnud eesti lehed kordagi nii selgelt rääkinud Eesti Vabariigist. Veelgi enam - sellest isegi ei julgetud unistada.

1907.aasta esimesel poolel kõva kontrolli all olles esi-

tasid ajalehed-ajakirjad poliitilisi vaateid ja ühiskonnakriitilisi seisukohti küllalt vaoshoitult. Ometi oli väline tsensuur toimetusesisesest rangem. 27.veebruari öösel oli "Hommiku" toimetuses läbiotsimine. Vastutav toimetaja J.Jans vangistati. Jansi vangistus piirdus küll vaid ühe päevaga, kuid "Hommik" jäi ikkagi seisma (Jansi enda seletuse järgi ei suletud "Hommikut" võimude poolt, vaid ta polnud pärast arreteerimist nõus talle makstava palgaga. F.Karlson aga polnud nõus juurde maksma: Jansil puudus ülikooli haridus - Punased aastad 1932: 126).

3.juunil saadeti II Riigivolikogu laiali ja III Riigivolikogu kokkukutsumiseks anti välja uus tagurlik valimisseadus, mis tagas Liivi- ja Eestimaal eelistuse saksa mõisnikele.

Tagurluse uut pealetungi sai kohe tunda ka ajakirjandus. Trükisõna kohta võeti vastu uued sundmäärused. Sundmääruse järgi keelati igasugune valitsuse tegevuse arvustamine, karistatav oli juba "valitsuse vastane vaenulik hoiak" (U Vir 1907, 8.VI, nr.127). Tsensor pidi üle kontrollima isegi need teated, mida provintsilehed avaldasid pealinna lehtedest.

Ööl vastu 3.juunit vahistati ja saadeti maalt välja J.Lilienbach, A.Hanko, H.Laipman (1905.a.revolutsiooni päevilt 1931: 42).

Ajalehe "Sõnumed" viimane number ilmus 26.juunil (nr.139) ja leht pandi kindralkuberneri poolt sõjaseaduse ajaks kinni.

Kuressaare "Hääl" sai 500 rubla trahvi 44.numbris ilmunud juhtkirja "Duuma saatus eest".

"Uus Virulane" läks kinni kindralkuberneri korraldusel 15. juunist sõjaseaduse kestmiseni.

"Postimehele" tõi 1000 rubla trahvi 5.juunil (nr.125) ilmunud J.Tõnissoni juhtkiri "Politilised õigused kadunud". 30. juunist suleti "Postimees" sõjaseaduse ajaks lehe 140.numbri juhtkirja "Nendele, kes väsimuse ehk kartuse pärast lõdvad on"

pärast.

Pärast neid sulgemisi ja trahvimisi kujunes aasta teine pool paljudele lehtedele enese säilitamise ajaks. Algas järglaste ehk asenduslehtede periood. On otse loomulik, et asenduslehed olid eelkäijatest leplikumad ja vähem kriitilised.

"Sõnumete" järglaseks sai päevaleht "Tulevik" (1.VII - 12. VII. - 11 numbrit). "Tuleviku" väljaandja oli trükikojaomanik M.Schiffer. Seegi leht suleti "valitsusele vaenuliku hoiaku" pärast ja järge enam ei tulnud.

"Uue Virulase" järel ilmus 17 numbrit ajalehte "Säde" (väljaandjaks H.Järv, 16.VI - 5.VII). Ajalehe "Säde" sulgemisele järgnes "Õigus" 7.juulist. "Õiguse" väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks oli esimestel numbritel trükikoja omanik M.Antje. Alates 18.numbrist aga oli Paul Olak vastutav toimetaja ja 139. numbrist ka väljaandja. "Õigus" püsis aasta lõpuni ning jätkas ilmumist 1908.aastal. Juhtkirja asemele tuli lehte ülevaatetaoline kirjatükk ning kommentaarid hoiti isikupäratud ja hinnanguvabad.

Viljandi "Kodumaa" suleti 25.juunil. 28.juunil anti lugejatele lühendatud väljaanne "Maa". 6.VII - 12.VII ilmus kolm numbrit ajalehte "Kodumaa Hääl". Seegi suleti kindralkuberneri otsusega. 16.juulist saadeti "Kodumaa" asemel jälle nädalalehte "Maa". Septembris ilmus kolm numbrit ajalehte "Kodu". Kuid lõpuks 1.oktoobril võisid Hansson ja Mõrd rõõmustada: ilmus ajalehe "Meie Kodumaa" esimene number. Leht hakkas ilmuma kaks korda nädalas ning toimetajad ei väsinud kordamast: "Meie toimetus on ainuke Baltimaal, kellele surumise ajal luba anti ühte kinnipandud lehtedest uuesti välja hakata andma" (M Kod 1907, 15.XI, nr. 14). "Meie Kodumaa" keskseks sisuks sai Viljandimaa majanduslik ja kultuuriline haridustöö.

Kuressaare "Hääl" seisis 1907.aasta augustist novembrini, sest vastutav toimetaja oli vangistatud. Novembris hakkas "Hääl" taas ilmuma, kuid hinnangutes ja nõudmistes vaoshoitud lehena.

Suures hädas oli ka Tartu päevaleht "Postimees". 4.juulil saadeti lugejatele lühendatud väljaannet "Elu". 5. - 24.juulini ilmus ERE lehena Karl Menningu väljaandel päevaleht "Meie Aastasada" (nr.1-15). Ent see sammus liiga julgelt ja sirgelt "Postimehe" jälgedes ning suleti. Seejärel pandi käima Tallinnast Tartusse toodud "Sõna" (31.VII - 4.VIII, nr.64-68). Selle lehe sulgemise põhjuseks toodi, et lehel puudus luba Tartus ilmuda. Tekkinud tühemikku pidi täitma jälle lühendatud "Elu". 15.augustist sai ilmumisloa päevaleht "Elu" Anton Jürgensteini toimetusel ja Karl Partsi väljaandmisel. "Elu" ilmus sõjaseaduse lõppemiseni, mis "Postimees" tagasi tuli (15.sept. 1908).

25.veebruaril seisma jäänud "Isamaa" uus proovinumber ilmus 25.augustil. "Isamaa" kuulutas, et hakkab 1.septembrist ilmuma päevalehena ning uuel toimetusel, kuid ei täpsustanud uue toimetuse koosseisu. See-eest teised lehed teatasid, et "Isamaa" väljaandjaks sai sakstest ärimeeste ühisus: pastor Schwarz, pastor Vares, pastor Punga. Sinna hulka arvati ka tegevtoimetajad J.Audova ja O.Gresschmidt ning vastutav toimetaja Eduard Bergmann (Elu 1907, 8.IX, nr.22). "Isamaa" teistest eesti lehtedest erinevat suhtumist iseloomustab kõige paremini tagurliku III Riigivolikogu kiitmine: ühiskondlik elu on niiüd kasvanud ja kosunud, hakkab lõpuks ometi õigel alusel käima (Is 1907, 31.XII, nr.124).

Eestlased suhtusid ümbusaldusega neisse saksameelsetesse lehtedesse. "Vabaduse" tiraaž oli 1907.aasta lõpuks vaid 2000 eksemplari (Vab 1907, 31.X, nr.69) ning leht hakkas 1908.aastast senise kahe korra asemel ilmuma vaid kord nädalas. "Isamaa" heitis 1908.aastal igasuguse katte maha ja sai avalikult Saksa selt-

si Tartu osakonna häälekandjaks. Lehe taga olid kolm kirikuõpetajat ja kolm mõisnikku.

Suletud lehtede asemele asutati veel sügiselgi uusi väljaandeid. Tartus alustas ilmumist kristlik perekonnaleht "Vahimees". Head vastuvõttu leidmata kolis "Vahimees" J.Aunwerdti väljaandmisel juba järgmisel aastal Tallinna.

Pilkeleht "Paemurru Poisid", töölisühingute informatsioonileht "Ametiühisuse Teataja" ja B.Mänsi "Rahva Hääl" ilmusid Tallinnas ning nende eluiga jäi väga lühikeseks (1-4 numbrit). Midagi oluliselt uut nad lisada ei jõudnud.

Ajaleht "Meie Elu" hakkas ilmuma Narvas juba 2.juunist, kuid nädalalehena jäi selle mõju vaid paikkondlikuks. "Meie Elu" väljaandjaks oli trükikojaomanik Reinhold Põder, vasakpoolsete vaadetega mees, kes tahtis "Meie Elus" elunähtusi kajastada tööliste vaatepunktist. Ainet pakkus lehele Narva tööliste elu. Töötingimused Narva vabrikutes olid peamised kriitikaobjektid. 1.septembrist tuli "Meie Elu" välja kaks korda nädalas. 1908.aasta juunis suleti leht sõjaseaduse kestmiseni.

Päevalehe "Vaade" hinnata prooviinumber ilmus Tallinnas 6. septembril, vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks endine ajalehe "Noorus" toimetuseliige Jaan Mesikäpp. Ajalehe programmilised eesmärgid olid mõõdukad nagu ajale kohane: majanduslikud võimalused vabamale alusele, haridusjärje tõstmine. "Vaade" rõhutas oma seismist väljaspool parteisid: "Meil pole mõtet ühel erakonnal teise vastu olla: õigusteta on nad kõik /-/ Meie oleme kõigepealt õiguste eest, kellelegi allumata" (Vd 1907, 2.X, nr.21). Vaimuelu vallas pidas ajaleht tähtsamaks rahvuskultuuri säilitamist ja arendamist: "Olgugi et sotsialismus mineviku vormisid purustada ähvardab, sellega ei tohi aga rahvuslist kulturat puudutada" (Vd 1907, 24.X, nr.39).

Vaatamata oma tasakaalustatud seisukohtadele sai "Vaade" ikkagi karistada: 22.numbri juhtkiri "Meie ja nende soovid" (vene bürokraatia vastu) tõi lehele 500 rubla trahvi (Vd 1907, 18.X, nr.34).

Lahkheli sotsiaaldemokraatidest vähemlaste ja enamlaste vahel põhjustas "Sotsial-demokraadi" seisma jäämise ja uue illegaalse ajalehe sünni. Oktoobrist 1907 ilmus 8-leheküljeline vähemlaste ajaleht "Punane lipp" (kokku 7 numbrit). Levis see eelkõige sotsiaaldemokraatide endi hulgas. 1908.aastal muutus illegaalse ajalehe väljaandmine mõttetuks, sest sellisel kujul polnud tema järele vajadust (Rei 1961: 106).

1907.aasta 3.juuni seadus oli lüök eesti rahvuslikule edumõttele. Poliitiline võim üleriiklikes asjades läks Baltimaadel saksa vanameelse vähemuse kätte (Laaman 1967: 53-57).

Piirirahvastele tuli jälle raske aeg. Rõhuvat meeleolu süvendasid veel aasta lõpus toimunud suured kohtuprotsessid (Port-Arthuri, Viiburi).

Ajakirjandus valis neis oludes ainuvõimaliku: "... võitlust vana vastu uue hääks kulturaliseks muuta - see on mõistetav ülesanne" (Elu 1907, 5.XII, nr.96). Olulisemad teemad ajakirjanduses olid: Eesti Kirjanduse Seltsi avamine ja ülesanded, haridusseltsid, rahvakoolid, karskustöö ja karskusseltsid, kõikvõimalik majanduslik ühistegevus (põllumeeste seltsid, kaubatarvitajateühisused, ühispiimatalitused jt).

Lehtede vahel polnud suuri sulesõdasid ei 1907.aasta lõpul ega järgneval aastalgi. Kirjutistest kadus teravus ühiskondlike kitsaskohtade käsitlemisel ja poliitiline hinnang üksiknähtuste vaagimisel. Ajalehtede juhtkirjad olid neutraalsed, aga ka igavamad kui 1905. või 1906.aastal. Muidugi polnud seltes süüd lehe tegijatel, vaid aeg oli selline, kus "vaba sõna võib öelda, pärast tuleb see tuhandete rubladega kinni maksta" (Sd 1907, 18.VI, nr.3).

1907.aasta lõpuks sai eestikeelses ajakirjanduses taas keskse koha küsimustering, mis puudutas kultuurilist haridustööd ja majanduslikku edenemist. Ometi polnud see tagasilangemine revolutsioonieelsete aastate tasemele. Vahepealsed aastad olid muutnud nii ühiskonda kui ajakirjandust: kultuuri ja majanduse edendamist käsitleti nüüd mitte lihtsalt kui rahva jaoks ainuvõimalikku enesesäilitamise, vaid kui antud hetkel ainuvõimalikku eneseteostamise moodust.

Kohalike (paikkondlike) ajalehtede käekäik oli 1907.aastaks veenvalt selgitanud ka ühe elulise tõsiasja: kohalikud ajalehed ärgu püüdku täita suurte poliitikalehtede ülesannet, vaid püsimajäämiseks seadku esiplaanile kohalikud huvid.

III. EESTIKEELSE AJAKIRJANDUSE KIRJANDUSOSA AASTAIL 1896 - 1907.

1.ÜLDIST

Eestikeelsete perioodiliste trükitoodete arv suurenes 1898. aastast alates iga aastaga. Eriti palju uusi väljaandeid asutati 1906.aastal. Niisama kiiresti ei kasvanud kirjanduskäsitlusi avaldanud väljaannete arv. Näiteks 1896.aastal pöörasid kirjanduselule tähelepanu peaaegu kõik ajalehed-ajakirjad, st 99,2% ilmunud väljaannetest. 1900.aastal aga 72,2%, 1905.aastal 41,4%, 1906. aastal 38,1% ja 1907.aastal 44,1% (vt lisa nr 5).

Selline muutus on põhjendatav sellega, et pärast 1905.aasta 17.oktoobri manifesti pöördus ajakirjandus enneolematu aktiivsusega ühiskondlik-poliitiliste küsimuste poole. Ning teiseks - 1905.aasta lõpus suleti enamus sajandivahetusel ilmunud väljaandeid ja 1906.aastal asutatutest olid mitmed ainealased ajakirjad ("Põllutööleht"), paikkondlikud ajalehed ("Kaja", "Hääl") või parteilehed ("Tulevik", "Tööline"), mis ühiskonna kultuurielule pöörasid vähem tähelepanu.

Väljaannete poolest on meil sisuliselt tegemist kahe erineva perioodiga: aastad 1896-1905 ja 1906-1907. Neid kahte perioodi ühendavaid ajalehti, mis ilmusid ja avaldasid ka kirjanduskäsitlusi läbi aastate 1896-1907 oli vaid kolm: "Postimees", "Saarlane", "Ristirahva Pühapäeva leht" (lisaks üks ajakiri - "Rahva Lõbu-leht"). Viimastest omakorda lähenes kirjanddsküsimustele kõige mitmekülgsemalt "Postimees". "Postimehel" oli teiste väljaannetega võrreldes suur eelis: ta ilmus kõik nimetatud aastad päevalehena.

Aastatel 1896-1907 esines eestikeelne ajakirjandus eelkõige

kirjanduse levitaja ja hindaja-väärtustajana. Väärtustav-hindava funktsiooni suur osakaal tollases ajakirjanduses tulenes vajadusest tutvustada ja lugejani viia üha suurenevat eestikeelset raamatutoodangut. Ajakirjandus oli raamatute tutvustajana kõige kiirem, kõige kättesaadavam, kõige laiema levikuga vahend.

Ühe konkreetse teose esiletõstmine paljude võimalike hulgast on ühtaegu ka selle teose väärtustamine, ja seda isegi juhul kui piirdutakse vaid sisu ümberjutustusega (Arendt 1978:188/2).

Eestikeelse ajakirjanduse üldisest iseloomust ja taotlustest tulenevalt püüti kirjandusteost ka hinnata, lähtudes kindlatest hinnangukriteeriumidest.

Väljaanniti ja aastati olid ajakirjanduses avaldatud kirjandusarvustused väga erinevad, ulatudes teose sisu ümberjutustusest personaalse kirjanduskriitikani (vt ka Peep 1978: 234-237).

Igal aastal pälvisid ilmunud trükitoodangust üks-kaks teost enam ajakirjanduse tähelepanu kui teised. Huviorbiiti tõusnud teosed ei kuulunud sugugi aasta parimate kirjandusteoste hulka, seda eriti aastatel 1896-1900 (vt lisa nr 10). Alles 1904-1907. aastal sai aasta kirjandussündmus sündmuseks ka ajakirjanduses.

Erinevused väljaannete kirjandusarvustuste žanrilises pildis ja hinnangukriteeriumides on kõige suuremad aastatel 1899-1901 ja 1904-1906. Seega aastatel, mis märkisid kriitilise realismi võidukäiku (Tuglas 1947: 15-16) ja nooreestilikku kirjanduskäsitluse algust (Hamburg 1935: 9-10; Kallas 1921: 29-32).

Ajakirjanduse organisatoorne roll oli 1903.aastani võrdlemisi tagasihoidlik, piirdudes mingi konkreetse kirjandusvõistluse organiseerimisega.

1897.aastal viidi ajalehtede abil läbi võistlus A.K.Schel-

leri laulu "Minu sugu" tõlkimiseks. Ajalehed tutvustasid Schellerit kui eesti päritolu vene kirjanikku, avaldasid parimaid tõlkeid ja nende analüüsi.

1900.aasta alguses kuulutas "Rahva Lõbu-leht" välja algupäraste juttude võistluse. I koha auhinnaks lubati 100 rubla, teisele 50 ja kolmandale 25 rubla. Jutte oodati toimetusse 1. juuliks (RLl 1900, nr.1: sisekaan). Märtsis pikendati tähtaega 1.oktoobrini.

Teised väljaanded "Rahva Lõbu-lehe" ettevõtmist ei toetanud ja võistlus kukkus läbi.

1902.aasta detsembris kutsus ajakirja "Linda" toimetus teaduse- ja muusikamehi, kirjanikke ja luuletajaid "võidu-kaastööle" "Linda" 1903.aasta lihavõttepühadenumbri täitmiseks. Võistlusele saadetud koorilaulud ja eesti kommete kirjeldused ei vastanud komisjoni (J.Tõnisson, A.Läte, K.A.Hermann, A.Jürgenstein, G.E.Luiga) meelest nõutavale tasemele (L 1903, nr.15: 267). Pühadeteemaliste jutustuste osas anti välja I, kaks II ja kaks III auhinda. Üheksateistkümnelt isikult saabunud luuletuste hulgast valiti välja Hugo Raudseppa "Ärkamisel", mis sai II koha.

Kõik auhinnatud tööd ilmusid "Linda" 1903.aasta lihavõttenumbris (nr.16).

See "Linda" poolt korraldatud algupärase kirjanduse võistlus on eesti kirjanduse ajaloos esimene, mis leidis suurt tähelepanu (võistlusele saadeti 16 jutustust) ning tekitas arvukat vastukaja ajakirjanduses.

Eesti raamatuturu sisuline ja korralduslik nõrkus oli ajakirjanduse kriitikaobjektiks olnud juba aastaid (Alttoa 1977:93, 112, 150). 1901.aastast alates astus ajakirjandus vähemõjusast olukorra arvustamisest sammukese edasi: esitati konkreetseid ettepanekuid ja soovitusi raamatukaubandusele, raamatukogude asu-

tamiseks jne.

Initsiatiiv neid küsimustes oli ajalehe "Uus Aeg" käes. Ilmselt seetõttu, et "Uue Aja" eesotsas olid uuendusmeelsed ja tugeva korraldava ning ärilise vaistuga mehed: Andres Pert ja Mihkel Neumann.

"Uus Aeg" oli kirjanduselu korraldajana teiste väljaannete hulgas juhtival kohal ajalehe sulgemiseni 1905.aastal.

"Uus Aeg" oli ka esimene väljaanne, kes esitas juba 1904.aastal konkreetsed ettepanekud kirjanduse seltsi asutamiseks.

Aastatel 1905-1907 avalduski perioodilise trükisõna organiseeriv funktsioon Eesti Kirjanduse Seltsi ettevalmistamises ja asutamises. Ajakirjanduse osa seltsi tekkimisel on seni jäänud vajaliku tähelepanuta.

Hariva kirjandusalase materjali avaldamine-mitteavaldamine oli seotud väljaande iseloomu ja orientatsiooniga. Näiteks puudusid sellelaadilised kirjutised põllumajanduslikes aineajakirjades, vaimulikes väljaannetes ja enamuses ühiskondlik-poliitilise kallakuga ajalehtedes. Me saame rääkida harivast funktsioonist ajakirja "Linda" kirjanduskäsitluste puhul, kuid ei saa seda teha, hinnates ajakirja "Põllumees" kirjandusrubriiki, sest viimane koosnes vaid paarilausŧelistest soovitustest täimetusse saadetud teoste lugemiseks.

Kirjanduse ajaloo vallas oli ülekaalus eesti rahvusliku ärkamise ajajärgu kirjandus, väliskirjanike puhul jälgiti eeskätt Eestis tuntud suurkirjanike tähtpäevi. Nekroloogid kujutasid endast sageli küllalt põhjalikke ülevaateid kirjanike elust ja loomingust. Heaks tavaks oli kirjaniku tutvustus enne tema teose ilmumakakkamist väljaande jutunurgas või -lisas.

Integreerivat funktsiooni täitvad juhtkirjad, kommentaarid ja artiklid erinesid väljaanniti probleemi nägemiselt, asetuselt ja

ka loogiliselt ülesehituselt, olles vahetult seotud kirjanduse arengutaseme ja väljaande enda iseloomuga.

Igast vaadeldud aastast võib välja tuua erinevad küsimused, mida ajakirjandus tõstatas, mida laitis või kiitis, nõnda neid ka ühiskonna jaoks teadvustades. Kirjandusteoreetilistele aruteludele andis ajakirjandus suhteliselt vähe ruumi, kuid kirjandus-likke päevaprobleeme käsitati rikkalikult (Nirk 1965: 1572).

Pidevalt olid tähelepanu all kirjanduselu kitsaskohad (hea ja õpetliku kirjanduse vähesus, alaväärtusliku tõlkekirjanduse vohamine jne). Aastatel 1896-1898 arutleti palju tõlkekirjanduse ümber. Kirjanduse "puhastamise" mõttes oli oluline küsimus autorlusest ja plagiaadist, mis kerkis päevakorda seoses Jakob Kõrvi jutustusega "Kiired korjad" (EPm 1896, 30.III, nr.13).

Jätkus rahulolematus kirjandusarvustustega. See rahulolematus oli iseloomustanud ajalehtede kirjanduskäsitlusi juba aastatel 1886-1896 (Alttoa 1977: 145). Väägiti arvustuse erapoolikusest, küündimatusest, pahatahtlikkusest. Leidus vastavaid, ainult seda küsimust käsitlevaid kirjutisi ("Linda", "Rahva Lõbu-leht", "Postimees" jt).

Selle sajandi algusaastatel, ühes ajakirjanduse organisee-riva rolli suurenemisega, hakkas väljaannetes ilmuma palju kirjutisi, mis õpetasid "kasulikult" lugema, rääkisid lugemisringide ja raamatukogude vajalikkusest ja tähtsusest.

1906.aasta tõi päevakorda küsimuse kunsti ja poliitika vahekorrast. Alust selleks andis sotsiaaldemokraatide seisukoht, et aeg pole sobiv (reaktsioon, vabadused piiratud, ühiskondlik-poliitiline teadvus lapsekingades jne) tegelemiseks kunsti ja kirjandusega (K 1906, 15.XII, nr.1). Sellest samm veelgi edasi oli jutt proletariaadi "oma" kunstist ja kirjandusest (Sõn 1907, 31.III, nr.75). Kritiseerides sellelaadseid arvamusi, rõ-

hutati nii "Elus" kui "Virulases kunsti ja kirjanduse aegadest sóltumatut tähendust ja väärtust: "Kunstil on oma suurem igavene tähendus, ta on iseenesest juba absolutiline väärtus ja ei ole mitte ükski abinóu. Kunstiliste väärtuste loomine on inimese kóige suurem eesóigus teiste elavate olevuste ees, tema kóige täielisem ónn ja óndsus" (Vir 1906, 1.III, nr.9).

2. AJAKIRJANDUS ILUKIRJANDUSE LEVITAJANA

Aastatel 1896-1907 ilmus enamik algupärasest ilukirjandusest just ajakirjanduses. Lisaks algupärandeile avaldasid ajalehed-ajakirjad ja nende kaasanded-lisad suurel hulgal tólkeproosat.

Aastail 1896-1899 oli spetsialiseeritud, kitsa ainekäsitluse vói piiratud temaatikaga väljaandeid vähe. Ilukirjandust ei avaldanud "Póllumees", 1898.aastal ilmuma hakanud "Liivimaa Kuulutuste Leht" ja oma esimestes aastakäikudes ka "Amerika Eesti Postimees". "Ristirahva Pühapäeva leht" ja kaks "Eesti Postimehe" lisalehte - "Missioni-leht" ja "Muusiku lisaleht" - avaldasid autorit nimetamata väljaande sisuga kooskólas olevaid jutukesi ja salmikesi. Kóikides lisalehtedes (välja arvatud juba nimetatud "Eesti Postimehe" lisalehed) oli ülekaalus ilukirjandus.

"Postimees" ilmus päevalehena (lisaks oli "Postimehel" kaasas eralisa ehk lisaleht 1898-1901) ning seal sai kóige enam anda ruumi ilukirjandusele. Tavaliselt avaldas ajaleht ühe pikema järjejutu, rohkelt luuletusi ja móne lühema jutustuse.

Ajavahemikus 1900-1904 suurenes iga aastaga väljaannete hulk, kuid märgatavalt ei suurenenud ilukirjandust avaldavate ajalehtede ja ajakirjade arv. Märkimisväärset lisa tóid vaid ajalehed "Teataja" ja "Uudised", seda nii pealehtede kui ka lisade kaudu.

Aastad 1905, 1906, 1907 olid omavahel erinevad nii ühiskonnas toimunu kui seda kajastanud ajakirjanduse poolest, kuid sarnased tulipunkti tõusnud küsimustelt: revolutsioon ja eesti ühiskonna areng.

Ajakirjanduse ilukirjanduslikus osas peegeldusid need muudatused kõigepealt selles , et väljaannete üldarvu kasvuga võrdselt ei suurenenud ilukirjandust avaldavate väljaannete arv (vt lisa nr 7). 1905.aastal juurde tulnud ajalehed olid enamasti poliitilised väljaanded ("Edasi", ka algusaegade "Kodumaa").Mitmetes lehtedes tõrjuti ilukirjandus pealehest lisalehte (nt "Uudised"). Järjejutu kohal ilmus sagedasti hoopis päevapoliitilisi elupilte, kommentaare, kirjeldusi ja ülevaateid (nt "Eesti Postimehes", "Sakalas", "Teataja").

Aastatel 1896-1899 kõige enam avaldatud proosakirjanik oli Eduard Vilde. 1896.aastal avaldas "Postimees" Vilde romaani "Kilmale maale" (nr.1-51) ning mitu lühemat juttu (nt "Paula pulmad", "Omakasupüüdja", "Mõtterikas kingitus"). Perdi Nelipühilehes ilmus Vilde "Nagu teisedki", 1897.aastal läks Vilde tööle "Virmalise" toimetusse ja ilmutas oma jutte "Virmalise" veergudel. 1898.aastal hakkas "Virmalises" ilmuma romaan "Raudsed käed" (jäi pooleli, kui Vilde läks vastuollu väljaandja J.Reinvaldiga). J.L.Jürgensi ajakiri "Pühade Leht noorele ja vanale" avaldas Vilde uudisjutu "Joosep teine", koguteos "Lõbu ja teadus" jutu "Astla vastu" ja Perdi Jõulualbum jõulujutu "Imetohter".

Algupärast proosakirjandust avaldas kõige rohkem "Postimees" (E.Aspe, J.Mändmets, A.Kitzberg jt). Ajalehes "Valgus" puudus algupärane kirjandus täiesti ning kõikides teistes pilt aastate lõikes muutus. Ajalehel "Saarlane" olid oma kohalikud autorid, kellelt leht avaldas nii luulet kui proosat (J.A.Welt-

mann ja K.Loiken) ja seda läbi mitmete aastate.

1897.aastal ilmus "Postimehe" veergudel Jakob Mändmetsa nimi. 1899.aastast avaldas ta oma töid niihästi "Postimehes" kui ka J.Ploompuu "Rahva Lehes", jäädeski viimases M.J.Eiseni kõrval üheks produktiivseimaks eesti kirjanikuks.

Luulet ilmus ajalehtedes ja ajakirjades palju ja eritasemelist. Teemadering oli üks: isamaa, loodus, armastus. Ka nimed kordusid ühest väljaandest teise: J.Leidin, P.Jakobson, Jak. Liiv, J.Tamm, O. Grossschmidt, M.Annila, R.Kamsen, J.A.Weltmann, E.Weltmann, G.Wulf-Õis, W.Andi, M.Lipp, A.Haava jt. Lisaks suur hulk üksikute luuletustega esinenud nimesid. "Oma" luuletajad olid "Sakalal": E.Weltmann, J.A.Weltmann, E.Ilmatar, R.Hansson ja "Saarlasel": lisaks J.A.Weltmannile ka E.Weltmann, C.Palk, A.Paulmeister. Tartu käremeelsete "oma" autoriks oli ringkonda kuulunud Andres Alver, kelle luulet ilmus "Pühade Lehes", kogu-teostes "Lõbu ja teadus" ning ajakirjas "Rahva Lõbu-leht".

Vaheldumisi algupärase materjaliga jooksis ajalehe joone-all ikka mõni tõlkeromaan või -jutustus. Nagu algupärandite hulgas, oli ka tõlkematerjali seas nii ajaviitelist kui ka suurema kunstilise kaaluga teoseid. Lehtede ilukirjandusliku osa keskendumisest vene ja saksa kirjandusele saab rääkida vaid üksikute väljaannete puhul: "Ristirahva Pühapäeva Leht" - saksa kristlikud jutukesed, "Valgus" - vene kirjandus. Pigem võib väita, et tõlgete kaudu püüti jõuda võimalikult suure kultuurilise mitmekesisuseni. Valitses väga suur huvi soome ja skandinaavia kirjanduse vastu, kuid arvukalt oli tõlkeid ka ameerika ja inglise kirjandusest (G.Green, H.Harland, B.Harte, M.Twain, Ch.Read jt).

Kui julged ja püüdlikud ajalehed olid, näitab kõige ilmekamalt tõsiasi, et juba 1896.aastal avaldas ajaleht "Olevik" K. Hamsuni romaani "Näl.g" ja "Sakala" Chateubriandi "Atala" tõlget.

Kõige kergekaalulisemat tõlkekirjandust pakkusid "Virmalise" "Jututuba" ja ajakiri "Linda". "Linda" 1896.aasta mahukaim ilukirjanduslik pala oli M.Reedi "Peata ratsanik".

1897.aastal hakkas ajaleht "Valgus" oma kaasandes avaldama Lev Tolstoi suurromaani "Sõda ja rahu". 1989.aastal tegid "Postimehe" jaoks uue tõlke M.Põdder, M.Neumann ja J.Tamm ning "Sõda ja rahu" ilmus ka "Postimene" veergudele.

"Virmaline" ja "Eesti Postimees" oma "Õhtustes kõnedes" alustasid peaaegu korraga krahv E.A.Saliase romaani "Talutarest keisrikotta" avaldamist. "Virmalises" jäi romaan pooleli, sest leht ise jäi seisma.

Nelja aasta lõikes olid aga enamtõlgitud autorid Bj.Björnson, M.Jókai, A. von Hedenstjerna. Alles 1899.aastast võime siia lisada ka Maupassanti ja Tšehhovi.

Jutuloomingust märksa vähem avaldasid ajalehed-ajakirjad tõlkeluulet. 1896.aastal oli seda vaid "Postimehes": P.Jakobson tõlkis H.Heinet ja W.Grünstamm M.Lermontovi. Järgmiselgi aastal avaldas "Postimees" Heine, Puškini ja Lermontovi luulet. 1898. aastal oli "Postimehes" tõlkeid Krõlovilt, Maikovilt, Schillerilt, "Pühade Lehes" Heinelt ja koguteoses "Lõbu ja teadus" Byronilt ja Nordault (G.E.Luiga tõlkes). 1899.aasta lisas H.Heine ("Uus Aeg" ja "Linda") ja A.Puškini ("Olevik", "Linda") nimedele veel Petõfi ("Linda") ja Herweghi (EÜS-i Album).

Märkimisväärne pole mitte tõlkeluule vähesus, vaid selle ilmumine üldõldise sisuga ajalehtede veergudel. Diferentseeritud kirjandusajakirjade puudumisel pidid ajalehed täitma ka neile mitteomast ülesannet: arendama rahva kirjanduslikku maitset. Ajalehe eripärast tulenes aga just luule "lahjenemine": üksik luuletus keset päevateemalisi materjale ei jõunnud täies väärtuses esile tõusta.

Tartu käremeelsete haritlaste poolt väljaantud koguteos "Lõbu ja teadus" (1898, 1899) tahtis eelkõige avardada lugejate maailmanägemise piire (Martna 1935: 50-51) ning koguteoses avaldatud ilukirjanduski teenis samu eesmärke. 1900.aastal Tartu kroonugümnasisti Gustav Suitsu eestvedamisel asutatud kirjastuse "Kirjanduse Sõbrad" albumi "Kiired" (I-III, 1901-1902) esmane ülesanne oli "edendada Eesti kirjandust".

Albumi I ja III anne andisd märkimisväärse panuse kirjanduskriitilise mõtte arengusse. II osa oli põhiliselt ilukirjanduslik-"Kiirtes" avaldatud algupärandeist on esileküündivad G.Suitsu luuletused ja A.Hanseni jutustused ("Kaks paari ja üksainus" III -s ja "Kes oli koolmeister?" II-s albumis). Tõlkekirjandusest eelistati soome (J.Aho, J.Reijonen, M.Helenius) ja poola kirjandust (B. Prus).

Enne ajakirja "Rahva Lõbu-leht" minekut J.L.Jürgensi ja Tartu käremeelsete kätte 1899.aasta lõpus, oli vaid ajaleht "Olevik" see, kes tõlkeproosas eelistas realistlistliku põhikoega teoseid (Ed.Zola, R.Blaumann, Nemirovitš-Dantšenko). "Rahva Lõbu-lehe" (1900-1901), "Teataja" (1901.aastast) ja "Uudiste" (1903.aastast) näol tuli sellele suunale täiendust juurde.

Kõikides väljaannetes domineeris tõlkeproosa ja oma luule. Algupärase luuletajatering jäi samaks. Jutukirjanikena kerkisid 1901.aastal teiste hulgast esile Jakob Mändmets ("Postimees", "Rahva Lõbu-leht", 1901.aastast ka "Teataja" ja koguteoses "Kiired", 1903.aastast "Uues Ajas"), Georg Eduard Luiga ("Eesti Postimees", "Rahva Leht"), Jaan Lintropp ("Teataja"), Anton Hansen ("Postimees" ja "Kiired"), August Kitzberg ("Postimees", Ernst Peterson ("Teataja").

Peaaegu igal aastal ilmus ajalehe veergudel tänaseks eesti

kirjandusklassikasse kuuluv kirjandusteos. 1902.aastal hakkas ajalehes "Teataja" ilmuma Ed.Vilde romaan "Mahtra sóda" (nr.35-125). "Rahva Lóbu-leht" avaldas E.Petersoni "Hóiskama Jaagupi" ning tegi algust Petersoni "Rahvavalgustajaga" (4.numbris). "Rahvavalgustaja" ilmus täielikult 1903.aasta "Uudistes" (pealehes ja lisalehes). Samal aastal ilmus "Teatajas" Vilde romaan "Kui Anija mehed Tallinnas käisid". 1904.aastal avaldas "Uudised" lisaks "Rahvavalgustaja" lópuosale ka Ed.Vilde jutustuse "Minu esimesed triibulised". 1902.aastast hakkas algupärast proosat avaldama ka ajaleht "Uus Aeg" (Eduard Bronhöhe "Kollid"). "Uue Aja" enamavaldatud jutukirjanik oli Jakob Mändmets. "Postimehe" algupärase ilukirjanduse osa jäi alla "Teataja" ja "Uudiste" omale mitte mahus (vastupidiselt "Teatajale" ja "Uudistele" ilmus "Postimehes" palju luuletusi), vaid selles valitseva elutunnetuse poolest: "Postimees" oli oma jutukirjandusega elust nagu üks-kaks sammu tagapool ning armastas avaldada pilte külaelust. Sama kehtib ka ajakirja "Linda" kohta. Enamavaldatud eesti autor oli neis August Kitzberg: 1901.aasta "Postimehes" ilmus "Veli Henn" ja 1904.aastal "Hennu vend", "Lindas" 1903.aastal "Räime Reeda kümme kopikat".

Väliskirjanduse osas vahetasid A.Tšehhovi ja Guy de Maupassanti novellid välja Bj.Björnsoni ja A. von Hedenstjerna liigutavad jutustused. Endiselt populaarsed olid M.Jókai ja J,Aho, kuid nende kórval sai tähtsa koha ka Émil Zola.

Algas vene uuema pólve kirjanike vóidukäik, esireas N.Potapenko, L.Andrejev, A.Kuprin, M.Gorki (nt Gorki "Lugeja" ilmus peaaegu et korraga nii "Lindas" kui "Postimehes", kusjuures "Lindas" oli tólkijaks J.Wunk ja "Postimehes" hoopis J.Tamm).

Pidevalt laienes ja täienes tólgitavate autorite nimekiri: A.Nemojevski, B.Prus, I.Franko, R.Kipling (1901), A.Daudet, A. Strindberg, Jerome K.Jerome, B.Polevoi, A.Niedra, N.Gogol (1902),

E.A.Poe, A.Balzac (1903), kui nimetada vaid tuntumaid nimesid.

Ajalehtedes avaldatud suurtõlgetest kuuluvad maailmakirjanduse paremiku hulka "Lindas" avaldatud S.Lagerlöfi romaanid "Jeruusalem" (1902-1903) ja "Gösta Berling" (1904), I.Turgenevi "Isad ja pojad" "Uues Ajas" (1903), K.Hamsuni "Nälg" "Postimehes" (1904).

Ilmus ka mitmeid kaugemate ja eksootilisemate kirjanduste tõlkeid. Näiteks avaldas 1900.aastal "Olevik", järgmisel aastal aga juba "Postimees" ja "Linda" hiina jutustusi (tõlgiti enamasti prantsuse keele kaudu). 1902.aastal ilmus "Olevikus" poolikult A.Grenzsteini tõlkes "Zarathustra".

Väärtkirjanduse tõlgete hulka sattus ka ajaviitelist lugemismaterjali, kuid üheski väljaandes ei tõusnud see esiplaanile. Tasapisi hakkasid kriminaallood lehte tulema (1899.aastal C.Doyle "Olevikus", 1902.aastal "Teatajas" "Baskerwillide koer" H.Pöögelmanni tõlkes). Ja sama tasapisi arenes ka luule tõlkimine. H. Heine, M.Lermontovi, A.Puškini kõrvale jõudsid 1903.aastal "Linda" vahendusel Petrarca, Goethe, Chamisso, Camill Hoffmann.

Ajakirjanduses avaldatud ilukirjanduse hulga ja taseme poolest olid aastad 1900-1904 kogu vaatlusalusest perioodist kõige mitmekülgsemad ja sisukamad. Tuleb arvata, et seda soodustas nii ühiskonna tervenemine kui ka väljaannete kujunemine erinevate maailmavaateliste liikumiste keskkohaks, samuti eesti kultuuriterviku hoogne areng.

Vene kirjanduse tõlked tõusid valdavale kohale nii kvantitatiivses kui kvalitatiivses mõttes. Tõlked teiste rahvaste kirjandusest küll rohkenesid, kuid ei suutnud arvuliselt küündida vene keelest tõlgitunu.

Läbi kolme aasta (1905, 1906, 1907) valitses algupärase kirjanduse osas luule proosa ees. Noore põlvkonna elutunnetuse sõnastajaks luules sai Gustav Suits (luulekogu "Elu tuli" 1905, luu-

letused ajalehes "Postimees", koguteostes "Võitluse päivil" 1905, "Noor-Eesti I" 1905). Saksameelsete eesti lehtede lemmiklaulikuks oli 1906. ja 1907.aastal Otto Grossschmidt.

Algupärasesse proosakirjandusse tõi märgatavat täiendust 1905.aasta, vähem 1906. ja 1907. 1905.aastal ilmus "Uudiste" veste-osas Ed.Vilde romaan "Prohvet Maltsvet", koguteosed "Noor-Eesti I" ja "Võitluse päivil" avaldasid Fr.Mihkelsoni, B.Linde, M. Aitsami, M.Metsanurga, J.Lattiku jt jutustusi. Kahel järgneval aastal avaldasid Tallinna lehed palju J.Mändmetsa ja M.Metsanurga loomingut. "Postimees" ilmutas algupärast proosat vähe ja juhuslikelt autoritelt. Juurdetekkinud kohalikud lehed avaldasid enamasti kohalike autorite vähenõudlikku jutuloomingut (nt "Eestlane" 1906 - A.Raba, G.Kajak, "Rahvaleht" 1907 H.Walter, H.Annila jne). Kodanlik-radikaalse suundumusega "Sõnumed" eelistas algupärasele kirjandusele tõlkekirjandust ning lehes esinenud eesti kirjanikest võiks nimetada vaid E.Petersoni ja A.Hansenit ("Uurimisel" ja "Raha-auk"). Saksameelsete lehtede toimetajad armastasid avaldada iseenda jutte (H.Laas "Vabaduses", J.Mesikäpp "Nooruses"). Sotsiaaldemokraatide lehed polnud üldse kirjanduslembesed. Ainult ajaleht "Kiir" avaldas ühe jutustuse Fr.Tuglaselt ja ühe Ed.Vildelt.

Väliskirjanduse osas eelistati 1905.aastal vene proosat (Tširikov, Polevoi, Tšehhov, Turgenev, Gorki, Gussev-Orenburgski, Andrejev, Kuprin). M.Gorki "Laul tormikotkast" ilmus sel aastal nii "Olevikus" kui "Teataja" lisalehes "Kirjandus ja teadus". "Olevikus" ilmus veel ka Gorki "Makar Tšudra", "Uue Aja" silmapaistvam tõlge vene kirjandusest oli L.Andrejevi "Punane naer".

1905.aastal ületas Maupassanti, Tšehhovi ja Zola tõlkeid arvukuselt kergeltloetav V.Doroševitš oma Araabia muinasjuttudega, mida avaldasid pea korraga "Postimees", "Uus Aeg", "Sakala", "Olevik", koguteos "Edasi". Soome kirjandus oli

jäänud sel aastal vaid "Noor-Eesti" väljaannetesse.

Kriminaalromaan pääses 1905.aastal esiplaanile vaid ajalehes "Eesti Postimees" (C.Doyle). Järgmisel aastal oli kriminaaljutt juba paljudes lehtedes: "Päevaleht", "Koit", "Perekonnaleht", "Saarlane", "Vabadus", "Isamaa", "Eestlane", "Noorus", "Kaja".

Põnevuslugude kõrval oli märgata huvi ajalooliste romaanide vastu. Vürstinna Olga Bebutova romaan "Dekabristid" hakkas ilmuma ajalehtede "Koit" ja "Kodumaa" lisalehtedes. "Isamaa" alustas A.Tolstoi romaaniga "Tsaar Ivan Hirmus".

1906.aastal tulid ajalehtedesse tagasi tõlked soome ja skandinaavia kirjandusest (Aho, Lilla, Kielland, Strindberg). Uudisena võiks aastast nimetada sellise moodsa ameerika kirjaniku nagu Upton Sinclairi jutustuse "Tihnikust" tõlkimist ajalehes "Postimees" (tõlkis A.Paulmeister). 1907.aastal avaldas Sinclairi loomingut juba ka "Päevaleht".

1907.aastal jätkasid radikaalse meelsusega ajalehed ("Sõnumed", "Uus Virulane", "Rahvaleht") kaasaegse vene kirjanduse (Gorki, Andrejev, Kuprin, Veressajev, Serafimovitš, Garšin, Potapenko) avaldamist. "Päevaleht", "Koit", "Perekonnaleht" ilmutasid vaheldumisi väärtkirjandust (Jokai, Kipling, Sienkiewicz), kriminaalromaane ja põnevusjutte. "Postimehes" ilmusid ajaloolised suurromaanid: D.Merežkovski "Peeter Suur ja Aleksei" (A.Haava tõlkes) ja Ch.Dickensi "Pikwiklased". Ajaloolist romaani hakkasid avaldama teisedki lehed ("Õigus", "Sõna" Valgas, "Koit", "Meie elu").

1907.aasta lõpuks väheneb vene kirjanduse tõlkimine ning taas suureneb soome, skandinaavia ja vahepeal kvantitatiivselt tagaplaanile jäänud ameerika ja inglise jutuloomingu osa.

Tõlkimine vene keelest vähenes mitmel põhjusel: venekeelsete koolide abil oli levinud vene keele oskus ja see tegi tõlked vähem vajalikuks. Teiseks tugevnesid pärast revolutsiooni taas venevastased meeleolud, sest rahvuslikult häälestatud eesti kujunevale kodanlusele ja ka intelligentsile oli vastuvõetamatu vene revolutsioonilisus (Issakov 1963: 284-285).

Kultuurisihtides orienteeruti eelkõige Lääne-Euroopale (Noor-Eesti) ja uuemale prantsuse, saksa, soome, skandinaavia ja belgia kirjandusele.

Ajalehed-ajakirjad tegid suurt tööd rahva lugemisharjumuse kujundamisel, sest nende abil jõudis kirjandus ka neisse rahvakihtidesse, kes raamatut ei ostnud. Ajalehed-ajakirjad kujundasid jõudumööda ka lugejate kirjanduslikku maitset, avaldades võimalikult mitmekesist väärtkirjandust.

Kuidagi ei saa rääkida lehtede ilukirjandusliku osa keskendumist vaid vene ja saksa kirjandusele. Väga suur huvi valitses soome ja skandinaavia, aga ka ameerika ja inglise kirjanduse vastu.

Algupärasest kirjandusest jõudis ajalehtedesse peaaegu kõik, mis avaldamist väärис.

3. HARIVA PÕHIFUNKTSIOONIGA KIRJANDUSKÄSITLUSED

A. EESTI KIRJANIKE TUTVUSTUS

Oma kaasaegsete tutvustamine ajakirjanduse veergudel oli ühtaegu ka nende tunnustamine, sest reeglina ei kirjutatud halba vaid head.

Silmatorkavalt vähe kirjutati ajalehtedes-ajakirjades kriitilise realismi esindajatest. Ernst Petersoni tutvustati vaid 1905.aastal koguteoses "Edasi" I ja 1906.aastal ajakirjas "Rahva Lõbu-leht", Eduard Vildet eraldi käsitlusena üldse mitte, ainult arvustustes.

Ilmselt luule rohkuse tõttu nii kirjanduses kui ka väljaannete ilukirjanduslikus osas, oli tutvustusteski ülekaal luuletajatel (vt lisa 8).

Kirjandustutvustuste arvukuselt oli teistest väljaannetest ees Pärnu perioodi "Linda". Tartusse toodud "Lindas" see rubriik kadus.

"Rahva Lõbu-leht" avaldas "kujega" (K.A.Hermanni uudissõna pildi kohta) tutvustusi, kui toimetajaks oli K.A.Hermann. Eesti kirjanike tutvustus kadus ajakirjast, kui see läks Tartu kärmeelsete kätte, kuid ilmus taas, kui toimetajaks sai Peeter Grünfeldt (1905).

Eesti kirjanikke ei tutvustanud radikaalsema meelsusega ajalehed ja ajakirjad ("Teataja", "Virulane", "Sõde", "Sõnumed") ega sotsiaaldemokraatlikud väljaanded, vaid ikka ainult need väljaanded, kel rahvusliku kirjanduse arendamine oli ka toimetusepoolseks sihiks (ERE lehed).

Selle sajandi algusaastatel kui väljaannete ilukirjanduslikus osas kandus rõhk tõlkekirjandusele, kadus ajalehtedest-ajakirjadest kaasaegsete eesti kirjanike tutvustus. Seda asendasid kirjutised väliskirjanikest.

B. VÄLISKIRJANIKE JA -KIRJANDUSE TUTVUSTUS

Kui 1900.aastani tutvustati lugejaile põhiliselt kirjanduse klassikuid (Schiller, Goethe, Puškin, Lermontov jt), siis selle sajandi algusaastail pilt muutus. Enamkäsitletud autoriteks said E.Zola, M.Gorki, A.Tšehhov (vt lisa nr 9).

E.Zola nimi oli eesti lugejaile tuttav arvukate tõlgete kaudu. 1898.aastal avaldasid lühikesed ülevaated Zola kohta "Olevik" ja Perti Lihavõttealbum. Zola surma-aastal (1902) ilmus aga tema nekroloog vähem või rohkem põhjaliku ülevaatega loomingust viies eestikeelses väljaandes.

Maksim Gorkit tutvustas esmakordselt "Olevik" 1900.aastal. Suur huvi oli Gorki loomingu vastu just 1902. ja 1903.aastal. Revolutsiooni lähenedes see kadus, sest hakati nägema Gorki teoste revolutsioonilisust ja sotsialismimeelsust (Issakov 1983: 354-356).

1905.aastast muutus taas arvukamaks Lääne-Euroopa kirjanike tutvustus. Ilmusid täiesti uued nimed: Baudelaire, Erchmann-Chatrion, Janas Lie, M.Thorsen, G.Sand jt.

Kuigi M.Jókai ja A.Tšehhov olid ajakirjanduses nii tõlgete kui ka tutvustuste kaudu teada autorid, ilmusid esimesed üldistatumad käsitlused nende loomingust 1904.aastal nekroloogina.

Väliskirjanikke tutvustati enamasti seoses mingi ümarguse tähtpäevaga (nt 1899.aastal - A.Puškin 100, H.Heine 100, J.W.Goethe 150 aastat sünnist; 1902.aastal 50 aastat N.Gogoli surmast; 1903.aastal 75 aastat L.Tolstoi sünnist), kaasaegseid kirjanikke tähenduses ilukirjanduslikku teose ilmumahakkamisega või ilmumisega väljaande jutuosas.

Kirjanikututvustusega paralleelselt ilmus ülevaateid teiste maade kirjanduse ajaloost ja kirjanduselust.

1896.aastal avaldas "Linda" H.Prantsu koostatud ülevaate Soome kirjandusest ja ajakirjandusest, püüdes välja tuua just neid momente, mis Soomes paremini kui Eestis: ajakirjandus juba spetsialiseerunud, ajalehetoimetajate vahel vennalik läbikäimine, ilukirjanduse väljaandmine elav (L 1896, 27.VI, nr.24: 365).

"Postimehe" artikkel "Ameerika kirjanikud" oli huvitav lugemispala, mis käsitles eesti kirjanduselus veel mõeldamatut nähtust: ameerika menukirjanikke kui raha "tegijaid" ja ärimehi. Lugu oli refereering ajakirjast "The Forum".

"Laulu ja mängu lehe" ülevaade "Saksa kirjandus ja Gotthold Ephraim Lessing" tutvustas saksa kirjanduse teist õitseaega 18. sajandi viimasel ja 19.sajandi esimesel poolel. Nimetati kirja-

nikke ja nende tähtsamaid töid.

"Sakala" juhtkiri "Kolm järku Vene kriitika ajaloos" püüdis analüüsida vene kriitilise mõtte arengut seoses Belinski, Dobroljubovi ja Ap.Grigorjevi algetatud uute lähenemistega. Lisaks ajaloolisele käsitlusele sisaldas artikkel ka teoreetilisemat laadi üldistusi kriitika kolme voolu: "esteetikalise", "eetikalise" ja "teadusliku kriitika" kohta. Erinevalt tol ajal tavapärasest ei andnud autor (ilmselt M.Kampmann - K.A.) esitatud materjalile mingit ühest eelistust ja hinnangut (Sak 1896, 28.VIII, nr. 35).

Ülevaateid soome kirjanduse arengutest ilmus järgnevatelgi aastatel: 1899.aastal "Postimehes" ja 1900.aastal ajakirjas "Rahva Lõbu-leht". Viimane oli üks põhjalikumaid käsitlusi soome kirjandusest. E.Leino uurimuse oli eestistanud J.Simpmann ning see pakkus rohkelt teadmisi alates soome kirjanduse tekkimisest J. Aho ja A.Järnefeldti loomingu eripära ja tähtsuse eristamiseni (RLl 1900, nr.2-4).

1904.aastal avaldas "Uus Aeg" ülevaate soome näitekirjandusest (UA 1904, nr.1-3). Üldsõnaline kirjanduskriitilise käsitluseni ei jõutud, põhiosas koosnes ülevaade näitemängude sisu ümberjutustusest.

1904.aastal alustas cand phil Nikolai Kann oma artiklitesarja "Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest" ajakirjas "Linda". 1904. aastal tutvustas N.Kann lugejaid romaani rahvaste vanema kirjasõnaga.

1905.aastal N.Kanni artiklitesari "Lindas" jätkus, käsitluse all oli keskaja draama, luule, hispaania rahvaluule.

1906.aastal alustas N.Kanni artiklite eveldamist Viljandi ajaleht "Kodumaa". Kuid päevakilsimustele orientseritud ajalehe jaoks oli kirjutis ilmselt liialt teoreetiline ja kauge. Ilmus vaid üks artikkel (nr.63) 1907.a. jätkus N.Kanni "Pildid Lääne-

Euroopa kirjandusest" ajakirjas "Album" germaanlaste muinasusu ja vanema rahvaluule tutvustamisega (Alb 1907, nr.2-4). 1904.a. "Teataja" lisalehes "Kirjandus ja teadus" avaldas O.H.Münther läbi üheksa numbri ülevaate "Uusmad voolud põhjamaade ilukirjanduses". Münther nimetas ühtekokku ühtteist norra, taani, rootsi kirjanikku ning nende tähtsamaid teoseid. Seejuures püüdis O.H. Münther välja tuua ka kirjanike osapära ja tähtsust. Põhiliselt jälgis Münther seda, kas kirjandusteose aine pärineb igapäevasest elust ning kas teost kannab mingi üldisem mõte või siht. Küllalt tüüpiline kõikidele vaatlustele oli selline lähenemine: "Kirjanik on läbi ja läbi realist. Kõik oma tööde ained võtab ta tõsisest elust ja tooh kujutused elust imepeenelt ja tõetruult nähtavale. Kuskil pool pole kirjaniku siht märgata. Ta peidab selle nii osavasti kunstilise koore alla" (T 1904, lisaleht nr.262 juurde).

Müntheri selistus realistliku põhikoega teostele kunab läbi igast lähenemisnurgast.

1905.aasta kirjandusülevaadetest tuleb märkida "Lindas" avaldatud artiklit läti kirjandusest (hakatust tehti juba 1904.aasta lõpus), mis oli vaadeldaval perioodil ainus pikem kokkuvõte naaberma kirjandueelust.

1905.aastal avaldatu hulka kuuluvad ka mõiste "rüütliromaan" selgitamine ajakirjas "Linda" (nr.21/22) ning lugejate tutvustamine Eestis suhteliselt uue nähtuse ja mõistega - dekadentismiga. Joh.Aavik sõnastas dekadentsimi põhiolemust kui nähtust "mis ennast kõigist harilikkudest, siiaseani maksvatest vormidest lahti ütleb, mis ebaloomulikes ja patoloogilisee maitset leiab" (NE 1905: 194).

See oli ka ainus harivat laadi kirjandusalane kirjatükk, mis teiste väljaannete poolt leidis hukkamõistu. Liiga "varaseks"

peeti Baudelaire'i loomingut eesti lugeja jaoks. "Lindas" kirjutas anonüümne "Kriitikus": "Meie ei ole tõepoolest veel mitte nõnda kaugel, et tülpinud kirjaniku haigetest kujutustest ja otsitud sõnadest midagi "õppida" võiksime" (L 1905, 1.IX, nr.33/34: 670).

1907.aastal ilmus Johannes Aaviku sulest prantsuse kirjandust tutvustav ülevaade "Prantsuse kirjanduse iseäraldused" (Sd lisa 1907, 19.VI, nr.1).

Seega ei suurenenud selle sajandi algusaastail mitte ainult väliskirjanike tutvustamine vaid uue kvaliteedini jõudsid ajalehed-ajakirjad teiste maade kirjanduse ülevaddeteski (N.Kanni, Joh.Aaviku artiklid).

Kirjandusteoreetilist ja -ajaloolist mõtet kandvate kirjutiste ilmumine kirjanduslüsimustele mittespetsialiseerunud väljaannetes osutab, et tegelikult oli juba 1904.aastaks kujunenud vajadus spetsiaalse kirjandusväljaande järele.

C. EESTI KIRJANDUSE AJALUGU

Eesti kirjanduse ajalugu puudutavates kirjutistes käsitleti kõige sagedamini rahvaluulet ja rahvusliku ärkamise aegseid kirjamehi.

1896.aastal avaldas K.A.Hermann pikema ülevaate "Natuke Eesti rahvaluulest" (Lml 1896, nr.1, 3, 6). Ülevaade keskendus palmalaulude kirjeldamisele. Osa pulmalauludest esitati koos nootidega.

K.A.Hermanni sulest olid ka "Postimehes" avaldatud artikkel eesti kirikukirjandusest ja Georg Müllerist. G.Milleri tunnistas K.A.Hermann "tõsise Eesti kirjanduse alustajaks" (Pm 1896, 20. VIII, nr.181).

"Virmaline" avaldas A.Reinvaldi Narva Eesti Seltsi õhtul peetud kõne, milles Reinvald pakkus isiklikku arvamust Fr. R.

Kreutzwaldist, J.V.Jansenist, M.Veskest, C.R.Jakobsonist (Virm 1896, 14.XII, nr.50 ja 21.XII, nr.51). Kirjutise lõpp jäi lehe omaniku muutumise tõttu ilmumata.

1897.aastal ajalehed-ajakirjad eesti kirjanduse ajaloost ei kirjutanud. Järgmisel aastal ilmus "Rahva Lõbu-lehes" üks "kujega" sõnum Johann Kunderist. Samasugused lühikesed tutvustused koos pildiga ilmusid "Lindas" Lydia Koidulast, Jehann Voldemar Jannsenist ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldist.

Järgnevatel aastatelgi kirjutasid väljaanded ikka ja jälle Fr.R. Faelhmannist, Fr.R.Kreutzwaldist, J.V.Jannsenist, L.Koidulast, J.Kunderist. Alles 1901.aasta tõi ajakirjandusse Carl Robert Jakobsoni ("Postimees", "Rahva Leht", "Rahva Lõbu-leht") tegevust tutvustavad ülevaated.

Olulisim kirjutis eesti kirjanduse ajaloo vallast 1901.aastal oli V.Reimani käsitlus Kristjan Jaak Petersonist luuletajana (EÜS Album VI, 1901). Kuigi Reiman ei jõudnud veel Petersoni luule väärtuste tunnustamiseni (Eesti kirjanduse ajalugu 1965: 410), oli see siiski Petersoni kui luuletaja tundmaõppimise algus.

"Postimees" pöördus 1901.aastal H.Pöögelmanni kirjutatuga rahvaluule poole (Tundelaulud rahvaluules). Ülikiitev, kuid vähese teoreetilise üldistusega oli L.Raudkeppi ülevaade "Looduse elu ja ilu Dr.Weske luules" (Pm 1901, lisaleht nr.227 juurde).

1902.aastal oli kirjanduse ajalugu käsitlevate materjalide arvukuselt teistest väljaannetest ees "Postimees". Kreutzwaldi puhul tuletati meelde, et tulemas on Kreutzwaldi 100.sünniaastapäev. Faehlmanni mälestuseks avaldati ülevaade elust ja tegevusest. V.Reiman kirjutas Joh.Kunderist laulikuna. Kirjutises eesti rahvaluulest rõhutati muu hulgas ka rahvaluule suurt tähtsust oma esivanemate töö ja elu mõistmisel (Pm 1902, 20.IX, nr.210). Järgnema jääv sari "Eesti luulevara" tutvustas Faehlmanni musiten-

deid (Pm 1902, 6.XI, nr.248).

"Sakala" ja "Teataja" avaldasid mälestuskirjutised C.R.Jakobsonist.

A.Jürgensteini "Naisterahva kujud eesti kirjanduses" (L 1902, nr.1-3, 6-7, 9, 12) oli suure hulga eestikeelse ilukirjanduse ("Kalevipojast" J.Pärna loominguni) põhjal tehtud otsing ja üldistus "aatelise eesti neiu" kujust. Kiita said need kirjamehed, kes olid suutnud luua lihtsa, kauni, puhta, õrna, tugeva, osava ja ausa eesti neiu kuju.

1903.aastal ilmusid kõikides väljaannetes ülevaated Fr.R. Kreutzwaldi elust ja tegevusest. "Linda" pühendas Kreutzwaldi 100.aastasünnipäevale terve oma jõulunumbri, kus oli lisaks ülevaatele ka lauluisale pühendatud luuletusi ja jutte.

C.R.Jakobsonist rahva vaimuelu juhtijana kirjutasid "Valgus", "Sakala", "Teataja".

"Postimehes" jätkas L.Raudkepp sarjas "Eesti luulevara" muistendite tutvustamist. Sisu ümberjutustusele järgnes tavaliselt eraldi väljatooduna muistendis sisalduv moraal (Pm 1903, 29.V, nr.115).

1904.aastal kuivas ajalooosa kokku (tõusis väliskirjanduse käsitluste arv). Vaid "Linda" avaldas ülevaatliku artikli eesti kirjandusest 18.aastasaja lõpul.

1905.aasta oli ajalookäsitluste osas niisama vaene. "Linda" avaldas vaid R.Kallase kõne "Dr.Kreutzwald ja "Kalevipoeg"", mille Kallas oli pidanud Peterburi Eesti Seltside kogu ees, kui tähistati Kreutzwaldi 100.sünniaastapäeva.

Kr.J.Petersoni luuletusi avaldasid koguteosed "Noor-Eesti I" ja "Võitluse päevil". Tunnustusega suhtus Petersoni luulesse, nimetades teda "meie esimeseks luuletajaks", Gustav Suits (Võitluse päevil 1905: 35).

1906.aastal ilmusid taas väljaannetesse vahepealsetel aastatel kadunud ülevaated eesti vanematest kirjanikest. "Hüüdja" avaldas kirjutised Fr.R.Kreutzwaldist ja Joh.Kunderist, "Valgus" (K.A.Hermanni käe all) C.R.Jakobsonist ja M.Veskest. "Koit" kaks kirjutist rahvaluulest. "Isamaa" ilmutas E.Enno pikema sarja (läbi viie numbri) eesti kirjanduse algusaegadest, milles oli rõhutatud just Kr.J.Petersoni ja O.W.Masingu tegevuse tähtsust (Is 1906 7.VII, nr.53 ; 19.VII, nr.58).

Spetsiaalse kirjandusajakirjana ilmumist alustanud "Eesti Kirjandus" avaldas mitmeid kultuuriloolisel tähtsaid materjale: ümberjutustuse Rosenplänteri "Beiträge" sisust ning Joh.Kunderi elust ja toodangust, kimbu C.R.Jakobsoni, M.Veske, J.Köleri ja Juhan Liivi kirju.

Et 1907.aastal oli "Eesti Kirjanduse" väljaandja ja toimetaja Jaan Jõgever ajakirja saatuse suhtes äraootaval seisukohal (Palm 1983: 61-63), kuivas ajakirja sisu kokku. Kirjandusloolistest materjalidest jätkus vaid eelmisel aastal alustatud refereering Joh.Kunderist.

"Päevaleht", "Koit", "Sõnumitooja", "Isamaa", "Noorus", "Postimees" avaldasid mälestuskirjutisi Fr.R.Kreutzwladi ja C.R. Jakobsoni surma-aastapäevaks.

"Hüüdjas" ilmus K.A.Hermanni artikkel Joh.Kunderist ja katke tema enda raamatust "Eesti kirjanduse ajalugu".

"Noor-Eesti" II album tutvustas taas Kr.J.Petersoni ühes näidetega tema luulest.

D.KOKKUVÕTTEKS

Eelpooltoodu kokkuvõtteks võib öeldal et hariva põhifunktsiooniga kirjanduskäsitlusi avaldasid pidevalt ajaleht "Postimees" ja ajakiri "Linda". Nende puhul võime rääkida teadlikust ja pide-

vast kirjandusalasest harimistööst kui toimetuse ilmumisprogrammi osast.

Neile väljaannetele kuulus esikoht ka eestikesksete kirjanduskäsitluste avaldamisel.

Eestikesksust on märgata teistegi rahvusliku meelsusega väljaannetes ("Hüüdja", Valga "Sõna", "Päevaleht", "Saarlane", EÜS Album, "Kiired", Perdi albumid, "Rahva Leht").

Suur hulk väljaanedid avaldas hariva põhifunktsiooniga kirjandusalaseid materjale juhuslikumalt ning nende puhul on sellelaadiliste kirjutiste ilmumine sõltuvuses toimetuse koosseisust. Näiteks ilmusid "Rahva Lõbu-lehes" harivad kirjanduskäsitlused siis, kui toimetajaks olid K.A.Hermann ja J.L.Jürgens. Th.Tiedti ajal see funktsioon kadus ning esialgsest tagasihoidlikumalt kujul toodi tagasi P.Grünfeldti poolt.

Hariva põhifunktsiooniga kirjutisi avaldasid kord rohkem kord vähem ka "Eesti Postimees", "Sakala", "Olevik", "Uus Aeg", "Saarlane", "Valgus".

Maailmavaatelistes küsimustes radikaalsematest väljaannetest saame kirjanduskäsitluste harivast funktsioonist rääkida vaid seoses ajalehtedega "Teataja", "Uudised", "Säde", "Virulane", "Õigus". Nende juures avaldus see ennekõike väliskirjanduse tutvustustes.

4. PERIOODILISED TRÜKITOOTED KIRJANDUSE INTERPRETEERIJATE JA VÄÄRTUSTAJATENA

Eristataval ja hinnataval tasemel avaldasid kirjanduskäsitlusi viiskümmend kaheksa väljaannet (vt lisa nr 6).

Aasta-aastalt üha suurenev eestikeelsete trükitoodete arv (sajandite vahetusel tõusis teoste arv kolmesaja trükise pealt juba järgmisel aastal neljasajani - Eesti raamatu 400 aastat

1935: 18) tingis seda, et ajalehtede-ajakirjade kirjanduskäsitluste osas oli suures ülekaalus uudiskirjanduse tutvustus.

Paljud perioodilised trükitooted ("Mesilane", "Aas ja Nurm", "Põllumees", "Majapidaja", "Vaimulik Sõnumitooja", "Hääl", "Eestlane") piirdusid vaid ilmunud raamatute tutvustustega. Seetõttu pole võimalik nende väljaannete kirjandusosa iseloomustamiseks muud välja tuua kui seda, et nad püüdsid oma lugejaile uuest lugemisvarast teada anda.

Mitmetes ajalehtedes ("Valgus", "Virmaline", "Hüüdja", "Põhjanael", "Vaade", "Vaatleja", "Hommik", "Oma Maa", "Album") ilmusid üksikud integreeriva ja väärtustav-hindava funktsiooniga kirjutised, mis kujutasid endast vaid juhuslikke sõnavõtte või muljekriitikat, milles autor püüdis lugejat oma arvamuste õigsuses veenda eeskätt väljendusjõu mitte loogilise arutelu või analüüsiga (Peep 1978: 36).

EÜS-i albumite kirjandusalased artiklid täitsid eelkõige harivat funktsiooni ning nende väärtus ja tähendus esines kultuurilises valgustustöös.

Koguteoste "Lõbu ja teadus", "Võitluse päivil", "Edasi" ja "Noor-Eesti" kirjanduskäsitlused olid kooskõlas nende väljaannete üldise eesmärgi ja aisuga, kinnitades sellega Fr.Tuglase väidet: "Kõigil aegadel on samasihiline looming ja teooria üksteist täiendanud- /-/ Mis eluline liikumine see oleks, mis end selgitavaid, kokkuvõtvaid teoreetilisi katseid ei äratakse! Ja mis teooria see oleks, mis ei leiaks endale praktikas pinda" (Tuglas 1936 (1): 27).

"Lõbu ja teadust" välja andnud Tartu noorte radikaalselt meelestatud haritlaste siht oli: "Ainult seda, mida ise ülikoolis olime omandanud oma kuulajatele edasi anda neile arusaadavas populaarses keeles" (Jaakson 1931:11).

Kogumikud "Lõbu ja teadus" (I 1898. ja II 1899.aastal) sisaldasid peamiselt "Vanemuise" Seltsi kõnedõhtutel peetud ettekandeid ning mitmesuguseid huvipakkuvaid teadaandmisi laialt maailmast. Ilukirjandusest eelistati avaldada realistliku põhikoega teoseid. Realistliku kirjanduse väärtust ja eeliseid püüdis selgitada ka Mihkel Pung kaassõnas A.Tšehhovi jutustusele "Talupojad": "Seda sihti või teed nimetatakse realistlikuks või naturalistlikuks /-/ Niisuguse sihiga kirjanikud kirjeldavad tõsist elu, niisugust elu, nagu meie iga päev oma silmaga näeme, kus meie ise elame ja töötame, kus enamasti väiksed ja tühjad-paljad sündmused ette tulevad /-/ Üksikute inimeste elujuhtumised, nende mõtted, teod ja toimetamised ja ka nende elusaatus annavad meile sagedaste selget pilti terve rahva elust, tema vaimulikust, politilisest ja sotsiaalisest (seltskondlikust) seisukorrast /-/ Kahtlemata on kirjaniku väärtus seda suurem, mida selgemalt, mida kujurikkamalt ta pilte elust meie silmade ette oskab maalida, mida tihedamas ühenduses see pilt rahva eluga seisab" (L&t 1899; 86).

Sisuliseks jätkuks kogumikele sai ajakiri "Rahva Lõbu-leht", mis sama ringkonna käe all kujunes realistliku kirjandusmeetodi tõlgendajaks ja kaitsjaks.

Album "Noor-EEsti I" (1905) püstitas kogu eesti kultuurile uued sihtjooned: EUROOPLUSE ja KUNSTILISE KULTUURI nõuded. Euroopluse nõue tähendas kõigepealt just kultuuripiirkonna geograafilist laiendamist. Vene ja saksa kultuuri kõrval taheti teed lahti teha ka skandinaavia, romaani, anglo-saksi maade kultuurile.

Esteetilisuse nõude sisuks oli aga kõigepealt kunstiteose vorm ja algas see tähelepanu pööramisega raamatute välimusele. Kuid Aino Kallase meelest oli selle "vormijumaluse kõige täht-

sam eesmärk ja üks Noor-Eesti kõige järeldusrikkamaist algatuisist kahtlemata isikulise, individuaalse stiili nõue" (Kallas 1921: 29), mis kirjanduse kui kunsti hindamiskriteeriumina jõudis ajakirjandusse juba 1904.aastal G.Suitsu arvustustes.

Albumile "Noor-Eesti I" tekitas ajakirjanduses kõige teravamat vastukaja Johannes Aaviku kirjutis "Ch.Baudelaire ja dekadentismus". H.Raudsepa artikkel "K.E.Söödi luule" jäi aga pea kõigis albumit käsitlevates arvustustes tähelepanuta. Tegelikult oli see artikkel üks esimesi põhjalikumaid vaatlusi K.E.Söödi luulesse, milles välja toodud ka Söödi luule tähtsus ja koht eesti kirjanduses: Söödi ja A.Haava luule tõusid esile 1890.aastate "Leierkasti-lüürikast" ja nendega algas uus vool - "püüd seltskondlikke küsimusi ja olusid luulehelgis valgustada" (NE 1905: 70).

Kui senistes Söödi luule arvustustes (ühe luulekogu põhjal) oli hinnatud peamiselt luuletuste teemat (loodus, isamaa, tundeluule), siis H.Raudsepp pööras tähelepanu ka luule vormilistele elementidele (luulekeel ja riim), neid analüüsides ja väärtustades.

Koguteose "Võitluse päevil" (1905) avakirjutises kuulutas Gustav Suits revideerimise algust vaimuvallas: "Ühes revolutsioonilise liikumisega ühiskondlike vahekordade vallas avaldab ennast revolutsiooniline liikumine vaimuelus /-/ Sünnib väärtuste ümberhindamine - ka kirjanduses, kunstis, usuelus. Elu on võitlus. Ka kirjandus on praegusel ajal võitlus, sest et see elu kujutab - võitlus vabaduse, hariduse, inimeseõiguste pärast" (Vp 1905: 7).

Sõnaselgelt oli formuleeritud vanade aadete ja tõekspidamiste sobimatus: "seniste Eesti kirjanikkude teadmises ei ole nagu hirmsaid ühiskondlikke küsimusi olemasgi olnud /-/ Ei mehe-

meelt ega vaprust, ei mingit võimsat unistustki, vaid selguseta unistamine - pääsjalikult isamaa hiilguse üle, mida olemas ei olnud" (Vp 1905: 8).

Oma eesmärgid sõnastati aga põhjendusega, et meil on "opositsioni-lust vere sees. Vaba ühiskonna korda ja vaba kodumaad tahame meie. Välja tahame meie pääseda väikekodanlikust kitsikusest, lahti vaimuta klasside mõju alt" (Vp 1905: 8).

Ometi hoiatas G.Suits juba samas kirjatükis luulet kasutamast klassivõitluse relvana: "Peetagu siiski aga meeles: tõsine luuletaja ei pea kirjanduses ei sotsial-demokrat, et kodanlane ega aristokrat olema, vaid kõigepealt ikka LUULETAJA. Tema on ju see, kes võitlejatele ikka ja uuesti seda peab meelde tuletama, et INIMENE MITTE ÜKSI LEIVAST EI ELA" (Vp 1905: 8).

Ka koguteose ainus arvustus, Friedebert Mihkelsoni "Ühe luuletuste-kogu puhul" (G.Suitsu "Elu tuli"), kirjeldas rohkem maailma kirjandust aegade voolus, ja Eesti kitsastes oludes vaevlevat ideevaest eest kirjandust kui G.Suitsu luuletusi. Nimetanud Suitsu "noorsoo aadete väljaütlejaks", püüdis Fr.Mihkelson välja tuua ka noorte ("Noor-Eesti salk") sotsiaal-poliitilist eripära: "erakondadest kõrgemal seista" (Vp 1905: 74).

Selleski kogateoses rõhutati, et tahetakse neile põhimõtetele truuks jääda, mis sõnastatud "Noor-Eesti" esimeses albumis: "Enam europalist kulturi - see on vabastavate aadete ja püüete esimene tingimus /-/ Noor-Eesti püüded tahavad kõige pealt kirjanduse, kunsti, arvustuse piirides avaldust otsida /-/ sihiks noort, julget, algupäralist, edasi poole näitavat, vabastavat" (Vp 1905: 78).

A.Jürgenstein on hinnanud raamatut "Võitluse päevil" kui "väikest jalutuskäiku pahemale poole" (Jürgenstein 1911: 110).

Fr.Tuglase tagasivaatavale pilgule oli kogu "Noor-Eesti"

"teatava ühiskondliku arenemisjärgu eneseavaldus /-/ neis oludes paratamatu, möödapääsmatu" (Tuglas 1936 (2) : 223/224). "Võitluse päivil" oli selle liikumise ühiskondlike opositsioonimeelsolude väljendaja: "opositsioonina sentimentaalse külarealismi ja õpetliku väikekodanliku realismi vastu, ta on uuema ühiskondliku, linna hariduma õhkkonna sünnitis" (Tuglas 1936 (1): 30).

1906.aastal ilmunud kogumik "Sihid ja vaated" (eriti Suitsu artikkel "Kaks ilmavaadet") märkis aga juba noorte eemaldumist ühiskonna poliitilistest pingetest ja ühiskondlikust võitlusest ning tõstis päevakorrale uued väärtused: isikuvabaduse, loomingu vabaduse, "isikule igapidi vaba enesemääramise õiguse" (Suits 1906: 2-7).

Album "Noor-Eesti II" (1907) avaldas käsitluse Kr.J.Petersonist. Ilmus ka üks arvustus: Ernst Petersoni romaani "Rahvavalgustaja" arvustas Eduard Mihkelson.

Arvustus oli üles ehitatud juba koguteoses "Võitluse päevil" ja "Noor-Eesti" esimeses albumis rõhutatud vastuolule: vana ja uue vaheline võitlus. Ühelt poolt "rahvuspesalased" ("Postimehe" seltskond), kes tahavad vaid vana pealt veidi silude ning teiselt poolt "lõhkujad" ("Teataja" mehed), kes tahavad uut ehitada. Viimaste hulka arvas arvustaja kuuluvat ka E.Petersoni: "Peterson on lõhkuja, osav ja kardetav. Tahab uut ehitada, aga selleks tuleb enne vana eest koristada" (NE II 1907: 86).

Välja toonud teose sõlmküsimused (naisküsimus, seltside vajadus, tekkimine, areng, vaimulike väärastanud suhtumine), ei jõudnud arvustaja teose kirjandusteoreetilise vaatluseni, vaid rõhutas just selle ühiskondlikku külapinda, jõudes realistlikku kirjandusmeetodit tunnustava üldistuseni: iga kirjaniku suurim

väärtus olevat "varjukülgesid valgustada, nende püüdeid piitsutada, kes oma ühiselulise loomu poolest kui ka isiklise vajaduste pärast rahvast tõõlisele valgusele ja arusaamisele takistavad jõudmast, vanu väärtuste-tahvleid puruks lüüa, vanu suurusi kõigutada, raudse käega seda maha kiskuda, mis vaimusurmav ja uimutav on" (NE 1907: 108).

Nii jäid "Noor-Eesti" esimestest albumitest kõlama ettekeide oma ümbrusele ja uued sihid kogu kultuurielule. Just loosung: "Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!" näitas teed avardavate ja vabastavate aadete poole, lubas pääsemist "rahvusliku diletantismi, kõiktegemise ja mittemidagioskamise kammitsaist' (Tuglas 1918: 17-20).

Tööliste jõulualbumina ilmunud koguteosed "Edasi I" (1905), "Edasi II" (1906), Lendleht nr.1) ja "Tagasi" (1907, lendleht nr. 16) avaldasid ilukirjanduse kõrval ühiskondlikke küsimusi kajastavaid artikleid. Kirjanduskäsitlused olid neis koguteostes siiski kõrvalise tähtsusega. Märkimist väärib vaid Mihkel Martna arvustus E.Petersoni teosele "Rahvavalgustaja", mis ilmus koguteoses "Edasi I".

Erinevalt Ed.Mihkelsoni arvustusest keskendus Martna oma käsitluse algusosas E.Petersoni kujunemis- ja haridustee vaatlusele, leides just sellest põhjendust teose ainevalikule ja tõetruudusele ("Peterson on ise elanud ja näinud mitut Mudilat" - Ed I 1905: 54), lähenedes seega sotsioloogilisele kirjanduskriitikale (Peep 1988: 161).

Tegelikult oli mõlema arvustuse tonaalsus ja rõhuasetus küllalt sarnane: teost hinnatakse elu varjukülgede ja kitsaskohtade peegeldajana. Martna rõhutas arvustuse lõpus: "See on kirjaniku VIIS, kuda ta lugejat elu sisse viib" (Ed 1905: 67). ega püüdnudki põhjalikumalt analüüsida teose kirjanduslikku eripära.

Kui koguteoste "Lõbu ja teadus", "Võitluse päivil", "Edasi" ja "Noor-Eesti" ümber oli kogunenud kindel ringkond, keda ühendasid vähem või rohkem ühtsed ideelised arusaamad või püüded, siis pühadealbumid olid põhimõtteliselt ühe mehe väljaanded, mis tahtsid rahvale pakkuda "kasulikku" ajaviitmist.

A.Perdi, J.Ploompuu ja R.Palmgreni pühadealbumites oli raamatututvustusi vähe ja juhuslikult. Tutvustus piirdus ka vaid sisu ümberjutustuse ja paarilauselise hinnanguga.

Kõige rohkem avaldas raamatututvustusi Palmgreni album 1900. ja 1901.aastal. Albumi lõpulehekülgedel ilmus siis rubriik "Eesti uuem kirjapõld" (1900.aasta Lihavõtte, Nelipühi ja Jõulu Albumis) või "Pilguke Eesti kirjapõllule" (1900.aasta Jõulu Album) ehk ka "Kirjandusest (1901.aasta Lihavõtte Album).

Nimetatud albumites avaldati ka pikemaid ananüümseid kirjandusalu puudutavaid kirjutisi. Kirjanduse ülesandeks arvati: "Meeleharimine, mõttevõimu äratamine, silmaringi laiendamine. Mis kirjatöö seda otstarbet ei tõida, on asjata, tihti aga päris kahjulik" (NA 1900: 28). Eesti rahvale peeti kahjulikuks põnevaid juturaamatuid, sest "meie rahvas on TÖÖRAHVAS, ega tohi sellistele raamatutele aega raisata" (NA 1900: 29).

Jõulu Albumis soovitati taaselustada esivanemate kombeid ja soovitati, et seltskond koguneks "seltskondlikule ühislugemisele ja lõbirääkimisele /-/ See aeg, mis muiste läks jutupuhumisele, võiks nüüd minna kirjanduse lugemisele" (JA 1900: 25-26).

Kirjandus kuulutati neiski albumites inimese vaimutoiduks, mis "viib surelise inimese siit maisest igapäevasest elust sinna üles vaimliste aadete aesõuedesse, õpetab meid tundma suure Looja tarkust" (JA 1901: 32).

Algupärase kirjapõllu kehvuses peeti süüdlaseks nii rahvast, kes ei ostvat raamatuid kui ka kirjastajaid, kes pööravat liialt

vähe tähelepanu sellele, mida kirjastavad. Albumis soovitati: "Iga jõukama eestlase auasjaks olgu, et tal raamatukogus oleksid parimad eestikeelsed raamatud" (JA 1901: 32-33).

A.Pert oli esitanud oma arusaamise sellest, miks algupärase kirjanduse areng on takerdunud, juba 1895.aasta Jõulu Lehes. Kirjatükis "Meie kirjandus ei edene" leidis ta selles süüd ajalehtede toimetajatel, kaupmeestel, seltsidel, koolidel, kirjanikel ja ajalehearvustusel. Ta arvas kõguni, et "See oinaste poliitika, mida ajalehe toimetajad oma leiva-neelus sünnitasivad, on meie rahvale paranemata haavu löönud. /-/ Millal Eestist Egiptuse pimedus lõpeb, on alles teadmata /-/ Tuttav Eesti jonn, väike silmaring ja äri viletsus on meie mehi "pime sikku" pannud mängima" (JL 1895: 15-17).

Sama küsimuse juurde pöördus Pert ka 1896.aasta Lihavõtte Lehe kirjutises "Eesti pääpuudus". Selleks "pääpuuduseks" arvas ta "pääde pääliskaudsuse". See pealiskaudsus võtnud aset ka kirjanduses: "Meil kirjutatakse aja "surmuks löömiseks", arvustatakse tuju ja jonni järele, loetakse häbenedes. Kirjanikul on vähe tähtsust ja töökust" (LL 1896: 8).

Pert oli küll nõus sellega, et "algupärased tööd on küll vähe kunstilise kujutamise viisi", kuid arvas samas, et päris väärtuseta need siiski ei ole. Ainult tõlgete avaldamisest ei lootnud Pert suurt tulu eesti kirjanduse paranemisele: "Tõlked ei või meid iial nii kaugele viia, et meie jutukirjandus paranema hakaks ja et sellest meie rahva vaimuelule tarvilist kosutust saaks" (LL 1896: 9).

Perdi enda sümpaatia kaldus realistliku kirjanduse poole: "Ka ei ole lõbukirjandus, iseäranis jutukirjandus, siis veel mitte oma ülesannet täitnud, kui ta juba küllalt theoretikaline on, vaid palju enam siis, kui ta niisugune loomulik ja niisugust elu täis on, et lugeja teda mitte ainult ajaviiteks ei loe,

vaid et see temale südamesse läheb"(LL 1896: 8).

Rohkem selliseid üldistavaid sõnavõtte kirjanduse teemadel Perdi albumites ei ilmunud ning "Uue Aja" veergudel olid need märksa vähem kriitilised.

Jakob Ploompuu "Rahva Leht" ei käsitlenud kirjanduselu probleeme üldse, piirdus vaid mõnede raamatututvustustega.

Kahekümne ühe väljaande ("Meie Astasada" ja "Elu" on vaadeldud ühes "Postimehega", sest esimesed olid "Postimehe" sisuliseks jätkuks. Niisamuti ka ajalehtede "Virulane", "Uus Virulane" ja "Säde"puhul)juures leiab kinnitust Juhan Luiga arvamus: "Aga siiski ei ole teatav ajaleht poliitikaerakonna ilme avaldaja üksi, tal on omaette kirjanduslik väärtus, kujundlik ilme. Teda tuleb vaadelda kui vaimlise elu nähtust niisugusena. Ajalehe ajalugu on ühes eri vaimlise voolu ajalugu" (Luiga 1934:151).

ISAMAA

"Isamaa" avaldas küll võrdlemisi palju ilukirjandust (nii pealehes kui ka nädalakaasandes oli enamavaldatud kirjanikuks C.Doyle), kuid vähe muid kirjanduskäsitlusi. Seegi vähene kuulub 1906.aastasse. 1907.aastal, kui "Isamaa" sisus hakkasid domineerima põllumajandusega seotud küsimused, kadus kirjanduskäsitlus hoopis.

1906.aasta juulis avaldas "Isamaa" hariva artiklitesarja "Eesti kirjanduse algul". Eesti kirjanduse "sõna kitsamas mõttes" tekkeajaks arvati siin 19.sajand (Is 1906, 7.VII, nr.53). Põhjalikumat tähelepanu osutati Kr.J.Petersoni ja O.W.Masingu tegevusele. Artiklite autor on märkimata, kuid ilmselt oli see "Isamaa" teine vastutav toimetaja Ernst Enno.

"Isamaa" üksikutest kirjandusarvutustest jäävad kõlama E. Enno arvustus "Sirvilauad 1907" ja Gustav Suitsu retsensioon A. Kitzbergi draamale "Tuulte pöörises".

Enno nimetas "Sirvilaudasid" "väärt kirjanduslikuks tooteks", mis ainult rõõmu teeb: "Süda läheb rõõmsaks, kui kätte võtad raamatu, kus kaunis siht sees" (Is 1906, 13.IX, nr.82).

Suitsu retsensioon hindas kõikidest draama kohta ilmunud arvustustest kõige enam näidendit kui kunstiteost, pookimata sellele külge muid (ühiskondlikke, kasvatuslikke jm) eesmärke.

Tunnistades "Tuulte pöörises" seniste algupärandite hulgast parimaks, põhjendas Suits oma hinnangut sellega, et näidend on "tähelepanu väärt sisemiste ja välimiste kunstiliste väärtuste poolest" (Is 1906, 18.VIII, nr.71), on "tehnika poolest hästi välja töötatud" ning et "Kitzbergi realismus sisaldab eneses rikkalikult luulelist ilu ja nooruslikku hoogu" (Is 1906, 21.VIII, nr.72).

Ometi jäi Suitsu meelest näidendis midagi puudu. Suits küsis ja vastas: "Miks meie tundmus Kitzbergi näidendit vaadates küllalt ei sütita? /-/ Sellepärast, et nendes elupiltides puudub ühine juhtiv mõte, kirjaniku sisemine tõekstundmine /-/ Meie tunneme kirjaniku hingeelus nagu isesugust vankumist, kaheks jagunemist, mis töö peale nõrgendavalt mõjub" (Is 1906, 23.VIII, nr.73).

G.Suitsu hinnangu kohaselt on eesti näitekirjandus realistliku näitekirjandusega jõudnud uude etappi: teinud endale ülesandeks näha ja sünteesida oma kaasaegset elu ning saada seeläbi "meie rahvusliku ja ühiskondliku eneseteadvuse aluseks" (Is 1906, 21.VIII, nr.72).

"Isamaa" kirjandusosa näitab veenvalt, et lisaks väljaande üldisele sihile mõjutas väljaande huvi kirjandusküsimuste vastu ka toimetuse koosseis.

EESTI KIRJANDUS

Aastatel 1906-1907 hõlmas ajakirja "Eesti Kirjandus" iga numbri mahust kirjandusarvustus - tutvustus peaaegu poole. Oli ju "Uute raamatute arvustusline ülevaade" ajakirja üks programmilisi eesmärke.

Raamatute ja muu ilmunud trükisõna (ajakirjandus, laulu-raamatud, kalendrid, noodiraamatud jne) hindajaks oli peamiselt ajakirja omanik, väljaandja ja toimetaja Jaan Jõgever. Mõned kaastööd olid August Kitzbergilt (nimetähed A.K. ja K.).

Ajakirjas kahe aastakäigu vältel vähem või rohkem põhjalikult arvustatud trükisõna hulk on aukartustäratavalt suur: 1906. aastal 96 ja 1907.aastal 66 nimetust. Püüd kõike ilmuvat jälgida muutis käsitlused tasemelt ebaühtlaseks. Ülekaalus oli ilmunud toote tutvustus ühes kiitva või laitva hinnanguga ning muljekriitika, mis iseloomustas eelkõige Jõgeveri enda meelsust.

Just muljekriitikas oli Jõgever küllalt subjektiivne, kohati ka terav ja pilkeline. K.A.Hermanni "Eesti Üleüldise teaduse raamatu" kohta kirjutas Jõgever: ""Toimetaja, kokkuseadja, ja kirjutaja"usub, et raamatut ainult pudikeelega inimesed tarvitusele võtavad, kes selle või teise puuduse pärast healitsemise riistade juures Eesti keele heali välja ütelda ei saa. Tervetel inimestel on̂teda selle pärast tarvitada raske, aga suurt kahju sellest ei ole, sest sisugi poolest lubab raamat haledaks paberimäärdeks saada" (EK 1906, nr.6: 224).

Jõgever seisis kindlalt vastu igasuguse "turukirjanduse" kirjastamisele ja levitamisele, kusjuures "turukirjanduse" hulka arvas ta nii pikad ja põnevad "verejutud", halvatasemelised õpperaamatud (nt F.J.Lorenzoni "Weike Aabits Jukule kodu õppimiseks") kui ka sisutühjad "laulikud" ("Tütarlaste Rõõmu-laulik", "Noorerahva Rõõmu-laulik", "Taaralaste Lusti-laulik" jt).

Ilukirjanduse puhul hindas Jõgever kirjutatu elutruudust, algupära juures lähtumist just Eesti ainestikust. Nii kiitis ta Fr.Mihkelsoni "Hingemaad" selle eest, et selles kujutatud "meie elu ja olu" (EK 1906, nr.6: 222). Sedasama rõhutas ta ka A.Kalda romaani "Mere tagant" arvustuses: "Aga mitte kunsti väärtus ei ole see, mis raamatu "Mere tagant" meie silmis tähtsaks teeb, vaid raamatu sisu" (EK 1906, nr.3: 81).

P.Madissoni karskusesihilist näitemängu "Laen ja vargus" arvustades märkis Jõgever: "Ülepää on kõik sihilised ilukirjanduslised tooded moraliseerimised, igav jutlus, mis kedagi ega midagi ei paranda. Seda võivad ainult elutruud pildid elust enesest, niisama ilma värvimata ja ilma kõrvaliste "sihtideta" nagu tõsine elu ise" (EK 1907, nr.3: 47).

"Elu tõetruu kujutamise" eest kiitis Jõgever O.H.Müntheri jutustustekogu "Sulejoonistused" ja seadis Müntheri omamoodi eeskujuks "Noor-Eesti" kirjanikele: "Kirjanduslik iseloom on küpsem ja meeldivam, kui suurel hulgal noortel, kes nimelt Noor-Eesti ümber on kogunud ja seal oma nutust nõrisevaid haledaid lookesi piserdavad" (EK 1907, nr.7: 95).

Ilukirjandusliku proosa puhul pidas Jõgever oluliseks ka tegelaskujude psühholoogilist põhjendatust. A.Kalda romaanis "Mere tagant" olevat "küstri ja kirikherra kujud algusest lõpuni välja töötatud" (EK 1906, nr.3: 80). Seevastu A.Kitzbergi näitemängus "Tuulte pöörises" puuduvat "proletaarne pool" ning mitmetel tegelastel ja sündmustel polevat "põhja all": "Juhtumise pääle ehitatud kirjatöö ei ole aga enam tõsine kunstitöö" (EK 1907, nr.3: 45).

Luule juures luges Jõgever esmatähtsaks selle sisu. Kogumteoses "Võitluse päevil" ilmunud G.Suitsu luuletuste kohta kirjutas Jõgever: "Suitsu lauludel tõmbab koore ilu kõik tähele-

panemise enda peale, tuum jääb kõrvaliseks" /-/ Välimus ei tohiks sisu kulul ette tungida, laulud pole ilma sisuta sõnakõlksud" (EK 1906, nr.2: 49-50).

Sisu "igapäisust" ja sarnasust ajalehe juhtkirjadele kriipsutas Jõgever alla ka A.Haava luulekogu "Läined" arvustuses (EK 1906, nr.8: 245).

Mõtteid eesti kirjanduse olukorrast, algupärase ja tõlkekirjanduse vahekorrast ning kirjanduse ülesannetest avaldas Jõgever jooksvas raamatuarvustuses. Jõgever rõhutas: "Kirjandust nimetatakse harilikult rahvaelu peegliks /-/ tervet rahvast koos selle tahtmiste ja soovidega suudab ainult kirjandus meile ette tuua /-/ rahvast õpime tundma tema ilukirjanduse kaudu" (EK 1906, nr.3: 81).

Eesti algupärast kirjandust hindas Jõgever "nõrgaks":draamakirjandus puudub, jutukirjandus "komberdab", ainult "laulikud on tähelepanemise väärt". Asja saaks parandada üldise "kirjandusliku vaimu harimisega". Selle esmaseks tingimuseks on aga emakeelne haridus ja mitmekesine raamatuturg: "Meil peab kõiki raamatuid Eesti keeles saadaval olema, ilma milleta üksgi haritud rahvas olla ei taha ja olla ei tohi, kui ta vaimlselt ja varanduslikult teiste orjaks ei taha alandada". Kirjanduse muretsemisega peaks Jõgeveri meelest tegelema eelkõige kirjanduse selts (EK 1906, nr.8: 284).

Algupärase ja tõlkekirjanduse vahekorras oli Jõgever seisukohal, et kõigepealt tuleb oma kirjandust edendada, tõlkega võib leppida ainult siis, kui ta enda kirjandusest palju kordi parem on: "Meie peame esimeses reas oma kirjandust püüdma edendada, et meil midagi teistele pakkuda oleks, siis on meil õigus ka teistelt laenata. Muid olema paljad söödikud rahvaste hulgas. Tõlkega lepime ainult siis, kui ta omadest hulga parem on, ehk

millegi uue voolu juure teed näitab" (EK 1906, nr.1: 26).

Rahvusliku kirjanduse arengu suhtes oli Jõgever aga suhteliselt optimistlik, lootes selleks abi just heatasemelisest tõlkekirjandusest: "Kui eesti rahvas ei taha teiste rahvaste orjaks jääda, peab temal võimalus olema, niisama laialist silmaringi omandada kui teistel rahvastel. Ta peab aga siis enesele ka suure kirjanduse looma, ilma milleta iga sugune edu täitsa võimatu. Nagu nimetatud, ei ole algupäralise kirjanduse loomine ühe ega kahe päeva töö, ega rahva enese hea tahtmise teha, kuid miski ei keela tõlgete teel niisugusid üleilmlise kirjanduse toodeid omandamast, mis kõikide rahvaste juures kõige kõrgemas lugupidamises" (EK 1906, nr.8: 284).

Ajakiri "Eesti Kirjandus" ei avaldanud vaadeldud perioodil ühtegi kirjandusteoreetilist artiklit. Kuid ajal, mil kirjanduskäsitluste osatähtsus perioodilises trükisõnas oli tagasihoidlikum kui revolutsioonile eelnenud aastail, etendas ajakiri olulist osa eesti kirjandusloo tutvustaja ja ilmuva uudiskirjanduse jälgijana.

Pakkumata uusi avaramaid interpreteerimisvõimalusi ja piirdudes suures osas subjektiivse muljekriitikaga, oli ajakiri professionaalselt heal tasemel võitluses igasuguse tunnukirjandusega.

EESTI POSTIMEES

Aastatel 1878-1885 käsitles ajalehtedest kirjandusküsimusi kõige põhjalikumalt just "Eesti Postimees" (Alttoa 1977: 79).

Kirjanduskäsitluste oss lehes hakkas vähenema, kui "Eesti Postimees" läks August Buschi kätte ning viidi Buschi poolt Tallinnasse.

Aastatel 1896-1905 ilmus "Eesti Postimehes" ebajärjekind-

lelt rubriik "Kirjandus", mis sisaldas põhiliselt üksikteoste tutvustust (kõige vähem nastutel 1896/1897). Hariv materjal piirdus mõne üksiku kirjanikututvustusega. Puhtalt kirjandusteoreetilised käsitlused puudusid. Kirjanduselust kirjutades kurtis leht enamasti eesti kirjanduse viletsuse ja selles valitsevate "väärdjate" üle.

Kirjandusarvustajaks "Eesti Postimehes" olid enamasti toimetuse töötajad või kaastöölised. 1896-1898 võttis kirjanduslikke küsimustes sõna toimetuses töötanud Peeter Grünfeldt (KM KKO f 34, m 6:1), kuigi kirjutised ilmusid allkirjata. 1899-1900 oli nimemärkide -- Em -- taha varjunud M.J.Eisen, toimetuse kaastööline.

1901.aastal olid autorid juhuslikud või peidetud nimemärkide taha. 1902.aastal: tegevtoimetaja Maximilian Põdder ja toimetuses töötanud Jaan Leidin.

1903-1905 esinesid kirjandusarvustajatena M.J.Eisen, J. Leidin ning mitmed tundmatuks jäänud anonüümsed autorid.

Rahvuslikku kirjanduse arengu seisukohalt ilmus "Eesti Postimehe" kõige olulisem artikkel 1896.aastal. Seoses Jakob Kõrvi juhatusega "Kiired kosjad" (Tln 1893) tõstis "Eesti Postimees" üles küsimuse kirjandusteose "laenamisest" - mugandamisest, teise kirjaniku teose pakkumisest enda kirjutatuna (J. Kõrv pakkus enda juhatusena prantsuse kirjaniku André Theuriet'i romaani, mille oli eestistanud seksakeelse tõlke järgi).

"Eesti Postimees" näägi sellises käitumises kõigepealt eetilist probleemi - probleemi kirjaniku aususest (EPm 1896, 30.III, nr.13). Kuid ka riiklikku korraldamatust: Vene ja teiste riikide vahel puudusid autorikaitsealased lepingud (EPm 1896, 11.IV, nr.15).

Edaspidi tegeles "Eesti Postimees" vaid kirjanduselus valitseva olukorraga.

1897.aasta juhtkirjas nenditi, et paremate ja õpetlike raamatute ilmumine teeb "vähikäiku", raamatuturul kasvab sopakirjanduse osa. Peamiseks süüdlaseks selles tunnistati "rändajad raamatumüüjad": "Enamasti on nende toidud kihvtised ehk liiga pipardatud ja halvad /-/ mis vaimu kihvtitavad ja kahjulistele kiredele üles äratavad /-/ Valitsus peaks neile rohkem tähelepanu pöörama" (EPm 1897, 13.XI, nr.46).

1899.aasta jutkiri kuulutas, et eesti kirjanduses pole muud kui "tühjad lestad". Teaduslikke ja kasulikke raamatuid ilmub vähe. Kõige kahjulikumad rahvale olevat aga need raamatud, mis "sugulistest asjadest kõnelevad". Sageli tõmmatakse sellisele kahjulikule ja alaväärtuslikule raamatule veel "teaduslik kuub selga" (EPm 1899, 28.V, nr.22).

1900.aastal lisandus ka kriitika lugejate pihta: iga muu rahvas peab "oma vaimlisest töötajatest suurt lugu. Aga eestlaste juures ei ole see nõnda" (EPm 1900, 12.X, nr.41).

"Olevikus" ilmus 1902.aastal Ado Grenzsteini tõlkes katke Nietzsche "Zarathustrast". "Eesti Postimees" avaldas samal aastal kahejaolise ülevaate "Nietzsche Eesti kirjanduses", mille lõpus jõuti järeldusele:"Meie lugejad ei oska veel Nietzschet lugeda, see on neile kardetav, hakkavad end ka veel üliinimesteks pidama" (EPm 1902, 28.II, nr.9).

1904.aasta juhtkirjas oli "Eesti Postimees" sunnitud tunnistama, et sopakirjandus ja vereromaanid ilmuvad ikka edasi, kuid "Nüüd asub niisugusele kirjandusele üks veel kahjulikum mardikas juurde /-/ Nalja näo all poeb see kihvtine mardikas rahva hulka" (EPm 1904, 2.XII, nr.104). Selleks vereromaanidest "kahjulikumaks mardikaks" pidas "Eesti Postimees" pilkelehte

"Meie Mats", nimetates seda koguni "räppuse edendajaks", mida noortele ei tohi anda lugedagi.

Viimase ilmumisaasta kirjanduskäsitlustest tõuseb oma üldistustega esile Anton Jürgensteini arvustus "Noor-EestiI" albumi kohta.

A.Jürgenstein leiab, et eesti kirjanduselule mõjub halvavalt see, et ta "liig palju seisab ajalehtede partei mõju all". "Noor-Eestis" näebki ta püüdu seda mõju murda ja tunnistab ettevõtmise heaks. Ometi on albumis ka midagi, mis eesti kirjanduspilti mitte ei sobi: need on R.Lesta ja W.Grünthali luuletused kui "dekadentlikud unistused", milles pole midagi sellist, mida eesti kirjanduses vaja -"noort, julget, edasipüüdvat, vaba/ /Et niisugust patologialikku sügelevat tundmist ilma mõistuseta ja mõtteta saaks, on vast lihtsam sügelisi pidada ja kratsida kui luuletades" (EPm 1905, 3.IX, nr.69).

Suhtumine tõlkekirjandusse oli läbi ilmumisaastate igati toetav. Arvustades tõlgitud õpetlikku või ilukirjanduslikku teost, pöörati küllalt suurt tähelepanu tõlke kvaliteedile. Igasuguse tõlkimise puhul püsis nõue, et tõlgitaks ainult paremaid teoseid (EPm 1898, 10.XII, nr.50).

Kirjanduse olemuse ja funktsioonide vallas esitas Jaan Leidin oma arvustustes arusaamise lastekirjandusest ja kirjandusarvustustest. Viimase puhul rõhutas J.Leidin, et kirjandusteose üle ei tohi otsustada vaid isikliku arvamuse järgi. Peavad olema "üleüldised seisukohad", mille järgi hinnatakse teose "kunstiväärtust". Luule hindamiseks pakub Leidin välja kolm seisukohta, millest olulisim "selgus mõtete ja tundmuste avaldamisel /-/ Puudub see, on luuletaja nõrk ja tööd puudulikud". Teiseks peab seotud kõnest olema kuulda "lendav luulemuusika". Ning kolmandaks peab hinnatama "Ilutundmust ja õiget mõõtu selle avaldamisel" (EPm 1902, 24.XII, nr.52).

Puudused eesti lastekirjanduses arvas Leidin tõusvat sellest, et raamatuid kirjutavad need, kes laste hingeelu ei tunne. Kirjutajal ja ka kirjastajal peaks kõigepealt selge olema, missuguse hariduse ja vanusega lastele on raamat määratud. Raamatu sisu tuleks kokku panna loogilise kava järgi (nt ei tohiks koduloomade hulgas rääkida metsloomadest). Nooremate laste raamatu "tuum" olgu kodumaa elust, sellest elust kõige armasam, arusaadavam, huvitavam. Vanemate laste raamatusse võiks sisse tuua ka "kaugemaid asju, et silmaringi laiendada". Kõik asjad ja sõnad, mis lapsele võõrad, tuleks raamatust välja jätta või siis vähemasti ära seletada. Raamatu "tuumast" peaksid lapsed aru saama kõrvalise abita. Lasteraamatu hind olgu odav, trükk suur, jäme, selge, puhas (EPm 1902, 19.XII, nr.51).

Eristatavad hinnangukriteeriumid ilmusid "Eesti Postimehe" kirjandusarvustustesse 1898.aastal. Algupäraste jutustuste puhul sai selleks kujutatu elutruudus (Ed.Vilde "Astla vastu" - EPm 1898, 17.XII, nr.51; J.Bergmann "Kiigvere küla esimene koomeister" - EPm 1898, 23.XII, nr.52). Ja luuletuste juures luule mõjuvus, "luulevõim" (K.E.Sööti luulekogu "Saatus" - EPm 1898, 23.XII, nr.52).

E.Petersoni teost "Paised I" arvustades võeti kasutusele ka mõiste "realist" ning tunnistati Petersoni kui üht paremat eesti kirjanikku, kes teinud "tubli tüki maalri või päevapiltniku tööd" (EPm 1899, 19.VIII, nr.34).

Kõrvuti elutruuduse nõudega jälgiti ka teose "sihti" st teose eetilist tooni: kas raamatud on "ilmsüüta ja puhtasihilised" ega mõju halvavalt rahva kombelisele elule (EPm 1903, 3.VII, nr. 27).

Alfred Kivi jutustused "Meie murult" ja "Põllu päält" saidki ajalehes üliväga kiita, sest nendes on "Luu meie luust ja liha

meie lihast /-/ loomutruudus olude ja karakterite kujutamises /-/ vooruse ja hariduse, ilmsüüta ja puhtasihilised" (EPm 1903, 3.VII, nr.27).

Enda esitatud nõudeid arvustusele püüdis J.Leidin järgida, arvustades M.Lipu luulekogu "Lihtsad lilled" ja K.E.Sööti luulekogu "Mälestused ja lootused". Esile tõstis Leidin just Sööti luulekogu, milles Lipu omaga võrreldes rohkem algupärasust mõtetes ja meisterlikkus vormis. Leidin vaidles vastu "Postimehe" arvustajale Jaan Bergmannile, kes kiitis salmi meisterlikkuses M.Lippu (EPm 1902, 24.XII, nr.52).

1904.aastast sulas "Eesti Postimehe" ilukirjanduse arvustus kokku. Põhiliselt jälgiti kõikvõimalike harivate raamatute ilmumist. "Eesti Postimehe" kirjandusosas puudus ühtne kontseptsioon, kuid see puudus lehel tervikuna.

KIIRED

Koguteose "Kiired" ellukutsujaks ja väljaandjaks oli koolinoorte kirjanduslik rühmitus "Kirjanduse Sõbrad", mille eestvedajaks oli Gustav Suits (Roos 1973: 13-23).

Koguteost ilmus aastail 1901 (tsensor Jõgeverile esitati juba 1900.aasta detsembris) - 1902 kokku kolm annet. Siht ja püüe oli "Eesti paremat kirjandust edendada", iseäranis aga ilukirjandust ja kirjanduse arvustust (Kiired I, 1901: kaane 3. külg). Programmi üldisest vaimust, esimese ande alatiitlist ("Vihikud Eesti parema kirjanduse edendamiseks"), teise vihu motost ("Ehitagem Eesti koda, Edendagem Eesti tööd!"), kolmanda ande sissejuhatusest (G.Suits: Eesti elu või Eesti surm?) - kõikjalt kajab vastu "Kiirte" isamaalik põhitoon (Hamburg 1935 : 5-7).

"Kiirte" II anne pakkus ilukirjanduse kõrval harivaid kirjandusalaseid kirjutisi ("Lehekene Koidula viieteistkümnenda

surma-aasta mälestuseks", "Poola vaimuelu ja B.Prus", M.Heleniuse tutvustus). I ja III anne püüdsid aga esitada "asjalikke ja erapooletuid arvustusi" = nii algupärase kui ka tõlkekirjanduse kohta. Sest just kirjanduskriitikat nähti olevat olukorras, kus isegi parimad tööd ei leia vajalikku tähelepanu; kus analüüsita hinnang tuleneb arvustajate suurest ikiklikkusest (Kiired I, 1901: 91).

I andes avaldati ka pikem ülevaatlik kirjutis "Naturalismusest kirjanduses" ja III andes G.Suitsu kirjandusteoreetilisi taotlustega artikkel "Mis nõutakse praeguse-aja romanilt?"

"Naturalismusest kirjanduses" sisaldab kergekäelisi hinnanguid Euroopa kirjandusele alates 19.sajandi algusest. Näiteks: "Kunsti väärtuse poolest on Skandinaavia kirjandus sama mis Prantsuse, mitte nii tahumatu kui Vene või Saksa oma" (Kired I, 1901: 98).

Artikli suund on naturalismi eitav, sest "naturalistid püüavad kõike kõhuküsimusega lahendada. Ei oska hinnata vaimlist elu ega looduse ilu" (Sealsamas : 99).

UUe ja edasiviivama hindas autor O.Nõges (G.Kütli) idealismi ja realismi elemente ühendavat kirjandust, tuues selle uue eeskujuna saksa kirjaniku H.Sudermanni.

G.Suitsu artikli alapealkirjaks oli: "Praeguse aja modernrealistlise romani põhimõtted, eemale hoides hypermodernsest". Et autor luges "modernromaani" üheks tähtsamaks esindajaks E.Zolad, oli kirjanikest kõike enam refereeritud just Zola seisukohti.

Tunnistades "idealismuse" ühekülgseks ja iganenuks, kuulutas Suits, et kõige parema kirjanduse võib luua "realismus ühinedes idealismusega". Romaani puhul tähendaks see eelkõige "elu loomutruud kujutamist, kuid mitte kopeerimist /-/ vaja elust valja otsida karakteristlikud jooned, nii et tõeluse

tundmus lugejas tärkaks /-/ Kunsttööl peab olema oma siht, mis põhineb ilmavaatest võrsunud aatel, aga nii et tõelus selle all ei kannata" (Kiired III, 1902: 113). Romaani tegelased peaksid olema üleüldised karakterid (tüüpused). Igas luuletypuses peab olema kaks elementi: a) ühised teatud inimeste klassi karakterlised jooned, b) isiklik, individuaalne, millede läbi üks isik teisest lahku läheb" (Sealsamas: 116). Artiklis rõhutati, et romaanis pole peamine mitte sündmustik, väline tegevus, vaid "inimese hingeilm". Ja et säärasel kirjutamisel on peale "ästhetilise mõju kasvatusteadusline tähtsus" (Sealsamas : 113/114).

Liikudes kirjanduse kui kunsti hindamise poole, maksab Suits selles kirjutises veel lõivu üldlevinud kirjanduskäsitlusele: kirjandus ei saa olla väärtus iseenesest, vaid tal peab olema kas mingi muu funktsioon (nt kasvatuslik).

Kirjandusarvustajatena esinesid kõige sagedamini G.Suits ja R.Lesta, teistelt autoritelt olid üksikud tööd.

Need kriteeriumid, mille G.Suits tõi välja oma artiklis "Mis nõutakse ..." leidsid rakendamist juba I ande arvustusosas.

Näiteks E.Petersoni jutustuse "Issanda kiituseks" arvustaja G.O. tõi kiiduväärsena esile "südamlike kujutuste osa" ja selle, et teos on kirjutatud lihtsal, rahvalikul keelel. Põhiliste puudustena rõhutas aga, et iseloomud jäävad "tumedaiks" ja esineb asju, "mis eluga kokku ei käi" (Miina kõlbeline langemine läbi laulukoori pole ju tüüpiline ja seda poleks tohtinud üldistusena esitada)(Kiired I, 1901: 111-114).

Karakterite loomulikkust vaadeldi ka näitekirjanduse Ja tõlkekirjanduse vaagimisel.

Luulekirjanduse arvustustes jälgis G.Suits luule tundeehtsust ja vormielementidest riimi. Nagu A.Jürgenstein "Lindas" (L 1900, 18.IV, nr.16) nii kuulutas Suits "Kiirtes" 1900.aasta

parimaks luuletooteks Jakob Liivi "Päha kuju". Suitsu selle perioodi arvustuses võib mujalgi kohata eeskuju võtmist A. Jürgensteinilt (Roos 1973: 82).

Esimese ande arvustustele on iseloomulik suhtliselt teosisene lähenemine. Vaid paaril korral pakuti ka mõiste või lähtekoha tõlgendusi. Näiteks arvustades J.Mändmetsa kirjatüüd, esitas R.Lesta arusaamise mõistest "algupäraline kirjandus" - "pole sinult see, kus algupäralised aated ja sihid sees on, vaid iga töö, kus rahva iseloom, rõõm, mure jne ette maalitakse" (Kiired I, 1901: 117). Või näitekirjanduse ja selle funktsioonide väljatoomine: "Näitekirjandus on osa luulekirjandusest, mille sündmus tegevuses kujuneb. /-/ Mõjub nägemise kaudu sügavamini kui loetav kirjandus ja seepärast näitekirjandusel võimalik teravamini, sügavamini hingeelu kujutada kui muul kirjandusel. Mõju läbi tõuseb ka kasvatusteadline tähtsus" (Kiired I, 1901: 134).

"Kiirte" III andes tunnistas R.Lesta algupärasest jutukirjandusest ainsaks teoseks, millele võib "kunstimõõdupuuga" läheneda E.Petersoni "Paisete" III ande jutustuse "Tulge appi!", seegi polnud aga arvustaja meelest puudusteta: "tendentsi taga-ajamine toonud oma paise külge" (Kiired III, 1902: 149).

R.Lesta arvustus "Paisete" andele on "Kiirte" selle vihu kõige mitmeplaanilisem arvustus. Nimelt tehakse selles küllalt selget vahet naturalismi ja realismi vahel, mis siiamaani olid enamasti võrdlusmärki kandnud. Lesta käsitluses lähtub "naturalismus filosoofilisest maailmavaatest, mille kohaselt elu on ainult hädade org ja inimene saatuse mängukann /-/ Naturalismus on sama liialdatud ja puudulik kui idealismus" (Kiired III, 1902 : 133). Luuletöö on kõige mõjusam kui on kirjutatud realistlikus laadis. Realistlik luuletaja on aga "tõeolude tõetruu kir-

jeldaja".

Tunnistades Petersoni kui "vägeva kujutusvõimega luuletajat", leiab Lesta samas, et "Tulge appi!" on ära rikkunud "Petersoni liialdatud sotsialistlikud arusaamad". Ja soovib lõpetuseks, et Peterson end ära pööraks "Lääne-Euroopa hukutavat mõjust" (Kiired III, 1902: 137).

G.Suitsu arvustustes on määravaimaks hinnangukriteeriumiks "tegelaste kujutamise hingeteadusline alus". Selle puudumist peab Suits puuduseks nii P.Grünfeldti kui ka Jakob Liivi teoste juures (Kiired III, 1902: 138, 140, 143).

Kõige kriitilisem oli Suits Vilde jutustuse "Teravad noored" suhtes. Teos oli "laiduväärt", sest ei kujuta eesti elu ega ole ka tegelasteks eestlased. "Kas Eesti elu on nii vaene, et seplest pole midagi jutustada. Mis saab meie kirjandusest kui kirjanikud jutuainet laenavad võõrsilt? Sellise laenatud ainega kirjandusel ei ole suuremat väärtust kui ühel tõlketööl" (Kiired III, 1902: 144).

"Kiirtes" avaldatud kirjanduskäsitlustes otsiti eelkõige idealistliku ja realistliku kirjandusmeetodi sünteesi. Hinnangutes on kõrkukõla "Linda" ja "Postimehe" veergudel pakutud seisukohtadega: kirjanduse eesmärk on inimese hinge peale "ülendavalt, vaimustavalt, parandavalt mõjuda" (Kiired III, 1902:132).

KOIT

Ajaleht "Koit tutvustas uusi raamatuid rubriigis "Kirjandusest" või "Uus kirjandus". Kirjutised olid anonüümsed või märgitud nimetähtedega. Kindlalt võib autoritena nimetada vaid ajalehe toimetajat ja väljaandjat G.E.Luiget.

Enamasti oli esitatu raamatu sisu ümberjutustus või pretensioonitu muljekriitika. Tutvustati vaid neid raamatuid, mida rah-

val soovitati lugeda, sest nende lugemine "harib vaimu ja laiendab silmaringi". 1907.aasta "Koit" nr.97 pakkus pika nimekirja õpetlikke raamatuid, kalendreid, luulekogusid ja proosateoseid, mida kasulik lugeda.

Kuigi Fr.Mihkelsoni "Hingemaa" sai kiita, ei toodud selle headuse põhjustena muud esile kui, et "uue ajavoolu sünnitus" ja "osavas keeles kirjutatud" (Kt 1906, 18.X, nr.71).

Eesti kirjanduses leiti valitsevat "jäämineku aeg": ühtki "tõsist raamatut ei ilmu, ainult sopakirjandus". Raha puudus olevat kõige rõhkem süüdi selles, et kirjandus "käängus on". Ilukirjanduse ja teadusliku kirjanduse edendamiseks on vaja sihikindlamat tööd. Üle maa tuleks asutada lugemisringid. Kogu töö keskkohaks peaks saama Eestimaa Rahvahariduse Selt (Kt 1906, 14.XI, nr.79).

Juhtkirjas "Kuidas arvustust mitte ei tule kirjutada" kirjutas N.Kann kirjandusarvustuse tendentslikkusest, selle kasutamisest isiklike arvete õiendamiseks: "sagedasti on sulge juhtinud isegi mitte poliitilised arusaamad vaid isiklikud kokkupõrkamised". Samas pakkus N.Kann välja ka tõsiselt võetava arvustuse lähtekohad: sissejuhatuses peaks olema, mis siiamaani selle teema kohta ilmunud on, et lugeja saaks uut raamatut võrrelda. Kui väita, et "pole õnnestunud", siis tuleks ka selgitada, miks ei ole, sest arvamist tuleks põhjendada (Kt 1907, 6. XI, nr.85).

Oma ilukirjanduse osas kaldus "Koit" enam meelelahutuslikkuse poole. Vähekõnekaks ja iseloomutuks jäid ka lehe kirjanduskäsitlused.

LINDA

Ajakirjale "Linda" oli kogu vaadeldud perioodi vältel tun-

nuslik hariva kirjandusalase materjali rohkus. Ilmusid nii lühikesed kirjanikututvustused kui ka pikemad ülevaatlikud artiklid (N.Kann "Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest").

Kirjanduskäsitluste autoriteks olid peamiselt toimetuse enda inimesed või kaastöölised. Aastatel 1896-1898 toimetaja ja väljaandja Hendrik Prants, 1898-1902 ajakirja teine toimetaja Anton Jürgenstein, 1903.aastal samuti A.Jürgenstein, 1904. aastal ühes Jürgensteiniga Gustav Suits (Kustas Wahuri nime all) ning 1905.aastal ajakirja tegevtoimetaja Ernst Enno.

Perioodi 1896-1905 vältel kujunes ajakirjas esialgsest kirjandusteose tutvustusest välja kirjanduskriitiline retsensioon, mida iseloomustas kõrge üldistustase, kunstiline elavus ja tähelepanu keskendamine maksimaalselt olemuslikule (Siirak 1975: 3).

Et kuni 1904.aastani oli "Linda" juhtiv kriitik A.Jürgenstein, siis kõige üldisemates joontes iseloomustab Jürgensteini kirjanduslik ideaal ka ajakirja kirjanduskontseptsiooni 1904. aastani.

1899.aastal Pärnu "Endlas" pidas A.Jürgenstein kõne "Sihid ja jooned Eesti kirjanduses", mille avaldas ka "Lindas". Selles on kõige selgemal ja kokkuvõtlikumal kujul esitatud Jürgensteini kirjanduslik ideaal: "Kirjandus, eriti ilukirjandus, on rahva hingeelu peegel /-/ Kunst on iluaadete kehastamine /-/ Ilus on aga ainult see, mis tõega kokku käib. Tõe viimane põhi seisab Jumalas" (L 1899, 28.IX, nr.40: 642). Kirjanikus eelistas ta "tõe otsijat, kes ilu kaudu häädusele viiks", nagu Lev Tolstoi. Ja edasi: "Paljas pilvede all lehviv luule, kelle jalad maha ei puutugi, ei ole meie aja maitse ega aade". Kuid teiselt poolt ka "Paljas looduse ärakirjutamine ilma kõrgema mõtteta nagu mõned "realismust" valesti mõistes teevad, ja iseäranis elu

sopasemaid piltisid ülesse võtavad, ei ole ka mitte tõsise võiduse (kunsti) aade. Mõlemate sihtide ühendus, äraseletatud kristlisest inimesearmastuse seisukohast - see näitab mul siht olevat, mis ennast aegapidi, aga kindlasti, praeguse aja kirjanikkude sihtidest ja vaidlustest hiilgavalt kui kuld välja koorib" (L 1899, 28.IX, nr.40: 643).

Ilukirjanduse funktsioonidest rõhutas "Linda" ilukirjandust vaimu harijana (L 1901, 3.IV, nr.14; L 1902, 24.IX, nr.39), silmaringi laiendajana (L 1905, 15.IX, nr.35/36) ja lugemist kui inimese vaimu ja hinge harivat tööd (L 1905, 21.VII, nr.27/28: 524). Vaimuharimist edendab aga ainult "mõistlik" lugemine, mis eeldab lisaks tekstist arusaamisele järelemõtlemist ja tähelepanekuid (L 1901, 3.IV, nr.14: 205).

Just arvustuse eesmärk oli Jürgensteini meelest lugejaid arvustava pilguga lugema õpetada: "Arvustuse otstarb ei ole kirjanduse sihtisid muuta /-/ Arvustuse pääotstarve on, kirjanikku ja lugijaid mõtte poolest tutvustada ja lugejaid arvustava pilguga lugema äratada, et nad igasugust ja igasihilist vaimurikast kirjandust kasuga lugeda võivad, kuna pimedast peast lugemine kahju võib tuua" (L 1899, 19.X, nr.43: 691).

Arusaamine teadusliku (enam siiski populaarteaduslikus tähenduses) kirjanduse ülesannetest esitas A.Jürgenstein, arvustades K.A.Hermanni "Eesti kirjanduse ajalugu" (1898)(Viimast ei pidanud Jürgenstein vastavaks ühelegi tema poolt esitatud nõudele). Teaduslikus kirjanduses peaksid kõik otsused ja järeldused kasvama välja loogilisest analüüsist (L 1898, 20.X, nr.43: 716). Selline kirjandus peaks pakkuma õpetust, mida rahvale vaja, rahvale mõistetaval, aga samas tõsisel teaduslikul moel (L 1898, 27.X, nr.44: 716). Esitatavas peaks olema eraldatud tähtis ja vähetähtis (L 1898, 28.IV, nr.18: 308).

Lastekirjanduse ülesandeks tunnistati: last kasvatades hää poole juhtida (L 1901, 6.XI, nr.46: 713).

1905.aastaks oli lastekirjanduse kasvatava funktsiooni rõhutamine taandunud veidi avarama lähenemise ees: raamatud peavad lapsi mõtlema õpetama, kuid seda õpetust ei tohi "lusikaga toppida", vaid see peab olema peidetud raamatu sisusse (L 1905, 21. VII, nr.27/28: 556).

Rahvusliku kirjanduse teerajajaks hinnati O.W.Masing. "Õige näo ja landi" andsid "Lindas" avaldatud käsitluse järgi Fr. R.Kreutzwald ja J.W.Jannsen (L 1896, 31.X, nr.42: 650).

Mõned aastad hiljem tõstis R.Lesta kolmest nimetatud kirjamehest esile just Fr.R.Kreutzwaldi osa eesti rahvusliku kirjanduse rajamisel, rõhutades Kreutzwaldi "Lembitut" kui tunnistust eesti rahva luulevõimsust, mõttelennust ja iseloomu sügavusest (L 1903, 29.XII, nr.54: 970).

Sajandi algusaastail oli "Lindas" esiplaanil alaväärtusliku kirjanduse sõitlemine. A.Jürgenstein kirjutas: "Eesti kirjandus ei tohi lasta end eksitada kõlavate nimede ja autoriteediga, vaid on vaja, et ta kõik omast kohast ära takseeriks, iga asja juures oma otsust katsuks maksvaks teha" (L 1900, 16.V, nr.20: 322). Nii ei pidanud Jürgenstein eesti lugejale soovitavaks ka Al.Dumas' teost "Krahv Monte Cristo", sest "meie väikesel rahval on tõsisemad eesmärgid /-/ kainema pilguga vaatame ka sugulise armastuse pääle. Tõstame selle asja nüüd korraga oma vaimuelu keskkohta, siis peame oma rahvast asjadega tutvustama, mis parem saladuse katte alla jäägu"(L 1900, 16.V, nr.20: 323).

"Linda" läks omamoodi äärmustesse, taunides igasugust "põnevat" juttu, sest põnevus "kõrvaldavat" mõistuse ja muutvat lugeja tühipalja uudishimu orjaks (L 1901, 2.I, nr.1: 19).

1903.aastal jätkus samasisuline kurtmine: pikad, "ülipóne-vad" romaanid tahavad ära uputada, tõlkijad ja kirjastajad ei lähtu teose valikul raamatu väärtusest, alaväärtusliku kirjandusega rikutakse rahva maitset, surmatakse paremaid tundmusi (L 1903, 4.I, nr.3: 49).

1904.aastast asendas kurtmise kirjandusturu üle kriitiline hinnang algupärasele kirjandusele: "Meie kirjandus on kóige suuremalt jaolt eluvóóras ja seisab ikka veel Saksamaa äraiganud madalamahóndanimetatud "perekonnakirjanduse" móju all /-/ Kui naturalismus ja realismus algasid Euroopas oma võiduteed, näis, nagu tuleks ka meie kirjandusse uus ajajärk, sest Vilde algas oma töösid. Aga lootus pettis, realismuse móju meie kirjanduses avaldas ennast lohakamas kirjutamiseviisis, päälískaudses sündmustikus, ilma sisemise tarvituseta, iseloomude kujutamises móne jooneke-sega, ilma täielikuma väljatöötamiseta" (L 1904, 26.II, nr.8: 153).

Seda K.Menningu arvamust toetas ka G.Suits: eesti kirjandu-ses on vähe niisugust, mis meie "südamekeeli pikemaks ajaks he-lisemapaneks, meile oma tõelise algupärasuse ja värskuse läbi meelde lõikaks" (L 1904, 12.II, nr.6: 110).

1905.aastal jõudis E.Enno järeldusenì, et meie "loojate jõud on lihtsalt harimata, anne arenemata" (L 1905, 13.X, nr.39/40: 785). Sellest kurvameelsest konstanteerimisest kaugemale ei jõutud.

Kirjanduslikku poleemikasse sattus "Linda" just realistlik-ku kirjandusmeetodit toetavate väljaannetega. "Rahva Lõbu-lehes" M.Punga sulest ilmunud idealismi väärtusetust põhjendanud kirja-tükile vastas A.Weizenberg ja kommentaarid lisas A.Jürgenstein. Viimane rõhutas: "materialismi joovastus lõpeb ja seejärel pöör-dub kirjandus taas oma põhja kutse juurde: loodusele elustajaks

olla, inimesesoole aga õpetajaks ja kohtunikuks, ta tõstjaks ja troostijaks" (L 1902, 30.IV, nr.18: 274).

"Teataja" arvustajale näidati aga maailmavaatelist erinevust kahe väljaande vahel: "Tallinna pool rehkendatakse kõik rubla ja kopkku päälle, meie oleme harjunud hingeliste suurustega rehkendama" (L 1903, 1.V, nr.20: 359).

1904. ja 1905.aastal kadus ajakirjast vaidlus "idealismuse" ja "realismuse" paremuse üle. Eelkõige tingis seda rõhuasetuste muutus kogu kirjanduselus.

Ajakirja arvustavas osas oli pikka aega valitsev kirjandusteose tutvustus, mis lõppes mõnerealise hinnanguga selle sisule. Kiita said H.Prantsu ja A.Jürgensteini poolt need teosed, mis pakkusid elutarkust ja õpetust, olid lugemiseks "head ja vajalikud", näiteks K.Wöhrmanni "Noored vennad, võidelge!" (L 1898, 2.I, nr.2 : 46).

1900.aastast hakkas "Linda" kirjandusarvustustes kõlama mõiste "loomutruudus", kuid erinevalt "Rahva Lõbu-lehest" tähendas see siinkohal "tunderikkust, puhtaid aateid, mis näitavad, kuidas peaks olema" (L 1900, 17.I, nr.3: 43, 5.XII, nr.49: 800). Kindla kriteeriumina püsis jutu "puhas ja kõlbeline sisu". Näiteks Jakob Liivi "Pühа kuju" hindas A.Jürgenstein kordalläinud teoseks, sest "jutu siht on nii tõsine ja vooruslik, keel ja riimid laitmata ja ladusad" (L 1900, 18.IV, nr.16: 258). E.Petersoni "Paised"II anne eleks aga olnud "mõjukam, kui selles oleks olnud rohkem "kosutavat soojust"(L 1900, 14.XI, nr.46: 751).

A.Jürgensteini kui "Linda" peamise kirjandusarvustaja seisukohti iseloolustab tema arvustus 1904.aastal ilmunud Ch.Kannikese teoste kogule. Väites, et "jutukirjaniku kohus on aega, inimesi ja nende olusid ühes ümbritseva loodusega kujutada ja

nii jutu õhu seest kindlale alusele paigutada", et juttudes peab olema "hingeeluline tõde", kiidab ta samas Kannikese püüet "oma juttude läbi midagi häädd korda saata, lugejate pääle voorusliselt mõjuda" (L 1904, 4.XI, nr.44: 877-878). Veidi teistmoodi sõnastatuna oli tegemist samasuguse "ideaalrealismiga" kui 1899.aastal.

Ed.Vilde töödest tunnistas A.Jürgenstein "omaks" vaid "Mahtra sõja", kui "Vilde juttudest kõige laiemale alusele rajatud, kõige tähtsam kirjatöö /-/ elav pilt tervest maast ja rahvast /-/ siin ei ole ühekülgset sõimamist" (L 1904, 27.III, nr.12/13: 257-258).

1904.aastast laienes "Linda" kirjandusarvustajate ring. A. Jürgensteini kõrvale ilmusid R.Lesta, K.Menning, G.Suits (avaldasid varjunimede all: R.L., Poins, Wahur või K.Wahur).

Luule arvustustesse ilmus sõna "esteetika" (ka "ästeetika"): "Luule - sõna kõige laiemas mõttes - on kõne, mis esteetiliselt meie pääle mõjub, millest meie ütelda võime, et ta ilus on, niihästi oma sisu kui koore poolest" (L 1904, 15.VII, nr.28: 557). Ühes sellega rõhutati, et "luulekunstis ei ole hääst tahtmisest küll, siin on kunstniku võimist tarvis" (L 1904, 12.II, nr.6: 110; 15.VII, nr.28: 557).

Esmakordselt hinnati luule arvustustes luule "ilu", omistamata luuletusele mingit muud ülesannet.

Täiesti uue kriteeriumina proosakirjanduse hindamisel kerkis G.Suitsu retsensioonides esile kirjandusteose stiilimõiste: "Välimise kuju küsimus, see on kirjatöö kokkusesde ja stiili - küsimus on meil Eestis nii hästi kui täitsa puutumata /-/ Omeeti on kujul ilukirjanduse toodetes väga suur tähendus /-/ Ilukirjanduse töö stiil ei tohi mitte mõne ajalehe juhtkirja või sõnumi sarnane olla, vaid iga lause peab püüdma lugejale elavat, selget kuju anda, lugeja ette-kujutuse võimu äratada" (L 1904, 29.

IV, nr.17: 332).

Arvustades A.Kalda teost "Meren takaa" (Helsingi 1904), rõhutas Suits just selle stiili, kirjaniku "kunstitundmust ja peent kirjanduslist haridust", sest kirjaniku "silmade ees ei seisa otsekohe mõni aade, mille tõendamiseks ta oma tööd kirjutab, vaid kõige päält kunstiline põhjusmõte, püüd elu nii kujutada, nagu see tõatud tingimuste ja teatud iseloomu omaduste juures on" (L 1904, 23.XII, nr.51/52: 1018).

1905.aastal "Linda" kirjandusarvustus enam sellist uudsust ei sisalda. Luuletuste puhul rõhutas arvustaja E.Enno "tundmuste-sügavust", mida ta ei leidnud ei G.Suitsu luulekogust "Elu tuli" ega A.Saati luuletustest (L 1905, 29.IX. nr. 37/38: 754).

"Loojate nadal vaimuaste ja veel nõrgem tundmuse-elu tundmine" olid Enno meelest põhjuseks sellelegi, et puudus "eeskujulik näitemäng" (L 1905, 13.X, nr.39/40: 784).

Võime väita, et ajakirja "Linda" kirjanduskriitika oli oma üldjoontes lahutamatu ajakirja idcoloogilisest tööst, sisuliselt oligi üks praktiline valdkond selles vallas (Peegel 1974: 519).

"Linda" kirjandusosa kõige uuenduslikumaks aastaks tuleb ilmselt lugeda 1904.aastat, mil eelkõige G.Suits oma kirjanduskriitilistes retsensioonides lähenes kirjanduse kui esteetelise nähtuse hindamisele, väärtustades arvustustes seni vaid mõõdaminnes vaadeldud kirjandusteose vormielemente.

OLEVIK

Ajalehe "Olevik" kirjandusosa vähenes mahuliselt juba 1896. aastal (seesama juhtus ka "Valguses", "Virmalises", "Eesti Postimehes"). Et kokku kuivas just kirjanduskriitika rubriik, võis

põhjus peituda ka nende aastate suhteliselt tagasihoidlikus kirjanduse juurdekasvus (eriti kvaliteedi osas).

Aastatel 1896-1898 ilmusid "Oleviku" kirjanduskriitilisele käsitlusele pürgivad arvustused Anton Jürgensteini sulest. Jürgensteini lahkumisel "Lindasse" vähenes arvustuste arv veelgi ning sisuliselt "Olevik" kirjanduskü̇simustes enam suurt kaasa ei rääkinud.

Mõningast huvi suurenemist kirjanduse vastu võib märgata 1901. ja 1902.aasta "Olevikus", mil tõlkija ja kirjanduskriitikuna esines toimetuses töötanud Kustas Kotsar.

Järgnevatel aastatel varjutasid kirjanduskäsitluse puhtpraktilised (põllutöö, käsitöö) ja sotsiaalsed küsimused.

A.Jürgensteini juhtivkriitikuks olemise ajal oli "Olevikus" keskse kohal realismi ja idealismi vahekord kirjandusteoses. Hävitava hinnangu Ed.Vilde romaanile "Külmale maale" andis Jürgenstein just "Olevikus". Jürgenstein kirjutas, et romaan on ehitatud "liiva päälе, vundamendita: jutu siht käib igavese tõe vastu /-/ Kunst ei tohi usu peale tormi joosta, sest siis kaotab ta oma kõrge iseloomu ja saab iseäraliste sihtide ja püüete abiriistaks". Ning teatas lõpetuseks, et ""relistid" polevat muud kui "idealistid", kes soppa "idealiseerivad"" (Ol 1896, 27.VIII, nr.35).

Mitmes arvustuses rõhutati, et algupärane kirjandus peaks eelkõige eesti elu kujutama (Ol 1896, 5.III, nr.10) ja lugejale kõlbeliselt ning vaimu äratavalt mõjuma (Ol 1896, 7.V, nr.19).

"Oleviku" veergudel sai terava kriitika osaliseks ka K.A. Hermanni "Eesti kirjanduse ajalugu". Arvustaja E.P. (Ernst Peterson) leidis, et töö on pealiskaudne, kirjutajal puudub kriitiline meel ja seetõttu on valitsev iseenda ja oma sõprade upitamine (Ol 1898, 28.IV, nr.17).

1900.aastast toimus "Oleviku" kirjanduskriitikas märgatav nihe sotsiaalsete kriteeriumide suunas. Nii näiteks rõhutas K. Kotsar, arvustades E.Petersoni "Paisete" II annet ("Issanda kiituseks"), et Peterson on Eesti Gorki, sest ta kujutab elu nagu see on: "osav kujutus elust, millele Eesti olud ja iseloomud oma isesuguse värvi annavad" (Ol 1900, 14.XI, nr.46). Samas arvustuses pööras Kotsar ka tähelepanu "jututegelase loomuse kujutusele", mis nüüdsest sai kõikides arvustustes üheks läbivaks mõõdupuuks.

Kõige olulisemaks hinnangukriteeriumiks "Oleviku" selle sajandi algusaastate arvustustes oli aga "elutruudus". P.Grünfeldti jutustus "Külatänavast" kiideti kontdalähimud tööks, sest selles on "elutõde ja loomulik külaelu kirjeldamine /-/ Rahvas saab sellest täiesti aru ning võib selles oma enese elukuma ja enese vigasid ja voorust näha" (Ol 1901, 2.I, nr.1). Sellesama eest tõsteti esile E.Petersoni "Päisete" III annet: kujutab kodumaa elu sellisena nagu see on (Ol 1901, 12.IX, nr.34).

"Olevik" pööras mitmest teisest lehest tunduvalt vähem tähelepanu kirjanduselu hetkeolukorrale. Rubriiki "Vaimuvalgt" kuulunud juhtkirjad olid enamasti pühendatud mingile tunduvalt konkreetsemale küsimusele (Voolistiku ilmast, Kõnepidamise kunst, Laulmise tähtsus tervisholu seisukohalt jm). Ometi rõhutati "Oleviku" kirjutisteski, et "kõlbmata lugemismaterjaliga on lugeja maitse rikutud" ja et "raamatud pole ainult selleks, et lugeja aega surnuks lüüa" (Ol 1902, 9.IV, nr.15).

Kirjutades lugemise "edendamisest" soovitas "Olevik" selleks lugemisringide ja raamatukogude asutamist, samuti omavahelist raamatute vahetamist (Ol 1903, 25.IX, nr.39).

Raamatukaubanduse paremaks korraldamiseks pakkus "Olevik" välja mõtte komisjonikaupluste asutamisest (Ol 1901, 16.I, nr3),

mis aga toetust ei leidnud.

"Oleviku" kirjanduskäsitluste vähesuse ja ka nende nõrkuse põhjuseks oli ilmselt toimetuse omapoolse selge taotluse ja ka kindla autori puudumine.

POSTIMEES

Kirjanduse edendamine kuulus läbi aastate "Postimehe" juhtmõttesse: "Eesti kirjandus on Eesti rahvuslise iseõlemise loomulikuks ilmutuseks ja vaimliseks hallikaks, millest Eesti rahvusline elu tarvilikuks edenemiseks õratust ja jõudu omandab. Sellepärast on meil isamaalikuks kohuseks Eesti kirjandust kõlbelisel alusel edendada, omandada ja rahva sekka kanda" (Pm 1902, 25.I, nr.21). Sellest ka ajalehe küllalt suur tähelepanu kogu kirjanduselule ja ilmunud uudisteostele.

"Postimehe" kirjanduskäsitluste hulgas oli vaadeldud perioodil olulisel kohal hariv kirjandusalane materjal. Viimases omakorda oli rõhuasetus rahvusliku kirjandusega seonduval.

Kõige suuremaid muudatusi võime täheldada "Postimehe" kirjanduskriitika vallas, sest vaheldusid kriitikud ning kirjandusteosele lähenemise aspektid ja üldistustasand.

1896.aasta "Postimehes" oli valitsev K.A.Hermanni poolt pakutud teose tutvustus, mis lõppes raamatu kiitmise või laitmisega. Üldiselt armastas Hermann rääkida raamatutest, mida sai kiita, seepärast oli tutvustuse tavaline lõpp selline: "ettevõte kasulik, keel ilus, õpetlik, tuumakas, kõlbuline" (Pm 1896, 29.II, nr.49).

Tõlkekirjandusse suhtus Hermann pooldavalt: "Hääd ümberpanekud võõrast keelest ei ole laita. Nad on parmad kui nõrgad algupärased jutud, kui nad ka kirjandust rohkesti ei rikasta" (Pm 1896, 8.VI, nr.131).

"Postimehe" toimetaja ja väljaandja muutumine 1896.aasta lõpul mõõmekesistas "Postimehe" kriitikaosa.

Aastatel 1888-1890 oli Villem Reiman kirjutanud kirjandustutvustusi ja -arvustusi rubriigis "Kirjanduse põllul". 1896. aasta novembris see rubriik taastati (ilmus 1896--1898 nr.I-XV). V.REiman kirjutas, et rubriigi taastamine on uue toimetuse soov ja et "Kirjenduse põllult" tahab olla "juhtajaks raamatuluge-jale", püüab olla õiglane hinnangutes nii sõprade kui vastaste suhtes, tahab "uut ja vana Eesti kirjanduse kambrist välja tuua ja lugejale näidata" (Pm 1896, 23.XI, nr.257).

Juba järgmisest numbrist alustas V.Reiman M.Lipu "Kodumaa kiriku ja hariduse loo" põhjalikumat vaatlust. V.Reimani taastulekuga "Postimehe" arvustusosssa areneb "Postimehes" kirjandusloolne ja filoloogiline kirjandusvaatlus, mis sellisel harival kujul teistes perioodilistes trükitoodetes puudus.

1897.aastast ilmus "Postimehe" kirjanduskriitika kolmes rubriigis: "Kirjanduse põllult", "Kirjandusest" ja "Raamatukuulutaja". Ka viimases esines põhiliselt V.Reiman.

"Kirjandusest" pakkus mitmesuguste teoste tutvustusi ja püsis 1907.aastani. Tutvustajateks-arvustajateks olid 1897.aastal Heinrich Rosenthal ja Jaan Bergmann. H.Rosenthali kirjutised ei sisaldanud analüüsi, vaid piirdusid epiteedirohke hinnanguga: "Anna Haava luuletused on suuremalt osalt kenad naitsilikud häälitsemised, mis õrna südame tundmuses ja hella meele vaimus vastukõla leiavad ja sügavasti hinge põhja tungivad /--/ Välispidise kuju ja vormi poolest on luuletused lihtsad ja lõbusad ning Eesti vaimus loodud, riimid aga ei ole mitte igal pool täielikud ja puhtad" (Pm 1897, 4.VI, nr.120). Juttusid kiideti enamasti selle eest, et "nad meie oma kodu oludest välja on kasvanud"(Pm 1897, 1.XI, nr.245).

1897.aastal asutati Jurjevis Kristliku Rahvakirjanduse Seltsi abitalitus. 1898.aastal tutvustas "Postimees" seltsi poolt välja antud raamatuid.

1898.aasta "Kirjanduse põllult" esitas V.Reimani analüüsiva arvustuse K.A.Hermanni teosele "Eesti kirjanduse ajalugu". Teose peamisteks puudusteks arvas Reiman: Hermann esitab oma isiklikke arvamusi tõe pähe, on pealiskaudne (Pm 1898, 14.IV, nr.82). Töös puudub üldine põhimõte, "ühine side" peatükkide ja üksikute autorite vahel (Pm 1898, 13.IV, nr.81).

V.Reimani arvustus "M.Veske laulud" on üks väheseid ilukirjanduslikku teose arvustusi V.Reimani sulest sel perioodil (enamasti pühendas ta tähelepanu teadusliku ja vaimuliku sisuga teostele). Rõhutades vahet Veske - poliitik ja Veske - kirjanik, tõi Reiman välja Veske luulele iseloomulikku: "Mitte välimise vormi, vaid oma mõtete kujutamise, lihtsuse, ütlemise viisi, värskuse, loomutruu tundmuse poolest seisab Veske luule otse rahvalaulude kõlles ja sees kinni" (Pm 1898, 22.XII, nr.285).

1899.aasta tõi uue arvustajana "Postimehe" veergudele toimetusse tööle tulnud Hans Pöögelmanni. Tooni andsid siiski Jaan Bergmann ja Villem Reiman ("Raamatukuulutajas"). J.Bergmann oli lähenemistes teosekeskne. Näiteks J.Jõgeveri jutustust "Ärkamisel" soovitas ta kõikidel lugeda, sest "Jutustus on sündmuserikas, sisurikas, põnev, kirjeldatava ajajärgu kohane, elav pilt Eesti rahva ärkamise ajast" (Pm 1899, 2.X, nr.219).

1900.aastal kordusid arvustustes sagedamini kaks mõistet: "isamaalik vaim" ja "kõlbelisus". J.Bergmann rõhutas M.Lipu "Kodu kannid. II" arvustuses: "Jäädav vara ... Isamaaline, puhas, usukindel vaim täidab teda kaanest kaande" (Pm 1900, 13.I, nr.9). Rosenthal kirjutas EÜS Albumi V lehe kohta, et seda täidab "puhas isamaalik vaim, kõlbeline eluõhk ja kristlik põhjusmõte" (Pm

1900, 23.XII, nr.288). Hinnangus K.E.Söödi raamatukesele "Laste sõbrad" peeti olulliseks; selle sisu on "kõlblik ja täidab kasvatusteaduse nõudmisi, sest lookesed püüavad väikeste südames aatelisi püüdeid, õrnust, usaldust, kaastundmust äratadá" (PM 1900, 13.XII, nr.279).

Oma esimese arvustuse avaldas sel aastal "Postimehes" G. Suits (-s). Veidi muudetud sõnastuses ilmus see ka "Kiirte" I andes - käsitlus I.Turgenevi romaanist "Mõisnikkude pesa" (Pm 1900, 8.VIII, nr.175).

1902.aastast võime "Postimehe" arvustusosas märgata omamoodi spetsialiseerumist: V.Reiman vaatles teadusliku ja vaimuliku sisuga raamatuid, J.Bergmann vaimulikke, A.Kitzberg kalendrikirjandust ja albumeid, R.Lesta, G.Suits ja E.Enno ilukirjandust. Ilukirjanduse puhul sarnanesid hindamiskriteeriumid kogutaoses "Kiired" esitatuga: teost läbiv mõtteline side, tegelaste psühholoogiline põhjendatus, elutruudus (Pm 1902, 4.VII, nr.144).

Eestikeelsete õpikute ilmumisel koondus "Postimehe" kirjanduskäsitluste tähelepanu nende otstarbekusele ja oisu ülesehitusele. 1903.aastal enam arutelu pakkunud raamatuteks olid P.Rätsepa "Modukool" ja M.Oksase "Aabits".

A.Jürgenstein avaldas oma arvamusi "Postimehes" juba 1903. aastal. Järgmisel aastal olid aga tema ja A.Kitzberg "Postimehe" produktiivseimaid kirjandusest kirjutajaid. Samal ajal kadus lehest V.Reimani nimi. 1904.aastast vähenes lehes kirjanduskriitika osa. Tendents jätkus ka 1905.aastal.

Kriitilisto realistide (E.Petersen, Ed.Vilde) teostele pöörras "Postimees" küllalt vähe tähelepanu, ja kui, siis kriitilist. E.Petersoni "Paisete" III annet ("Tulge appi!") kritiseeris "Postimees" koguni oma juhtkirjas, astudes välja ristiusu ja misjonitöö kaitseks (Pm 1901, 4.X, nr.225).

Ka "Noor-Eesti" I albumis (1905) ei leidnud "Postimehe" arvustaja K.M. (Karl Menning) midagi kiiduväärset (Pm 1905, 8.IX, nr.198).

G.Suitsu kogu "Sihid ja vaated" tehti aga "Postimehes" maatasa: Suits jutlustavat "liha" õpetust, kõigest kõige ees sammuvat Suitsu enda "mina" (mõeldud noorte-vanade probleemi tõstatamist) (Pm 1906, 20.XII, nr.288).

"Postimehe" juhtivaks kirjanduskriitikuks oli kujunenud Anton Jürgenstein. Tema kõrval esinesid teistest sagedamini K.A. Hindrey, E.Enno.

1906.aastal said lehes kõige enam kiita K.A.Hindrey lasteraamatud "Pambu-Peedu", "Seene Mikk", "Piripilli-Liisu". A.Kallas märkis, et raamatud on lõbusad, esitatud "tüüpused Eesti enda omad", palju on laste endi mõttekujutusest (Pm 1906, 7.XII, nr.277).

Sel aastal ilmus "Postimehes" arvustustele ka vastuarvustusi. Poleemikaks andsid põhjust just emakeeles ilmuma hakanud õpikud.

A.Jürgensteini arvustus M.Kampmanni "Kooli lugemise raamatule" (1905) tegi mõned kriitilised märkused ("liiga kiirustatud ja vähese armastusega" - Pm 1906, 6.II, nr.30). Sellele järgnes aga kirjutis (läbi kaheksa ühehenumbri), mis kuulutas raamatu täiesti ebaõnnestunuks(Pm 1906, nr.86-88, 90, 92, 95, 98-99). Kampmann astus välja iseenda ja oma töö kaitseks (Pm 1906, 12. VI, nr.130; nr.131-132, 134).

Kampmannile omakorda vastas A.Jürgenstein (nr.142-143).

G.Suits arvustas A.Haava luulekogu "Lained", leides, et Haava on vanade "aateliste" mõistete raamis kinni. Pole kaasaegset maailmavaadet, sügavat sotsiaalset tundmust ega "iseäralist vaimurikkust" (Pm 1906, 22.IX, nr.217). Nimetanud H.Heine mõju A.Haavale, rõhutas Suits, et Haava jääb Heinest kõvasti tahapoo-

le, sest Haava luuletustes puudub"ühendus" mõtte näol (Pm 1906, 26.IX, nr.220). Haava usulist ja didaktilist luulet nimetas Suits "müriks ja pealiskaudseks", armastuslaulud leidid olevat "eluta ja vereta" (Pm 1906, 27.IX, nr.221).

Suits lähenes luulekogule nooreestiliku mõõdupuuga, otsides sealt revolutsiooniaegade tuld ja tormi, mida selles aga olla ei saanudki.

A.Haava solvunud vastus nimetas Suitsu arvustust "labase pilke ja cyniliku vaenlusega" kirjutatuks, tõstatades siiski ka ühe põhimõttelise küsimuse: kuidas käib mitmekesisus luules (Suits leidis seda Haava ainetes ja käsitlusviisis) "kunstinõuete" vastu? (Pm 1906, 3.X, nr.226).

Aabitsate üle vaidlesid 1906.aasta "Postimehes" koolipetajad J.Elken ja K.Ruut, S.Talvik kritiseeris ilmumahakkavaid tervisheiualaseid raamatuid.

1906. ja 1907.aastal võttis kirjandusküsimustes sõna taas ka V.Reiman, pakkudes ülevaateid huvitavamatest teadusliku sisuga raamatutest.

"Noor-Eesti" albumites (1905 ja 1907) nägi arvustaja K.A. Hindrey vene mõju, sest liialt palju "filosofeeritakse, targutatakse, mõteldakse, ollakse tunderikas" (Pm 1907, 19.V, nr.112).

"Postimehe" kõige pikemaajalise järglasena esines ajaleht "Elu", kelle kriitikudki olid samad, kes 1906/1907.aasta "Postimehes": A.Jürgenstein, K.A.Hindrey, G.Suits.

A.Jürgensteini käest sai kõige enam kiita A.H.Tammsaare jutustus "Raha-auk": "Tema keel on ladus, ta mõistab elu hästi tähele panna ja loomutruult kirjeldada. Iseloomud on järjekindlalt läbi viidud ja sündmustik küllalt põnev. See juures on jutustamise viis lihtne, ilma effektide otsimisteta ja ülespuhutud vaimurikkuse püüdeta" (elu 1907, 3.XII, nr.94). See olik külaread-

lism, mis Jürgensteinile, aga ka "Postimehele" sobis.

G.Suitsu arvustus A.Kalda romaanile "Ants Raudjalg" oli "Elus" avaldatud retsensioonidest kõige avarapilgulisem ja samas kõige kunstikesksem. Rõhutades, et "kunstis ei ole otsustav realismus, idealismus või naturalismus, vaid kunstniku isik", peab ta A.Kalda teost uudiseks eesti kirjanduses, sest "Aino Kalda kunst on oma tippudel välja arenenud inimese-luule, suveränlik kunstnikumäng enese sees uuesti sünnitatud inimese kujudega" (Elu 1907, 24.XII, nr.111).

Suits pakkus ühest teosest lähtudes ülevaadet kogu A.Kalda loomingust. Päevalehe veergudel oli see uus lähenemine, milles kinnistus uue hindamiskriteeriumina mõiste "stiil" kui "loova isiku põhjendatud, omapäraselt vormitus kunstiilm"(Elu 1907, 22.XII, nr.110).

"Postimehe" arvustusosa oli mahukas ja mitmekesine, kuid sellele seadis oma piirid "Postimehe" ideeline alus. Sellest lähtuvalt oli toimetuse kultuurikontseptsioonis kirjandusel koht eelkõige rahva kasvataja ja harijana.

"Kirjandus on iga rahva vaimu-elu mõõdupuuks. Mida suurem ja sisurikkam rahva kirjandus on, seda kõrgemal hariduseastmel seisab see rahvas /-/ Kirjanikud on rahva kasvatajad ..." (PM 1898, 16.XI, nr.255), kirjutas "Postimees" oma juhtkirjas 1898. aastal. Aasta hiljem võime juhtkirjast lugeda, et "kõikide toodete siht on õpetlikku, karsket ja kõlbulist vaimu meie rahva keskel äratada ja kasvatada..." (Pm 1899, 13.XII, nr.276). "Kirjandus olgu selleks, et lugeja silmaringi laiendada ja ta iseloomu parandada", kinnitas "Postimehe" juhtkiri hiljemgi (Pm 1900, 29.XII, nr.290).

Kirjanduse "kasust" rääkides rõhutati järjekindlalt kirjanduse kasvatuslikku funktsiooni: "Kirjandus on kui peegel, milles

rahva elu ennast kujutab. Kirjandus on kõige mõjusam hariduse väljalaotamise abinõu. Tema abil selgib meie silm, meie mõistus ja mõtted saavad teritatud" (Pm 1900, 5.IX, nr.79).

Ühes sellega, et toonitati kirjanduse kasvatuslikku ja harivat funktsiooni, nähti kirjanduses ka rahvusliku iseolemise ja enesesäilitamise vahendit. Sellest ka nõuded, et algupärane kirjandus kujutaks "rahva elu õigetes värvides" ja ehiks seda võimalikult vähe "võõraste hilpudega" (Pm 1900, 29.XII, nr.290).

V.Reiman kirjutas: "Kultura nivelleerib, ei mitte ainult välist ihukatteid ja kombeid, vaid ka mõtlemise viisi ja kunsti. Alles siis kui noor kulturarahvas oma vaimu võõraste varanduste-ga ääretasa on täitnud, hakkavad mõned üksikud jälle teed otsi-ma - kodu poole. Leidku see püüd ka Eestis rohkem kandjaid ja edendajaid" (Pm 1903, 7.VI, nr.123).

Eesti kirjandusturg, algupärase kirjanduse olukord ja raa-matute levik ning lugemine rahva hulgas olid "Postimehe" juht-kirjades tähelepanu all kõigil vaadeldud aastatel.

"Eesti algupäraline kirjandus on ju alles kaunis kehv", ar-vati juhtkirjas ja leiti, et kena ja kasulik oleks "võõraste rah-vaste kirjandusega tutvustada, nende elu ja olu, nende mõtteid ja vaimuavaldusi võrrelda, ning neist õppida ning õppides ise kõrgemale järjele tõusta" (Pm 1897 , 8.VIII, nr.174). Kuid tõl-kida tuleks teadlikult, valikuga mitte aga igasugust "põnevat" rämpsu ja vereromaane (Pm 1898, 24.IX, nr.214).

Selles, et rahval pole enam usaldust ja lugupidamist oma kirjanike vastu, et puudub "isu" osta häid ja kasulikke raama-tuid, on süüdi "sündmata kauplemine ja halb kaup" (Pm 1897, 8. XI, nr.251). Kõige rohkem levitavad "sündmata" kaupa rändkaup-mehed, kes enamasti algharidusega talupoisid ning müüvad vaid

seda, mille pealt tuleb suurem kasumiprotsent. Kirjastajad omakorda lasevad halbu käsikirju odavamalt ja palju välja (Pm 1897, 8.IX, nr.200). Valitsus peaks pöörama suuremat tähelepanu ränd-kaupmeestele, mitte kõigile tahtjatele luba andma. Kordnik peaks kontrollima müüjate pauna (Sealsamas).

Suurimaks puuduseks peeti "kauniskirjanduse vähesust ja võimetust, mis nooresoo maitset avitaks harida ja laste hinges ilutundmist kasvatada. Meie aja kasvatus ja haridus on iluvaene... meie era- kui ka avalikus elus just selle pärast nii palju halba toorust, jämedust, inetust ja kõlvatust leidub, et meie kasvatuses ilutunde paleus täiesti puudub" (Pm 1898, 16.XI, nr.225).

Et kõik raamatute juurde jõuaksid, selleks peaks "Postimehe" juhtkirjade järgi igati toetama ja abistama rahvaraamatukogusid (Pm 1897, 10.XI, nr.252). Tuleks korraldada kooslugemisi ja-arutamisi, esialgu seltsiде kaudu ja nende ruumes, kus juhatajaks oleksid "vanemad mehed, kes kõlbelist tasakaalu üleval hoiavad" (Pm 1900, 19.IV, nr.86). Ajalehed soovitagu head kirjandust ja laitku halba erapooletult (Pm 1900, 5.IV, nr.79). Rahva haritud pojad ja noorsugu suhtuga kirjanduse edendamisse täie vastutustundega, sest "Kirjandusest osavõtmine ja selle edendamine on nooresoo tähtjas kohus. Kirjanduse edendamisega edendab noorsugu oma vaimuandeid" (Pm 1899, 11.VIII, nr.174).

Sopakirjanduse "kodumaaks" kuulutas "Postimees" Tallinna ning arvas, et kindlaim viis turukirjandust hävitada on - seda üldse mitte osta (Pm 1904, eralisa nr.237 juurde).

1905.aastal jõudsid ühiskondlik-poliitilises elus päevakorrale tõusnud mõisted (nt vabadus) ka kirjanduskäsitlustesse. "Postimehe" juhtkirjas pakuti välja arvamus, et eesti kultuuri ja kirjanduse kängumise põhjused on "sügaval eesti rahva vaimu-

elu juurte juures": orjaalanduses kirjandus võrsus, saksastamise ja venestamise surve all pidi tasahilju arenema. Kuid "Kirjanduse õige edenemine nõuab kõige enne vaba rahvast /-/ Enne kui midagi suurt loota, peab vaba elema mõistus, keel ja kiri". Lõpetuseks esitati retooriline küsimus: kas saksastamise ja venestamise aegne pahn pole meid äkki muutnud arenemisvõimetuks? (Pm 1905, 7.XI, nr.244).

Realismi ja idealismi vahekorda kirjandusteostes käsitles "Postimees" vaid arvustustes ja polemika korras.

M.Punga kirjutisele "Rahva Lõbu-lehes", milles Pung A.Weizenbergi kirjutatu põhjal andis üldisema hinnangu ka idealismile (RLl 1901, nr.12), vastas "Postimehes" A.Weisenberg ise (Pm 1902, 25.VII, nr.161).

Mis oli säärase ülekohtuse arvustuse eesmärk, küsis A.Weizenberg. Sest""real" ja "ideal" ei seisa üksteisest lahus, vaid nad jagavad üksteisega omad omadused, ning nende mõlemate põhjusmõtted peavad loomulikud olema /-/ Meie aja kunsti realistid ei näita omas tegevuses enam nmi kohuseid täita võivat /-/ Siin on kõigekahjetsemise väärilisem, et üleüldiselt ideal, moral ning ästeetika (paleus, kombe ning ilutundmus) püütakse jalgade alla tallata" (Pm 1902, 26.VII, nr.162).

"Teatajas" ilmunud arvustusele ajakirja "Linda" Lihavõttenumbrile (T 1903, nr.75) vastas stud Al.Kaelas pikema artikliga "Mõtteavaldused ilukirjanduse sihi ja ülesande kohta" (Pm 1903, 18.IV, nr.86). Kuulutanud "Teataja" arvustaja asjatundmatuks, lisas A l. Kaelas ka üldisemat kirjanduse ülesannetest: "Minu arvates, kui ilukirjandusel mingit olemise õigust ehk raison d'etre võib olla, siis peab see just tema õpetlises sihis olema. Jutukirjutaja peab just õpetada ja juhatada püüdma. See on üleüldine kirjanduse siht /-/ Ilukirjanduse ülesandeks tuleb just inimese

südame, ta vaimlise elu kujutust pidada. Eeskujuliste vaimukangelaste eluvõitluse kujutamine on ka kõrgem ideal /-/ looduse kujutamisel on kõrvaline tähtsus" (Pm 1903, 19.IV, nr.87).

O.Birsgalli arvustus J.Saare raamatule "Õnneotsijad ehk Rahutumad vaimud" ajalehes "Teataja" (T 1904, nr.239-241) sundis sõna võtma A.Jürgensteini. "Meie süüdistame Birsgalli selles, et ta inimesel sisemise ja välimise ilma ütleb olemas olevat, ega inimese ühe kõige suurema ja tähtsama eluvalduse (vastassugupoole armastuse) ainult välimise loomu asjaks teeb", kirjutas A.Jürgenstein (Pm 1904, 22.I, nr.17). Puudutades idealismi - realismi (naturalismi) küsimust, rõhutas Jürgenstein, et "romantika on küll ühekülgne, aga tema äravõtja naturalismus veel rohkem". Aga naturalismus olevat kirjandusest juba kadumas, "tunda, et praegune maitse sinnapoole kaldub, et realismuse ja elurõõmsa idealismuse vahel ühendust sobitada" (Pm 1904, 21.I, nr.16).

1907.aasta "Postimehes" ilmus juhtkirjana kirjutis "Mõttevaldused kirjanduse vallas". Nimetades, et "Ilukirjanduse tööd peavad olema kunsttööd" ja et "kunsti ülesanne on meie sisemist inimest liigutada, lõbustada, teda paremate ja püsivamatele tunnetele üles äratada", jõuti juhtkirjas järeldusele, et realistlikud kirjandustooted ei suuda seda ülesannet täita. Sest on "puudulikult, pealiskaudselt läbi töötatud, ei suuda meid elustada paremat taga nõudma, vaid rõhuvad meid hoopis alla, jätavad hinge lootusetu tunde". Eesti kirjandust halvavat aga vene kirjanike ülisuur austamine noorte hulgas. Kuid kaasaegne vene kirjandus avaldab vaid halba mõju: "mürgitab kõik paremad püüded, langeme kurbusesse, kaotame tööisu." Kui üldse soovitakse kirjandust edendada, peaks looma midagi "äratavamat, kasutoovat" (Pm 1907, 24.V, nr.116).

Selline eitav reaktsioon vene kirjanduse suhtes tulenes "Postimehe" revolutsioonieaastate vastuseisust kõigele venemeelsele, aga ka "Postimehe" üldisemast hoiakust: eesti kirjandus jäägu "risustamata" igasugustest võõrastest mõjudest.

Kirjandusarvustuste ja kirjanduselu käsitlevate kirjutiste kõrval olid tagasihoidlikult esindatud kirjandusteoreetilised analüüsid ja vaatlused. Enamasti pakuti mõistete selgitusi arvustustes.

Näiteks A.Reinvaldi "Bagdadi Kalifi" arvustades kirjutas V.Reiman: "Näitemängude tõsine tähendus, see on inimeste mõtete ja tegude elav kirjeldus, ning näitemängude iseloomuline kuju, see on luuletõe pühendatud sündmus" (Pm 1897, 12.V, nr. 104).

Kõige sagedamini püüti välja tuua luule olemust. H.Pöögelmann kirjutas oma pikemas artiklis "Eesti luulekirjandusest", et "nii sügav, nii laialine, kui inimese hingeelu, nii sügav on ka luulevõim, mis hingeelu osade, iseäranis aga mõtlemise (aru) kujutamise võime ja tundmuste pääl põhjeneb" (Pm 1900,12. X, nr.231).

Luule - see on mõtlemine ja tundmine elavates kujudes - nii võiks kokku võtta "Postimehe" püüdlused määratleda luule olemust (Pm 1902, 6.XI, nr.248, 27.VII, nr.163).

"Postimehe" sulgemise järel veidi aega lehe järglasena ilmunud päevalehes "Meie Aastasada" ilmus Joh.Aaviku kirjutis "Rütmus ja riim", mille peamine sõnum seisnes kirjandusteose vormi väärtustamises (MA 1907, 17.VII, nr.11). "Taktilises, riimitud vormis välja öeldud saab mõte iseäraliku mõnu, tal on enam hoogu, ta tundub teravamalt, vaimurikkamalt /-/ üks kunsti päätundemärkidest ongi just haruldus, ja raskus. Üht haruldast asja aga vaadates ehk kuuldes tunneme ikka teatud lõbu. See on

kunstilõbu, mis meis lihtsalt tehnilik külg äratab ..." (MA 1907, 18.VII, nr.12).

"Postimees" kirjanduselu organisaatorina andis oma suurima panuse Eesti Kirjanduse Seltsi sündimisel. "Postimees" tõestas esimese väljaandena ka kunstnikkude kodu asutamise mõtte (Elu 1907, 21.XI, nr.84).

"Postimees" tegi kogu vaadeldud perioodi (1896-1907) vältel tänuväärset tööd kirjanduse tutvustamisel ja rahva hulka jõudmisel. Nõustudes Nigol Anderseni väitega, et sajandivahetusel olid just ajalehed eesti kirjanduse uue kosumise väljaandjaiks (Andersen 1960: 667), võime ajalehtede hulgas "Postimehe" asetada esiritta.

Samas andis ajalehe kirjanduskäsitluste osas siiski tooni "rahvapärane kompromiss romantismi ja realismi vahel" (Tuglas 1947: 10), mis toimetusepoolse seisukohana viis kirjanduslikkude ja kunstiliste nähtuste ühekülgse tõlgenduseni.

PÄEVALEHT

"Päevaleht" toimetuse kirjanduskäsitlused lähtusid eelkõige sellest, et kirjanduse esmane ülesanne on rahvast harida. Juhtkirjas "Kunsti harivast mõjust" kirjutati: "Inimese hinge harimises seisab kunst esimeste hulgas /-/ Õpetada elust aru saama, inimesi elusaladuste mõistmise sisse viia, see ongi kunsti, peaasjalikult ilukirjanduse ja näitekunsti ülesanne /-/ Kunst harib ja kasvatab inimesesugu parema tuleviku tarvis" (Pvl 1906, 26.X, nr.240).

Pühi soovitati rahval kasutada "vaimu harimiseks ja silma selgitamiseks" ning selleks pakuti sobivate raamatute nimekirju (Pvl 1906, 23.XII, nr.290).

Üldsõnaliselt kõneldi leibe juhtkirjades ka rahvuslikust

kirjandusest, kirjanduse arvustamisest ja kirjanduse vähese leviku põhjustest.

"Rahva kirjanduseks" arvati kõik, mis trükis ilmunud. Kirjanduse ajalugu mõisteti kui "ühe rahva vaimulise edenemise ajalugu". Rahvusliku kirjanduse ajaloo ülesandeks seati: "rahva kõiki tähtsamaid vaimusünnitusi tähele panna ja üksikute teodete headusi ja halbtusi päevavalgele tuua". Eestis ilmuvat raamatuid liiga vähe. Selle põhjuseks arvati rahva majanduslik viletsus. Ka ajalehed töötavat kirjanduse leviku vastu, sest avaldavad palju lugemisvara (Pvl 1906, 23.IX, nr.213).

Kirjanduse vähese leviku põhjuseks peeti "Päevalehes" ka arvustuse kehva taset: "Eestis on asi arvustusega nii pahaks läinud, et keegi enam arvustust ei usu". Abi võiks tulla "kirjanduse või kirjanikkude seltsi poolt, kes kõike ilmunut erapooletumalt vaataks" (Pvl 1906, 6.III, nr.57).

Suureks takistuseks parema kirjanduse levikule hinnati "Päevaleheski" "kirjanduslised parasidid", kes madaldavad rahva kõlblust. "Päevalehes" nimetati selliste "värdjate" esireas pilkelehti ("Meie Mats", "Kolgata", "Koleraküivaja" jt) (Pvl 1907, 1.X, nr.222).

1907.aastal soovitas "Päevaleht" oma juhtkirjades maksuta raamatukogusid.

Ilukirjanduse tutvustajateks ajalehes olid kõige sagedamini Mihkel Neumann ja Bernhard Linde. Paljud kirjutised olid anonüümsed. Enamasti oli tegemist ülevaatega teose sisust. Mõningate mõõndustega võib arvustusena vaadelda vaid B.Linde kirjutist "Ado Reinvaldi laulud", milles Linde käsitleb Reinvaldi luulet kontekstis omaaegse kirjanduse ja Reinvaldi elu- ja hariduskäiguga: "Lihtne talumees pakub seda, mida ta ise tundnud ja läbi elanud /--/ A.Reinvald on andnud nii palju kui lubas tema hariduse

tase" (Pvl 1906, 7.I, nr.9).

1907.aasta rubriigis "Kirjandusest" ilmusid põhiliselt tutvustavad ülevaated õpetlikust kirjandusest, mis lõppesid otsusega, kas raamat täidab harivat ülesannet või mitte (nt Rehkenduse Ülesannete kogu algkoolidele - Pvl 1907, 1.X, nr. 222 jt).

Üldiselt võime öelda, et "Päevalehe" kirjanduskäsitluste oss polnud 1906/1907.aastal veel välja kujunenud. Arvustus praktiliselt puudus, lähenemine kirjanduselu nähtustele oli suhteliselt pinnapealne.

RAHVALEHT

End "tööliste leheks" kuulutanud ajaleht jälgis tähelepanelikult ühiskondlik-poliitilise sisuga raamatute väljaandmist. Sellesisuliste raamatute ülevaadetes esitati vabamalt ja julgemalt oma üldisemaid materialistlikke ja sotsialistlikke seisukohti. Tegemist ei olnudki mitte niivõrd trükitoote arvustuse kui ühiskondlik-poliitiliste küsimuste propagandaga. Nii pakuti lugejaile ümberjutustust Kl.Zetkini brošüürist "Naesterahvas ja tema majandusline seisukord" ("Lendleht" nr.8), kuulutati selles esitatud arvamused naiskküsimusest ja lastekasvatusest ainuõigeks, märkides samas, et nii arvavad pea kõik "sotsialistliku ilmavaate pooldajad" (Rl 1907, 19.III, nr.22) Lastekasvatuses jõuti vist esimest korda eestikeelses perioodilises trükisõnas läbinisti ebaeetilise otsuseni: emad ei oska lapsi kasvatada, sest emaarmastus on pime. lastekasvatus tuleks perekonna käest "seltskonna" (spetsialistide) kätte anda (Rl 1907, 26.III, nr.24).

Tööliste jõulualbum "Edasi II" (1906) kuulutati pärast sisu ümberjutustust sisurikkaks ja parimaks (Rl 1906, 27.XII, nr.47).

Al.Herzeni "Teadus ja kõlblus" "rahva kõlbluse peamõtete esitajaks" (Rl 1907, 5.III, nr.18).

Poliitilised sümpaatiad mõjutasid ka hinnanguid ilukirjanduslikele teostele. Joh.Puhasoru jutustus "Ka "parem" seisus" sai kiita, sest "heidab pilku väikekodanlaste elusse" (Rl 1907, 1.VI, nr.42).

Jakob Liivi "Kirjatööd I" tehti aga arvustuses maatasa: "Laulud ilma alustava jõuuta, ükskuiselt, sagedaste ka kaeblikult kõlavad", ei paku midagi vaimustavat; naisterahvas on J. Liivi luules vaid "mängukamm"; luulel puudub "vabadus", mis teda edasi tungida laseks. Ta on teatavate dogmade külge seotud, kust ta lahti ei pease" (Rl 1907, 18.I, nr.5).

Peamine autor rubriigis "Kirjandusest" oli periooditi toimetuses töötanud A.Kasesalu. Teadlentslik oli nii tutvustatud teoste valik kui tutvustus ise. Kirjandusteosele eelistati ühiskondlik-poliitilist brošüüri, mille käsitlus oli enamasti analüüsi ja kriitikata.

RAHVA LÕBU-LEHT

Ajakirja "Rahva Lõbu-leht" kirjanduskäsitlustes on võimalik eristada kolme erinevat perioodi. Aastatel 1898-1899 kirjutas kirjandusest ajakirja väljaandja ja toimetaja Karl August Hermann. Ülekaalus olid sõnumilaadsed kirjanikututvustused (pildiga), mis oma informatiivse sisuga täitsid eelkõige harivat funktsiooni. Üldisemaid kirjanduskülsimusi käsitles K.A.Hermann juhtkirja vormis.

Aastatel 1900-1901 kujunes "Rahva Lõbu-lehest" väljaanne, mis püüdis oma kirjanduskäsitlustes kaitsta ja põhjendada kriitilist realismi. Kirjandusarvustajateks olid ajakirja ümber koondunud noored radikaalsema meelsusega haritlased: Mihkel Pung,

Ferdinand Karlson, Johannes Voldemar Veski, Adolf Peerandi ning Mihkel Martna. Seni domineerinud kirjanikututvustuse asendas raamatuarvestus.

1902-1904.aastal pakkus ajakiri vaid ilukirjandust.

Kirjanduskäsitlus ilmus taas ajakirja veergudele 1905.aastal (ning püsis ajakirja ilmumise lõpupäevadeni), kui vastutavaks toimetajaks sai Peeter Grünfeldt. Viimane oli ise ka põhiliseks kirjandusalaste kirjutiste autoriks. Esiplaanile tõusis taas tutvustav-hariv materjal.

Kirjanduse olemuse ja funktsioonide esitamisel piirdus K. A.Hermann vaid üldiste määratlustega: kirjandus on "võidus" (Hermanni uudissõna tähenduses "kunst") ning "Wõiduse ülesanne on ilu näidata ja etendada" (RLl 1898, nr1: 3). Rõhutades, et "iga wõiduse eesmärk on iludus", toonitas ta kirjanduse puhul just selle osa lugeja vaimu äratamisel (RLl 1898, nr.2: 27). Konkreetsete õpetuste andmist pidas Hermann teaduse pärisosaks (RLl 1898, nr1: 2).

Hermanni käsitluses kandis kirjandus nimetust "luule-wõidus" mis "peab kolme asja poolest ilu nõudmisi täitma: sisu ehk tuum, kuju ehk koor, keele õigus ehk grammatik" (RLl 1898, nr. 2: 27). Luule sisu olgu "elust võetud". Sisust lähtuvalt eristaski Hermann luule nelja põhiliiki: tunde-, lugu-, näite- ja jutuluule (RLl 1898, nr.2: 28). Luule kuju ehk koore puhul tegi Hermann vahet "kõneluule" (jutustav tekst) ja "salmiluule" vahel (viimane "tarvitab mõõtu, riimi, ärghäälikute ühendust ehk sarnadust").

Hermanni artikkel "Luulest ja luule-wõidusest" (RLl 1898, nr.2 ja 4) ei pakkunud kirjandusteoreetilises mõttes küll midagi uut, kuid väärib edaletõstmist kui üks vähestest kirjanduse teoreetilistest käsitlustest oma ajaajakirjanduses.

1900.aastast "Rahva Lõbu-lehes" üles astunud nooremad kriitikud M.Pung, F.Karlsen, J.V.Veski rõhutasid kirjanduse seotust tegeliku eluga. Kirjandusteos peab seda elu " tundmusega edasi andma ning see tundmus võib ainult neis olla, mis elu tõsiste elude peale rajatud" (RLl 1900, nr.4: 248). "Real-elu" ei ole mitte ainult "päevapildid, mitte ainult see, mida igapäev näeme tehtvat ja sündivat, vaid ka meie tundmused, püüdlused, soovid" (RLl 1900, nr.1: 57).

M.Pung esitas ka oma arusaamise kirjaniku ülesandest: "Kirjaniku asi ei ole mitte seletust ja õpetust anda, vaid tema ligem ülesanne on oma ümbrust oma enese mõistuse ja ettekujutamise võimu abil nii moodi kujutada, nagu ta kirjaniku silmis näib olema. /-/ Meie ei oota jutukirjanikult mitte õpetust sõna otsekoheses mõttes, küll aga kunstlist lõbu ja lõbu kunstlik väärtus kaob, kui ta kuiva mõistuse enesele teekäijaks ja teejuhiks võtab" (RLl 1901, nr.7: 412).

"Rahva Lõbu-lehe" kirjandusarvustuste kaudu toodi uue mõistena sisse sõna "siht" ehk "tendents". M.Martna, arvustades Ed. Vilde jutustust "Astla vastu", kasutas seda tähenduses - kirjandusteost läbiv eesmärk:"Siht tuleb nii töö sisse põimida, et see välja ei paista. Meie näeme seda ja sedaviisi, mida kunstnik tahtis meile näidata" (RLl 1900, nr.2: 120).

M.Pung kasutas samas tähenduses sõna "vaade" (RLl 1901, nr. 7: 413).

"Kunsttöö kasust" rääkimine viitab "kunst kunsti pärast" mittetunnustamisele (RLl 1900, nr.2: 119). Seda tõendab ka luule ja luuletaja hindamine selle järgi, kui laialdust vastuvõttu ja levikut ta rahva hulgas leiab: " Seda suurem on luuletaja auu ja kuulsus, seda laiemale lähevad tema tööd, mida laiemale rahvakihtide tundmuste juures ta vastukõla oma töödega leiab, mida pare-

mini ta neid tundmusi liigutada mõistab ja neid kindlas sõnavormis kujutada ja kristalliseerida" (RLl 1900, nr.2: 121)

Ilukirjanduse kõrval käsitleti ajakirjas ka teaduslikku kirjandust ja lastekirjandust.

Teadusliku kirjanduse põhiliseks ülesandeks arvati: "Kõike inimlikku teadust võimalikult laialdastele hulkadele kättesaadavaks teha" (RLl 1900, nr.12: 736). Selline rahvavalgustuslik soov oli kooskõlas ajakirja ümber koondunute üldiste taotluste ja ajakirja enda programmiga.

Lastekirjanduse puhul peeti olulisemaiks, et selles väljendatud mõtted oleksid selged ja lihtsad, et laps loetust ebateadust ei koguks (RLl 1900, nr.1: 58). Kuid esimene väljaandena hakkas "Rahva Lõõu-leht" lastekirjanduse juures rõhutama ka üht uut külge: fantaasia arendamist. Kujutatav peab olema küll "tõele rajatud", kuid samaaegselt ka "ettekujutamise võimu elavale tegevusele kutsuma" (RLl 1901, nr.2: 115).

Ajakirjas avaldatud kirjandusarvustuste hulk ja nendes esitatud hinnangukriteeriumid muutusid ühes toimetajate muutumisega.

Hermanni-aegses ajakirjas oli arvustusi vähe. Iseloomustav oli muljekriitika. Näiteks J.Jõgeveri "Laulude" hindamisel: "teema poolest head ja äratavad kaunemaid tundmusi" (RLl 1898, nr.4 : 93).

1900.aastast oli ajakirjas vaagimisel nii algupärane jutukirjandus kui ka luulekogud.

Proosakirjanduse juures sai kõiki arvustusi läbivaks kriteeriumiks tegelaste (karakterite) psühholoogiline põhjendatus. Iseloomulik on M.Punga arvustus H.Pöögelmanni jutustusele "Viletsuste ohver": Jutu tähtsam puudus: peategelase Hansu iseloom ei ole ühte liidetud välise sündmustega, pole näidatud, millist mõju avaldasid välised sündmused iseloomule ja kui paljus ohi

iseloom ise õnnetuse süüdlane /-/ Jutul on seda rohkem kunstlist väärtust, mida paremini ja selgemini see side on näidatud, millega välimised juhtumised ja jutu-tegelase sisemine olek ühendatud on" (RL1 1900, nr.4: 250).

Seda, et autor ei põhjenda "oma tegelaste kujusid hingeteadliselt" pidas M.Pung puuduseks ka E.Petersoni "Paisete" I ande puhul (RL1 1900, nr.4: 249).

1901.aastal avaldatud arvustustes võeti üha sagedamini kasutusele mõiste "kunstiline väärtus", kusjuures see seati sõltuvusse mitmest komponendist: tegelaskujude selge kujutamine ja analüüs (RL1 1901, nr.7: 411); "kirjaniku aade, idee, tema üldine mõte, mis jutu-kujutustesse peidetud on, mis aga seejuures kõik jutu üksikud juhtumised ühise sidemega ühendab" (RL1 1901, nr.6: 375); loomutruudus, realistlik elukujutus (RL1 1901, nr.2: 116); kirjandusteose keel ja stiil (RL1 1900, nr.6: 377).

Eesti kirjandusest leiti kõige enam neile nõudmistele vastavat Ed.Vilde oma teosega "Külmale maale" (RL1 1900, nr.4: 250).

Realistlikku kirjandusmeetodit kaitsvaid ja põhjendavaid seisukohti leidus aastatel 1900-1901 ka ajakirja kirjanikututvustustes ja üldisemates kirjanduskäsitlustes. Tutvustades N. Gogolit, hindas J.L.Jürgens Gogoli vene kirjanduse proosa isaks, kes alustas "kriitikaliku või arvustava kirjutamise ja luuletamise viisi", mis tähendas elutruult kujutatud elu ja inimesi (RL1 1901, nr.7: 415).

Lühiülevaates A.Tšehhovist rõhutati, et "kirjaniku väärtus on seda suurem, mida selgemini, mida kujurikkamalt ta pilte elust lugeja silme ette oskab maalida, mida lähedasemas ühenduses see pilt rahva eluga seisab" (RL1 1901, nr.5: 314).

Kõige selgemini väljendas ajakirjas avalduvat realistliku kirjandusmeetodi eelistamist M.Pung oma pikemas kirjutises "A.

Weisenberg ja idealismus kirjanduses" (RLl 1901, nr.12). Nimetades ilukirjanduse põhiliseks ülesandeks: näidata, kuidas inimesed ja nende kombed on, leidis Pung, et idealistlik kirjandus seda ülesannet täita ei suuda, sest "kirjanduse idealistid, need sõnakõlksutajad kõrgemas kraadis, tarvitavad kõik oma ettekujutamise ja võimujõudu selleks, et toredaid kõnekäänduseid luua ja tõsise mõtte vaesust säravate phraasedega katta" (RLl 1901, nr.12: 13). Elu ja seltskonna "parandamiseks" aga ei aita, kui headust ja ligimesearmastust õpetatakse, idealistlik kirjandus aga peamiselt vaid sellega tegelebki.

Risti vastupidise seisukohavõtu avaldas "Rahva Lõbu-leht" 1905.aastal. Pealkirja all "Voolud kirjanduses" refereeris P. Grünfeldt professor A.Rauberi kirjutist "Naturalismus kunstis", täiendades seda omapoolsete kommentaaridega (RLl 1905, nr.15). Nimetades naturalismi "põhjendamata ja ülbeks õpetuseks", millega "rüvetatakse meie väikese rahva hinge", kuulutas P.Grünfeldt naturalistlikule kirjandusele kadu ja hävingut (RLl 1905, nr.15 : 481). Põhjendusena nimetas ta vajadust säilitada vähemalt kirjanduses koht ilule ja headusele, sest elus eneses leiduvat küllaldaselt halba ja inetut.

Rahvuskirjanduse olukorda nähti ajakirjas küllalt tumedates toonides. K.A.Hermann kurtis, et eesti rahvas ei osta ega loe omakeelset kirjandust (RLl 1899, nr.5: 114). Arvustus ei toeta kasulike ja õpetlike raamatute ilmumist, sest arvustustes valitseb nahkiskuv vaim, erapoolikus ja laitmine (RLl 1898, nr.2: 26).

1900.aastal püüti lisaks olukorra kirjeldamisele seda ka seletada: puudub omakeelne kirjandus, mis elu tõsiselt kirjeldaks, sest kirjanikud panevad tähele, näevad vaid seda, mis uurimist ei nõua. Lugejate maitse on harimata ega oska veel lõbu

tunda igapäevase elu kirjeldustest (RLl 1900, nr.4: 248).

Kirjanduse madalseisu ühe põhjusena nimetati, et eestlaste hulgas on vähe kirjanikke, kes kirjanduse edendamise teinud oma elu ülesandeks, sest eesti rahvas on liiga väike, ei jõua ainult kirjatööst elatuvaid kirjanikke üleval pidada. Sec, et kirjandusega tegelevad koolipõetajad, arstid ja muude elukutsete esindajad, vajutab aga kirjanduse/e diletantismi pitseri (RLl 1900, nr.1 : 58).

1901.aastal tõdetud avaliku elu seisumise ühe põhjusena nimetas M.Pung just algupärase kirjanduse viletsust: ilukirjandus ei täida oma ülesannet ühiskondliku elu virgutajana. Kirjanike madal haridustase ei luba neil näha kirjanduse ühiskondlikku tähtsust (RLl 1901, nr.6: 376).

Teiste perioodiliste väljaannetega võrreldes oli "Rahva Lõbu-lehe" kirjanduskäsitlus aastatel 1900-1901 oma realistlikku kirjandust toetavate seisukohavõttudega kõige värskem ja uuenduslikum.

"Rahva Lõbu-leht" Tartu käremeelsete haritlaste väljaanne oli esimene perioodiline väljaanne, mis asus kriitiliste realistide "selja taha" (Tuglas 1947: 15), püüdes pakkuda nende loomingule selgitavaid ja hindavaid teoreetilisi seisukohti.

RISTIRAHVA PÜHAPÄEVA LEHT

Ajalehe igas numbris ilmus rubriik "Uued raamatud", mis tutvustas ilmunud uudiskirjandust. Tutvustus piirdus lühiülevaatega sisust ja paarilauselise hinnanguga.

Keskse kohal olid vaimuliku sisuga raamatud, kuid 1900. aastast alates pöörati rohkem tähelepanu ka õpetlikele raamatutele ja ilukirjandusele.

Aastatel 1896-1901 oli peaaegu kõikide raamatututvustuste autoriks H.L. 1902.aastast täitsid rubriiki Gust.H. ja G.E.L.

(Georg Eduard Luiga), kuid sisulisi muudatusi sellega ei kaasnenud.

Ajalehes avaldatud seisukohad kirjanduse olemusest ja ülesannetest jäid vaadeldud aastate jooksul muutumatuks.

Kirjanduse ülesanne oli näidata, kuidas "Jumal elu on korraldanud" (RLl 1896, nr.3: 21) ning anda elu kohta uusi teadmisi (RPL 1900, nr.19: 148).

Peaasi,pole mitte see, et raamatuid loetaks, vaid see, mida loetakse. "Tühjade juttude lugemisest on vähe kasu", kinnitas G. E.Luiga juhtkirjas "Mis sa loed?" (RPL 1902, nr.28: 218).

Luiga poolt kirjapandud lugemis-soovitusi võib võtta kui iseloomulikku "Ristirahva Pühapäeva lehele" aastatel 1896-1907: Lugeda tuleks kõigepealt kõike seda, mis "maailma kärast välja juhatavad" %Piibel, vaimulikud raamatud, lauluraamatud). Teiseks raamatuid, mis uusi teadmisi jagavad (loodusteadused, ajalugu). Ajalehtedest peaks koguma "asjalikku informatsiooni". Ilukirjanduslikke juttusid "pole palju vaja ja need olgu head, kus kõlvatusi ei ole". Luuletustest loetagu ainult häid ja "ebausku meelitavad raamatud tuleb välja visata" (RPL 1902, nr.29: 226).

Kirjandus on eelkõige "vaimutoit" (RPL 1901, nr.17: 147).

Tõlkekirjandusest tähtsam on algupärane ilukirjandus, kuid paraku on see alles nii "väike, et ei anna küllaldaselt vaimutoitu" (RPL 1900, nr.20: 166). Tõlkeid ilmuvat rohkem kui vaja, kuid juhul, kui tähtsamaid tooteid "ümber pannakse, peame seda nimetama kirjanduse rikastamiseks" (RPL 1900, nr.25: 208).

1905.aasta lõpust ilmumahakanud lisaleht "Sõnumitooja" avaldas uute raamatute tutvustusi rubriigis "Kirjandusest", kiites raamatuid, mida peeti tarvilikuks "rahva üleüldise kasu pärast" (Sõnt 1907, 3.VIII, nr.31). Rahvahariduse ja haridusseltside esi-

meseks ülesandeks aga kinnitati: nemad peavad selle eest hoolt kandma, et head raamatud rahva sekka teed leiaksid (Sõnt 1907, 10.VIII, nr.32).

"Ristirahva Pühapäeva lehe" töö kirjanduse tutvustajana on seda hinnatavam, et see töö oli järjepidev. Kirjanduskiriitilise retsensiooninI ei jõutud, kuid näib, et see polnudki toimetuse eesmärgiks.

Kirjanduse tutvustajana väärib aga "Ristirahva Pühapäeva leht" kindlaste esiletõstmist.

SAARLANE

Ajalehe "Saarlane" ilukirjanduslikku poolt iseloomustab orienteerumine oma autoritele. Kirjanduskäsitluste osas võime sellist suunda märgata vaid kirjaniketutvustuste juures.

Paikkondlikest lehtedest (väljaarvatud "Postimees") andis "Saarlane" läbi vaadeldud aastate kõige rohkem ruumi kirjanduskÜsimustele.

"Saarlase" kirjanduskäsitluste osa jaguneb kolmeks: üksikud kirjanikututvustused, raamatute tutvustused-arvustused ja üldisemad kirjanduselu kajastavad juhtkirjad.

Kirjanduarvustuste hulgas olid arvuliselt esikohal vaimuliku kirjanduse ja kõikvõimalike õpetliku sisuga raamatute tutvustused. Nende autriks olid enamasti Saaremaa Ülema talurahvakohtu kirjutaja Carl Palk ja Kaarma õpetaja Friedrich Ederberg (just vaimuliku kirjanduse tutvustajana).

"Saarlase" kirjanduskäsitluste aluseks kõigi aastate jooksul oli hinnang kirjandusele kui rahva kasvatajale: "Meile peab raamat kooliõpetajaks ja nõuandjaks olema, kelle toetusel oma haridust täiendada ja vaimlist silmaringi laiendada võiksime" (Srl 1905, 25.I, nr.4). Seetõttu hinnati iga raamatut vaid selle järgi, kas on rahvale vajalik ja kasulik või mitte, kas pakub

rahvale "head ja kõlblikku toitu" (Srl 1898, 9.I, nr.2).

Ilukirjanduse arvustus piirdus enamasti sisu ümberjutustuse ja mõnelauseliste hinnanguga - väärt lugemiseks või mitte. Ilukirjanduse juures peeti küllalt oluliseks, et raamat ei oleks "kombevastaline" (näiteks A.Perdi jutustust "Näitlejanna" tunnistati "kombevastaliseks" ning seetõttu ei peetud sobivaks 1896.aastaks "Jõulu lehtegi", milles lugu ilmus - Srl. 1896, 27.II, nr.9).

"Saarlase" kirjanduselule pühendatud juhtkirjad käsitlesid kirjanduse rolli ja tähtsust rahva elus ning püüdsid omal moel kaasa aidata kirjanduse ja lugeja lähenemisele.

Juhtkirjas "Kirjanduse tarvitamisest" kirjutas C.Palk, et kirjandus on üks tähtsamatest "tunnismärkidest" rahva haridusest ja et eesti kirjanduseski on olnud juba mõni "tubli töötaja" (Fr.R.Kreutzwald). Kuid eesti rahvas peab kirjandusest alles liiga vähe lugu: "Vähem haritud ei tarvita peaaegu mingisugust kirjandust oma vaimu selgitamiseks ja silmaringi laiendamiseks. Haritud inimesed peavad emakeelset kirjandust halvaks ega loe seda" ja saarlased loevad üldse liiga vähe (Srl 1896, 29.X, nr. 44). Pealegi olevat Eestisse tekkinud palju "murgmäärseid luuletajaid", kes risustavad kirjandust. Samas esitati ka nõuded luuletajale. Oluliseks peeti, et luuletajal oleks and (talent), et talle oleks tuttav "loogikaline lausete kokkuseadmine" ja grammatika. Luuletaja peaks olema "haritud ästheetikalikult , et lugejate ilutundmusi ei pahandaks", ning kõige lõpuks peaks luuletajal olema ka "uute mõtete sünnitamise võim" (Srl 1896, 8.X,nr. 41).

Sopakirjanduse õitsemise peamise põhjusena nimetas "Saarlane" oma juhtkirjas "rändajaid raamatumüüjaid", kes enamasti pakuvad seda "mismoie vaimule mingit kosutust ei paku, vaid enamasti kahjulistele kirgedele üles äratab". Sopakirjanduse levitamisega aga tehakse rahvale majanduslikku ja kombelist kahju ning takis-

tatakse parema kirjanduse levikut. "Saarlase" meelest peaks valitsus kontrollima ja kitsendama rändajate raamatukauplejate loasaamist (Srl 1897, 14.X, nr.41).

1899.aasta juhtkirjas nimetas "Saarlane" parema kirjanduse laiemat levikut koguni "täitmata sooviks", sest kõikidest manitsustest hoolimata panevat rahvas oma raha mitte kirjanduse vaid õlle ja viina peale (Srl 1899, 14.XII, nr.49).

Paari aasta pärast tunnistas "Saarlase" juhtkiri, et rahvas ei loe vähe, kuid loeb valesid asju: "vere romaanisid". Need aga rikuvad maitset ja viidavad aega (Srl 1901, 23.I, nr.4). "Saarlases" endas said nüüdsest tavaliseks ja sagedaseks Kristliku Rahvakirjanduse Agentuuri poolt välja antud raamatute tutvustused.

Eesti kirjanduse kõrgkiiku olevat palju mõjutanud ja määramud ka vilets arvustus, mida juhtinud eraviha. Ajalehtede kohus oleks kirjanduse "kasuks häält tõsta, kirjandust arvustada õiglaselt ja asjalikult, viisakal toonil" (Srl 1902, 17.IX, nr.37).

Kirjandus peaks aitama inimesel leida "eluideaali", kuid eesti kirjandus suutvat eeskuju pakkuda vaid harva. Siin on ainult vereromaanid ja "Mahtra sõjad", mis "rikuvad rahva kõlbelist tundmust ja toorestavad rahva iseloomu". Ajalehe kohus oleks edendada "ülevat, kõrgetundelist kirjandust" (Srl 1902,12.XI,nr. 45).

Läbi aastate manitses "Saarlane" lugejaid raamatutega hoolikamalt ümber käima (Srl 1898, 14.VII, nr.28). Ja tuletas meelde, et raamatut tuleb armastusega hoida ning laenatud raamat õigel ajal tagasi viia (Srl 1903, 18.II, nr.7).

Palju kiitust ja tähelepanu pühendas "Saarlane" lugemisringidele ja raamatukogudele, arvates neid üheks kindlamaks viisiks võitluses sopakirjanduse vastu (Srl 1904, 19.XI, nr.46). Jagas ka õpetusi, kuidas lugemisringe korraldada ja milliseid raamatuid

sinna muretseda ("põhiliselt teadusliku ja õpetliku sisuga raamatuid, sest rahva haridusjärg on veel liialt viletsa, et ajaviiteks lugeda" - Srl 1905, 25.I, nr.4).

Avaldades 1907.aastal õpetus- ja manitsussõnu, kuidas oleks maarahval kohane lõbutseda, rõhutas ajaleht:"Perekondliku lõbu küsimuses on esimene koht kri janduse l /-/ Pandagu rõhku, et õhtuti keegi koeks. Ettelugemise materjaliks valitagu kohase õpetaja ehk koolmeistri juhatusel puhtasisulisi jutu- ja rahvaliselt kirjutatud teaduse raamatuid ja ajalehti" (Srl 1907, 15.IX,nr.50).

Võime öelda, et kog u vaadeldava perioodi (1896-1907) jooksul jäi "Saarlase" seisukoht kirjanduse suhtes sisuliselt muutumatuks: kirjandus on rahva kasvataja ja õpetaja.

1904.aastast hakkas kirjanduskäsitluste hulk lehes vähenema, kuivades 1905. ja 1906.aastal sootuks väikeseks. Ilmselt põhjustas seda nii üldine ühiskondlik-poliitiline olukord kui ka lehe ülemínek teise väljaandja ja toimetaja kätte.

SAKALA

Üldistavamaid kirjanduskäsitlusi ilmus vaid 1896.aastal, kui toimetuses oli tööl Mihkel Kampmann. M.Kampmanni lahkumise järel sai lehe juhtivaks kirjandusarvustajaks Heinrich Wõsu. Avaldatud kirjanduskäsitluste arvult järgnes talle Rudolf Hansson. Kumbki neist ei jõudnud kaugemale kasulikkuse hindamisest õppekirjanduse ja maljakrilitikast ilukirjanduse puhul.

Juhtkirjas "Näitemängu kasvatuslina külg" esitas M.Kampmann oma kirjandusideaali. Selles avaldatud seisukohad olid aluseks "Sakala" kirjandusosale ka üldisemas mõttes.

M.Kampmann eristab kirjanduses kaht "suurt vastandit", mis kujunenud maailmavaatelistel põhjustel: idealism ja realism. Mõlemaid peab ta liialdusteks ja ühekülgseteks. Ja et "liiastused

igal pool kólbmata ja viivad eksiteele", ei peaks kirjandusteoses järgitama ainult ühte ega teist. Kaks suunda tuleks omavahel ühendada: sündmusi tuleks küll loomutruult kujutada, kuid need tuleks "mudaplekkidest puhastada /-/ Elusündmustest peab idealismuse vaim läbi käima, neid seletama ja viimaks kóik heaks teha püüdma". Peaks olema nii, et "headus ja ausus vóidab, annab meile elukombelikku jóudu, lepitab eluga, sulatab harmooniaks" (Sak 1896, 26.VI, nr.26).

Seega lähenes "Sakala" oma kirjandusnägemises eriti A.Jürgensteini poolt "Lindas" propageeritavale "ideaalrealismusele", mille paleusliku kirjandusena oli sónastanud juba K.Krimm 1886. aasta "Virulases" (Vinekl 1964: 194).

Kirjanduse olemusest ja funktsioonidest kirjutas M.Kampmann 1897.aastal ilmumud juhtkirjas "Kirjandus, kombekorratus, kuritööd". Tunnistades, et kirjandusel on rahva vaimuelu peale üli-suur tähtsus, sest "kirjandus on rahva vaimuelu peegel /-/ on rahva ülikool /-/ kirjandusel on vóim rahva iseloom paremaks vói halvemaks muuta", jóuab M.Kampmann järeldusele, et just halvasisuline kirjandus on eesti rahva hulgas levitanud kombelótvust: "Meie kirjandus, mille keskel kahjulise sisuga töösid nii rohkesti leida on, kombe korratust ja kuritöösi meie rahva keskel on edendada (Sak 1897, 19.VI, nr.25).

Eelmisest kirjandusteoreetilisema ja oma ajas ka kóige póhjalikuma käsitluse pakub M.Kampmann näitekirjandusest. Ta astub otsustavalt vastu levinud seisukohale, et näitemäng on ainult lóbustusvahend ja seab näidendi ette hoopis suuremad ülesanded: "Näitemäng on kunst ja mójub oma iluduse läbi /-/ Näitemängul on kaks ülesannet: vaimu- ja maitserikka lóbu- ja ajaviitekórval on ta ka avalik hariduse paik /-/ näitemäng peab harima, sigitavalt kulturat edendama /-/ Et näitemäng tarvilikul viisil

pŏältvaatajaid hariks, peab tal hää siht olema ja täiesti kŏlbuliku, kristliku maailmavaate pääl põhjenema" (Sak 1896, 26.VI, nr.26).

Lisaks näitekirjanduse funktsioonidele püüab M.Kampmann välja tuua ka selle eripära: "Näitemäng on luulekunsti ŏie, milles eepika ja lüürika ühendatud saavad. Eepos ehk luguluule jutustab mineviku sündmusi, lüürika laul avaldab oleviku tundmusi, kuid näitemäng toob praegu sündiva tegevuse ette, mille ots alles tüki lŏpul /-/ Et näitemäng ka eepikalikke ja lüürikalikke aineid aineid tarvitab, siis seob ta kokku minevikku, oleviku ja tuleviku sündmusi" (Sealsamas). Näidendis mŏjuvad sŏna ja tegu ühes-koos: "Sŏna ŏpetab, aga eeskuju sunnib sind järele tegema" ning seepärast ongi M.Kampmanni meelest nii oluline näidendi punas ja kasvatav sisu.

Suhtumise tŏlkekirjandusse määratles ajaleht juba 1896.aastal ning see jäi läbi aastate muutumatuks: hea tŏlge on parem kui viletsa algupära, kuid tŏlkida tuleks teadlikult ja plaanipäraselt vaid parimat kirjandust (Sak 1896, 20.III, nr.12).

Kirjandusteose hindamisel rŏhutati "Sakala" kirjandusarvustustes ilukirjanduslikku proosa puhul selle elulist sisu ühes kasvatusliku sihiga: "Kui Eesti algupäralises jutus mitte Eesti algupäralist rahva elu ja olu ei kirjeldata, siis ei ole jutul iseäralist väärtust" (Sak 1896, 20.III, nr.12). Luule puhul hinnati luule mŏju tundemaailmale: "luulel peab äraseletamatu võim juures olema, mis inimest liigutab ja vaimustab" (Sak 1896, 13.XI,nr.46).

Nendest kriteeriumidest lähtuvalt tunnistati J.Jõgeveri jutt "Ärkamisel" üheks paremaks, mis ilmunud (Sak 1899, 16.IX,nr.46). Ning kiideti M.Veske luulekogusi kui "rahvalikke ja rahvuslikke", mis kŏigile mŏjuvad (Sak 1898, 8.XII, nr.49).

Kalendrite, vaimulike ja ŏpetlike raamatute juures hinnati eelkŏige nende kasulikkust. 1897.aastal tŏsteti esile Karja ŏpe-

taja K.Wöhrmanni raamatut "Noored vennad, võidelge" selle ülesa eemärgi - usu- ja kombeelu parandada - eest (Sak 1897, 27.XI, nr.48). Sama rõhutati ka järgnevatel aastatel. Väga vajalikuks ja kasulikuks tunnistati "Kündja Hansu pildid", sest selle "siht on elutõsiste piltide najal karskuse ja vooruse paale" (Sak 1899 26.X, nr.43).

Kuigi 1905.aastast ilmusid ka "Sakala" kirjandusarvustustesse J.Põhjalase kirjastatud näitemängude hindamisel mõisted "karakter" ja "uudsus"(Sak 1905, 8.XII, nr.91), jäi põhiliseks ja määravaks hinnangukriteeriumiks siiski läbi aastate lähtealuseks olnu: kas sisaldab kasvatavat ja edasiviivat sihti: "Kui kirjanik elu ei näita, kuidas see on, siis võiks ja peaks näitama, kuidas peaks olema" (Sak 1904, 21.VI, nr.40). E.Petersoni "Rahva valgustaja" tunnistati küll meistritööks, kuid samas toonitati, et selline kirjandus ei vii edasi: "Mis aitab see, et ainult halba näidatakse, kuid ei õpetata, kuidas sest lahti saada" (Sak 1905, 28.VII, nr.56).

SÕNUMED

Ajaleht oli oma olemuselt eelkõige (niipalju kui tsensuuriolud lubasid) poliitiline informatsioonileht ning seetõttu pööras kultuurielule suhteliselt vähe tähelepanu.

Esitatud seisukohad kultuuri- ja kirjandusküsimustes lähtusid arusaamast, et "terve majandusline ja seltskondline elu on söödimaasse jäänud" ning enne kui kaunite kunstidega tegelda, tuleb majanduselu korda saada (Sõn 1907, 26.IV, nr.94).

Juhtkirjas "Kunst ja klassivõitlus" kuulutati proletariaadi "oma kunsti" tekkimist: "Iga seltskondline vool, iga muutunud tundmustevool omakohast kunstivoolu nõuab ja selle ka elusse kutsub, kui tal enesel küllalt elujõudu on /-/ Töölised edendavad

ja hoolitsevad selle eest, mis neile TARVILIK on ega tee seda kodanlaste näpunäidete järele" (Sõn 1907, 31.III, nr.75). Samas ennustati ka, et "kord proletariat OMA kunstiilmas praegusest seltskonnast kaugele kõrgele üle ulatab".

Kunsti seostamine klassivõitlusega viis omakorda selleni, et kirjandusteose hindamisel rõhutati vaid selle sotsiaalseid aspekte.

O.H.Münther oma "Sulejoonistustega" tunnistati "ärkamise-uuendusaja kirjanikuks", kes kujutab "tõetruult elu" ega ole "ühekülgne vaesuse põhjuste valgustaja" (Sõn 1906, lisa nr.147 juurde).

Läbinisti eitava hinnangu osaliseks sai "Sõnumetes" Anna Haava luulekogu "Lained". See leiti olevat täis "sihita eksimisi, kõlkumisi", kus ei leidu midagi sellest, "mis käesoleval ajal inimeste meeli ja mõtteid toidab". A.Haava luule "Ei ülenda ega vaimusta sellepärast, et A.Haaval sügav, sotsialne tunne puudub, et tal inimese igapäevase elu tundmaõppimiseks aega ei jää" (Sõn 1906, 21.X, nr.92).

Ühekülgse ja tendentsliku käsitluse osaliseks sai "Sõnumetes" ka Gustav Suitsu luule. G.E.T-bergi arvustuse pealkirjaks oli: "Piirita rõem ja lootuserikkus G.Suitsu luules" ja selles oli kirjas, et Suits ei suuda millestki vaimustuda, tal on hinges kogu aeg ühtmoodi leigus, "soe suvi"; et Suitsul ei ole seda "omadust, mida majandusteadlased "väärtuste hindamiseks" nimetavad: "elutuli põleb" ja "elutuli kustub" on tal täitsa ühes väärtuses"; et Suitsu luule ei suuda "lugejat enesega kaasa tõmmata". Kokkuvõtteks arvas arvustaja: "Kes noorte laulik tahab olla, ei tohi ühe pulga peale panna "põlemist" ja "kustumist"" (Sõn 1906, 23.VII, nr.16).

"Sõnumed" avaldas ka G.Suitsu vastuse: "Ka "arvustamiseks" on arusaamist tarvis". Suits rõhutas, et kes tahab arvustada, sel

peab selleks ka haridust ja silmaringi olema (Sõn 1906, 15.VIII, nr.35). Ning, et "kunstitoode om mitmete ühiselt tegevate olude sünnitis: isiku, rahvuse, ajaolude". Praegune aeg ja elu polevat Suitsu meelest sellised, et tekitaksid "piirita rõemu ja lootusrikkust" ja ühelgi inimesel ega asjal pole ainult üks külg. Suits lõpetas oma vastulause: "propagandamees pole hea arvustaja, sest tema lähtub oma parteilisest seisukohtadest /-/ Aga luulesiht pole mitte agitatsioni abinõuks olla" (Sõn 1906, 16.VIII, nr.36).

"Sõnumete" kirjanduskriitika, just G.Suitsu ja A.Haava luule käsitlused, olid esimesed märgid kujunevast proletaarsest kirjanduskriitikast, mis hiljem täitis ajalehe "Kiir" (1912.aastal) lehekülgi ning millele andis Fr.Tuglas hinnangu juba 1910. aastal: "Sotsiaaldemokraatlik liikumine on kunstiküsimusis lõhkuv, eitav, negatiivne. Nii teoreetiliselt kui praktiliselt ei suudeta eitava oleviku kirjanduse asemele pakkuda midagi peale kodanliku "paljastava" naturalismi ja õpetava realismi. Nii ripub sotsiaaldemokraatlik kirjanduse arvustus täiesti õhus ..." (Tuglas 1936: 27).

TEATAJA

Kirjandusest kirjutasid ajalehes "Teataja" toimetuseliikmed (M.Pung, J.V.Veski, O.H.Münther, H.Pöögelmann) ja lähemad kaastöölised (O.Birsgall alias O.Peterson).

Ilukirjanduse arvustusi avaldas ajaleht kõige rohkem 1902. aastal. 1903. ja 1904.aastal jälgiti suurema tähelepanuga õpetlike raamatute ilmumist. Viimaseid hinnati funktsionaalsuse aspektist: kas täidab endale võetud ülesannet või mitte. Näiteks M. Okase poolt kokku seatud "Eesti keele aabits ja lugemisraamat" sai "Teatajas" tugeva kriitika osaliseks, sest O.Birsgall leidis raamatus puuduvat ühtse selge metoodika, mis lubaks raamatut õpi-

kuna kasutada (T 1903, 5.V, nr.98).

1905.aastal vähenes kirjanduskäsitluste osa ajalehes peaaegu poole võrra ja aasta lõpul kadus hoopis.

Kirjandustutvustustes orienteerus leht vene- ja väliskirjandusele, pakkudes pikki ja põhjalikke ülevaateid (nt kaastööline Prantsusmaalt A.Dido kirjutas Victor Hugost läbi viie lehenumbri - T 1902, nr.72-76), aga ka ühtlasi lühitutvustusi,mis eelnesid või järgnesid jutuosas avaldatule (nt J.V.Veski kirjutis Alphonse Daudet'st - T 1902, nr.84-85).

Olukorda eesti kirjandusturul hinnati "Teatajas" küllalt nigelaks, sest "siiani on eesti keeles väga vähe seda, mis tõsist elu, igapäevaseid sündmusi ja juhtumisi meile tõetruult kujutavad" (T 1902, 1.VI, nr.166). O.H.Münther kasutas Eestis tõlgitavate ja levitavate raamatute iseloomustamiseks esimesena mõistet "kõmukirjandus", märkides sellega teoseid, mil pole kirjanduslikku väärtust, mis mõjuvad "madalamatele kirgedele" ning mida ärimehed lasevad jagude kaupa välja, et endale kasu teenida (T 1903, 11.XII, nr.275). O.H.Münther leidis ka, et Eestis võideldakse vähe ja tagasihoidlikult kõmukirjanduse vastu, ajalehed küll hurjutavad, kuid avaldavad ise samalaadilisi jutte. Müntheri meelest peaksid kirjastajad ühisel jõul paremat kirjandust välja andma. Appi võiksid tulla põllumeeste- ja karskusseltsid (T 1903, 12.XII, nr.276).

Sama teemat käsitles ajaleht vähem neutraalses toonis 1905. aastal. Eesti kirjanduses leiti olevat "palju prügi, mida sopakirjanduseks võib kutsuda". Kuigi nõudmiste ja arusaamistega lugeja arvati olemas olevat, püüdvat just kirjastajad-ärimehed rahvast endises rumaluses hoida. Asja parandamiseks soovitati "Teataja" juhtkirjas "Sopakirjandus" kooliõpetajatel rahvale seletada, millist kirjandust oleks kasulik lugeda; asutada lugemisringe; suurematesse linnades asutada kõlbliku kirjanduse väljaandmise

ühisused ning levitada head kirjandust odavamalt (T 1905, 22. III, nr.63).

Kirjanduse puhul peeti kóige olulisemaks selle ühiskondlikult kasvatavat funktsiooni: "Kirjandus on üks rahva elukorra suurematest edendajatest" (T 1905, 22.III, nr.62). Või teisiti sónastatult: "Kirjandus, mis elu móistatusi seltskonnas ja eraelus ei selgita, sihtisid ei aja, tóde ei tunne, ei ole oma ülesande vääriline või ta kónnib alles lapsekingades (T lisaleht "Kirjandus ja teadus" 1904, nr.60: 40).

Samas esitas M.Pung kaksteist "reeglit, mis tósisel kirjanikul kui ka óigel arvustusel peavad aluseks olema". Esimesele kohale oli nendes seatud nóue, et kirjatöös ei tohi puududa aade. Töö sisu ja póhimóte sobigu kokku ning póhimóttel olgu ka arusaadav kuju. "Sisemise tóe ehk loomutruuduse" kórval peeti oluliseks "tasakaalu tegelaste vaimlise ja välimise kirjeldamise vahel", kusjuures iga kirjanik peaks seda juba ette teadma, mis tal enam ónnestub, kas vaimuelu või ümbritseva kirjeldamine. Sündmused olgu kujutatud loomutruult, kuid niisama tähtis on ka "ilus, puhas, kólarikas keel, jutustuse elavus, huvitas ja mitmekesisus, ilusad piltlikud kujutised, iseloomude arusaadav ja kindel ettetoomine". Kirjanik ei tohiks unustada sedagi, et "kirjatöö väärtust suurendab, kui elav kujutusviis omale alalist lugeja kaastundmust ja osavótmist jóuab vóita". Ning lópuks nimetas Pung, et "eduvóimelisel kirjandusel ei tohi puududa kólbeline väärtus" (T lisaleht "Kirjandus ja kunst" 1904, nr.60: 40-42).

Raamatuarvustustes ei jälgitud sugugi kóiki neid nóudeid, vaid piirduti enamasti kahe kriteeriumiga: elu "loomutruu" kujutus ja tegelaste psühholoogiline usutavus. M.Punga ja O.H.Mündheri arvustustes lisandus ka nóue "üldisema aate" ehk idee olemasolust.

Nii "Teataja" arvustustes kui ka kirjanikututvustustes eelis-

tati realistliku loomemeetodi esindajaid. Nii näiteks rõhutati Vl.Korolenko tutvustuses, et ta on terav vaatleja, osav kirjeldaja ja "hinge-elu uurija", et kõik, mida ta kirjeldab, on elust võetud ja tõetruu, kuid igal kirjatööl on ka "oma aade ja siht" (T 1903, 20.VI, nr.133).

Nekroloogis "Maurus Jõkai" tõid J.V.Veski ja O.H.Münther palju hea kõrval suure kirjaniku juures välja ka rea puudusi: ei pane tähele seltskondlikke olusid, ei saa aru, millistesse "seltskondlikesse kihtidesse" kangelased kuuluvad, iseloomud on sageli sellised, milliseid tõsises elus ei ole (T 1904, 30.IV, nr.96).

"Teataja" arvustuste eripära tuleneb ka neis esitatud sotsiaalsetest kriteeriumidest. Arvustades E.Petersoni "Paisete" III annet ("Tulge appi!")rõhutas M.Pung: "Härra Peterson omandab sihikindlamat ilmavaadet, ilma milleta meie aja kirjanikul vähe väärtust. Rõemustav on see veel sellepärast, et Eesti kirjanikkudel ülepea imevähe iseseisvat, kriitikalikku mõtet on, mis keerulisi elunähtusi analyseerida aitaks ja neile ühise valgustuse annaks /-/ Palju läheb selgitust vaja meie mõistetes ja mõtetes, et meie sellest udusest õhust ükskord välja peaseksime, milles meie praegu oleme, ja kui ilukirjandus seda selgitamise-tööd ka üheks oma ülesandeks teeb, siis võime selle üle ainult rõemustada" (T 1902, 11.I, nr.34).

"Teataja" oli ainus leht, kes avaldas E.Petersoni "Tulge appi!" kohta läbinisti positiivse arvustuse. "Teataja" tõstis esile ka E.Petersoni "Rahvavalgustajat" (T 1904, 1.XII, nr.271) ja H. Sudermanni näitemänge, leides neist nii elu tõetruud kujutamist, tegelaste ja iseloomude usutavust kui ka ühiskondlikult oluliste küsimuste esiletõstmist (T 1902, 26.IV, nr.117).

Seevastu suur osa algupärast ilukirjandust sattus "Teataja" kriitika alla. O.Birsgalli meelest polnudki A.Kivi teos "Meie murult. Põllu peal" muud kui "paljas sõnade mäng, mõtteta ja kujuta" (T 1903, 3.IX, nr.195). Ning J.Saare "õnneotsijad ehk Rahutamad

vaimud" ühekülgne romantiline kirjeldus, kus unustatakse ära, et "tung armastuse järele pole ainult luuleline, ta on oma loomult sama füsioloogiline kui tung süüa ja magada" (T 1903, 28. X, nr.240). Igas töös peaks aga just elu oma "täiuses ja reaalsuses võimalikult rohkem peegeldama" (T 1903, 29.X, nr.241).

Ajakirja "Linda" Lihavõttenumber, mis oli koostatud "Linda" poolt korraldatud võistlusele laekunud auhinnatud töödest, sai aga eitava hinnangu osaliseks. Arvustaja leidis, et võistlusel auhinnati vaid neid juttusid, mis "näitavad, missugune elu peaks olema, mitte aga selliseid, mis näitavad tõsist elu /-/ Tahtmine õpetada paistab neist liig selgeste välja. Nende juttude sisemine ülesehitus on sellepärast nõrk, iseloomukirjeldusi ei tule neis sõna tõsises mõttes ettegi" (T 1903, 2.IV, nr.75).

Polemikas "Postimehega" selgitas J.Väle lähemalt oma karmi hinnangu alust: "Jutukirjutaja peab igatahes õpetaja ja juhatada püüdma, kuid mitte vägivallaga, pealesundivalt. See puudus aga ongi just kõigil neil jutukirjutajatel, kes nõnda-nimetatud "idealist" kirjandust "ilukirjanduse kõrgemaks ülesandeks peavad /-/ Nende töödest paistav ikka jutusline ja õpetline toon välja". Kuid "tõsine jutt peab elu ja ümbrust nõnda kirjeldama, nagu nad just on /-/ Elavate kujutuste vahele peab kirjanik teatava aate ära peitma, jutu üksikud juhtumised sellega ühendama. Läbi põimima. Siis üksi on jutul kunstilist väärtust" (T 1903, 30.IV, nr.94).

Võime öelda, et ajakirja "Rahva Lõbu-leht" (1900-1901) järele oli ajaleht "Teataja" teine väljaanne, mis oma kirjanduskäsitlustes asus järjekindlalt kaitsma realistlikku loomemeetodid. "Teataja" kirjanduskäsitlused on omamoodi jätk "Rahva Lõbulehes" avaldatule, sest lisaks seisukohtade sarnasusele olid ju

ka põhilised kirjutajad väljaannetes samad.

UUDISED

Ajalehe "Uudised" kirjanduskäsitluste osa oli märksa tagasihoidlikum kui teistel 1905.aasta revolutsiooni eelsetel aastatel ilmunud radikaalsel ajalehel - "Teatajal". "Uudised" pööras kultuuriküsimustele üldse vähem tähelepanu.

Üksikute arvustuste ja kirjandustutvustuste autoriks olid Gottlieb Ast ja Otto Birsgall (viimane kirjutas ka "Teatajas"). G.Ast jälgis üldhinnangute tasemel ilmuvat kalendrikirjandust, märkides viimaste arvukust ja sellest tulenevat vajadust: rahvas peab hakkama kalendrit valima (U 1904, 3.XII, nr.104).

"Uudiste" piiratust kirjandus- ja haridusküsimustele lähenemisel märkame hinnangus ajalehe "Postimees" kaasandele "Lasteleht". Poliitilised erimeelsused sunnivad G.Asti kirjutama, et "Lasteleht" on "läbi ja läbi puudulik": kogumaa esitamises puudub "tõde ja pragmatism", jutud kõnelevad "sõnakuulmisest, mitte üldse iseseisvusest", luuletused viletsad laulukesed jpm (U Veste osa 1904, nr.51: 115).

Poolehoid realistlikule kirjandusmeetodile oli sõnastatud kõige selgemalt O.Birsgalli kirjutises "Kriitikalised mõtted", milles ta vaatles Ed.Bronhöhe teost "Kollid". O.Birsgalli kirjutas: "Ilukirjandusel on niihästi üksiku inimese, kui ka seltskonna elus väga suur tähendus, iseäranis veel siis, kui see ilukirjandus enam ehk vähem realistlist nägu kannab" (U 1904, 2.I, nr.10).

O.Birsgall püüdis sõnastada ka ilukirjanduse ülesannet: "tõele ja paleusele ligineda. Ilukirjanduse ülesanne on seesama, mis igal abstaraktilisel (mõttelisel) teadusel, kuid abinõud, mis ta eesmärgi saavutamiseks tarvitab, on teised /-/

Ilukirjandus annab oma kokkuvõtteid kunstilises kujudes-tüpustes". Vormi osatähtsust alahinnates, rõhutas Birsgall just sisu sotsiaalsust. Ilukirjanduse "luu ja liha" olevat "tüpus - veikene osa tõest, kõige selle kunstiline ühiskogu, mis elus sajas ja tuhandes üksikus eksemplaris ette tuleb. Tüüpuses on kõik juhuslik kõrvale jäetud ja see võetud, mis üksikutel oõevustel ühine on" (U Veste osa 1904, nr.44: 88).

Väljaarendatud arvamusi ja seisukohti kirjandusküsimustes peale G.Birsgalli katse rohkem ei olnud.

UUS AEG

Ajalehe "Uus Aeg" kirjanduskäsitluste omapära avaldus just aastatel 1901-1905, mil ajaleht teiste väljaannetega võrreldes pööras tunduvalt enam tähelepanu kirjanduselu organiseerimisele ja korraldamisele.

Suhteliselt palju ruumi andis ajaleht kogu ilmumisaja jooksul kirjandusarvustustele, kusjuures arvustajad vaheldusid peaaegu igal aastal.

1899.aastal olid enamavaldaamud arvustajateks Tartu noored radikaalsed haritlased M.Pung, J.W.Weski, F?Karlsaon, R.Aavakivi.

1900.aastal nimetähtede G-s, G.S-s, G-ts taha peitunud Gustav Suits ja järgmisel aastal Rudolf Lesta. Aastatel 1902-1905 oli kirjandus-käsitlejate seltskond arvukam, kuid produktiivseimad olid M.Neumann, M.Martna, A.Pert.

Kirjanduse olemuse ja funktsioonide osas kohtame 1899.aasta "Uues Ajas" seisukohti, mis pääsesid hiljem mõjule ajakirjas "Rahva Lõbu-leht". Nii väitis F.Karlsen, arvustades eesti uuemat näitekirjandust, et "Kunsti töö siht on tema olemise põhjuseks Siht tuleb tüki sisse ära peita /-/ Kirjaniku ülesanne on võimalikult elutruult kujutada, kõik muu on rohkem või vähem kõrvaline (UA 1899, 6.VIII, nr.32).

Raamatut hinnati kui "vaimuvara aita", kui kooli ja seltsilist (UA 1900, 30.III, nr.25). A.Peerandi rõhutas juhtkirjas, et nii nagu on mitmesuguseid raamatuid, võib olla ka nende mõju erinev, sõltudes lugeja soost, vanusest, haridusest. Kuid ainult "heade raamatute" lugemine lõbustab lugeja meelt, laiendab silmaringi, tõstab teadust ja tarkust, sütitab südant tööle, äratab armastust inimese ja Jumala vastu, õpetab iseenda üle otsustama (UA 1900, 30.III, nr.25).

Juhtkirjas "Kirjanduse kasust" liigitati kõik raamatud "sisu ehk olemise" poolest kaheks: kasulikud ja kahjulikud raamatud. Kusjuures "raamat, mis headust, puhtust, ausust ei kasvata, vaid nõrkust ja roppust" on kahjulik (UA 1902, 7.V, nr.52).

Kui 1902.aastani ajalehe kirjanduskäsitlustes kirjandusteose kristlikku vaimu ja kõlbelist sisu eriti ei rõhutatud, siis 1902.aastast tõusis see senisega võrreldes märkimisväärsele kohale.

Juhtkirja "Heast ja halvast kirjandusest" avaldas "UUs Aeg" M.Neumanni sulest ka 1904.aastal, kuid selles selgitas Neumann, et on võimatu leida põhimõtteid, mille järgi kõiki raamatuid saaks jaotada heaks või halvaks. "Maha arvatud kõige pahemad ja ropumad raamatud, tuleb raamatu kasu või kahju toomine lugejast, niisamuti võib sisu väärtuse märkisi lugeja järele määrata" (UA 1904, 19.VIII, nr.97).

"Uus Aeg" astus selle juhtkirjaga vastu eeslkõige "Linda" ja "Postimehe" hoiakutele, milles tauniti seiklusjuttude avaldamist ajalehtedes. M.Neumanni meelest jälle ei kõlvanud ajalehejutuks näiteks L.Tolstoi "Sõda ja rahu", sest seda kui kunstteööd võis mõista ainult väike osa lugejaist.

Ajalehe "Uus Aeg" arvustustes hinnati 1899.aastal proosakirjanduse juures eekkõige "elutruudust", sealjuures ka "karakterite elutruudust" (UA 1899, 23.VII, nr.30; 6.VIII, nr.32; 17. IX, nr.38; 26.IX; nr,39).

Luule puhul otsiti sisu ja mõtete uudsust ja algupära (UA 1899, 24.IX, nr.40; 25.VII, nr.26). Küllaltki palju tähelepanu pöörati teose keelele, seda pea iga arvustuse lõpus. Tõlketeoste arvustamisel jälgisid J.V.Veski ja R.Aavakivi tõlke kvaliteeti rõhutades, et tõlge peaks teoses sisalduvad mõtted alles jätma, mitte aga püüdlema kramplikku sõnasõnalisust (ÜA 1899, 2.IV, nr.14; 3.IX, nr.36).

1900.aastast sagenes ajalehes õpetliku kirjanduse ja albumite arvustus. Albumite puhul hinnati nende välist kuju ja sisu. Sisule anti enamasti paarilauseline hinnang: võib rahul olla või "lahjapoolne" (UA 1900, 3.IV, nr.26; 23.XII, nr.102 ; (27.IX, nr.77; 1.XI, nr.87).

1900. ja 1901.aasta ilukirjanduse arvustustes seati G. Suitsu ja R.Lesta poolt proosateoste puhul esikohale "hingeteadusline karakterikujutus" (UA 1900, 7.II, nr.10; 1901, 28.III, nr.25). Elutruuduse kõrval peeti oluliseks ka teoses leiduvaid "tundmusi" ja aateid. Näiteks P.Grünfeldti uudisjutu "Jõulu ootel" (Palmgreni Jõulu Album 1900) arvustuses kirjutas G.Suits: "Asjata otsid tüüpikalikku kirjeldusi Eesti elust, asjata enam ehk vähem kindlakujulisi karakterisi, hingeteadlist taktikat /-/ kuid jätab vähemalt südamesse hea tundmuse " (UA 1900, 23.XII, nr.102).

1902.aasta oli omamoodi murranguline "Uue Aja" arvustustes. Nimelt hakkas toimetus (M.Neumanni sule läbi) kummutama väljaspoolt toimetust laekunud arvustuste seisukohti.

Näiteks väitis G.Suits, et J.Saare "Õnneotsijad" on iganenud toode ja ülepingutatud oma kujutustes (UA 1902, 6.XI, nr. 130).

Toimetuse tähendus selle juures märkis, et toimetus ei ole sellise hinnanguga nõus ning avaldab uue arvustuse. Seda tehti

ning "Õnneotsijad" kuulutati igati kordaläinud tööks, milles olemas "Eesti iselaad" (UA 1902, 14.XI, nr.133).

M.Martna leidis, et A.Reinvaldi "Rasva Jaak" on kirjutatud "autori tujukusest" ega kujuta endast mingit väärtust (UA 1902, 20.VIII, nr.96). Toimetus avaldas jällegi uue arvustuse, mis teatas, et Reinvaldi töö on kordaläinud, sest "Eesti kütide tüüpus hea" (UA 1902, 22.XI, nr.137).

Üldiselt kaotas 1902.aastast "Uue Aja" ilukirjanduse arvustus palju oma eelmise aastate kirjanduskriitilise analüüsi algetest, Valitsevaks sai muljekriitika, mida iseloomustab hinnang J.Mändmetsa jutustusele "Raskeд patud": jutt ei täida küll kõiki nõudmisi, kuid lugeja loeb huviga, sest "kujud oma kujud, pildid oma elust" (UA 1902, 26.III, nr.36).

Järgnevatel aastatel arvustati "Uues Ajas" peamiselt õpetlikku kirjandust ja kõikvõimalikke kalendreid. Õpetliku kirjanduse vaatluses domineeris funktsionaalne lähenemine: kas raamat täidab oma eesmärki või mitte. Eesmärgina nähti rahva õpetamist ja harimist.

Seda, et "Uus Aeg" jäi oma kirjandusnägemises tegelikust kirjanduse arengust üha enam maha, tõendab ka ajalehes avaldatud ananüümne arvustus albumi "Noor-Eesti I" kohta. Tegelikult oli "Uus Aeg" ainus väljaanne, kes ei leidnud albumis midagi kiiduväärset peale ilusa välimuse. Üldine hinnang oli lausa hävitav: "Hulk töölisi on raamatus ni_i puuduslised katsed ja silmapilksed mõtteavaldused vähese väärtusega /-/ Raisatud vaid suur hulk head paberit" (UA 1905, 3.X, nr.116).

1899.aastal ajalehes leidnud sümpaatiatest realistlikule ehk elutruule ilukirjandusele jõudis toimetus 1903.aastaks realistliku kujutamisviisi naeruvääristamiseni. Autorinime "Maksim Sladki" all avaldati kirjutis "Magus jutt", milles püüti "anda

ilukirjanduse seadusi". Tegelikult oli selle ainus siht suunatud just realistliku kirjandusmeetodi vastu: "Ilusad ja hääd asjad jäägu jutus kirjeldamata - neid polegi olemas /-/ Tõelist elu ja nuvitavust leiad sa ainult pühkme kastist, paljasjalgsete öömajast ja Bebeli valimise-kõnedest/-/ Eesti jutu kangelase algusknju olgu: nuus, kehv ja ikka kurb. Ta tehku tööd kui hobune, jäägu aga ikka vaesemaks /-/ Ta olgu paljasjalgne ja käigu nõnda riides, et temale kõnniteel, ikka rohkem kui tarvis, maad antaks" jne (UA 1903, 26.IV, nr.48).

Eesti kirjanduse olukorda hinnati 1900.aastal halvaks. Põhjustena nimetati: rahva maitse rikutud hirmuromaanidega ja õudusjuttudega. Tõsisemad teosed ei leia kirjastajat. Olukorda võiks parandada ühistegevusega. Vaimujõudu arvati Eestis leiduvat, kuid takistuseks peeti just avalike tegelaste isiklikkust, jonni ja esiletrügimist (UA 1900, 24.IV, nr.32). Kurdeti ka arvustuse puudumise ja algupärase kirjanduse vaeslapse ossa jätmise üle (UA 1900, 23.XII, nr.102).

1901.aastal avaldas P.Fr.Kõiv ajalehes arvamust, et kirjanduse viletsas olukorras on süüdi "rahva haritud pojad" (UA 1901, 11.VI, nr.66).

Samal aastal hakkas ajaleht pakkuma ka ettepanekuid olukorra parandamiseks. Algupärase ilukirjanduse viletsas seisus arvati nüüd peamiseks süüdlaseks kirjastajad ja raamatukaupmehed, kes pole huvitatud algupäraste toodete trükkimisest (UA 1901, 29.VI, nr.74). Asutada tuleks kirjastajate ühisus, mis kindlustaks algupärase kirjanduse eelistamist nii trükkimisel kui ka tasumisel (UA 1901, 20.XII, nr.120).

Raamatukaubanduse korraldamisel soovitati eeskuju võtta Soomest, sest seal ei panda rõhku sellele, mida müüakse, vaid sellele, mida kirjastatakse (UA 1901, 20.XII, nr.120). "Olevikus" pakutud komisjonikaupluste asutamist ei pidanud "Uus Aeg"

vajalikuks, sest selline pood võiks end ära tasuda vaid suures linnas. Otstarbekamaks peeti raamatukaupluse minekut "ühe ja õige" peremehe kätte (UA 1901, 12.V, nr.38).

Sopakirjanduse vastu arvati kõige tõhusamalt tegutsevat raamatukaupmeest, kes sopakirjandust ei müü (UA 1901, 1.XII, nr.112).

K a rändajate raamatukaupmeeste suhtes oli ajalehed oma seisukoht. Kui "Ristirahva Pühapäeva leht" arvas, et rändajad raamatukaupmehed on kõik "kõlbmata isikud" (RPl), siis "Uus Aeg" leidis, et nende hulgas võib olla ka kirjandushuvilisi noormehi, kes pole mingid sopakirjanduse laialilaotajad. Rändajate raamatukauplejate tegevuse üle soovis ajaleht siiski politsei kontrolli (UA 1901, 17.I, nr.5; 14.III, nr.21).

Kirjanike kogutud teoste väljaandmist propageeris "UUs Aeg" 1902.aastal (UA 1902, 9.V, nr.53), hinnates ettevõtmist ühe sammuna kultuurrahvaks saamisel. Teaduslikku kirjandust soovitati kirjastada seltsidel, seni, kuni rahvas majanduslikult veidi kosub (UA 1902, 18.VII, nr.82).

1903.aastal jagati ajalehe juhtkirjades soovitusi raamatukaubanduse paremaks korraldamiseks. Eelkõige anti raamatukaupmeestele nõu vähendada raamatu hinda (UA 1903, 24.VI, nr.71). Ning jälle pöörduti tagasi kirjastajate ja raamatukaupmeeste ühisuse loomise juurde (UA 1903, 28.VI, nr.73), sest "kirjandusliku toote väärtust jaksaks tõsta vaid ühisus" (UA 1903, 28.VI, nr.73).

Arutamine raamatukaubanduse üle jätkus ka järgmisel aastal. Esmatähtsaks tunnistati, et raamatukaupmees peab tundma kirjandust (UA 1904, 17.I, nr.7).

Lugejateringidele, mis olid kujunemas ja kujunenud mitmes paigas, tuletas "Uus Aeg" meelde, et ringides lugemiseks leidu-

vate raamatute eest tuleb ka hoolitseda ja üldse oleks tore, kui rahvas raamatust rohkem lugu peaks (UA 1904, 3.I, nr.1).

Raamatukogude poolt oli kogu eestikeelne ajakirjandus. "Uus Aeg" jagas raamatukogu korraldamiseks ja hoidmiseks ka praktilisei näpunäiteid. Näiteks, et kodusesse raamatukokku võiks muretseda raamatuid, mida enam kui kord kasutatakse; et raamatukaupmehed ei peaks kogu tiraaži maha müüma, vaid mõned eksemplarid jätma raamatukogule (UA 1904, 12.VI, nr.68).

1904.aasta novembrist, ühena esimestest, tõi "Uus Aeg" avalikkuse ette mõtted kirjanduse seltsi asutamisest. Eesku-juks pakkus ajaleht Soome rahva valgustuse seltsi. Seltsi asukoht peaks olema Tallinnas, mitte Jurjevis ja minevikku jälgides tuleks põhikiri nii koostada, et tülisid ei tõuseks. Seltsi oleks vaja (ajalehe toodud seisukohtade järgi) kirja-viisi ühtlustamiseks, teaduslike raamatute levitamiseks ja kirjandusarvustuse parandamiseks. Selts võiks anda ka mingeid üldisemaid juhtnööre hea (kasuliku) ja halva (kahjuliku) kir-janduse kohta.(UA 1904. 13.XI, nr.134).

1905.aastal tegeles ajaleht edasi raamatute kirjastamist puudutavate probleemidega. Olulisemaiks peeti kirjanduse "väl-jalautamise kapitali" küsimust. Kirjastuseseltsi moodustamise aluseks peaks ajalehes avaldatud arvamuse järgi olema "aade", mitte ärilise kasu tagaajamine. Probleemi üldisemaks arutami-seks pidas ajaleht otstarbekaks kokku kutsuda "raamatute kir-jastajate kongress" (UA 1905, 10.X, nr.118).

Nii arvukalt ja mitmekesiselt ei püüdnud korraldada oma-aegset kirjanduselu ükski teine väljaanne kui ajaleht "Uus Aeg". Kuid samal ajal ignoneeris ajaleht esteetilisi küsimusi, jättes selle poole ka arvustustest enamasti puudutamata.

Kui nooreestilik kultuurikäsitlus kuulutas, et kirjandus olgu kunst ja kirjanik artist (Tuglas 1936: 19), siis sellega

paralleelselt oli "Uue Aja" veergudel kujunemas vaade kirjandusele kui ühiskonnas vajalikule ja kasutoovale kaubaartiklile. Seda viimast muidugi mitte halvustavas, vaid positiivses tähenduses.

VABADUS

Ajalehe "Vabadus" kirjanduskäsitluste osa oli vähene, piirdudes nelja juhtkirjataolise kirjutise ja mõne kirjandusteose sisu refeneeriva tutvustusega. Autoriks ajalehe toimetaja ja väljaandja Hendrik Laas. Mainimist väärib "Vabaduse" kirjanduskäsitluste osa siinjuures eelkõige seetõttu, et vastavalt oma üldisele arusaamisele, lehe sihile ja hoiakule, oli "Vabadus" ainus väljaanne, kes kõikides kirjanduselu hädades leidis vaid ühe süüdlase - haritlased.

Eesti haritlased sünnitanud "tõsise luule-tõbi Eestis" ning tahtvat sellega "tõsist tööd tähtsusetuks teha ja aega raisata". Nemad kutsuvat vaid "vanavara koguma ja luulet kirjutama" kuid "Meie taheme aknaid raiuda Lääne-Euroopasse, ja terve maailmasse, et näha, kuidas nemad edenevad" (Vab 1906, 11.VII, nr.54).

Lugemisringidele kirjandust soovitades arvas H.Laas, et EÜS Albumid sisaldavad küll "mõndagi head", ent ometi pole nad lugemisringidele soovitavad, sest "nende toon on õpetlik, kõrk ja ülevalt alla vaatav, nagu kunagi suurte meeste töö, kes alamate pääle põlgusega kaevad" (Vab 1906, 25.VII, nr.58).

Juhtkirjas "Kirjandusest" jõudis Laas järeldusele, et "Haritud ringkond ei kanna küllalt hoolt, et "alamkiht" paremat vaimutoitu saaks". Teadusliku kirjanduse nappus olevatki just nende süü (Vab 1906, 5.IX, nr.70).

Ka selles, et rahvale meeldib lugeda vaid seda, mis "erkusid kõdistab", olevat süü haritud meestel: "Meie haritlased ja

õpetlased on rahvast liiga kaugèle läinud, - rahva haridus on väikene, nende haridus suur" ning nad ei viitsivat enam rahvale kirjutada ja selgitustööd teha (Vab 1906, 8.IX, nr.71).

Niisiis kasutas "Vabaduse" toimetaja ajalehe kirjandusosa põhiliselt omaenda antipaatia väljendamiseks, süvenemata nähtuste tegelikku olemusse.

VIRULANE - SÄDE - UUS VIRULANE

Kõikide nimetatud väljaannete kirjandusosas kuulus keskne koht välis- ja vene kirjanike tutvustusele. Uusi raamatuid nimetati ebaregulaarselt ilmunud rubriigis "Toimetusele saadetud raamatud".

Tähelepanuväärne oma sisu uudsuselt oli Johannes Aaviku artikkel "Prantsuse kirjanduse iseäraldused" ("Uue Virulase" lisas 1907.a. jaanuaris ja "Säde" lisas 1907.a. juunis).

Kõigi kolme nimetatud väljaande sisuline meelsus oli ka üks. Toimetuski koosnes enamasti samadest inimestest. Seepärast võime "Virulase" juhtkirja "Kunstist ja ilukirjandusest" hinnata kolme väljaande kultuurinägemuse lähtealusena.

Juhtkiri oli ühtlasi ka vastus H.Pöögelmanni poolt ajalehes "Sõnumed" propageeritavale seisukohale, et aeg pole sobiv ilukirjandusest ja kunstist rääkimiseks ega nendega tegelemiseks. "Virulases" oldi sellega nõus, et "praegune aeg ei soodusta tegelemist kaunite kunstidega: sõda, segadus, vägivald", kuid samas leiti, et "kunsti ja kirjanduse kängumises on selle kõige kõrval ka süüd just vales arusaamises, mida radikaalsemate juures nähtavale tuleb: kunsti ja kirjandust peetakse üldisest elust eemalseisvaks asjaks. Propagandalehe või brošüüri levitamist peetakse tähtsamaks kui tõsise kirjanduse ja kunsti rahva sekks kandmist" (Vir 1906, 1.III, nr.9).

"Virulases" rõhutati, et kunsti ja kirjanduse "teenimiseks" on iga aeg sünnis, sest need väärtused, mida "nemad loovad, on igavesed ja puutumata". Kunstil ja kirjandusel on "Virulase" järgi kaks tähendust ja tähtsust: revolutsiooniline tähtsus ja igavene tähendus. "Kunstis ja kirjanduses on rahva riikline ja sisemine elu kristalliseerunud, kunsti puhastustule läbi ära selgitatud, kujutab ennast seal selgelt ja loomutruult kui peeglis ning näitab teed mudast välja" - selles on kirjanduse ja kunsti revolutsiooniline tähendus. Kuid kunst on iseenesest juba "absolutiline väärtus ja ei ole mitte üksnes abinõu /-/ Kunst on rahva kultura kõige suurem eesmärk ja mõedupuu" (Vir 1906, 2.III, nr.10).

"Virulase" nimetatud juhtkiri on vaadeldud perioodi üks katseid mõtestada kirjanduse ja kunsti tähendust avaramas kontekstis.

ÕIGUS

Suletud päevalehe "Sädo" järel ilmuma hakanud päevaleht "Õigus" P.Olaku toimetamisel pööras kirjanduslikusimustele oma eelkäijast rohkem tähelepanu. Endiselt ilmus kirjanikututvustusi, kuid selle kõrval hakati hinnata kaasandes "Kirjandus ja teadus" avaldama ka kirjandusteoste arvustusi. Arvustajateks olid J.Aavik, J.V.Veski ja kõige sagedamini B.Linde.

"Õiguse" juhtkirjas "Soovimata nähtused kirjanduse turul" kutsuti nii ajakirjandust kui ka "seltskonda" võitlema sopakirjandusega, mis veidi nõrgenenud tsensuurioludes ähvardavat kirjandusturu üle ujutada. Sopakirjanduse hulka arvas "Õigus" "pornograafie" levitamist, usuküsimuse naeruvääristamist ja "nilbete, suguelu küsimustele" orienteeritud kõmuromaanide pealetungi (Õ 1907, 10.VIII, nr.30).

J.Aaviku sulest ilmus pikk ja põhjalik ülevaade "Noor-Eesti" II albumist. Kirjutises avaldas J.Aavik lootust, et albumist saab neli korda aastas ilmuv kuukiri (Ö kaasanne "Kirjandus ja teadus" 1907, nr.9: 72). Albumis avaldatud proosa ja luule vastluse lõpetas Aavik kiitva hinnanguga, tunnistades esmakordselt trükisõnas "Noor-Eesti" väljaandeid "meie kirjanduse mõõdupuuks" (Ö kaasanne "Kirjandus ja teadus" 1907, nr. 9? 82).

B.Linde rõhutas oma arvustustes vajadust kujutada elu "tõepäraselt" (Ö kaasanne 1907, nr.18: 142) ja kriipsutas alla "ilukirjanduse elementaarnõuet: et ta mitte üksi mõistusele, vaid ka tunnetele andma peab" (Ö kaasanne 1907, nr.10: 80).

Algupärasest kirjandusest sai "Noor-Eesti" albumi kõrval arvustuseosas kõige enam kiita A.H.Tammsaare jutustus "Rahaauk", mis leiti olevat "otsast lõpuni täis tõsist elutuld". Tammsaare tunnistati kirjanikuks, kes "ei ole mitte ainult välispidiselt silmapaistvate sündmuste võrgu koopeerija, vaid tungib ka hingeelu peensustesse" (Ö kaasanne 1907, nr.13:101).

Autoritest tulenevalt kujunes "Õiguse" jooksev raamatuarvustus "Noor-Eestist" lähtuva kirjandus- ja kultuurikäsitluse tõetajaks, tehes seda mõõdukal ja tasakaalukal mõel.

KOKKUVÕTVAT

Aastad 1896-1907 märgivad eestikeelse ajakirjanduse kvantitatiivset ja kvalitatiivset arengut. Eeldused ja vajadused selleks lõi ühiskonna majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline ja poliitiline edasiliikumine. Võrreldes Eesti- ja Liivimaa kubermangu saksa-, vene- ja eestikeelset ühiskonda, oli see edasiliikumine kiire just viimases. Sellest ka eestikeelse perioodika kasv vene- ja saksakeelse ees (vt ka lisa nr 1).

"Eesti kirjanduse ajalugu" rõhutab nimetatud perioodi hinnates, et revolutsioonieelne aastakümme oli eesti ajakirjanduse arengus tähtis aeg, mida iseloomustab "kontakti tihenemine oma aja põletavate päevaküsimustega ning uute, progressiivsete ideede viimine lugejateni" (Eesti kirjanduse ajalugu 1969:33).

Antud hinnang on õige, kuid samas väheütlev, sest nagu võib järeldada antud tööst, polnud vaadeldud aastatel tegemist mitte ainult päevaküsimuste jõudmisega ajakirjanduse veergudele, vaid eestikeelse perioodilise trükisõna enda põhjaliku muutumise ja teisenemisega.

Vaadeldud perioodi alguseks, aastavahetuseks 1895/1896, oli ajakirjandus säilitanud oma hariva üldilme, kuid kaotanud rahvusliku liikumise päevadel talle kuulunud koha emakeelse ühiskonna juhtija ja suunajana. Tsaaririigi äärealadel venestamist elluviiva tsensuuripoliitika tingimustes väljaanded eraldusid üksteisest kui ärilised konkurendid ning ühiskondlikult olulistе teemade vältimine ainult tugevdas seda eraldumist.

Alles oma ideede levitamisest huvituvate uute sotsiaalsete rühmituste koondumine ajalehetoimetuste ümber muutis ajakirjanduse taas avaliku elu keskpunktiks.

Põlvkondade vahetus, mis ajakirjanduses algas 1896.aastal ja vaadeldud perioodil jõudis sisuliselt lõpule 1905.aastal, tõi toimetustesse nooremad mehed (J.Tõnisson, K.Päts, J.Ilves, M.Pung, A.Hanko jt) kes olid oma eelkäijaist julgemad ja mõneti

ka vabamad (neid ei kammitsenud varasemate aegade õnnestumised ja ebaõnnestumised), sest nende hariduskäik oli enamasti kulgenud just venestusajal, mil saksa ja vene huvide kokkupõrkes oli kujunemas lootus eesti oma tee (kultuurilise iseolemise) võimalikkusest.

Ühiskondlike sündmuste ja pingete kasvades suurenes ka neid protsesse kajastavate väljaannete arv (vt lisa nr 2). Tallinnas kui sotsiaalselt mitmekihilisemas linnas kiirem kui Tartus (vt lisa nr 4). Pealegi puudus Tallinnas pärast "Teataja" sulgemist 1905.aastal sellise ainujuhtiv leht nagu seda oli Tartus "Postimees".

Sotsiaalse olemisega seotud ideekonfliktid (maa-või linnaorientatsioon, rahvuslik või läänеeuroopalik kultuurihoiak, revolutsioonilise või evolutsioonilise arengutee pooldamine) sundisid väljaandeid oma seisukohti täpsemalt määratlema ning lõid aluse väljaannetevaheliseks poleemikaks põhimõttelistes küsimustes. Lisaks Tartule ja Tallinnale puudutas see ka teisi linnu (Narva, Viljandi, Kuressaare) ja nendes ilmuvat ajakirjandust.

Kui ajalehed püüdsid mõjutada eesti ühiskondlikku elu, siis ajakirju iseloomustas vaadeldud perioodil suund spetsialiseeritusele. Seni domineerinud segasisulise ajakirja kõrvale tekkisid piiritletud sisu ja suunitlusega ajakirjad: aineajakirjad ja kindlale lugejate grupile suunitletud väljaanded. Aineajakirjade majandusalane sisu ja tugev praktiline kallak (võrreldes siinsete vene- ja saksakeelsetega) vastas lugeja vajadustele majandusalase teabe järele.

Ajakirjade spetsialiseerumist soodustas lugejaskonna diferentseerumine. Erikäsitluslaadiga ajakirja (pilkeleht) arengut ka sotsiaal-poliitilise elu mitmekesistumine.

Segasisulise, harivat ja meelelahtuslikku materjali pakkuva, ajakirja üelsandeid täitsid nendel aastatel väga edukalt ajalehte-

de lisad ja pühadealbumid. Pühadealbumid ilmusid harvem ning said seetõttu rohkem tähelepanu pöörata sellelaadsele väljaandele vajaliku kujundusliku külje arendamisele (fotod, illustratsioonid).

Senisest olulisema tähenduse said ka mõned ajalehtede kaasanded. "Postimehe" kaasandena alustanud "Lasteleht" ja "Tervis" olid sisult iseseisvad ajakirjad, kindla ilmumiseesmärgiga ning nende tekkimiseks oli ühiskonnas sotsiaalne tellimus.

Kõigest eeltoodust tulenevalt võime väita, et vaadeldud perioodi lõpuks (1906/1907.aastaks) kujunes eestikeelne ajakirjandus esmakordselt süsteemiks, mida iseloomustas selle üksikute lülide (väljaannete) omavaheline seotus ja tingitus ning mis

1) varustas elanikkonda poliitilise ja elukondliku iseloomuga otsusteks vajaliku informatsiooniga, kusjuures see ajakirjandus oli suuteline esitavat informatsiooni ka interpreteerima, väärtustama ja vaidlustama;

2) edastas lugejaile kaasaegseid sündmusi nii omalt maalt kui kaugemalt, andes nendest sündmustest võimalikult laia, mitmekesist ja -tasandilist teavet, muutes sellega ka kauged sündmused lugejaile kättesaadavaks ja mõistetavaks;

3) pakkus lugejale pluarismi arvamustes, hinnangutes, väärtustes;

4) esitas kultuuriliselt erivormilist ja eritähenduslikku materjali (vt ka Lundby & Rønning 1991: 267-268).

Siinjuures tuleb märkida ka seda, et üldjoontes jääb 1907. aastaks väljakujunenud väljaannetevõrk (Tallinna ja Tartu lehed oma "sabade" ja kaasannetega, kohalikud lehed, üldloetavad segasisulised, aine- ja suunitletud ajakirjad) püsima 1917.aastani. Ning ka suured majanduslikud muudatused, mis vähendasid üksikisiku osa ühe väljaande juures ning viisid ajalehed - ajakirjad majanduslikult kindlamale alusele (nt kirjastusühisuste asutamine - 1908.aastal Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus) andsid endast märku juba 1904.aastal ("Eesti Postimehe" konsortsium) ja 1906.aastal (Tartu Eesti Põllumeeste Selts "Põllutöölehe",

"Aiatöölehe" ja "Käsitöölehe" väljaandjana.

Perioodilise trükisõna kirjandusosa, mis ilmus valdavalt üldloetavate ajakirjade-ajalehtede veergudel, st kõigile kättesaadavana, omas just oma laia leviku tõttu suurt mõju ja tähtsust eesti kirjanduse ja kogu eesti kultuuri arengule.

Algupärase ilukirjanduse avaldamisega hoogustati omakeelse ilukirjanduse kasvu ning pakuti lugejaile sellest kohe parimat. Tõlkekirjanduse abil viidi lugeja kontakti maailmakirjandusega ning seeläbi saadi ka märkimisväärset täiendust ja eeskuju eesti kirjandusele.

Väljaanded olid püsivalt tähelepanelikud ja hoolsad, harjutades ilukirjandust lugema, õpetades seda lugema ja püüdes eristada turukirjandust väärtkirjandusest.

Märkimisväärne on hariva põhifunktsiooniga materjalide rohkus majanduslik-poliitilise iseloomuga ajalehtede veergudel. Tulenes see nii ajakirjanduse enda harivast üldilmest kui ka spetsiaalsete kirjandusväljaannete puudumisest, kuid omas suurt tähtsust ühiskonna kirjanduslik-teoreetilise teadvuse kujunemisele.

Võime väita, et väljaannete kirjandusosa oli toimetuse ideoloogiliste seisukohtade üks praktiline väljund. Väljaannete kirjandusosa kajastas toimetustes (aastatel 1896-1898 veel eelkõige toimetaja, sest ühe isiku osa väljaande juures oli suur) omaks - võetud seisukohti kirjanduse osast ja ülesannetest ühiskonnas.

1896.aastast 1898.aastani polnud kirjanduse ülesannete hindamisel väljaannete vahel suuri erinevusi: oluliseks peeti kirjanduse harivat ja kasvatavat funktsiooni. Puudutas ju selgepiirilisem ideeline erinevuski vaid "Olevikku" ja "Postimeest".

Ühes kirjanduse arenemise ja väljaannete ühiskondlik-poliitiliste sihtide selginemisega ilmusid erijooned ka ajalehtede-ajakirjade kirjanduskäsitlustesse, Väljendus see taaskerkinud vaidlustes realistliku kirjanduse üle, kirjandusteoste interpre-

teerimises, kirjanduse ja ühiskonna vaheliste seoste hindamises.

Noorte kriitikute (M.Pung, J.V.Veski, Fr.Karlson jt) kirjandusarvustused ajakirjas "Rahva Lõbu-leht" kujundasid selle ajakirja kirjandusosast esmakordselt nn seljataguse realistlikule kirjandusele. 1901.aastast jätkas seda suunda sisuliselt sama ringkonna poolt toimetatud "Teataja" ja veidi väiksemas mahus ka "Uudised".

1906.aastast kaotasid realistliku kirjandusmeetodiga seotud küsimused oma aktuaalsuse. Asemele tuli püüe mõtestada kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid (radikaalsed ja sotsiaaldemokraatlikud väljaanded) ning suund kirjanduse kui esteetilise nähtuse hindamisele ("Noor-Eesti").

Just ajalehtede-ajakirjade arvustusosa lõi tänu oma ilmumistraditsioonile võimaluse uute kirjandustõlgenduste tekkimisel neid kohe ka laiemale publikule tutvustada. Kirjandusliku mõtte arendamisele oli sel väga suur tähtsus, sest nõnda loodi alus kirjandust ja kogu kultuuri edasiviivaks poleemikaks.

Märkimisväärne on see, et kirjanduslikku mõtet edasiviiv kirjutis leidis alati avaldamist, ka siis, kui see ei vastanud täielikult väljaande enda kirjanduskontseptsioonile.

See kõik lubab meil hinnata perioodilise trükisõna kirjandusosa üheks edasiviivamaks teguriks eesti kirjanduse arengus.

Kuid väljaannete erinevustest tulenevalt nõuab nendes avaldatud kirjanduskäsitlus diferentseeritud lähenemist, sest ajakirjandusel on, tema olemuse eripärast tulenevalt, alati võimalus valida, mida ja kuidas antud eluvallast kajastada. Seda võimalust kirjandusvallas kasutasid eelkõige need väljaanded, mida iseloomustas selgem maailmavaateline hoiak.

Näiteks rahvusliku iseteadvuse äratamisele ja tervendamisele keskendunud "Postimees", kelle külarealismi pooldavale kirjanduskontseptsioonile oli vastuvõtmatu kriitilisele realismile omane tõsielu kujutamine, püüdis sellelaadilise kirjanduse tutvustamisest hoiduda. Vaidlustes ("Teatajaga") näitas "Postimees" seda aga vaid

negatiivsest küljest. Samas vaikisid radikaalsematel ühiskondlik-poliitilistel seisukohtadel ilmunud ajalehed ("Teataja", "Vaatleja", "Virulane" jt) surnuks kogu vaimuliku kirjanduse.

Järelikult: mida kindlam oli väljaande ilmumisprogramm, seda enam vastas nende poolt pakutud pilt kirjandusest ja kirjanduselust sellele, millisena seda näha sooviti. Reeglina ei esinenud sellise väljaande kirjandusarvustaja eksperdina, vaid lehe vaimsuse väljendajana.

Ajalehed-ajakirjad, millede ilmumisprogrammis polnud nii selget ühiskondlik-poliitilist hoiakut, avaldasid ka kirjandusmaterjale juhuslikumalt ("Eesti Postimees") ja sõltuvalt toimetuse koosseisust ning kaastöölistest ("Uus Aeg").

Enamus 1906. ja 1907.aastal ilmumahakanud ajalehtedest-ajakirjadest (väljaarvatud "Eesti Kirjandus") orienteerus eelkõige ühiskondliku elu küsimustele. Nende kirjandusosa jäi seetõttu ka üldisemaks (raamatututvustused) ja elektilisemaks.

Ajalehtede kaugenemisel kultuuriküsimustest ja spetsiaalsemate kirjandusväljaannete puudumisel tekkinud "tühimikku" täitsid aga koguteosed ja albumid.

Kirjanduselu nähtuste jälgija ja hindajana ning uudiskirjanduse tutvustaja ja väärtustajana oli ajakirjandus tegus läbi vaadeldud aastate.

Kirjanduselu organiseerijana hakkas aga ajakirjandus oma võimalusi täielikumalt kasutama alles selle sajandi algusaastatest, mil tekkis taas usk omakeelse ühiskonna arengusse.

Perioodilises trükisõnas avaldatud kirjanduskäsitluste kirjandus-teoreetilise mõtte mahajäämus kirjanduse enda arengust ei tulenenud väljaannetest vaid ühiskonna üldise teoreetilise taseme nõrkusest. Ometi näitab käsitletud periood, et kindlal toimetusel ilmunud väljaanded tegid ka jooksva kirjanduskriitika abil kõik selleks, et seda mahajäämust tada teha.

KASUTATUD KIRJANDUS

I. Arhiivi- ja käsikirjalised materjalid.

1. Ajaloo Keskarhiiv fond 321, nimistu nr 1, säilik nr 197-206. Trükiasjade inspektor Tartus.
2. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 34, materjal 6: 1. P.Grünfeldti mälestused "Rahus ja rajus".
3. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 4, materjal 4:1. A.Jürgensteini kirjad H.Prantsule.
4. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 286, materjal 75: 25. J.V.Veski mälestused.
5. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 224, materjal 72: 30. Ajakiri "Rahva Lõbu-leht".
6. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 129, materjal 4: 21. O.H.Mäntheri kirjad J.Tammele.
7. Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum käsikirjade osakond fond 155, materjal 6: 6. Ed.Virgo: "Teataja" reg. mälestusi aastail 1901-1909.
8. Eestis ilmunud võõr- ja venekeelsed perioodikaväljaanded 1681-1940. Toim: L.Laidvee, E.Tigane, K.Robert, L.Trikkent. Koost: T.Aasmann, E.Annus, K.Kaunissaar jt ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus 1978-1981.

II. Trükisõna.

1. Antik, Rich. 1932. Eesti ajakirjandus 1766-1930. Bibliograafia ühes toimetajate ja väljaandjate loeteluga. Trt: Sihtasutis Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 3.
2. Alttoa, V. 1977. Eesti kriitika 19.sajandil. Tln: Eesti Raamat.
3. Alttoa, V. 1965. Eduard Vilde. Tln: Eesti Raamat.
4. Andersen, N. 1960. Eesti kirjanduslikust elust sajandi vahetusel ja L.Tolstoist - Keel ja Kirjandus nr 11.

5. Arendt, H. 1979. Society & Culture - Literary Taste, Culture & Mass Communication vol.2. Mass Media & Mass Communication. Ed.by P. Davinson & Ed.Shils. Cambridge: Chadwyck - Healey Ltd.

6. Ast-Rumor, K. 1965. Aegade saadestus. II. Punane ja must. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

7. Bernstein, B. 1976. Kunstikriitika ja -teaduse vahekordadest - Töid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 1.Artiklite kogumik. Tln: Kunst

8. Brenstein, B. 1977. Kunsti rahvuslikust omapärast - Töid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 2.Artiklite kogumik. Tln: Kunst.

9. Brand, E. 1969. "Virmaline" - Eesti ajakirjanduse ajaloost II. Tartu: TRÜ rotaprint.

10. Depman, J. 1926. Eesti kirjandusloo aineid Vene isevalitsuse arhiivides Sandarmivalitsuse salakirjakogust. Teated 1905.aasta liikumise üle. Teated Hans Pöögelmanni ülle. Ajaleht "Edasi" 1905.aastal. Narva "Kiir" ja kaastöölised. Leeningrad:

11. Depman, J. 1962. "Rahva Lõbu-lehe" asutamisloost - Keel ja Kirjandus nr 7.

12. Eesti Kirjanduse ajalugu III 1969. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Toim H.Puhvel. Tln: Eesti Raamat.

13. Eesti raamat 1978. Ajalooline ülevaade 1525-1975. Toim J. Peegel. Tln: Valgus.

14. Eesti raamatu 400 aastat 1935. Ülevaade eesti raamatu arengust ja juubelinäitus Arhiivraamatukogus 29.IX-13.X 1935. Toim R.Antik. Trt: Sihtasutis Eesti Rahva Muuseumi väljaanne.

15. Eesti rahva kultuur 1933. Koguteos Eesti Vabariigi 15.aastapäeva juubeliks. Trt: Postimees.

16. Grenzstein, A. 1897. Ajakirjanduse ühendus. Tee, mis rahva ajakirjanduse eesmärgile viib. Jurjev: Olevik.

17. Grünfeldt, P. 1923. Minevikku jälgimas, Trt: Varrak.

18. Hamburg, P. 1935. Noor-Eesti olemus ning kirjanduskultuuriline tegevus - Keel ja Kirjandus nr 19. Trt: Loodus

19. Hoggart, R. 1979. Literature & Society - Literary Taste, Culture & Mass Communication vol.9. Mass Communication & Socio-Cultural Integration. Ed. by P.Davinson & Ed.Shils. Cambridge: Chadwyck - Healey Ltd.

20. Ibius, O. 1971. Eestikeelne saksa ajakirjandus XX sajandi esimesel kümnendil - Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimusi-ajakirjanduse ajaloo, teooria ja praktika alalt VI. Trt: TRÜ rotaprint.

21. Issakov, S. 1971. Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19.sajandi teisel poolel - Läbi kahe sajandi. Tln: Eesti Raamat.

22. Issakov, S. 1983. Arhiivide peidikuist. Tln: Eesti Raamat.

23. Jaakson, J. 1931. Mälestusi üliõpilasajast - EÜS "Hendus" 1906-1931. Trt: Postimees

24. Janowitz, M. 1977. The Journalistic Profession & the Mass Media - Culture & its Creators. Ed. by J.Ben-David.& T.N. Clark. Chicago: The University of Chicago Press.

25. Janowitz, M, 1978. The Study of Mass Communications - Literary Taste, Culture & Mass Communications vol.2. Mass Media & Mass Communications. Ed. by P.Davinson & Ed. Shils. Cambridge: Chadwyck-Healey Ltd.

26. Jürgenstein, A. 1911. Noor-Eesti. Päätükk uuemast Eesti kulturalisest edenemiseloost - Eesti Kultura I. Korraldanud V. Reiman. Trt: Postimees.

27. Jürgenstein, A. 1922. Eesti ajakirjanikkude pere - Õitsituled. Koguteos I. Tln: Eesti Ajakirjanikkude Ühing.

28. Jürgenstein, A. 1925. Minu mälestused.I. Trt: Noor-Eesti.

29. Kallas, A. 1921. Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tlk Fr.Tuglas. Trt: Noor-Eesti.

30. Kroeber, A.L. & Kluckhohn, C. 1952. Culture: A Critical Review of Concepts & Definitions - Harvard University Peabody Museum of American Arheology & Ethnology Papers vol. 47. Cambridge: Mass.

31. Kruus, H. 1926. Tartu XIX aastasajal ja XX-da alul. - Äratrükk koguteosest "Tartu". Trt: Postimees.

32. Kruus, H. 1928. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. Trt:Loodus.

33. Kruus, H. 1957. Eesti ajaloost 19.sajandi II poolel. Tln:ERK.

34. Kõpp, J. 1954. Mälestuste radadel II. Tartus 1896-1906. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

35. Käosaar, J. toim ja koost 1965. Eduard Vilde sõnas ja pildis. Tln: Eesti Raamat.

36. Käosaar, J. 1971. "Teataja" saamisloost ja algupäevist - Läbi kahe sajandi. Tln: Eesti Raamat.

37. Laaman, Ed. 1927. Erakonnad Eestis. Trt: EKS.

38. Laaman, Ed. 1937. Eesti ühiskonna struktuur, proletariseerimine ja pauperiseerumine - Viis aastat. Sihtasutus "Ühisabi" juubelialmanahh. Tln: Tallinna Eesti Kirjastus-ühisus.

39. Laaman, Ed. 1967. Eesti iseseisvuse sünd. Stokholm:Vaba EEsti.

40. Lauk, E. 1989. Vaba sõna eest. Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905.aastal - Fakt, sõna, pilt XII. Trt: Tartu Ülikool.

41. Laul, E. 1962. Eesti töölisajakirjanduse ajaloost. Tln:ERK.

42. Lauristin M. ja Vihalemm, P. 1977. Massikommunikatsiooni teooria. Trt: TRÜ rotaprint.

43. Lewin, K. 1947. Channels of Group Life - Human Relations N°1.

44. Liim, A. 1973. Keskkoolivõrgu kujunemine ja areng Eestis 19. sajandi teisel poolel - Nõukogude kool nr 8.

45. Literature as Communication 1989. Ed. by Erkki Vainikkola & Katarina Eskola. Jyväskylan Yliopisto-Nykykulttuurin Tutkimusyksikkö 18. Jyväskyla: University of Jyväskyla.

46. Luiga, J. 1934. Kümme aastat "Vaba Maani". Sissejuhatuseks - Päevamured. Artikleid, arvustusi, vesteid II. Toim Fr.Tuglas. Trt: Noor-Eesti.

47. Lundby, K. & Rønning, H. 1991. Media - Culture - Communication: Modernity Interpreted Through Media Culture - Media & Communication. Readings in Methodology, History & Culture. Oslo: Norwegian University Press.

48. Martna, M. 1935. Koguteos Mihkel Martna 1860-1934. Tln: Sõpru

49. Nirk, E. 1962. Romantismi ja realismi probleemidest XIX sajandi eesti kirjanduses - Keel ja Kirjandus nr 12.

50. Nirk, E. 1965. Kirjanduselu kontuure möödnud sajandi veerult - Looming nr 10.

51. Olesk, P. 1985. Ajalugu ja allikad - Keel ja Kirjandus nr 5.

52. Olion 1935, 30.IV, nr 8 Mihkel Neumannist.

53. Palm, A. 1971. Eesti satiiriajakirjanduse algusest - Läbi kahe sajandi. Tln: Eesti Raamat.

54. Palm, A. 1983. Trükisõna ja selle saladuste ümber. Tln: Eesti Raamat.

55. Parry, A. 1988. The Intellectuals & the Middle Class Periodical Press: Theory, Method & Case Study - Journal of Newspaper & Periodical History vol.IV, No 3. London.

56. Peegel, J. 1974. Ajakirjandus ja kirjandus - Keel ja Kirjandus nr 9.

57. Peep, H. 1977. Rühmituste osast eesti kirjandusliku mõtte arengus XX sajandil - Keel ja Kirjandus nr 12.

58. Peep, H. 1978. Tähtraamat. Tln: Eesti Raamat.

59. Postimees 1857-1907. 50-aastase kestuse mälestuseks. Koost A.Jürgenstein. Trt: Postimees 1909.

60. Prants, H. 1922. Ajakirjandus veerandsaja aasta eest - Eesti Kirjandus nr 12.

61. Punased aastad 1932. Mälestusi ja dokumente 1905.a. liikumisest Eestis I. 1905.a. Seltsi Toimetised. Toim H.Kruus. Trt: EKS.

62. Päevaleht 1933, 10.IX, nr 246: 6. Parunite kokast vaimutoidu muretsejaks.

63. Raamatu osa Eesti arengus 1935. Koguteos. Toim D.Palgi. Trt: EKS.

64. Raud, M. 1953. Kaks suurt Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Toronto: Orto.

65. Rei, A. 1961. Mälestusi tormiselt teelt. Stokholm: Vaba Eesti.

66. Roos, Ed. 1973. G.Suits vana ja uue sajandi käänul - Keel ja Kirjandus nr 1.

67. Roos, Ed. 1974. Gustav Suits ja "Eesti Külvaja" - Keel ja Kirjandus nr 7.

68. Rosengren, K.E. 1983. The Climate of Literature. Cultural Indicators Swedish Symbol System, 1945-1975. Report No 5. Lund.

69. Siirak, E. 1975. Žanriteoreetiliselt kirjanduskriitikast - Keel ja Kirjandus nr 1.

70. Sinisaar, T. 1976. "Päevalehe" algusaastaist - Eesti ajakirjanduse ajaloost III. Trt: TRÜ rotaprint.

71. Suits, G. 1906. Kaks ilmavaadet - Sihid ja vaated. Helsinki: Yrjö Weilin.

72. Säärits, E. 1951. Eesti proletaarne kirjanik - vene revolutsioonilise kirjanduse kasvandik ja võitluskaaslane - Edasi 7.II, nr 31.

73. Tallinna linnavalitsuse eestlaste kätte mineku XXX aasta juubelialbum 1935. Tln: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.

74. Tuglas, Fr. 1926. Ado Grenzsteini lahkumine. Päätükid meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloost. Trt: Noor-Eesti.

75. Tuglas, Fr. 1918. Noor-Eesti 1903-1905 - Kümme aastat. Trt: Noor-Eesti.

76. Tuglas, Fr. Eesti uuem ilukirjandus - EESTI. Maa-Rahvas-Kultuur. Entsüklopeediline koguteos. Toim H.Kruus. Trt: Postimees.

77. Tuglas, Fr. 1936. Natuke helisemisest ja salvamisest - Fr. Tuglas, Kriitika VII. Trt: Noor-Eesti.

78. Tuglas, Fr. 1936. Pilk käidud teele - Fr.Tuglas, Kriitika VII. Trt: Noor-Eesti.

79. Tuglas, Fr. 1957. Kriitiline realism. Eesti kirjanduse ajalugu IV. Trt: Teaduslik Kirjandus.

80. 1905.aasta revolutsiooni päevilt 1931. Mälestiste kogu. Tln: Rahva Sõna.

81. Urgart, O. 1938. Kirjanduse osatähtsusest eesti vanemais ajalehtedes - Looming nr 5.

82. Warren, A. & Wellek, R. 1978. Literature & Society - Literary Taste & Mass Communication vol.6. The Sociology of Literature. Ed. by P.Davinson & Ed.Shils. Cambridge: Chadwyck-Healey Ltd.

83. Watt, I. 1978. Literature & Society - Literary Taste, Culture & Mass Communication vol.6. The Sociology of Literature. Ed. by P.Davinosn & Ed.Shils. Cambridge: Chadwyck-Healey Ltd.

84. Wellek, R. & Warren, A. 1969. Kirjallisuus ja sen teoria. Helsinki: Kustaanusosakeyhtiö Otava.

85. Veermeersh, E. 1977. Ana Analysis of the Concept of Culture - The Concept & Dynamics of Culture. Ed. by B.Bernardi. The Hague & Paris: Mouton.

86. Veski, J.V. 1974. Mälestuste raamat. Tln: Eesti Raamat.

87. Vinkel, A. 1964. Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte - Keele ja Kirjandus nr 4.

88. Vinkel, A. 1966. Eesti rahvaraamat. Ülevaade 18. ja 19.sajandi lugemisvarast. Tln: Kunst.

89. Võidupüha 1936. Koguteos. Toim A.Truuvere, Ed. Salurand ja A.Taioste. Tln: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.

90. Арсеньев, К.К. 1903. Законодательство о печати. Санкт-Петербург.

91. Энгельгардт, Н. 1904. Очерк истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703-1903). Санкт-Петербург.

92. Полное собрание законов Российской империи. ТТ I-55 1825-188844°. Санкт-Петербург.

93. Список фабрик и завод Европейской России. Санкт-Петербург 1903.

94. Есин, Б.И. 1989. История русской журналистики. Москва: Высшая школа.

TÖÖS KASUTATUD LÜHENDID

A. Väljaannete nimetused

Alb - Album

Ed - Edasi

E - Edu

EK - Eesti Kirjandus

EPm - Eesti Postimees

Est - Eestlane

El - Elu

Hm - Hommik

Hl - Hääl

Hd - Hüüdja

Is - Isamaa

JA - Jõulu Album

JL - Jõulu Leht

Kj - Kaja

K - Kiir

Kod - Kodumaa

Kt - Koit

Lml - Laulu ja mänguX leht

LA - Lihavõtte Album

LL - Lihavõtte leht

L - Linda

L&t - Lõbu ja teadus

Majap - Majapidaja

MKod - Meie Kodumaa

NE - Noor Eesti

NA - Nelipühi Album

NL - Nelipühi Leht

N - Noorus

Ol - Olevik

OM - Oma Maa

Pl - Perekonnaleht

Pet - Petaania

Pm - Postimees

Phj - Põhjanael

Pvl - Päevaleht

Rvl - Rahvaleht

RLl - Rahva Lõbu-leht (1905.aastast "Rahva Lõbuleht")

RPl - Ristirahva Pühapäeva leht

Srl - Saarlane

Sak - Sakala

Sotsd - Sotsial-demokrat

Sn - Sõna (VSn - "Sõna " Valgas)

Sõn - Sõnumed

Sõnt - Sõnumitooja

Sd - Säde

Säd - Sädemed

T - Teataja

U - Uudised

UA - Uus Aeg

UVir - Uus Virulane

Vd - Vaade

V - Vaatleja

Vab - Vabadus

Vlg - Valgus

Virm - Virmaline

Vir - Vir

Vp - Võitluse päevil

Õ - Õigus

B. Muud lühendid

ERE - Eesti Rahvameelne Eduerakond

EÜS - Eesti Üliõpilaste Selts

F - fond

KM KKO - Fr.R.Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirja de osakond

m - mapp

AKA - Ajaloo Keskarhiiv

n - nimetus

s - säilitusühik

LISA nr 1. Eesti- ja Liivimaa kubermangudes aastatel 1896-1907 ilmunud eesti- vene- ja saksakeelne perioodika

	Eestim.kubermang			Liivim.kubermang			Narva + Pet.		mujal
	Ek	Vk	Sk	Ek	Vk	Sk	Ek	Vk	Ek
1896	6	4	4	7	2	8	1		
1897	5	4	4	7	2	8	1		1
1898	5	6	4	9	3	8	1	1	1
1899	6	4	4	11	3	8	1	1	1
1900	7	4	5	9	3	8	1	1	1
1901	10	3	5	9	3	6	1	1	1
1902	11	3	5	9	3	8	1	1	1
1903	14	3	6	10	3	8	1	1	1
1904	15	3	7	10	3	8	1	1	1
1905	18	4	6	14	3	8	2	1	2
1906	36	3	6	20	4	12	6	1	3
1907	32	5	7	24	5	11	7	1	3

* Ei ole arvestatud kitsamale auditooriumile suunitletud saksa- ja venekeelseid teaduslikke väljaandeid (nt Arbeiten der chirurgischen Universitätsklinik, Dorpat 1896-1903), aastaraamatuid, ametlikke väljaandeid (nt Beiträge zur Kunde Ehst-Liv-und Kurlands, Reval 1868-1938).

** Peterburis, Narvas ja väljaspool Baltimaid ilmumutest on arvestatud vaid eestikeelseid väljaandeid.

*** Riias ilmunud perioodikast on arvesse võetud vaid need väljaanded, mis pöörasid tähelepanu eestikeelsele ühiskonnale.

EESTIMAA kubermangu venekeelsed väljaanded (tabelis kajastuvad):

Балтийские отголоски = Russische Stimme
Ревел, 1905

Гапсальский листок объявлений. Гапсалъу, 1898

Гапсальский курорт. Гапсалу, I898
Гимназия. Ревель, I888-I900
Голос Гунгербурца. Гунгербург, I907-I908
Друг птицевода и животновода. Ревель I907
Педагогический еженедельник. Ревель, I893-I900
Рациональное птицеводство и животноводство. Ревель, I905-I906
Ревельские известия. Ревель, I853-I917
Ревельский военный листок. Ревель, I907
Справочник листок птицевода. Ревель, 1907-I914
Эстляндские губернские ведомости. Ревель, I853-I917.

Eestimaa kubermang, saksakeelsed:

Estländische Zeitung. Reval, 1907
Gartenbau und Blumenzucht. Reval, 1903-1904
Heimatstimmen. Reval, 1904-1912
Revaler Beobachter. Reval, 1878-1915
Revaler Theater. Reval, 1839-1903
Revalsche Zeitung. Reval, 1860-1914
Weissensteiner Anzeiger. Weissenstein, 1900-1912
Wesenberger Anzeiger. Wesenberg, 1880-1915
Zeitschrift für Gartenbau. Revall 1904-1912

Narvas - venekeelne

Нарвский листок. Нарва, I898-I940

LIIVIMAA kubermang

Курьер. Рига, I899-1900

Лифляндские губернские ведомости

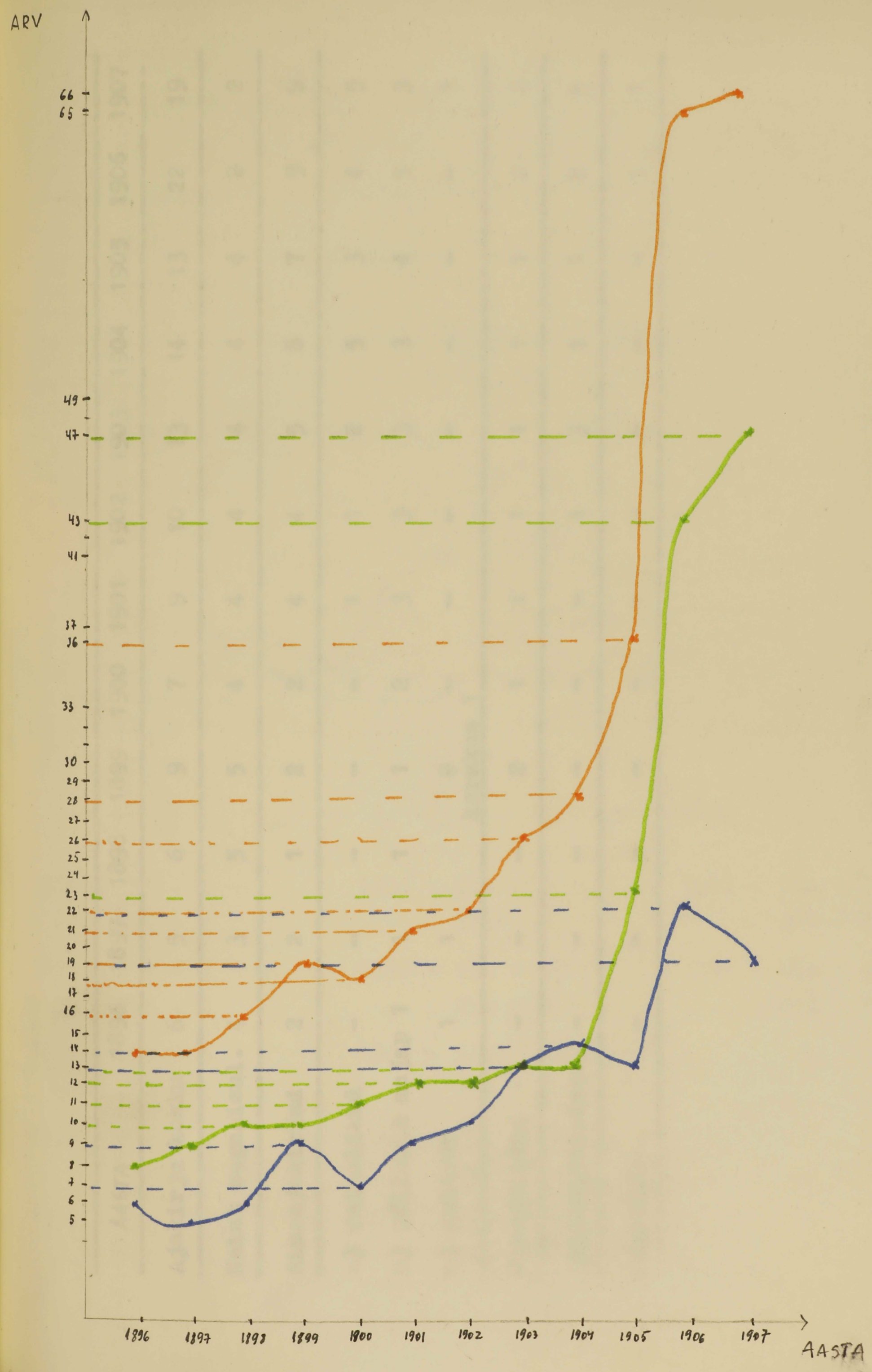
Рига, I852-I917
Лифляндский листок объявлений Юрьев, I898-I905
Прибалтийский край. Рига, I900-I915
Прибалтийский листок. Юрьев, I893-I899
Журнал научной и практической ветеринарной медицинве. Юрьев, I906-I917
Университетская летопись. Юрьев, I906-I916
Справочный листок Биолога. Юрьев, I907-I909

Saksakeelsed:

Arensburger Wochenblatt. Arensburg, 1875-1915
Baltische Monatsschrift. Riga, 1859-1915
Baltische Post. Riga, 1906-1914
Baltische Volks - Zeitung. Riga, 1906
Deutsches Echo in Russland. Dorpot, 1907
Düna-Zeitung. Riga, 1887-1909
Felliner Anzeiger. Fellin, 1876-1915
Kleines Tageblatt. Dorpot, 1906-1907
Literärischer Monatsblatt, Jurjev, 1906
Neue Dörptsche Zeitung. Dorpot, 1866-1896

Nordlivländische Zeitung. Jurjev, 1897–1914
Pernausche Zeitung. Pernau, 1869–1915
Südlivländischer Anzeiger. Walk, 1907–1914
Walkscher Anzeiger. Walk, 1883–1906

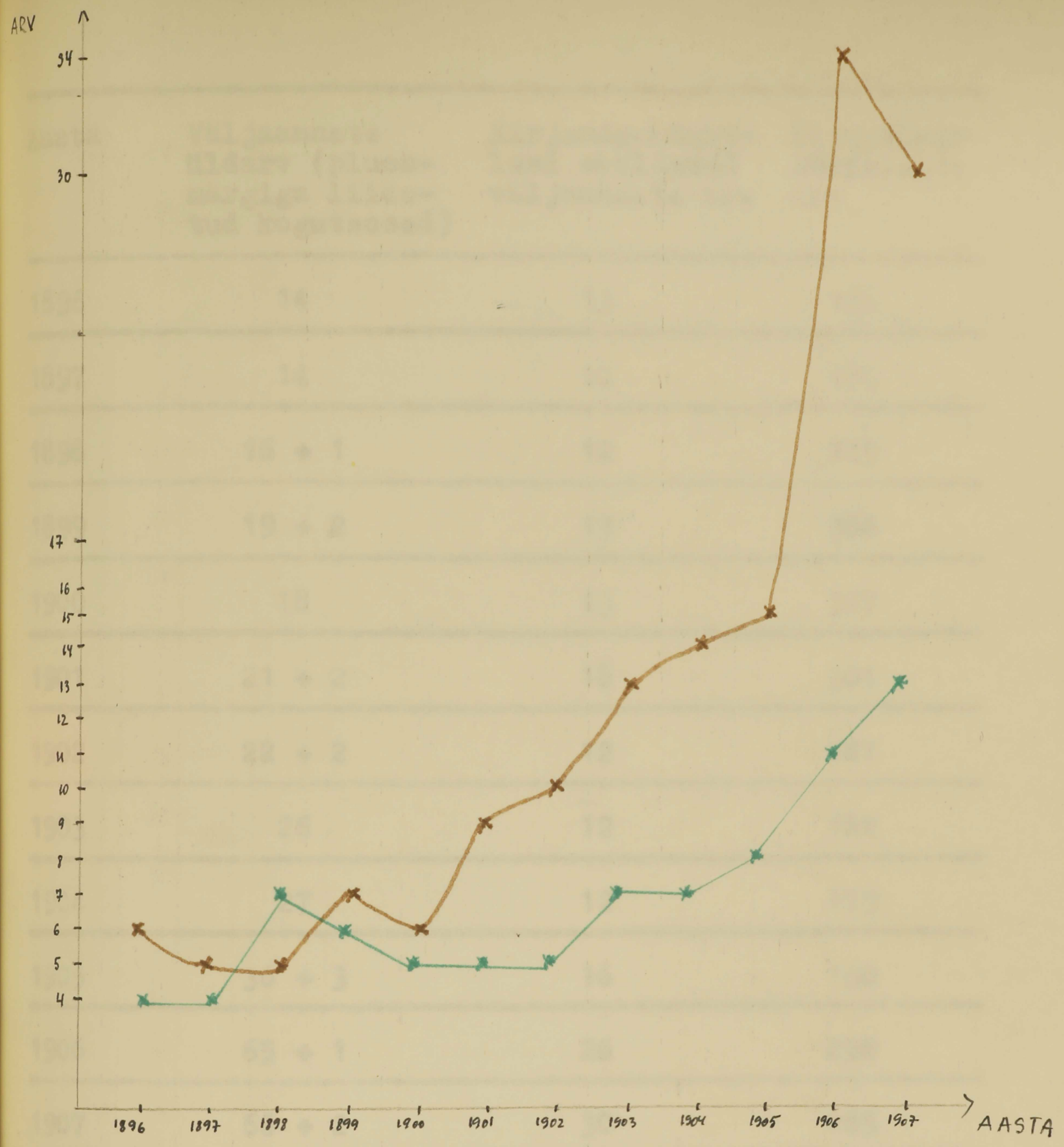
LISA nr 2. Eesti ilmunud perioodilised trükitooted aastatel 1896-1907. — ajakirjad; — ajalehed; — üldine

LISA NR 3. AJAKIRJAD AASTATEL 1896 - 1907

AASTA	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Ajakirju kokku	6	5	6	9	7	9	10	13	14	13	22	19
Neist segasisul.	4	3	5	5	4	4	4	4	4	4	2	2
Aineajakirjad	2	2	1	2	2	4	4	5	8	7	9	9
a) vaimulikud	-	-	-	-	-	1	1	2	5	3	4	5
b) põllum & majap	1	1	1	1	2	3	3	3	3	4	5	3
c) kultuur	1	1	- karskus 1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Suunitletud	-	-	-	2	1	1	1	1	1	1	2	2
Erikäsitluslaad.	-	-	-	-	-	-	1	3	1	1	8	5
Spetsial.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

LISA nr 4. Aastatel 1896-1907 Tallinnas ja Tartus ilmunud perioodilised trükitooted

1896 - Tln - 6 —
Trt - 4 –

1897 - Tln - 5 –
Trt - 4 –

1898 - Tln - 5 –
Trt - 7 –

1899 - Tln - 7 –
Trt - 6 –

1900 - Tln - 6 –
Trt - 5 –

1901 - Tln - 9 –
Trt - 5 –

1902 - Tln - 10 –
Trt - 5 –

1903 - Tln - 13 –
Trt - 7 –

1904 - Tln - 14 –
Trt - 7 –

1905 - Tln - 15 –
Trt - 8 –

1906 - Tln - 34 –
Trt - 11 –

1907 - Tln - 30 –
Trt - 13 –

LISA nr 5. Kirjanduskäsitlusi avaldanud väljaannete arv

Aasta	Väljaannete üldarv (plussmärgiga liidetud koguteosed)	Kirjanduskäsitlusi avaldanud väljaannete arv	Kirjanduskäsitluste arv
1896	14	13	186
1897	14	10	175
1898	16 + 1	12	215
1899	19 + 2	13	286
1900	18	13	307
1901	21 + 2	18	301
1902	22 + 2	12	281
1903	26	12	162
1904	27	12	179
1905	36 + 3	16	130
1906	65 + 1	26	258
1907	66 + 2	30	285

* Kirjanduskäsitlusi avaldanud väljaannete arv kajastab kaks koguteosed, mis neid avaldasid.

** Kui kirjanduskäsitlus (nt raamatututvustus) pealehes puudus, kuid ilmus lisalehes või kaasandes, on väljaanne arvatud kirjanduskäsitlusi avaldanute hulka.

LISA nr 6. Hariv, organiseeriv, integreeriv ja väärtustav funktsioon eestikeelsetes perioodilistes väljaannetes.

	1896				1897				1898				1899				1900				1901				1902				1903				1904				1905				1906				1907			
	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V	H	O	I	V
1) EPm			1	1			1	3				2			1	3			1	3			3	1	3		1	3	1		1	3			1	3	1			3								
2) Pm	3		3	4	3	1	3	4	3		4	4	4		3	4	4		3	4	4		3	4	4		3	4	3	1	3	4	1	1	3	4	1	1	1	4	4	3		4	4	3	1	4
3) Vlg			1	1			1												1	2			1				1		1												3		3					
4) Virm	1			2			3	2	1																																							
5) Ol	3			4	3	1		4	3			3	3			3				3			3	1	1	2	1	1				3				3											
6) Sak	3			4	3		3	3				2				1				1			3	1		1	3	1	3		1	2	1		3											
7) Saarl			2	3	1			2			1	2			3	2			1	2			1	2			1	2	1		1	2			1	2	1		1	2		1		3		1	1	2
8) RPL			2	3			3	2				2			1	2				2			2				1	2		1	2			2				1	2			1	2		1	2
9) Linda	2			4	3	1	3	4	3		3	4	4		3	4	4		3	4	4		3	4	3		3	4	3		1	4	4		1	4	3		1	4							
10) Põllum			2				2				2				2				2				2																							
11) LML	2																																															
12) Lennu Teel ...	2																																														
13) Perti Alb.		3					3			2																																					
14) Rahva Leht									1				1						1																1	1			2									
15) RLl		4			1	4	3		1	4	4	3		4	3			3				1														3			3	2								
16) Uus Aeg										1	4	1		3	4			3	4	4		3	2	4	4		1	2	3	4		1	4	4	4		3		4							
17) Lõbu ja teadus											3																																				
18) Palmgr. Alb.										1				1	3	1	1					1																									
19) EÜS alb.										4				4																																	
20) Mesilane															2				2																													
21) Aas ja nurm																			2																													
22) Teataja																			3	4		1	4		3		1	4	4		1	4	3		3											
23) Kiired																	4		4	4		4																									
24) Uudised																															1	1		1	3	1											
25) Vaim.Sõn. tooja																											2						2						2								
26) Majapidaja																											2																				
27) Noor-Eesti																					4		4																								
28) Võitl.päevil																							4																								
29) Eesti Kirjand.																											4				4		4	4			4									
30) Hüüdja																											1				1		3													
31) Isamaa																											3				2		3				1									
32) Kaja																												1					1		1	1										
33) Kiir																													1		1															
34) Kodumaa																													3	1			1		1											
35) Noorus																													1				1													
36) Päevaleht																													1	3	3		1	1	1	3										
37) Perek.leht																												1				3													
38) Koit																													1	1	3		3	1	1	3										
39) Sots.dem.																															1															
40) Sõnumed																														1	2				1	1										
41) Säde																												3				3	1	1											
42) Vabadus																													1	1															
43) Virulane																												3		3						3									
44) Uus Virulane																													1					1	1										
45) Põhjanael																														2															
46) Elu																														3	3	1	1	3											
47) Sõn.tooja																														2	1	1		2											
48) Sõna																														1	1														
49) Oma Maa																															3			2											
50) Rahvaleht																																1		2											
51) Sõna (Valga)																															3	1		2											
52) Õigus																															3		1	3											
53) Vaade																																1		2											
54) Album																															3															
55) Hommik																																		1											
56) Hääl																																		1											
57) Meie Aastasada																																1		3											
58) Meie Kodumaa																																		1											

Numbrid tabelis märgivad funktsiooni tähtsust antud väljaande selle aasta kirjanduskäsitlustes ning on saadud, arvestades materjale, milles üks neljast funktsioonist (H=hariv, O=organiseeriv, I=integreeriv, V=väärtustav-hindav) esineb põhifunktsioonina

1 - vähetähtis, juhuslik; 2 - kvantideedilt tähtis, kvaliteedilt mitte; 3 - oluline; 4 - iseloomustavalt oluline

LISA nr.7 Ilukirjandust avaldanud väljaannete arv

	Ilm.väl-jaandeid koos ko-guteost.	Ilukir-jandust avalda-sid	Algupä-rast proo-sat aval-dasid	Algupä-rast luu-let aval-dasid	Tõlke-proosa	Tõlke-luule
1896	14	13	7	7	13	1
1897	14	12	6	7	12	1
1898	16 + 1	14	8	10	13	3
1899	19 + 2	20	12	14	16	4
1900	18	13	9	10	11	3
1901	21 + 2	15	10	9	14	5
1902	22 + 2	15	9	10	14	6
1903	26	15	10	10	12	2
1904	27	14	9	8	14	6
1905	36 + 3	19	17	11	19	6
1906	65 + 1	39	26	23	34	3
1907	66 + 2	38	28	19	34	2

* Aastas ilmunud ajalehtedele-ajakirjadele lisaks on arvatud ka koguteosed, mis omasid tähtsust kirjanduselu kujunemisele (nt Kiired I - III, Noor-Eesti, EÜS-i Album) ja liidetud eraldi pluss-märgiga.

** Kui pealehes ilukirjandus puudus, kuid ilmus lisalehes või hinnata kaasandes, on väljaanne arvatud ilukirjandust avaldanute hulka (nt Kodumaa 1906.a).

*** Kui aastakäigus ilmus mõni üksik ilukirjanduslik pala, pole seda arvestatud, st arvestatud on vaid neid väljaandeid, mis avaldasid ilukirjandust regulaarselt.

LISA nr 8. Eesti Kirjameeste tutvustus

1896

Ed. Bronhöhe
(Lennu Teel.)

1897

Helmi + (Pm, S, L), A. Reinvald (Sak)
J. Bergmann, E. Aun, A. Haava, E. Aspe, J. Leidin, A. Reinrit, Fr. Ederberg, (L), P. Undritz (Pm)

1898

A, Reinvald, E. Aspe, Helmi + (L), Chr. Kannike, J. Tamm, A. Haava (RLl), M. J. Eisen, G. Óis (Perti alb)

1899

Joh. Liiv, Joh, Tamm, Joh. Parv, P. Jakobson + (L), J. Hurt (Palmgr. alb)

1900

G. E. Luiga (L)

1901

W. Kentmann, K. A. Hermann (L), K. E. Malm (RL), K. A. Hermann, Fr. Kuhlbars (Palmgr. alb)

1902

A. Haava (Pm)

1903

1904

1905

Fr. Ederberg (EPm), M. Pódder (Pm), Fr. Ederberg (Srl.), L. ja G. Grossschmidt, E. Feldmann, J. Mändmets, A. Kivi, Ed. Bronhöhe (RLl)
E. Peterson (Ed.)

1906

E. Peterson (RLl)

1907

J.Hurt + (16 vlj), J.Tamm+(Pm, Pvl, C, VSn, Sönt), A.Reinvald - 60

(Pm, Kt, VSn)

LISA nr 9. Väliskirjanike ja -kirjanduse tutvustus (ajalugu + kaasaeg)

1896

Am.kirjandus (Pm), Aho (Ol), Soome kirj (L), Jókai (Lennu Teel.)

1897

Goethe, Canth (Ol), Jókai (L)

1898

Krahv Salias (Vira), Zola Topelius (Ol), Aligheri, Shakespeare, Schiller, A.S.Suvorin, Jókai, Topelius, Summerus, Turgenev, Tasso (RLl), Zola. Tolstoi, Aho (Perti alb)
Ahlquist (L)

1899

Petöfi, Soome van. kirj (Pm)
Shiller, Puśkin (Ol)
Puśkin, Goethe, Heine, Talvio (L)
Zola, Puśkin, Lermontov (RLl)
Tśehhov (L & t)

1900

Gorki (Ol)
Nietzsche (UA)
Jókai, Kielland (RLl)
Soome kirj (RLl)

1901

Gogol, Tśehhov (RLl)

1902

Zola +, Neitzsche (EPm)
Gorki, Zola +, Žukovski, Gogol, Lónnrot (Pm)
Zola +, Gorki, Gogol (UA)
Zola, Gorki, Gogol (Ol)
Gorki, Lónnrot (L)
Gogol, Hugo, Zola +, Daudet, Harte, Bj.Björkson, Doyle, Gorki (T)

1903

Koskinen + (Pm)

Kipling (Sak)

E.A.Poe, Yrjö-Koskinen (L)

Korolenko, L.Tolstoi, K.Mikszathi (T)

Gorki (UA)

Gorki (Ol)

1904

Soome näitek, Jókai + (UA)

Jókai + (Pm)

Jókai +, Tšehhov +, Läti kirj (L)

Pildid L-Euroopa kirj (L)

Jokai +, Tšehhov, Põhjamaade kirj (T)

Tšehhov +, Jokai+, Korolenko (U)

1905

Schiller (Pm)

Schiller, Andrejev (Sak)

Sciller, Goethe, Pildid L-Euroopa kirj (L)

Schiller, Lagerlöf, Bj.Björnson, Ibsen, Gorki (RLl)

Shhiller (T)

Schiller, Erchmann-Chatrion (U)

Ch. Baudelaire (NE)

Läti kirj (L)

1906

Gorki, L.Tolstoi, Andrejev, Shakespeare(Sd)

Ibsen, Hugo, Kielland (Vir)

Pildid L-Euroopas kirj(Kod)

Hedenstjerna, Jonas Lie, M.Thorsen (RLl)

1907

Gorki (OM)

Pildid L-Euroopa kirjandusest (Alb)

Tšehhov, Aho, E.A.Poe, Pletnev, Posnjakov (PL)

Soome kirjandus (Sõnt)

Prantsuse kirjandus (Sd)

L.Tolstoi, G.Sand, Sudermann, Tšehhov, Maupassant (O)

Tšehhov (Kj)

LISA nr 10 Ajalehtedes ja ajakirjades enamarvustatud teosed (aastate kaupa)

1896 - A.Pert Lihavótte-Leht 1896.

Sak 1896, 20.III, nr.12 - "róómuga tervitada"

Pm 1896, 4.VI, nr.120 - "kasulik ja asjalik"

Srl 1896, 28.III, nr.13 - "mitmekesine ja kasulik"

Ol 1896, 5.III, nr.10 - "vähe pühadepärast"

Ol 1896, 7.V, nr.19 - "pealiskaudne ja vähe tulus"

RPL 1896, nr.17:66 - "sobib linnarahvale"

A.Pert Jóulu-Leht 1895.

Srl 1896, 27.II, nr.9 - Perdi jutu "Näitlejanna" pärast "kombevastaline"

Virm 1896, 12.I, nr.2 - "räpase näuga poisike"

1897 - K.Wöhrmann, Noored vennad, vóidelge! - Eesti noortele meestele juhatuseks eluteel. Kuressaare, 1897.

Pm 1897, 8.X, nr.226 - "rahvuslikus ja vaimulikus meeles"

Sak 1897, 27.XI, nr.48 - "ilus eesmärk - usu- ja kombeelu pærandamine"

L 1898, 2.I, nr.2 - "hea ja vajalik"

Srl 1897, nr.38 - "vajalik"

1898 - M.Lipp, Kodu kannid. Tartu, 1897.

L 1898, 13.I, nr.3 - "tulus ja tubli"

Pm 1900, 13.I, nr.9 - "meistritöö"

Perdi Lihavótte-Leht 1898: 27 - "meistritöö"

Srl 1898, 9.I, nr.2 - "elutarkust ja ópetust"

EPm 1898, 17.XII, nr.51 - "kaunis toode"

K.A.Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Tartu, 1898.

L 1898, 3.IV, nr.28 - "pealiskaudne"

Pm 1898, 13.IV, nr.81 ja 14.IV, nr.82 - "ühtse jooneta ja liialt subjektiivne"

Ol 1898, 28.IV, nr.17 - "kõlbmata"

Pm 1898, 29.IV, nr.93; 30.IV, nr.94; 1. V, nr.95; 2.V, nr.96; 4.V, nr.97 - Hermanni vastuhause

RLl 1898, nr.3: 66-67 - Hermanni vastulause

A.Alver, Võhumõõgad /Luuletused/. Tartu 1898.

Pm 1898, 24.II, nr.45 - "tuum kasin"

L 1898, 14.IV, nr.16 - "on annet, aga vara esines"

RLl 1898, nr.4: 93 - "mõnusad ja ilusad salmikud"

Sak 1898, 2.IV, nr.14 - "ilusad"

1899 - J.Jõgever, Ärkamisel, Jutt Eesti rahva lähemast minevikust. Tartu, 1899.

Pm 1899, 2.X, nr.219 - "elav pilt"

Sak 1899, 16.XI, nr.46 - "üks parimatest"

L 1899, 16.XI, nr.47 - "sowvitada"

UA 1899, 20.X, nr.47 - "Lapsik /-/ sentimentaalik idealismus"

1900 - Palmgreni ja Ploompuu albumid 1900.aastaks.

Pm 1900, 23.V, nr.114; 14.XII, nr.280; 16. XII, nr.282; 3.IV, nr.77 - "paremaks läinud"

EPm 1900, 1.VI, nr.22 - "rahul olla"

Sak 1900, 16.XI, nr.46 - "pildid head, sisu kehvem"

UA 1900, 23.XII, nr.102; 26.IV, nr.26; 22. V, nr.40 - "pildid head, sisu lahjapoolne"

E.Peterson, Ühe härja elulugu (Paised I) Rakvere 1899.

"Marjad silmas" ehk 50% rumalust, 25% laiskust ja mis üle selle, see on sula kange-kaelus (Paised II) Rakvere, 1900.

UA 1900, 23.VII, nr.30 - "südamlik tänu"

L 1900, 14.XI, nr.46 - "palju satirat, vähe kosutavat soojust"

Ol 14.XI, nr.46 - "Peterson = Eesti Gorki"

RLl 1900, nr.4: 246 - "sisu osavasti valitud, hingeteadliselt puudused"

EPm 1900, 19.VIII, nr.34 - "veidi ühepoolne, aga tõsi kah"

1901 - J.Mändmets, Oma õuest, Sala süüdlane, Koduküla vainult. Tallinn, 1900.

RLl 1901, nr.6: 375 - "siduva mõtte ja palava tundmuse puudumine"

RPL 1901, nr.14: 54 - "nii realistlikud, et ei saa pidada Eesti juttudeks"

Pm 1901, 20.X, nr.238 - "püüab, hingeliselt nõrk"

Kiired I, 1901: 120 - "liha meie lihast"

UA 1901, 7.III, nr.19 - "soovitada"

1901/1902 - E.Peterson, Issanda kiituseks (Paised III). Rakvere, 1901.

Pm 1901, 4.X, nr.225 - "naeruvääristatakse misjonitööd"

L 1901, 30.X, nr.44 - "ei pruugi kõigile meeldida"

Kiired III 1902: 137 - "ähvardav negatsioon"

Palmgreni Jõulu Album 1901: 33 - "sisu ja siht sellised, et kiita ei saa"

Ol 1901, 12.IX, nr.34 - "kujutab elu nagu see on"

UA 1902, 3.I, nr.1 - "tubli"

T 1902, 11.I, nr.34 - "eesti rahva elu ja pitser"

1903 - "Linda" Lihavõttenumber (1903 nr.16).

UA 1903, 3.IV, nr.40 - "ei ole meie elu tundmust"

T 1903, 3.IV, nr.81; 30.IV, nr.94 - "ei käi tõsise eluga kokku /-/ tahtmine õpetada"

Pm 1903, 5.IV, nr.77; 18.IV, mr.86 - "onnestunud"

L 1903, 1.V, nr.20 - ""kõrgem kunst" on näidata, kuidas elu peaks olema"

1904 - E.Peterson - Hea sõber = Uus lugemise raamat väiksematele lastele I jagu. Rakvere, 1903.

EPm 1904, 20.XI, nr.47 - "lahket vastuvõtmist"

Sak, 1904, nr.39 - "vigane"

T 1904, 19.IV, nr.87; 20.IV, nr.88 - "terv itada, kuigi vigu on"

Pm 1904, 6.III, nr.54; 8.III, nr.55; 9.III, nr.56 - "ei täida eesmärki, ei paku midagi"

1905 - Noor-Eesti I. Tartu, 1905.

RLl 1905, nr.16: 510, nr.17: 542-545 - "parim eesti kirjanduses"

Pm 1905, 8.IX, nr.198 - "head ja halba, "dekadentismus" meile vara"

L 1905, 1.IX, nr.33/34 - "pole väga viga, "dekadentismus" ei kõlba"

Sak 1905, nr.79 - "ilukirjandus vana ja kartlik"

EPm 1905, 3.IX, nr.69 - "dekadentlikud unistused"

UA 1905, 3.X, nr.116 - "hulk töösid puudulised katsed /-/ raisatud hulk head paberit"

1906 - A.Kitzberg, Tuulte pöösises. Draama viies vaatuses, Tartu, 1906.

Is 1906, 18.VIII, nr.71; 21.VIII, nr.72; 23.VIII, nr.73 - parim eesti näitekirjanduses, puudusi tegelaste psühholoogilises usutavuses

Pm 1906, 17.VIII, nr.186; 18.VIII, nr.187; 19.VIII, nr.188 - "sotsialküsimus liiga suure tähtsusega"

H 1906, 15.XII, nr.1 - "kehv, vast autor arneb"

K 1906, 20.XII, nr.2 - "kodanlaste tükk /-/ kiimaline"

Kod 1906, 21.VIII, nr.58 - "idealism ja realism paaritatud /-/ toon lihalik"

EK 1907, nr.3: 44 - "sündmustel pole põhja all"

1907 - G.Suits, Sihid ja vaated. Helsinki, 1906.

EK 1907, nr.4 : - "õiget, aga ka segast ja arusaamatut"

Hm 1907, 2.III, nr.26 - "liiga vaatleja /-/ tuü meda udu poole ei tule vaimu viia"

Pm 1907, 19.XII, nr.287 - "Suitsul "liha õpetus""

Kt 1907, nr.86 - "uudis, sellelaadseid vähe"

OM 1907, nr.1: 13 - "prbleemi uus tõlgendus /-/ hea"

W.Bölsche, Inimese põlvnemine (tõlketeos). Trt, 1906.

Lühitutvustuse ja hinnangu "hea, tark, vajalik" andsid 9 väljaannet (Pm, Kt, OM, EK, Pvl, õ, Sõnt, VSn, Rvl)

LISA nr.11 Kõige rohkem kirjandus_kriitikat (tutvustusi) avaldanud väljaanded ja nende kirjutiste sagedased autorid.

1896: Linda - 41 - H.Prants
Postimees - 41 - K.A.Hermann
Ristirahva Pühapäeva leht - 35 - H.L.
Olevik - 20 - A.Jürgenstein

1897: Postimees - 57 - V.REiman ja H.Rosenthal
Ristirahva Pühapäeva leht - 37 - H.L.
Olevik - 27 - A.Jürgenstein
Linda - 27 - H.Prants

1898: Linda - 56 - H.Prants ja A.Jürgenstein
Postimees - 38 - V.REiman ja H.Rosenthal
Ristirahva Pühapäeva leht - 42 - H.L.
Rahva Lõbu-leht - 32 - K.A.Hermann

1899: Linda - 73 - A.Jürgenstein
Ristirahva Pühapäeva leht - 53 - H.L.
Postimees- 45 - J.Bergmann ja V.Reiman
Uus Aeg - 25 - M.Pung ja F.Karlson

1900: Linda - 63 - A.Jürgenstein
Ristirahva Pühapäeva leht - 62 - H.L.
Postimees - 57 - J.Bergmann ja H.Pöögelmann
Uus Aeg - 35 - G.Suits ja R.Lesta

1901: Linda - 67 - A.Jürgenstein
Uus Aeg - 50 - R.Lesta
Postimees - 48 - H.Pöögelmann
Ristirahva Pühapäeva leht - 41 - H.L. ja Gust.H.

1902: Postimees - 65 - V.REiman, G.Suits, R.Lesta
Uus Aeg - 57 - M.Neumann ja R.Lesta
Linda - 36 - H. Jürgenstein
Ristirahva Pühapäeva leht - 29 - Gust.H. ja G.E.Luiga

1903: Postimees - 38 - V.REimann ja A.Kitzberg

Uus Aeg - 31 - M.Neumann
Eesti Postimees - 22 - J.Leidin
Ristirahva Pühapäeva leht - 20 - Gust.H.

1904: Uus Aeg - 44 - A.Pert ja M.Neumann
Linda - 27 - G.Suits ja A.Jürgenstein
Teataja - 26 - O.Birsgall
Ristirahva Pühapäeva leht - 22 - Gust.H.

1905: Postimees - 23 - A.Kitzberg
Rahva Lõbuleht - 19 - P.Grünfeldt
Linda - 16 - E.Enno
Ristirahva Pühapäeva leht - 12 - Gust.H.

1906: Eesti Kirjandus - 96 - J.Jõgever
Postimees - V.REiman ja A.Jürgenstein
Koit - 20 - G.E.Luiga
Päevaleht - 19 -

1907: Eesti Kirjandus - 64 - J.Jõgever
Postimees-Elu - 66 - A.Jürgenstein ja K.A.Hindrey
Koit - 26 - G.E.Luiga
Rahvaleht - 19 - A.Kasesalu ja T.K.

VÄLJAANNETE REGISTER

Väljaannete registris on antud lühiülevaade aastatel 1896-1907 ilmunud eestikeelsetest ajalehtedest ja ajakirjadest.

I. Ajalehed esitatud alfabeetilises järjekorras. Lisalehed, kaasanded ja eriväljaanded on nimetatud pealehe juures ("Sõnumitooja" "Ristirahva Pühapäeva lehe" juures). Lisaks ajalehe ilmumiskäiku ja väljaandmist puudutavatele andmetele on esitatud ka üldisemad programmilised seisukohad.

II. Ajakirjad on jaotatud nende sisu ja suunitlust arvestades viide gruppi:

1) segasisulised üldloetavad ajakirjad;

2) erikäsitluslaadiga ajakirjad (suunitletud kõigile);

3) aineajakirjad (üldloetavad):

   a) karskusteemalised;

   b) kultuuriteemalised;

   c) põllutöö- ja majapidamisalased;

   d) vaimulikud;

4) suunitletud ajakirjad (kindlale demograafilisele grupile);

5) spetsialiseeritud ajakirjad (piirloetavad, eeldavad lugejalt käsitletava ainevaldkonna piires eelteadmisi või tavalisest sügavamat huvi).

III. Kaasannete ja lisade kirjapilt (jutumärgid, punktid, komad) on esitatud sellisel kujul, nagu seda kasutas toimetus.

I. AJALEHED

AMETIÜHISUSTE TEATAJA

Nädalaleht, mis kirjutas ametiühingutest ja töölisliikumisest. Kavandatud ilmumissagedus kord nädalas. Ilmus Tallinnas 1907.aastal neli numbrit (1.-22.XII) ja 1908.aastal nr.5 ja 6.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J.Kuningas.

Lehe eesmärgiks oli anda ametiühingutele abi ja nõu ning teisalt oma "aateid laialistesse hulkadesse kanda" (A/Ü Teataja 1907, 1.XII, nr.1).

EDASI

Asutatud 1905.aasta detsembris VSDTP Eesti grupi poolt poliitilise ajalehena. Vastutav toimetaja Julius Sõrmus. Väljaandjad J.Sõrmus ja Jaan Mölder. Ilmus Peterburis neli numbrit. 1. (3.XII) ja 4.number (16.XII) arestiti. Pärast neljandat numbrit anti väljaanne kohtusse ning lõpetas ilmumise.

Tegeles enamlike ideede propageerimisega eesti tööliste hulgas. Erinevalt nt "Töölisest" ja "Tulevikust" ei ühendunud ainult parteisisestele küsimustele vaid sisaldas ka üldisemaid ühiskonnakriitilisi kirjutisi.

EDU

Poliitiline ajaleht, mis asutati 1905.aasta mais Berliinis. Vastutav toimetaja S.Tane. Planeeritud kuulehena. Ilmus neli numbrit (mai, juuni, august, september).

Eesmärgiks tsensuurivabalt ilmudes näidata "kui habras ja mädanenud meie (st Vene) praegune riigi kord ja ülem juhatus on" ("Edu 1905, mai nr.1: 1). Neljandas numbris jõudis bolševike pooldamiseni: "Oleme ühendusse astunud bolševikega,

tegevuse programm bolševikega ühine" (Edu 1905, september nr.4: 8). Eestis suurt populaarsust ei olnud. Eesti keel väga nõrk.

EESTI AMERIKA POSTIMEES (II ak-st: AMERIKA EESTI POSTIMEES)

Asutaja, väljaandja ja vastutav toimetaja Eesti ja Läti misjonär, luteriusku kirikuõpetaja Hans Rebane.

Ilmus New Yorgis 1897-1911 kord kahe kuu tagant, väljaarvatud 1898. ja 1899.a. 1898.aastal ilmus 10 numbrit ja 1899. aastal 12 numbrit aastas.

Pakkus kiriku- ja ühiskonnaelu sõnumeid. Ülekaalus esimesed.

Suunatud eelkõige Põhja-Ameerikas elavatele eestlastele: "eesti missioni töö kasuks Põhja-Ameerikas; eesti rahva kasuks Ameerikas".

1906.aasta 6.numbril oli kaasas lisaleht, mis sisaldas inglise keele õpetust.

Kodumaa sündmustesse ei sekkunud. Levis peamiselt Põhja-Ameerika eestlaskonna hulgas. Keskmine tiraaž 2000.

Eestimaa MAAKONNA TEADAANDMISED

Ilmus Tallinnas 1906.aastal kaks numbrit. Ametlik informatsioonileht, mis asutati rüütelkonna volikogu poolt, et rahvani tuua maapäeva, rüütelkonna volikogu, valdade ja linnade saadikute konverentside jne otsuseid. Ilmus ka 1911.a.novembris.

EESTI POSTIMEES

Asutatud 1863/64 Tartus Johann Woldemar Jannseni poolt.

1894.aastal ostis vahepealsete toimetajate käe all alla läinud lehe August Busch. 1894.a. nr.20-st ilmus Tallinnas A.

Buschi väljaandmisel ja toimetamisel. 1898 nr. 10-26 oli toimetaja asetäitjaks Theodor Tedder ("Muusikalehe" tegevtoimetaja), sest Busch oli reisil Pühale maale.

1903.a. moodustati lehe väljaandmiseks osaühing ehk konsortsium, sest Busch oli sattunud majanduslikesse raskustesse. Osaühingusse kuulusid: J.Tõnisson, K.E.Sööt, J.Umblia, J.Ploompuu, G.Pihlakas, P.Grünfeldt, J.Speek, J.Jaks, A.Jaakson, M. Leinbaum, Ed.Langsepp. 1.detsembrist 1903 hakkas "Eesti Postimehes" ilmuma kaks korda nädalas uuel toimetusel: tegevtoimetajaks oli Peeter Grünfeldt.

1904.a. ostsid osaühingu käest lehe tagasi A.Busch ja Jaan Sitska. 1904.a. nr.40-st toimetajad ja väljaandjad J.Sitska ja A.Busch. 1905.a. nr.48-st J.Sitska üksi.

10.detsembril 1905 ilmus "Eesti Postimehe" viimane, 96. number. Ajaleht suleti kindralkuberneri otsusel sõjaseaduse kestmiseni. Ametlik põhjus - 94.numbris avaldatud Tartu rahvaasemikkude koosoleku otsused.

Trükiti Gresseli, 1900.aastast Buschi ja 1903.aastast Martna trükikojas.

TOIMETUS: 1896-1898: Jaak Järv, Peeter Grünfeldt (kuni 1904). Järgmistel aastatel lühemat või pikemat aega: Ado Karotamm, Eduard Vilde, Eduard Brunberg, Jakob Lammas. 1901.aastast Maximilian Põdder (oli 1902 ka tegevtoimetaja). 1898 ja 1902.aastast Jakob Ploompuu, 1903.aastast J.Leidin (Speek).

TIRAAŽ: 1896 - üle 2000 eksemplari, 1898 - 4000, 1901 - 7000-9000. 1902.aasta alguses tiraaž 10000, aasta lõpuks langes see 4000-ni (siit ka Buschi soov lehte müüa).

LISAD, KAASANDED, ERIVÄLJAANDED:

1) "Eesti Postimehe" jututuba, 1896-1898: sisaldas põhiliselt tõlkeilukirjandust.

2) "Eesti Postimehe" Missioni-leht, 1896-1904. Vastutav toimetaja ja väljaandja A.Busch. 1900-1904 tegevtoimetaja ki-

rikuõpetaja F.Ederberg.

3) "Eesti Postimehe" Põllutöö ja Teaduste eralisa, 1902-1905 (1904-1905 "Eesti Postimehe" teaduste eralisad). Kaastegev toimetaja J.Lammas.

4) "Eesti Postimehe" Muusiku lisaleht, 1896-1901. Tegevtoimetaja 1896 K.Türnpu, 1897.aastast Th.Tedder.

5) "Eesti Postimehe" Õhtused kõned, 1896-1905. Toimetajad ja väljaandjad vastavalt pealehele. Pakkus peamiselt tõlkelist ilukirjandust.

ERIVÄLJAANDED: 1899 "Eesti Postimehe" Jõulualbum, 1900 "Eesti Postimehe" Ülestõusmispühade Album. Mõlemad väljaanded avaldasid pühadeteemalisi jutukesi ja ilukirjandust.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1896-1903 - täpselt sõnastamata. Üldised eesmärgid: maa majanduslik ja vaimne edendamine. Keisri- ja riigitruudus: "Meil aga, kel meil õnn on ühes niisuguses vägevas ja tähtsas riigis elada, on kõige päält asja kõigi häädе seaduste ja riigi rahulise korra ja edenemise eest oma südamest armastatud noort keisri Majesteeti tänada" (EPm 1897, 16. I, nr.3).

1902.aasta lõpul: kirjutada just talurahvale. Pidada kalliks ristiusu õpetust ja meeles, et "Eesti rahva elujuur ja edenemise jõud - riigikodanlik ustavaus ja kõikumata usaldus Keisri vastu" (EPm 1902, 5.XII, nr.49).

1905 - "Eesti Postimees" "esindab vabameelsete seisukohti" (EPm 1905, 22.X, nr.83), st pooldas konstitutsioonilisi ümberkorraldusi, rõhutamata rahvuslikke eesmärke.

1905.a. lõpus toonitas "rahvalik- demokraatlikku sihti" (EPm 1905, 10.XII, nr.96).

EESTLANE

Alustas ilmumist Narvas 1906.aasta alguses. Vastutav toime-

taja ja väljaandja A.Raba. Ilmus kaks korda nädalas 28 numbrit "Vabas edasi püüdvas vaimus /-/ Tööliste klassi elu ja olu seisab kõige rohkem südame peal" (Eestlane 1906, 28.I, nr.1). Poliitilistes küsimustes ülevaatlik, kuid mitte hinnanguline. Rohkem üldiseid küsimusi kui Narva elu.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: J.A.Feldmann, T.Kaljumaa, F.Küla.

TIRAAŽ: 3000.

LISA: Eestlase lisa - nr.1-28.

HOMMIK

Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja Johan Jans. "Hommiku" proovinumber ilmus 28.novembril 1906 Tartus. 1906.aastal ilmus 8 ja 1907.aastal 18 (nr.9-27) numbrit. "Hommik" nimetas end "politikaline, teaduslik ja ilukirjanduslik" ajaleht, kuid teaduse ja ilukirjandusega ajaleht ei tegelenud. "Hommik" oli kaks korda nädalas ilmunud poliitiline ajaleht. 1907.aasta märtsis oli toimetuses läbiotsimine. Lehte ei suletud, kuid Jans polnud enam nõus endistel palgatingimustel töötama ja leht jäi seisma.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: A.Ani, L.Ibrus, H.Pöögelmann, K.Raud (A.Rei). Ajalehe ideeliseks suunajaks oligi Hans Pöögelmann. Võimude poolt poleks teda aga lehe peatoimetajaks kinnitatud enamliku kihutustöö pärast.

TIRAAŽ: 3500 eksemplari.

LISA: "Hommiku" lisa - 1906/1907, nr.1-5. Ilukirjanduslik.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: ajaleht tahtis seista "töötavate rahvakihtide eest nii linnas kui maal" (Hommik 1906, 28.XI, nr.1). Sotsiaaldemokraatlik siht, kuigi tsensuuri tõttu varjatud. ERE vastu.

HÄÄL

Poliitika, majanduse ja kirjanduse ajaleht, mis ilmus 1906. aasta lõpust kaks korda nädalas Kuresaares. I aastakäik - 1906/1907 - 75 numbrit. Nr.14-dast (17.II) oli lehe vastutavaks toimetajaks J.Klauren, sest T.Liiv võeti vastutusele nuhtlusseaduse § 129 põhjal. 25.augustist (nr.65) kuni 24.novembrini (nr.66) ajaleht seisis, sest vastutav toimetaja oli vangistatud.

Ilmus 1915.aastani.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: W.Mölder, M.Pung, O.Liiv. 1907. a. - Jaan Lintrop.

TIRAAŽ: 2000 - 2500.

LISAD: "Hääle" lisaleht - 1907 nr.1-66.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: seista vaestemate kihtide kasude eest: rahva olukorra parandamine,"maata meeste ja väikese maaga meeste kasud" (Hääl 19061 23.XII, nr.1). Eduerakonna ja "Saarlase" vastu.

HÜÜDJA

Poliitika, majanduse ja kirjanduse päevaleht, mille vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks oli Karl A.Hermann. Ümbernimetatud "Valgus". Esimene number ilmus Tallinnas 15.detsembril 1906. 1907.aasta 7.veebruarini ilmus 32 numbrit. Lugejate puudusel jäi leht seisma. Hermann teatas, et "Hüüdja" hakkab ilmuma Tartus, kuid seda ei sündinud.

TOIMETUS: M.Aitsam, Pinkovski, J.Kirkmann, G.Bach.

TIRAAŽ: 3000.

LISAD: 1) "Muusika lisa" - 1906/1907, nr.1-2.

2) "Hüüdja hääl" - 1906/1907, nr.1-4. Ilukirjanduslik.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: üldised: "Kõige paremat edu ja õnne, kallist rahu ja kaunist käekäiku" (Hüüdja 1906, 15.XII, nr.1). Ei näe ühiskonna muutumist.

ISAMAA

Asutatud 1906.aasta märtsis Tartus. Väljaandjaks Tartu trükikoja omanik Eduard Bergmann. 1906.aastal nr.1-80 oli vastutavaks toimetajaks Ernst Enno. Alates 81.numbrist ning 1907.aastal oli vastutavaks toimetajaks Eduard Bergmann. 1908. aasta lõpust läks lehe väljaandmine ja toimetamine A.Kärgi kätte.

1907.aasta 28.veebruarini ilmus "Isamaa" kolm korda nädalas. Siis jäi tellijate vähesusest seisma. 25.augustist alustas ilmumist päevalehena. Ajalehe tegevtoimetajaks sai Otto Grosss-chmidt.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: Otto Grossschmidt, Alfons Bergmann, August Weizenberg, Eduard Wöhrmann, Jaan Sermat.

TIRAAŽ: keskmiselt 2000 eksemplari.

LISAD JA KAASANDED: 1) "Isamaa" Piltidega nädala-kaasanne - 1906 ja 1907. Sisaldas põhiliselt ilukirjandust. Vastutav toimetaja ja väljaandja samad kes pealehel.

2) Laste rõõm. "Isamaa" hinnata kuu-kaasanne. Vastutav toimetaja Ernst Enno. 1906.aastal ilmus 8 ja 1907.aastal üks number.

1908.aastal hakkas ilmuma lisa "Lõbu ja teadus".

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: sihti nimetas "rahvameelseks": "mitte pääasjalikult võidelda, vaid hariduse püüdu madalamates rahvakihtides jõudu mööda toetada /-/ kõiki voolusid nii sakslaste kui ka muulaste elus näidata tõsises haridusvalguses" ("Isamaa" 1906, 1.III, nr.1).

Esialgu varjatult, kuid 1906.aasta sügisest üha selgemalt hakkas "Isamaa" rääkima kokkuleplusest sakslastega ning suunama end eestlasest põllumehele. Lehe ideoloogiliseks suunajaks sai Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi esimees, Kuremaa ja Põlguste mõisa omanik E.von Oettingen. Läbinisti kriitiline "Postimehe" ja eduerakonna suhtes.

KAJA

Politikaline, majandusline ja kirjandusline ajaleht, mis ilmus 1906.aastast kaks korda nädalas Narvas Tõnu Franzdorfi väljaandmisel ja toimetamisel.

1911.aastast hakkas selle järglasena ilmuma "Narva Uudised".

Keskendus Narva elu küsimustele.

Ilmus "vabas edumeelses vaimus", rõhutas kõigile võrdsete õiguste vajalikkust ja "õiget riigi alamlikkust" (Kaja 1906,10. VI, nr.1).

KAASTÖÖLISED: J.A.Feldmann, T.Kaljumaa, F.Küla.

TIRAAŽ: 3000 eksemplari.

KAASANDED JA LISAD: 1) "Kaja" lisaleht - 1906-1909 (siis edasi kirjanduslise lisa nime all).

1910.aastast hakkas ilmuma ka nalja- ja pilkelisa "Siil".

KALEV

Ilmus 1906.aastal Tallinnas loosungiga "rahu kosutab, vaen kaotab", püüdes jutustada sõprust ja koostööd sakslastega. 16. märtsil ilmus esimene number, järgmisel päeval teine. Kuigi oli kavandatud päevalehena, jäi leht seisma lugejate puudumisel.

KIIR

Asutatud Peterburis 1906.aasta lõpul. Ilmus 1906/1907 ühtekokku 16 numbrit (1906.aastal nr.1-4). Nr.16 (24.II) pandi aresti alla ja ajaleht suleti. Vastutavaks toimetajaks oli märgitud Hendrik Palson ja väljaandjaks Otto Peterson. Ajaleht koondas enda ümber sõjaseaduse tulekul Eestist lahkunud VSDTP-ga ühinemist pooldanud sotsiaaldemokraate eestlastsas Mihkel Martna ja Karl Rumoriga.

Ilmus kaks korda nädalas. 1.veebruarist 1907 taheti välja anda päevalehena.

TIRAAŽ: 1.numbrit trükiti 10000. 1907.aastal oli tellijaid kogunenud 400.

LISAD: Teaduslik osa ja Lõbuosa. Kumbagi ilmus üks number.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: otsesõnu tsensuuri tõttu väljendamata. ERE- vastane hoiak. Poolehoid sotsiaaldemokraatiale ja töötavale rahvale:"Tööliste erakond on praegu ainuke erakond, mis realset politikat ajab /-/ Ainult tema valitseb sündmuste käigu üle, sest ta toetab ennast oma tegevuses ajaloolise edenemise peale ja see edenemine läheb tervena tema kasuks" (Kiir 1906, 30.XII, nr.4).

KODU

Poliitiline, kirjanduslik ja majanduslik ajaleht, mis ilmus 1907.aasta septembris Viljandis "Kodumaa Hääle" asemel.Vastutav toimetaja J.Tomp ja väljaandja J.Riet. Ilmus kolm numbrit (20.-27.september) rahvus-vabameelses sihis.

"Kodu" jutulisa ilmus üks number.

KODUMAA

Asutatud 1905.aasta detsembris Viljandis. Vastutav toimetaja Rudolf Hansson ja väljaandja Mart Mõrd. Nimetatud olid ka ajalehe asutajateks.

1905.aastal ilmus ajalehte kaks numbrit. 1906.aastal ilmus leht kaks korda nädalas ning 1907.aastal jõudis ilmuda 48 numbrit. 1906.aastal ilmus nr.2 asemel "Kodumaa Hääle" proovinumber samal toimetusel. 1907.aastal suleti "Kodumaa" kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse ajaks.

"Kodumaad" asendas ajalehe lühendatud väljaanne "Maa" (juunis). Juulist hakkas ilmuma "Kodumaa Hääl" (1907.aastal 3 numbrit). Viimase sulgemisel saadeti tellijaile taas "Maad" (juuli, august) ning septembris ajalehte "Kodu". 1.oktoobrist asendas viimast "Meie Kodumaa".

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: H.J.Kadastik, Joh.Rajestik, J. Tomp, Põhiliselt siiski kaks meest - R.Hansson ja M.Mõrd.

TIRAAŽ: keskmiselt 3000 eksemplari.

LISAD JA KAASANDED: 1) Kodumaa lisa - 1905 (1), 1906 (1) - 87. Pakkus ilukirjandust.

2) "Kodumaa" Politika kirjavara - 1906 62 lk. Sisaldas populaarteaduslikke kirjutisi. Mõningal määral ka ühiskondlikpoliitilisi artikleid.

3) "Kodumaa" ja "Maa" jutu-lisa - 1906/1907, nr.1-26.

4) "Kodumaa" ja "Maa" Kirjandusline lisa - 1906/1907, nr.1-9.

5) Kodumaa Teadusline Lisa - 1906, nr.1-7. Sisaldas harivaid kirjutisi mitmest vallast.

6) "Kodumaa" ja "Maa" teadusline lisa - 1906/1907, nr.1-7. Pakkus lühikesi harivaid kirjatükke.

7) Ulak. "Kodumaa" ja "Maa" kaasanne (1907.a.lõpust "Meie Kodumaa" kaasanne). 1907 (1-9) - 1910. Ajalehe naljaosa.

ERIVÄLJAANNE: "Maa" - "Kodumaa" teine väljaanne,mis ilmus kord nädalas. Vastutav toimetaja ja väljaandja samad kes pealehel. Ilmus 1906/1907, nr.1-22.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: "Kodumaa" kuulutas enda ilmumis rahvus-vabameelses sihis, eemal kitsameelsetest ühekülgsustest (Kodumaa 1905, 20.XII, proovinumber). ERE-meelne, kuid ERE juhtide taktika vastuvõtmatu. "Jääme kainelt oma asjalikude nõudmiste juurde ja püüame eneste hääks teha, mis võimalik, ilma paremast ehk pahemast tiivast abi palumata" (Kodumaa 1907, 18.VI (1.VII), nr.46).

KODUMAA HÄÄL

Proovinumber ilmus 1906.aasta 12.jaanuaril Viljandis. Vastutav toimetaja Rudolf Hansson ja väljaandja Mart Mõrd. "Politiline, kirjandusline ja majandusline ajaleht", mis lubadi ilmuda

kaks korda nädalas.

1907.aastal ilmus kolm numbrit (6.-12.juulis suletud "Kodumaa" asemel). Suleti kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse ajaks.

Ilmus rahvus-vabameelses vaimus: "Kui meid kui baltlasi rääkima sunnitakse, siis vaikime parem ja mõtleme kui eestlased" (Kod.Hääl 1907, 6.(19.) VII, nr.1).

Ilmus ka "Kodumaa Hääle" lisaleht - 1906 proovinumber ja 1907 üks number.

LAINE

Asutatud Mart Kitzniku poolt Tallinnas 1907.aasta juunis. Nimetas end tööliste ajaleheks ning alustas tööliste elu- ja töötingimuste käsitlemist. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks M.Kitznik.

Ajalehte ilmus kaks numbrit. Suleti kindralkuberneri käsul sõjaseaduse ajaks.

Esimesel numbril oli kaasas ka neljaleheküljeline ilukirjanduslik lisaleht.

LIIVIMAA KUULUTUSTE LEHT

Asutatud Tartus 1898.aastal Hendrik Laasi poolt. Ilmus kolmkeelsena (eesti, saksa, vene) 1898. ja 1899.aastal kord kuus. 1900.aastast kuni 1905.aastani ebaregulaarselt, aastas vaid üksikud numbrid.

Toimetaja ja väljaandja oli H.Laas. Kõige rohkem avaldas leht Laasi enda kuulutusi (põllumajanduse nõuandekontor, raamatukauplus, trükikoda). Lehe järgi oli nõudmine väike. Keskmine tiraaž 1000 eksemplari. Seisma jäi 1905 kuulutajate puudumisel.

MEIE AASTASADA

Eesti päevaleht. Ilmus Eesti rahvameelse edumõtte sihis 1907.aasta juulis (nr.1-15) Tartus, suletud "Postimehe" asemel. Vastutav toimetaja ja väljaandja Karl Menning. Toimetuses tegevad: Jaan Tõnisson, Peeter Põld, Anton Jürgenstein jt.

Suleti kindralkuberneri korraldusel, sest jätkas ilmselgelt "Postimehe" suunda.

MEIE ELU

Poliitika, kirjanduse ja majanduse ajaleht, mis hakkas ilmuma 1907.aasta juunis üks kord nädalas Narvas. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks Rein Põder. 1.septembrist hakkas "Meie Elu" ilmuma kaks korda nädalas. Suunatud Narva ja selle ümbruse elanikele. Püüdis elu käsitleda tööliste vaatepunktist. Poliitilistes seisukohtades ettevaatlik.

TOIMETUS: A.Raba, B.Bach, A.Tõnurist, Juh.Wiedenstrauch.

TIRAAŽ: 3000 - 4000.

Ilmus 1918.aastani. Esimese lisana hakkas ilmuma kirjanduslik lisa 1908.aastal. Pilkelisa piirdus ühe numbriga 1908. ja 1909.aastal.

PROGRAMMILISED EESMÄRGID: üldised - edendada majandust ja vaimuelu, tähelepanu keskendada tööliskküsimusele.

MEIE KODUMAA

"Politiline, kirjandusline ja majandusline ajaleht", mis hakkas ilmuma 1907.aasta 1.oktoobrist Viljandis. Vastutavaks toimetajaks R.Hansson ja väljaandjaks M.Mõrd. Ilmus 1914.aastani, 1907-1913 kaks korda nädalas, 1907.aastal 26 numbrit. Ühiskondlik-poliitilistes hinnangutes vaoshoitud, piirdus ühistegevusele ja kultuurilisele haridustööle kutsumisega: "On tar-

vis, et kohalikud keeled koolis, omavalitsuses ja kohalikus kohtus tarvitusele saavad võetud" (Meie Kod 1907, 17. (30.) XII, nr.23).

Lisad ja kaasanded 1907.aastal puudusid, asutati alles 1908 (Jutu-lisa, Nalja-osa, Eesti Naesterahvas) ja hiljem.

NOORUS

Ilmus Tallinnas 1906.aasta märtsist 1907.aasta aprillini kaks korda nädalas. Vastutav toimetaja, asutaja ja väljaandja Aleksander Trilljärv. 1906.aasta septembris müüs Trilljärv ajalehe Jüri Brandtile. Viimane sai nii toimetajaks kui väljaandjaks. 1907.aasta veebruarist ilmus "Noorus" korrapäratult. Leht sattus majanduslikesse raskustesse ja lõpetas peagi ilmumise.

TOIMETUS: toimetuses töötanud Jaan Mesikäpp aktiivsem autor.

KAASANDENA: ilmus 1906/1907 "Nooruse jutulisa" 53 numbrit.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: olid sõnastatud üldiselt: harida, valgustada, kasvatada. Rääkis kõikide rahvuste ja inimeste vahelisest sõprusest ja võrdsusest: "Leht tahab kuldset keskteed sammuda /-/ ei ole parteilik ega kaitse ühtegi seltskonnakihi kasusid rohkem kui teise oma /-/ Rahvas saab siis rutem oma eesmärgle kui seadust austada püütakse, revolutsioniliste aadete tagaajamisel sattub aga rahvas valitsuse põlgtuse ja ametnikkude omavoli alla" (Noorus 1906, 28.IX, nr.53).

TIRAAŽ: ei tõusnud üle 3000.

OLEVIK

Asutatud 1881.aasta lõpul Tartus Ado Grenzsteini poolt. Ilmus nädalalehena. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks A.Grenzstein. 1894.aastast tuli toimetusse Jüri Tilk, kes sai lehe teiseks toimetajaks.

1883.aastast trükiti "Oleviku" (1889.aastast Grenzsteini) trükikojas. 1901.aastal lahkus A.Grenzstein Eestist. J.Tilk oli juba varem lahkunud. "Olevik" läks 1901.aastal Karl Koppeli kätte, kes sai lehe trükkijaks ja väljaandjaks. Tegelikuks toimetajaks tuli Kustas Kotsar. Vastutavate toimetajatena olid endiselt märgitud J.Tilk ja A.Grenzstein.

1902.-1903. oli "Oleviku" tegevtoimetaja Peeter Aleksander Speek. 1903.aastal sai "Oleviku" vastutavaks toimetajaks Marie Koppel, väljaandjaks endiselt K.Koppel.

1904.aasta nr.44-dast hakkas ilmuma kaks korda nädalas.

1905.aasta 24.novembril karistati "Oleviku" vastutavat toimetajat trükimääruste VIII jao 4.punkti põhjal kasakaväe "teotamise" eest seitsme arestipäevaga.

8.jaanuaril 1906 suleti "Olevik" kindralkuberneri otsusega. Ajaleht hakkas uuesti ilmuma alles 1910.aasta novembris.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1896-1897 aktiivne kaastööline Anton Jürgenstein, A.Saal, R.Hansson. 1898-1899: E.Dolf, A.Alver, K.Kotsar, J.P.Sõggel. 1900-1901: K.Kotsar, R.Hansson, A. Saal, K.Kerem. 1902: P.Fr.Kõiv, P.Speek, K.Kotsar, K.Koppel. 1903-1905: J.Seljamaa, J.Jans (oli 1904-1905 toimetuse liige), Jüri Kotsar, A.Saal, A.Tulevik (A.Dido).

TIRAAŽ: 1896 - 6000, 1898 - 3150, 1899 - 3000, 1901 - 3500, 1904 - 4000.

LISASID JA KAASANDEID perioodil 1896 - 1907 ei olnud.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1896.aastaks oli "Olevikust" saanud nn venestajaleht, mis propageeris Eestimaa ja eestlaste ühtesulamist Venemaaga, väites, et vaid sel juhul võib eesti rahvas alles jääda.

Rahvusvaenulik seisukoht kadus "Olevikust" ühes A.Grenzsteini eemalejäämisega tegelikust toimetamisetööst 1900.aastal. 1900.aastast käsitles leht rahvusküsimust suhteliselt vähe, väi-

tes, et ajalehe siht pole rahvuslik vaid majanduslik. Toonitati majanduse primaarsust: "Tehkem majandus korda ja aatelised asjad kukuvad iseenesest sülle" (Ol 1900, 11.I, nr.2).

P.Speegi toimetamise ajal lähenes "Oleviku" programm "Teataja" omale. Speek tahtis "Olevikust" kujundada "rahvalehte" vastukaaluks "marurahvuslikule" "Postimehele". Püüdis esiplaanile tõsta töötava rahva huvisid ja vajadusi.

1904/1905.aastal kuulutas oma seismist väljaspool kõiki erakondi ja grupikesi (Ol 1904, 1.XI, nr.44). Tugevnes pidevalt lehes kõlanud sakstevastane hoiak. Maailmavaatelistes küsimustes nihkus 1905.aastal vasakule poole, seda just tänu "Postimehe" ringkonna vastasele hoiakule. Määratles end rahvalehena: "Vaimlist küpsust ja laiemate rahvaliikide kindlat majanduslist alust silmas pidades rahva laiemate ringkondade kasusid kaitstes" (Ol 1905, 2.I, nr.1).

PAIDE TEATAJA

Asutatud 1900.aastal Paides Oskar Brasche poolt. Informatsiooni- ja kuulutusteleht, mis ilmus kolmekeelsena (eesti, vene, saksa). Toimetaja ja väljaandja O.Brasche. Kavandatud nädalalehena. Tegelikult sellise ilmumissageduseni ei jõudnud (1900 - 41.nr., 1901 - 20 nr., 1903 - 37 nr., 1904 - 26 nr., 1905 - 25nr., 1906 - 23 nr., 1907 - 23 nr.).

Ilmus Paides 1911.aastani. Eestlaste hulgas populaarsust ja poolehoidu ei leidnud. Ülekaalus saksakeelsed ja -meelsed sõnumid ja kuulutused.

POSTIMEES

Asutatud 1857.aastal Pärnus Johann Woldemar Jannseni poolt nime all "Perno Postimees". 1885.aasta lõpus ostis lehe Karl August Hermann ja hakkas ajalehte välja andma Tartus. 1.jaanuarist 1886 ilmus Tartus "Postimees".

1887.aasta sügisest hakkas "Postimees" esimese eestikeelse lehena ilmuma kolm korda nädalas. 1891.aasta 2.augustist sai "Postimehest" esimene eestikeelne päevaleht.

1896.aasta lõpul ostsid lehe ära eestimeelsed haritlased Karl Koppel, Oskar Kallas, Heinrich Koppel, Villem Reiman (varjatult). Toimetajaks kutsuti cand jur Jaan Tõnisson. Viimasest sai peagi lehe omanik, väljaandja ja toimetaja.

TOIMETUS: 1896.aastal töötas toimetuses lisaks J.Tõnissonile kaks meest: Jakob Ilves ja Mihkel Neumann. Ajutiselt oli abiks Karl Koppel. Peterburis oli lehe abiliseks Oskar Kallas. Kogu vaadeldava perioodi (1896-1907) oli lehes tööl J.Ilves ning lehega seotud ka O.Kallas. 1905.aastaks oli toimetuses ametis lisaks toimetajale veel kümme meest. "Postimehe" juures töötasid sel ajal lühemat või pikemat aega: Ed.Õunapuu, J.Kõpp, J.Ploompuu, H.Depmann, A,Järv, O.Wirkhaus, A.Jaakson, H.Pöögelmann, K.Baars, A.Paulmeister, L.Olesk, A.Kitzberg, A.Eisenschmidt, A.Hanko, E.Enno, J.Hünerson, H.Prants, K.Luud, P.Põld, H.Namsing, A.Jürgenstein, H.REbane, M.Wunk, A.Simm, K.Luud, M. Raud, K.A.Hindrey, J.Peterson, J.Speek, J.Weidenstrauch, V. Kuusner.

TIRAAŽ: detsembris 1896 oli "Postimehel" 600 tellijat. 1901.aastal trükiti "Postimeest" 6000 eksemplari. 1900.aastal laupäeviti 5450 eksemplari, teistel päevadel alla 5000, 1904. aastal oli laupäevane tiraaž 10000, 1906.aastast oli 10 000 igapäevane tiraaž.

LISAD JA KAASANDED: 1) 1898-1901 ilmus "Postimehe" eralisa, mis avaldas põhiliselt ilukirjandust ja vähesel määral sõnumeid.

2) 1900.aasta jõulukuust hakkas ilmuma "Postimehe" iseseisva kaasandena esimene eestikeelne ajakiri lastele ja noortele "Lasteleht". 1907.aastani oli selle tegevtoimetaja Jaan Bergmann ning kuukirja põhitoon kristlik-hariv.

3) 1901.a. ilmus kaks korda nädalas "Postimehe" lisaleht, mis avaldas ühe pikema järjejutu kõrval rohkesti alguperaseid jutte, luuletusi, kirjeldusi.

4) 1903.aastast hakkas päevalehe kaasandena ilmuma arstiteaduslik kuukiri "Tervis". Tegevtoimetajaks aastani 1907 oli dr. Henrik Koppel (1903/1904.aastal ilmus ka ajakirja "Linda" kaasandena). 1907.aastal kuulus "Postimehe" asemel ilmunud päevalehe "Elu" juurde.

5) 1905.aasta lõpus asutati "Postimehe" kaasandena pilkeleht "Sädemed". Ilmus kuukirjana Karl August Hindrey tegeval toimetamisel.

ERIVÄLJAANDED: 1) ELU. "Postimehe" lühendatud väljaanee. Ilmus kaks korda nädalas 1905.aasta detsembrist. Vastutav toimetaja ja väljaandja Jaan Tõnisson, 1907.aasta 64.numbrist väljaandja Karl Parts, vastutav toimetaja Anton Jürgenstein, tegevtoimetaja 1905-1907 A.Jürgenstein.

Lisaleht: "Elu Jutunurk" 1905 ja 1906.

2) Postimees. Pärnu väljaanne. Alustas ilmumist 1905.aasta detsembri lõpus. Viimane lehekülg erinev Tartu "Postimehest" ja täidetud kohalike kuulutustega ning sõnumitega.

3) Postimees. Tallinna väljaanne. 1906 nr.108-250 (pealehe järgi). Viimane lehekülg täidetud Tallinna sõnumite ja kuulutustega. Lõpetas 250.numbriga.

ILMUMISTAKISTUSED: 5.juunil 1907 J.Tõnissoni juhtkirja "Poiltiilised õigused kadunud?!" eest trahv tuhat rubla ehk kaks kuud vangistust lehe väljaandjale.

30.juunist 1907 suleti "Postimees" Baltimaade kindralkuberneri otsusega sõjaseaduse kestmiseni. Põhjuseks J.Tõnissoni juhtkiri lehe 140.numbris "Nendele, kes väsimuse, ehk kartuse pärast lõdvad on". "Postimehe" viimane number ilmus 3.juulil

1907. Järgmisest päevast alates saadeti tellijaile lühendatud väljaannet "Elu".

5.juulist hakkas ilmuma päevaleht "Meie Aastasada" Karl Menningu vastutaval toimetamisel, mida saadeti ka "Postimehe" tellijaile. Toimetuses olid tegevad J.Tõnisson, A.Jürgenstein, P.Põld jt "Postimehe" toimetuse liikmed. "Meie Aastasada" suleti 21.juuli. Järgneva kümne päeva jooksul ilmus lühendatud väljaanne "Elu". 31.juulist asendas "Postimeest" Tartusse toodud päevaleht "Sõna" (31.VII - 4.VIII). Jõudsid ilmuda ka "Sõna" lisad "Laste Maailm" (1) ja "Virmalised" (1). "Sõna" vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks oli Mart Raud. "Sõna" suleti võimude poolt, sest lehe ületoomiseks puudus ametlik luba. 7. ja 10.augustil ilmus jällegi lühendatud väljaanne "Elu".

14.augustil sai A.Jürgenstein loa "Elu" väljaandmiseks päevalehena. Väljaandjaks sai K.Parts ja vastutavaks toimetajaks A.Jürgenstein.

Ilmuma hakkas ka "Elu" kirjanduslik lisaleht ""Elu" Kirjandus ja teadus" kaks korda nädalas. "Elu" teine väljaanne ilmus endiselt kaks korda nädalas (kolmapäev ja laupäev koos kirjandusliku lisaga).

"Postimees" hakkas taas ilmuma 15.septembril 1908. Suuremate ja väiksemate vaheaegadega ilmus 1948.aasta maini.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1896.aastal ei erinenud palju J.W.Jannséni ega K.A.Hermanni aegsetest seisukohtadest: keiser, usk ja isamaa;"Kalli kodumaa ja Eesti rahva hää käekäik ning tulevik on meil iseäranis südama pääl" (Pm 1896, 2.XII, nr.263).

1897: "Meie püüd on ainult KRISTLISE ILMAVAATE aluspõhjal Eesti rahvast KÕLBELISELE ISETEADVUSELE ja MAJANDUSLISELE KINDLUSELE tõsta avitada, mille kättesaamiseks iseäranis RAHVUSLIST ISETEADVUST tuleb selgitada ja kasvatada" (Pm 1897, 13.XI, nr. 253). Seega oli välja kujundatud selgelt rahvuslik-demokraatlik

seisukoht. "Postimees" asus juhtima tegelikku elukorraldust vallas, kus seda sai teha minemata konflikti riigivõimuga.

1903.aastast hakkas päevaleht ilmuma uue ja avarama eeskavaga. "Juhtmõtted" rõhutasid rahvusliku seisukorra kõrval ka ajalehe vabameelsust ja võitlust kogu eesti rahva vaimse ja majandusliku edenemise eest seaduse piirides: "Meie ei unusta mitte ära, et Eesti rahvuslik mõte ja vabameelsed püüded ainult siis võivad tõsiselt edeneda, kui meie rahvas Vene riigi lahtama osana seaduslise riigikorra all õiguse põhjal ustava riigikodaniku kohuseid täidab" (Pm 1903, 21.XII, nr.287).

8.novembril 1905.a (nr.245) avaldas "Postimees" Eesti Rahvameelse Eduerakonna programmi ning kuulutas end selle partei häälekandjaks juba enne partei asutamiskoosolekut (26. XI). "Postimees" seisis nii vene kui balti-saksa ülemvõimu vastu, mässu ja vägivalla vastu. Ka 1905/1907.aasta revolutsiooni päevil pooldas võitlust konstitutsioonilisel teel: "Meie oleme võidelnud ja võitlema ka praegu selle eest, et seadusline kord valitseks, et kõike võitlust ja võistlust kultuuraliste abinõuudega aetaks" (Pm 1906, 23.I, nr.18). Nõudis kodanlikke vabadusi, emakeelset haridust. Juhtis ühistegevuse arendamist. Pooldas tugevat kohalikku omavalitsust ja eraomandusel põhinevat põllumajandust.

PÕHJANAEL

Ilmus 1906.aasta novembrist Narvas kaks korda nädalas. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks Jaan Speek. Ühtekokku ilmus ajalehte 31 numbrit, neist kaheksa 1906.aastal. Alates 28.veebruarist 1907 (nr.22) trükiti Tartus "Postimehe" trükikojas, sest Narvas tekkisid arusaamatused trükikoja omaniku R. Põderiga. Ilmumine lõpetati tellijate puudumisel ("Postimehel" oli juba kaks korda nädalas ilmuv "Elu").

TOIMETUS: Johannes Reinthal. Juhuslikult A.Tõnurist ja Ed.Sarv. Tartu perioodil olid juhtkirjad Anton Jürgensteinilt.

TIRAAŽ? 1500.

LISAD: 1907.aastal ilmusid mõned numbrid kaasannet "Põhjanaela" Kirjandus ja Teadus.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: ühtisid Eesti Rahvameelse Eduerakonna omadega. Tegemist oli täiesti ERE-meelse väljaandega.

PÄEVALEHT

Asutatud 1905.aasta detsembris Peeter Grünfeldti ja J. Jürine poolt. Vastutavaks toimetajaks P.Grünfeldt ja väljaandjaks J.Jürine. Ilmus igal äripäeval.

1906.aasta 6.numbrist oli lehe väljaandjaks ja toimetajaks P.Grünfeldt.

1906.aastal ostis lehe ära Andres Pert ning sai "Päevalehe" väljaandjaks.

1907.aastal oli ajalehe vastutavaks toimetajaks P.Grünfeldt ja väljaandjaks A.Pert. "Päevaleht" ilmus katkestustega 1917 ka 1918.aastal kuni 1940.aastani.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: R.Vellner, M.Neumann, J.Mändmets, Al.Liblikas, J.Weidenstrauch, Al.Kreisberg, H.Valk kuulusid perioodil 1905-1907 lühemat või pikemat aega toimetusse. Kaastöölistest: M.Aitsam, Wold.Lüdig, Ernst Tentsmann jt.

TIRAAŽ: ulatus vaadeldaval perioodil 10-13000-ni. Seega oli "Päevaleht" kõige suurema tiikiarvuga eestikeelne ajaleht.

LISAD JA KAASANDED: 1) Kirjandusline lisa - 1905/1906 - 1911 - avaldas põhiliselt tõlkekirjandust.

2) "Perekonnaleht". "Päevalehe" eralisa - 1906-1916. Vastutav toimetaja 1906-1907 P.Grünfeldt (edasi G.E.Luiga).

Väljaandja J.Jürine (1906.a. nr.9-dast A.Pert). Ilukirjanduse kõrval avaldas ka kasvatus- ja loodusteaduslikke kirjutisi. Ilmus kord nädalas.

ERIVÄLJAANDED: Aeg - "Päevalehe" lühendatud väljaanne, sisaldas kahe "Päevalehe" numbri sõnumeid ja kirjatükke - 1906-1919. Vastutav toimetaja P.Grünfeldt, väljaandja J.Jürine (hiljem A.Pert). Ilmus kolm korda nädalas.

KOIT - 1906-1927- Vaadeldaval perioodil nimetas end "Politika, majanduse ja kirjanduse ajaleheks" ning ilmus kaks korda nädalas iseseisva toimetusega, "Päevalehest" sõltumatult. 1906.aastal oli vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks Georg Eduard Luiga. 1907.a. 83.numbrist väljaandjaks Bernhard Mäns. "Koit. KIrjandusline lisa" - 1906-1910 - vastutav toimetaja ja väljaandja G.E.Luiga (1907.aastal väljaandja B.Mäns).

"Koit" ilmus kaks korda nädalas "rahvuslikus edumeelses vaimus", toetades konstitutsioonilist riigikorda ja omavalitsust.

"PÄEVALEHE" PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: Seisis konstitustiooniliste vabaduste eest ning deklareeris enda mitteerakondlikku iseloomu: "... 17.oktoobri manifestiga pühalikult lubatud vabaduste kätte püüdmine jääb Päevalehele üheks kõige ülemaks ülesandeks /-/ Majanduslik ja hariduslik olukord poliitiliste uuenduste ajajärgul ei toni hetkekski tähelepanuta jääda /-/ Silmas pidada terve rahva kasusi, mitte partei-klike huve" (Pvl 1905, 16.XII, nr.1).

Ühtviisi eitav Balti Konstitutsioonilise Partei ja sotsiaaldemokraatliku liikumise suhtes.

Üldistes seisukohtades lähenes kõige enam Eesti Rahvameelsele Eduerakonnale, kuigi seda ei tunnistanud, sest pidas

viimast liialt ühemehcparteiks: "Elada tahame meie ja elu eest võidelda. Aga mitte püsside ja mõekadega, vaid hariduslise võitluse läbi tahame meie oma seisukorda ja elujärge parandada katsuda. Mis meie nõuame, seisku ainult õiguse, ja auususe ja konstitutsioni alusel" (Pvl 1906, 22.VII, nr. 159). "Kui Riigikogu Venemaal ehk uue korra peaks jõudma luua /-/ siis võib kahtlemata loota, et piirimaadele laialine autonomia antakse. Ja see ei lahutaks meid mitte Vene rahvast ära, vaid seoks meid kindlamini temaga" (Pvl 1907, 26. IV, nr.94).

RAHVA HÄÄL

Ilmus Tallinnas 1906 ja 1907.aastal päevalehena. Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja Bernhard Mäns.

Tegelikult ilmus "Rahva Hääl" ebaregulaarselt, sest ilmumise eesmärk oli põhiliselt riigivolikogueelne valimispropaganda. Esindas eesti-vene valimmisblokki (J.Poska, Juh. Luiga jt): "Eesti-vene valimise toimekonna poolt üles seatud kandidaadid aga nõuavad, et rahvas ise maksude üle võiks otsustada /-/ et vägivald ja omavoli peaks kaduma ja ametnik kui ka era inimene, rikas kui ka vaene ühtviisi seadust täidaks ja õigust saaks" (Rahva Hääl 1906, 3.IV, nr.1). Kriitiline baltisakslaste suhtes.

Viimane üksiknumber ilmus 1911.aastal.

TIRAAŽ: 6000.

RAHVALEHT

Alustas ilmumist 1906.aasta alguses Viljandis. Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja kohalik trükikoja- ja raamatukaupluse omanik Andres Tõllasepp. Proovinumber ilmus 3.jaanuaril. Nr.2 alles 2.märtsil. Esialgu ilmus kord nädalas 1906.

aasta lõpust kaks korda nädalas. Vastutavad toimetajad ja väljaandjad 1906.aastal A.Tõllasepp ja A.Johannson, kaastegev toimetaja H.Namsing. 1907.aastal vastutav toimetaja A.Tõllasepp.

1906.aasta 19.number konfiskeeriti valitsusvastase hoiaku pärast ja A.Tõllasepp võeti kohtulikule vastutusele, kuid mõisteti 18.oktoobril 1907 Peterburi kohtupalati poolt õigeks.

Ilmus 1909.aasta lõpuni, edasi hakkas ilmuma "Viljandi Teataja" nime all.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: peamine juhtkirjade autor A. Johannson. Teised liikmed: A.Kasesalu, H.Namsing, E.Werk.

TIRAAŽ: keskmine tiraaž 2500.

LISAD: 1) Rahvalehe lisa - 1906, nr.1-40. Avaldas ilukirjandust ja mitmesuguseid juhatusi. Nr.41 ilmus nimetusega "Vesteosa".

2) "Rahvalehe" kirjandusline lisa - 1906-1909, 1906 nr.1-32, 1907 nr.1-4.

3) Lõbus Ajaviide. "Rahvalehe" lisa - 1906 - 1907 ilmusid üksikud numbrid. 1908 lisandusid veel teadusline lisa ja "Kirjandus ja teadus".

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: ajaleht sihi poolest "vabal rahvameelsel alusel" (Rvl 1906, 7.XII, nr.42). Lipukirjaks valis: "Vabadus, ühetaolus, vendlus!", nõudis üleüldist hääleõigust, üksikute kihtide eesõiguste kaotamist ning kuulutas enda seismist "tööliste kasude eest" (Rvl 1906, 3.I, nr.1; 16.XI, nr. 39). Toetas tööerakonda.

RISTIRAHVA PÜHAPÄEVA LEHT (RISTIRAHVA PÜHAPÄEVA-LEHT)

Asutatud 1875.aastal kirikuõpetaja A.Halleri poolt Tallinnas. Kristlik nädalaleht, mis pakkus pühakirja seletusi, hingekosutavaid kirjatükke, aga ka õpetlikke kirjutisi.

1877.aastal sai vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks Kuusalu praost Voldemar Kentmann. 1896.aastal oli lehe kaas-

toimetajaks ja väljaandjaks Woldemar Kentmanni poeg Wilhelm Kentmann. 1901.aasta kevadest läks ajalehe väljaandmine ja toimetamine Wilhelm Kentmanni kätte. 1902.aastal kutsuti Wilh. Kentmann Peterburi Peetri kiriku õpetajaks ja ajalehe kaastoimetajaks ning väljaandjaks sai Konstantin Thomson. Viimane jäi lehe väljaandjaks ja toimetajaks ajalehe ilmumise lõppemiseni 1919.aastal.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: põhiliselt kirikuõpetajad: F. Ederberg, M.Lipp, R.Kallas, J.Bergmann jt. Toimetuse ärijuhtasjaajajana töötas Georg Eduard Luiga, kes oli ka viljakas autor. 1906.aastast oli toimetuses H.Prants.

TIRAAŽ: keskmiselt 4000 eksemplari. Levis peamiselt Eestimaa kubermangus.

LISAD: 1896-1902 ilmus koos pealehega "Ristirahva Pühapäeva-lehe lisaleht" (1877-1896 "Ristirahva Pühhapäeva Lehhe lissa leht"). Avaldas õpetlikke lugemisi ja kristlikke jutukesi ning laule.

ERIVÄLJAANNE: ""Ristirahva Pühapäeva lehe "Sõnumitooja". Ilmuma hakkas 1905.aasta jõuluks. Ilmalik poliitika, majanduse ja kirjanduse nädalaleht, mille seisukoht oli kristlik-vabameelne. Püüdis pakkuda õpetlikku ja huvitavat lugemisvara igalt elu- ja teaduseväljalt. Nõudis eesti rahvale poliitiliste õiguste laiendamist, majanduslike tingimuste parandamist, hariduse edendamist, seda kõike kristlikul alusel. Lõpetas ilmumise majanduslikel põhjustel 1907.aastaga.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: "Ristirahva Pühapäeva Leht" tahtis olla eesti rahvale kristlikuks perekonnaleheks. "Ristirahva Pühapäeva-leht" pakkus ristiusu vaimus huvitavat ja õpetlikku lugemisvara, pühakirja seletusi, läbirääkimisi usuasjade ja vaimuliku elu üle, juhatusi laste kasvatamises ja muudes küsimustes, mis ristiinimesi huvitavad. Poliitikasse

ja vaidlustesse sotsiaalsete probleemide üle ei sekkunud.

SÄDE

Poliitiline, majanduslik ja kirjanduslik päevaleht, mis ilmus Tallinnas 1906 (nr.1-63) ja 1907 (nr.1-17) aastal, Suleti 5.juulil 1907kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse ajaks. Vastutav toimetaja ja väljaandja H.Järv.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: K.Pinkovski, Joh.Reinthal, J. Weidenstrauch.

TIRAAŽ: 6000.

KAASANNE: "Säde" lisa - 1906 nr.1-10 ja 1907, nr.1-4. Ilukirjanduslik.

RROGRAMMILISED SEISUKOHAD: ilmus "Uue Virulase" järglasena, nimetades end "sihi ja sisu poolest edumeelseks" Revolutsiooni suhtus eitavalt ja pooldas arengut reformide teel seaduse alusel. Nn rahvavabaduse erakonna ehk Eesti-Vene bloki ehk kujundatava Eesti rahvalik-demokraatliku partei toetaja.

SAARLANE

Asutatud 1884.aastal Hartwig Sassi poolt Kuresaares üleüldise poliitika ajalehena maa- ja linnarahvale.

1905.aastani ilmus H.Sassi toimetamisel ja väljaandmisel.

1905.aasta sügisel ostis H.Sassi trükikoja, "Saarlase" ja Kuresaare saksakeelse nädalalehe "Arensburger Wochenblatt" eraadvokaat Carl (ka Karl) Palk.

1906.aasta juunist läks "Saarlase" väljaandmine ja toimetamine C. Palgi kätte. 1907.aasta 20.juunist (nr.25) hakkas "Saarlane" ilmuma kaks korda nädalas. Ilmus 1910.aastani.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: "Saarlase" kaastöölised olid saarlased ise: A.Paulmeister, W.Mölder, J.A.Weltmann, Elly Weltmann, Helmi (Wilhelmine Ederberg), K.Loiken. 1898.aastast kõige

aktiivsem autor C.Palk.

TIRAAŽ: 1898 - 1300, 1902 - 1200, 1905 - 1500.

LISAD: Saarlase Lisa - (1886-1890), 1906-1907. Ilmus pealehe juures ja pakkus ilukirjandust.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: Tugevalt kohaliku suunitlusega, "saare rahva kasuks". 1905.aastani alalhoidlik, kirjutas palju kohalikust põllumajandusest, koolidest, ühistegevusest. Üleüldistest teemadest esikohal kasvatus- ja moraaliküsimused.

Muudatused 1905.aastal: määratleti poliitiline hoiak - konstitutsioonilis-demokraatlik. Kuulutati Saaremaa Eesti Rahvameelse Eduerakonna tõekspidamiste järgimist (Srl 1905, 29.XI, nr.48). Ajalehe olulisemaks eesmärgiks: "Rahvast hääle käekäigule viia iseteadvuse ärkamise ja hariduse teel" (Saarlane 1907, 3.I, nr.1).

SAKALA

Asutatud 1878.aastal Viljandis Carl Robert Jakobsoni poolt. C.R.Jakobsoni pärijate käest ostis lehe ära Jüri Peet. Pärast viimase surma võttis 1894.aastal lehe üle Ado Peet.
1896.aastal oli "Sakala" väljaandjaks Ado Peet. Vastutavateks toimetajateks A.Peet ja Mihkel Kampmann (nr.40-dast A.Peet üksi). A.Peet oli lehe väljaandjaks ja toimetajaks 1905.aasta lõpuni.

Kuni 1904.aasta alguseni ilmus kord nädalas. 1904.aasta 10.veebruarist (nr.6) kaks korda nädalas.

1905.aastal maal läbiviidud karistusaktsioonide käigus arreteeriti Ado Peet ja viidi Pihkva vanglasse. 1906.aasta algul "Sakala" suleti kindralkuberneri korraldusel. "Sakala" hakkas uuesti ilmuma 1909.aastal.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1896-1897: M.Kampmann, Aleks

Greenberg, R.Hansson. Järgnevatel aastatel töötasid lühemat või pikemat aega: E.Ilmatar, R.Hansson, A.Reinvald, H.Wõsu, J.Linnu.

TIRAAŽ: 1898 - 800, 1901 - 1400, 1902 - 1300, 1905 - 2500.

LISAD: perioodil 1896-1907 ilmus üks lisa: Sakala Lisaleht (1878-1882; 1888-1903). Ilmus kord nädalas, sisaldas põhiliselt ilukirjandust.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1896.aastal nimetas end "Politika, kirjanduse, põllu- ja käsitöö ajaleht". Pooldas Venemaalt lähtuvaid uuendusi (nt ministeeriumikoolid), kriitiline saakslaste suhtes. Lehtedevahelistest tülidest püüdis eemale hoida. Rõhutas vaimse ja majandusliku arengu vajadust. 1904.aastal suunitles end maale, "töökamale ja jõukamale rahvale" (Sakala 1904, 10.II, nr.6).

1905.aastast alapealkiri "ajakohane politika-ajaleht", mille siht "rahvuslik-edumeelne" (Sakal a 1905, 2.I, nr.1). Novembris täpsustas ajaleht oma poliitilise hoiaku: rahvuslik-vabameelne. Nõudis kodanike põhiõigusi, konstitutsioonilist korda, kohalikku omavalitsust ja autonoomiat (Sakala 1905, 14. XI, nr.85).

Ilmus 1940.aastani.

SOTSIALDEMOKRAT (SOTSIAL-DEMOKRAAT)

Väljaandjana märgitud Venemaa Sotsialdemokratline Tööliste Partei. Tegelik väljaandja selle partei Tallinna Komitee vähemlik tiib. Sisuline toimetaja (märkimata) August Rei. Ilmus Tallinnas 1906.aastal nr.1-5 ja 1907.aastal nr.6-7. Leht jäi seisma eelkõige lahkhelide tõttu Tallinna Komitee vähemliku ja enamliku tiiva vahel.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: rõhutas proletariaadi juhtivat osa. Talupoegi pidas juhina kõlbmatuiks. Käimasoleva revolut-

siooni sihiks pidas demokraatlikku riigikorda, et sellega luua eeltingimusi pärastisele sotsialistlikule revolutsioonile (Sotsd 1906, 20.IX, nr.1). Palju tähelepanu pööras I ja II Riigivolikogule.

TIRAAŽ: 1500-2000 eksemplari.

SÕNA

1906.aasta novembris Tallinnas ilmuma hakanud päevaleht. Asutati Jaan Tõnissoni ettevõtmisel eesmärgiga levitada Tallinnas ERE vaateid. Vastutav toimetaja ja väljaandja Mart Raud. 1906.aastal ilmus 42 numbrit ja 1907.aastal 20. Lõpetas ilmumise Tallinnas 30.jaanuaril 1907, sest ei leidnud Tallinnas loodetud toetajaskonda.

Ajaleht taaselustati Tartus 1907.aasta juulis, mil ilmus neli numbrit (nr.64-68, 31.VII-4.VIII) suletud "Postimehe" asemel. Suleti tsensori korraldusel, sest ajalehel puudus luba Tartus ilmumiseks.

TOIMETUS: Tallinna perioodil oli M.Raual abiks Peeter Põld. Tartus Anton Jürgenstein, Arthur Paulmeister jt "Postimehe" toimetuse liikmed.

TIRAAŽ: ei ulatunud üle 2000.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: ühtisid ERE ja "Postimehe" omadega.

LISAD JA KAASANDED: 1) Laste Maailm. "Sõna" kaasanne 1907.a. nr.1.

2) Virmalised, Sõna kaasanne. 1907.a. nr.1 (august).

SÕNA

"Politiline, majandusline ja kirjandusline edumeelne ajaleht", mis ilmus kaks korda nädalas Valgas aastatel 1907-1908. 1909.aastal viimane number, nr.59. Vastutavaks toime-

tajaks ja väljaandjaks Valga vastastiku krediit-ühisuse asjaajaja H.Hellat.

TOIMETUS: Karl Kornel, Hugo Raudsepp.

TIRAAŽ: 3000 eksemplari.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: tahtis olla kohalik, st Valga linna ja ümbruskonna häälekandja. Toetas "tõsist edumeelsust", st ERE seisukohti: "Vihkame pimestavat tagurlust ja hoiatame maha kiskuvate sotsialdemokratliste püüete eest /-/ Riigivolikogu saadikud valitagu üleüldise ühetaolise, salajase ja otsekohese hääletamise teel /-/ Kodumaa saagu laialise omavalitsuse ehk autonomia" (Sõna 1907, 6.I, nr.1).

SÕNUMED

1906.aasta juulist Talbinnas ilmunud päevaleht. 1906.aastal ilmus 150 ja 1907.aastal 139 numbrit (26.juunini). Vastutav toimetaja oli Helma Päts, 1906.aasta 17.numbrist August Hanko ja 108.numbrist Eduard Virgo. Väljaandja Helma Päts ja I aastakäigu 17.numbrist Ed.Virgo. 26.juunist 1907 suleti "Sõnumed" Balti kindralkuberneri poolt sõjaseaduse ajaks.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: J.V.Veski, J.Pehap, N.Soll, A. Hansen-Tammsaare, J.Ilves.

TIRAAŽ: 6000 - 9000 eksemplari.

LISAD JA KAASANDED: 1) "Sõnumete" lisa - 1906 (8.VII-24. XII) - ilukirjanduslik. Väljaandjad ja toimetajad vastavalt pealehele.

2) Kirjandus. Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne. Vastutav toimetaja ja väljaandja Ed.Virgo - 1907, nr.1-12.

3) Teadus. Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne. Vastutav toimetaja ja väljaandja Ed.Virgo - 1907, nr.1-6.

4) Töö. Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne. Vastutav toimetaja ja väljaandja Ed.Virgo - 1907, nr.1-6.

5) Lendleht. Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne. Vastutav toimetaja ja väljaandja J.Lilienbach - 1906/1907, nr.1-17.

6) Pilkenali. Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne. Vastutav toimetaja ja väljaandja Ed.Virgo - 1907 aprill ja mai

ERIVÄLJAANNE: Maa. Sõnumete teine väljaanne. Ilmus Tallinnas kaks korda nädalas. Proovinumber 1906.aasta 18.XII, 1907.a. nr.1-47. Vastutav toimetaja ja väljaandja Ed.Virgo.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: "Sõnumed" jätkas suletud "Vaatleja" suunda, kuid ettevaatlikumalt. ERE vaatekohta Eesti- ja Liivimaa arenemisest pidas liiga kitsarinnaliseks, sest "Võimata on kodus põhjalikumaid parandusi kätte saada, kui selleks enne üleriikline vaba aluspõhi ei ole rajatud" (Sõn 1906, 19.VIII, nr.39). Toetas tööerakondlikke seisukohti.

TEATAJA

Asutatud 1901.aasta septembris Tallinnas radikaalselt meelestatud Tartu haritlaste ja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi ühe osa eestvedamisel.Ilmus kuus korda nädalas Tallinnas. 1901. ja 1902.aastal vastutav toimetaja ja väljaandja Konstantin Päts. 1903.aasta nr.45-dast teine vastutav toimetaja Mihkel Pung. 1905.aasta nr.5?-dast taas vastutav toimetaja K.Päts üksi.

"Teataja" viimane number ilmus 12.detsembril 1905.aastal. Leht suleti kindralkuberneri otsusel sõjaseisukorra kestmiseni.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: J.V.Veski, H.Pöögelmann, Ed. Vilde, O.Münther, Ed.Virgo. 1903.aastast A.H.Tammsaare, 1905. aastast J.Ilves. Kaastöölistest: A.Saal, O.Strenbeck, J.Lilienbach, M.Hartna, J.Jaks, R.Aavakivi jt.

TIRAAŽ: 1902.aastal - 6000, 1904 - 8000, 1905 - 12000.

KAASANDED JA LISAD: 1) Kirjandus ja teadus. "Teataja" lisaleht - 1904. ja 1905.aastal. Avaldas ilukirjandust.

2) Teataja Nalja Lisa - 1901-1904. 1901.aastal ilmus kaks, 1902. ja 1903.aastal kaksteist numbrit. 1904.aastal ilmus "Nalja lisa" pealehe kahe numbri juurde ning seejärel veel hinnata kaasanne "Nali".

3) Töö. "Teataja" lisaleht - 1905 kuukirjana. Püüdis näidata Käsitööliste ja teiste ametkondade probleeme.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: "Teataja" rõhutas majanduse primaarsust: "Meie tahame pearõhku meie majandusliste küsimuste harutamise peale panna, sest et see suuremal hulgal meie rahva seast eluküsimuseks on, kuid meie ei salga ka oma rahvust" (T 1901, 11.XI, nr.2). Tunnistas ühiskonna jagunemist klassidesse ning nende klassidevahelist majanduslikku võitlust.

Kriitiline saksa eeskujude ja mõjude suhtes. Venemaalt lähtuvatesse uuendustesse (nt ministeeriumikoolid) suhtus pooldavalt.

Rõhutas võitlust töörahva vabaduste ja õiguste eest: "Meie töö algab alama rahva kihtide juures /-/ Meie võitleme selle eest, et vaesemate põli paraneks, et nende silmaring laieneks /-/" (T 1903, 2(15)I, nr.1).

Eeskuju soovitas otsida Lääne-Euroopa demokraatlikest maadest. 1905.aastal tõusis mõõduandvaks pahempoolseks päevaleheks. 1905.aasta novembris haaras "Teataja" võimu VSDTP Tallinna Komitee eesotsas Hans Pöögelmanniga. Leht hakkas propageerima sotsiaaldemokraatlikke seisukohti. Erinevalt Tartu "Uudistest" pooldas ühinemist Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Parteiga.

TULEVIK

Ilmus üks number (15.V) 1907.aastal Peterburis VSDTP Peterburi Eesti grupi väljaandel. Sisaldas parteisiseseid otsuseid ja enamlikku propagandat. Number konfiskeeriti ja ajaleht suleti linnapealiku käsul.

TULEVIK

Ilmus päevalehena Tallinnas 1.juulist 12.juulini 1907 kokku 12 numbrit. Vastutav toimetaja ja väljaandja trükikoja omanik M.Schiffer. Ilmus suletud "Sõnumete" asemel. Viimasest veelgi ettevaatlikum ja neutraalsem. Pööras rohkem tähelepanu Vene riigile kui tervikule. Poliitiline siht ei avaldunud. Suleti kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse ajaks.

TIRAAŽ: 6000 eksemplari.

TÄHT

Päevaleht, mida ilmus Tallinnas 1905.aasta detsembris üks number. Toimetaja ja väljaandja Jaak Järv. "Täht" tahtis olla "teaduslik- kirjanduslik-poliitiline" ajaleht. Valitsusevastase hoiaku pärast suleti "Täht" 22.detsembril kindralkuberner Voronovi korraldusel sõjaseaduse ajaks.

TÖÖLINE

Ilmus üks number 1907.aastal Peterburis VSDTP Peterburi Eesti grupi ajalehena. Kaks lehekülge sisaldasid parteisiseseid küsimusi (VSDTP Eestimaa Ühenduse põhikiri, VSDTP kongressile ettepandavate otsuste eelplaanid jne). Ainus üldistavama iseloomuga artikkel "Kaks voolu Venemaa sotsialdemokratias". Number konfiskeeriti ja ajaleht suleti kriminaalseaduse § 128 ja 129 põhjal.

TÖÖMEES

Eesti tööliste ajaleht, mis ilmus kord kuus Ameerikas Californias. Väljaandja M.E.Koffer ja tegevtoimetaja G.B. Tammik (hiljem August Põder).

1907.aastal ilmus 8 ja 1908.aastal 9 numbrit.

PROGRAMM: "Töömees saab tulevikus selleks töötama, et proletariat tema klassi võitluses niipalju kui iganes võimalik kaasa aidata /-/ Töömees seisab rahvus-sotsialistisel alusel ja saab siis ka sellekohasel sihil, "vabasõna" põhjus mõttet pühaks pidades, kõikidele asjaliseks mõtte avalduseks sõna andma" (Töömees 1907, aug, nr.6).

UUDISED

Asutatud 1903.aasta novembris Tartus iseseisvat sotsiaaldemokraatlikku parteid pooldava rühmituse poolt. Eestvedajateks Peeter Aleksander Speek ja Gottlieb Ast. 1903.aastal väljaandjaks P.Speek ja M.Martna (nr. 25-st Speek üksi) ja vastutavaks toimetajaks P.Speek ja Richard Aavakivi. 1905.aasta lõpust (nr.91-st) ka vastutavaks toimetajaks P.Speek.
Ilmus Tartus kaks korda nädalas.

1905.aasta nr.85-st (4.(17_ nov) kuulutas end "revolutsioonilise proletariaadi" häälekandjaks. 8(21.) novembril avaldas "Uudised" Eesti Sotsialdemokratlise Tööliste Ühisuse eelplaani ning teatas, et leht järgib seda oma ilmumisel. 1905. aasta 94.number arestiti Peterburi kohtupalati poolt. 8000 eksemplari konfiskeeris politsei, 8000 eksemplari õnnestus toimetusel päästa.

1905.aasta detsembrikuu lõpu numbrid jäid ilmumata streigi tõttu.

1906.aastal ilmus vaid mõni üksik number, sest 11.jaanuarist 1906suleti leht Liivimaa kindralkuberneri otsusel sõjasea-

duse ajaks.

TOIMETUS: Peeter Speek, Gottlieb Ast, Richard Aavakivi, Kustas Kotsar, Lilli Ibrus, Willem Grünstamm, 1904.aastal lisanduvad Linda Jürmann ja Eduard Vilde.

TIRAAŽ: 1904.aasta kevadeks 5000 eksemplari, lugejaid arvas toimetus olevat 15-20000. 1904.aasta lõpuks 8000. 1905. aasta suveks 13000 eksemplari.

KAASANDED: 1) Uudiste nalja-osa - 1904 ja 1905 (kokku 12 numbrit). Ilmumine ebaregulaarne, sest jäi tihti tsensuuri kinni. Tegelik toimetaja (märkimata) Eduard Vilde.

2) Uudiste veste-osa - 1904 (nr.1-22 pealehega ühes, nr. 23-111 eraldi). 1905 (nr.1-99). Toimetajad märkimatal kuid eeldavalt Ed.Vilde ja L.Jürmann. 1904.aasta vesteosa pakkus põhiliselt ilukirjandust. 1905.aastal sees ka ühiskondlik-poliitilised kirjutised (nt Rahvalik valimise-viis; Politika parteid väljamaa riikides jt).

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1903/1904 - "Uudised" seidavad nn rahvaliku poliitika poolel: kogu rahvas mitte vaid üksikud, peavad jõudma majanduslikult, hariduslikult ja õiguslikult paremale järjele. Võitlus selle eest vaid seaduslikul alusel. Kultuuris suund Lääne-Euroopa poole (U 1904, 23.VI (6.VII), nr.58).

1905. märts: inimlikuks eluks vajalikud kõik kodanlikud vabadused: usu-, südametunnistuse-, sõna-, trüki-, koosolekute jne. Võtta ette uuendused maaomavalitsuste asjus, parandada tööliste elujärge jne. Eraomandus võib säilida.

1905 oktoober/november: kapital ehk eraomandus hävitada: töövahendid ja tööriistad peavad kuuluma ühiskonnale. Klassilise riigi asemele rajade sotsialistlik ühiskond, vabade inimeste ühiskond - sotsialism.

UUS AEG

1898.aastal ostis Mihkel Neumann ajalehe "Virmaline" ning pani lehe käima Tartus 18.dets. 1898 nime all "Uus Aeg". Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks olid lehel märgitud M.Neumann ja J.Reinvald. 1899.aasta 21.numbrist M.Neumann üksi. Tegelikuks kaasomanikuks sai "Postimehes" töötanud Eduard Johannes Õunapuu.

1899.aasta 17.septembrist (nr.38) hakkas "Uus Aeg" ilmuma kaks korda nädalas. 1900.aastal viis Neumann "Uue Aja" Tallinnasse. Ed.Õunapuu müüs oma väljaandmisõigused Tallinna trükikojaomanikule M.Schifferile.

1901.aasta 6.augustist (nr.62) hakkas "Uus Aeg" ilmuma kolm korda nädalas. 1905.aasta suvel müüs M.Neumann "Uue Aja" 8000 rubla eest Andres Perdile.

1905.aasta novembris tõstis Tallinna ringkonnakohtu prokurör Tomaševski kaebuse "Uue Aja" vastu: 22.novembri (nr.136) lehes avaldatud teated 16.oktoobri meeleavalduse uurimise kohta olnud saadud mitteseaduslikul teel . 1905.aasta nr.140 ja 141 arestiti ja viidi politsei poolt kontorist ära.

"Uue Aja" viimane number (nr.144) ilmus 10.detsembril. Ajaleht suleti kindralkuberneri korraldusel.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1898-1899: Ed.J.Õunapuu, R.Aavakivi, J.V.Veski; 1900- J.Täht, A.Pert, J.Tiedemann, O.Brunberg, Fr.Steinberg; 1902 - Ed.Brunberg, E.Peterson, Ansomardi (P.A.Pitka); 1903 - J.Mändmets, Ed.Brunberg. 1904/1905 kõige produktiivsem autor M.Neumann.

TIRAAŽ: 1899 - 1500, 1901 I pool - 2000 ja II pool 8000, 1902 - 9550-11000, 1905 - 13000.

LISAD: "Uus Aeg" lisa - 1900-1905. Ilmus pealehe juures, sisaldas ilukirjandust ja populaarteaduslikke kirjutisi.

Jõulu- ja lihavõttepühadeks ilmus pealehe juures ka eralisa.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: 1900.aastal nimetas "Uus Aeg" end "kõige täielikuma eeskavaga üleüldine Eesti ajaleht". Täpselt sõnastatud vaid keisri- ja riigitruudus: "Ainult Vene valitsuse armu läbi oleme inimese õiguse saanud, Vene valitsuse seadusi auustades ja Vene haridusest osa võttes võime ka tulevikule julgesti vastu minna" (UA 1900, 31.I, nr.8).

1901.aasta 6.augustist hakkas "Uus Aeg" ilmuma suurendatud kujul kolm korda nädalas. Programmis rõhutati, et ajaleht ilmub vabameelsetel alustel, lipukirjaks: "Eesti rahva parem tulevik". Kolm kuldset eesmärki - rahva majandus, õigus, haridus, tulevat saavutada "armulise riigivalitsuse põhjusmõtete järele" (UA 1901, 6.VIII, nr.62).

Poliitikast püüdis leht end võimalikult kaugel hoida. 1905. aastalgi pühendas põhitähelepanu majandusele ja elu korralduslikele külgedele (post, laadad, kool). Ühtmoodi kriitiliselt suhtus sakslaste mõjuvõimu ja levivasse sotsiaaldemokraatiasse. Tulevikus nägi Eestit Venemaa koosseisus: "õiguslise riigina demokratlisel põhjal" (UA 1905, 1.XI, nr.127).

UUS VIRULANE

Poliitiline, majanduslik ja kirjanduslik ajaleht, mis nimetas end " täielikult edumeelseks". Vastutav toimetajajja väljaandja Jaak Järv. Ilmus suletud "Virulase" asemel kuus korda nädalas Tallinnas. 1906.aastal nr.1-50 (1.IX-31.XII) ja 1907. aastal nr.1-131. 15.juunil 1907. suleti kindralkuberneri poolt sõjaseaduse ajaks. 16.juunist ilmus "Säde".

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: Joh.Lepa, K.Kotsar, K.R.Pusta, H.Järv.

TIRAAŽ: 6000 - 7000.

LISA: "Uue Virulase" lisa - 1906, nr.1-9 ja 1907, nr.1-36. Ilukirjanduslik.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: "Virulasest" ettevaatlikum ja üldisem. Pühendas suuremat tähelepanu haridus- ja seltsielule. Olulisim autonoomia küsimus: "Kusagile pole meil Venemaa koosseisust kippuda; verd selle vabaduse eest valatud, peaasi on "oma tuba ja oma lubb"" (Uus Vir 1907, 9.VI, nr.128).

VAADE

Ilmus Tallinnas 6 korda nädalas 1907.aasta septembrist kuni 1908.aasta jaanuarini. Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja Jaan Mesikäpp. Poliitiline, majanduslik ja kirjanduslik päevaleht, mis rõhutas enda seismist väljaspool kõiki parteisid.

Olulisel kohal olid lehes vaimuelu küsimused. Just haridusjärje parandamises nägi ajaleht edasiliikumist poliitiliselt raskel ajal: "Riiklised uuendused võivad mõneks ajaks seisma jääda, riiklisest elust võime eemale jääda, aga vaim ja iseteadvus ei tohi seepärast kanguda /-/ Ülesandeks jääb enese harimine, kulturalise ja ühiskondlise tegevuse tõstmine" (Vd 1907, 15.IX, nr.7).

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: M.Mõru

TIRAAŽ: 4000.

LISAD: "Vaade" lisa - 1907 nr.1-10, 1908 nr.1-10.

VAATLEJA

1906.aasta mais Tallinnas asutatud päevaleht. Vastutav toimetaja ja väljaandja Jakob Ilves, toimetaja August Hanko.

1906.aastal ilmus 51 numbrit. 4.VII 1906.aastal suleti ajaleht kindralkuberneri poolt ja nr.51 konfiskeeriti. Enne seda oli konfiskeeritud nr.40, millest leiti klassivastuolude õhutamist.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: mitmed endised "Teataja" toimetuse liikmed: J.V.Veski, A.Hansen-Tammsaare, J.Pehap, Ed. Virgo, V.Reier, N.Soll, A.Arras, Lähemate kaastööliste hul-

gas radikaal-sotsialistid: L.Olesk, A.Hanko, ka J.Lintrop, M. Aitsam jt.

TIRAAŽ: 6000 - 9000 eksemplari.

LISA: "Vaatleja" lisa nr.1-48.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: Eestile nõudis poolakate sarnast riiklikku korraldust, täielikku omavalitsust, kõiki kodanlikke õigusi ja vabadusi (V 1906, 15.V, nr.11; 24.V, nr. 17). Pooldas tööerakonna seisukohti (V 1906, 16.VI, nr.37).

VABADUS

Ilmus Tallinnas 1905.aasta 24.novembril üks number. Vastutavaks toimetajaks K.Jõeberg ja tegevtoimetajaks H.Cicero. Trükiti M.Schifferi trükikojas. Poliitiline ajaleht, mille taga väiksearvuline rahvusliku sotsiaaldemokraatia pooldajate grupp. Ilmus loosungiga "Kõigi madde proletaarlased, ühinege!". Lisaks sõnumitele ja teadetele sisaldas Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei programmi eelplaani, artikli rahva omavalitsusest ja üleilmsest föderatsioonist, kriitikat Balti Konstitustioonilise erakonna pihta, programmilise kirjutise "Mis meie tahame?".

Ajaleht konfiskeeriti ja suleti.

VABADUS

Asutatud 1906.aasta alguses Hendrik Laasi poolt Tartus. Ilmus kaks korda nädalas. Vastutav toimetaja ja väljaandja H.Laas. 1906.aasta nr.85-96 kaastegev toimetaja Otto Grosschmidt. Lõpetas ilmumise 1908.aasta oktoobris tellijate puudusel.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: lühemat või pikemat aega J. Woog, Ed.Wöhrmann, E.Tenter.

LISA: "Vabaduse" lisa - 1906.a nr.1-21. Avaldas ilukirjandust.

TIRAAŽ: 1906 - 2000, 1908 - 1200.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: nimetas ise "rahvalik-edumeelne" (Vab 1907, 2.I, nr.1), kuid poliitiliselt selge hoiak puudus. Kord jutustas rahust sakslastega, kord kokkuhoidmisest käremeelsete ja isegi sotsiaaldemokraatidega. Püsivalt vaid ERE ja J.Tõnissoni vastu.

VABA SÕNA

Asutatud 1905.aasta lõpul Tartus radikaal-sotsialistliku partei (A.Hanko, P.V.Epler, L.Olesk, K.Schlossmann jt) poolt. Esimene number anti välja 1905.aasta novembris, ent ilmumisluba ei saadud ning karistussalkade tulekul number hävitati.

Uus proovinumber ilmus 27.jaanuaril 1906. Vastutavaks toimetajaks Lui Olesk, tegevtoimetajaks August Hanko ja väljaandjaks Jüri Jaakson. Ajaleht kuulutas ilmumist kaks korda nädalas, ent suleti pärast 1906.aasta proovinumbrit sõjaseaduse kestmiseni.

Lehenumber oli radikaalse sisuga, kutsudes asutama ametiühinguid, et nende kaudu valmistada töölisi võitluseks oma õiguste eest. Põllumeeste kitsikuse põhjust nähti hariduse ja ühistegevuse puudulikkuses. Kõiki rahvameelseid jõudusid kutsuti omavahelisele ühinemisele.

VALGUS

Asutatud 1880.aasta lõpus Rakveres Mich.Lindenbergi poolt.

1882.aastal ostis "Valguse" ära Jakob Kõrv, sai lehe vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks ning viis lehe Tallinnasse.

Ilmus nädalalehena kuni 1905.aasta lõpuni. 1906.aasta jaanuarist juunini ilmus kord korda nädalas ja juulist aasta lõpuni päevalehena.

1900.aastast oli J.Kõrvi teiseks vastutavaks toimetajaks

A.Kõrv.

1906.aasta suvel müüs J.Kõrv lehe Karl August Hermannile, kelle väljaandmisel ja vastutaval toimetamisel ilmus "Valgus" 1906.aasta juulist 15.detsembrini. Siis sai nime "Hüüdja".

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1896-1898: Bernhard Mäns, T. Kõll , Mihkel Aitsam. 1899: Paulus Kõrv, Aleksander Liblik, 1902-1904: Ado Reinvald, Aleksander Liblik, Mart Kitznik.

TIRAAŽ: 1896 - 10-11000, 1898- 8000, 1901 - 12-13000, 1902 I pool - 8-10000, II pool 6500, 1904 - 4500, 1905 - 4000.

LISAD JA KAASANDED: 1) Valguse Lisaleht 1880/81 - 1906, 1906. Ilmus kord nädalas (va Hermanni aeg, mil ilmus sagedamini) ja sisaldas põhiliselt ilukirjandust.

2) "Valguse" põlluteadusline lisaleht - 1895 - 1905.

3) Pealehe juures ilmus eralisa 1895-1899.

PROGRAMMILSED SEISUKOHAD: sakstevastane ja venemeelne: "Vene troonilt on meie maa ja rahvale ikka heldus ja arm paistnud /-/ Vene riiklik õigusepäike on päev päevalt enam ja enam siinseid üdupilvekesi äralahutama hakanud" (Vlg 1896, 23. IV, nr.17).

1901.aastal kirjutas leht, et eesti rahvas on vaid Vene keisri armust edenenud niikaugele kui on, "annaks jumal, et Eesti rahvas oleks alati Vene riigiga ühendatud /-/ Meil pole tõsiseid põhjusi Eesti rahvuslist küsimust üles võtta" (Vlg 1901, 18.XII, nr.51).

1905.aastal kuulutas Balti Konstitutsioonilise Partei rahu ja heakorra otsijaks" (Vlg 1905, 15.XI, nr.46). ning muutus sisuliselt selle partei häälekandjaks.

Hermann kuulutas lehe iseseisvaks väljaspool parteisid ning eesmärgiks: "rahva vaimlise ja varalise jõuu tõstmine, aga ka politiliste sihtide õige kättenäitamine" (Vlg 1906, 7.VIII, nr.32).

VIRMALINE

Asutatud 1887.aastal Jaan Reinvaldi poolt St.Peterburi Eesti ajalehena. 1888.aastast jätkas ilmumist nädalalehena Narvas.

1896.aasta lõpul müüsid Jaan ja Jüri Reinvaldid "Virmalise" A.Renkvistile, Narva ärimehele. 1898.aastal ilmus "Virmalist" vaid 14 nubrit. Renkvist andis võlgadega koormatud lehe Reinvaldile tagasi. Jaan REinvald müüs ajalehe Mihkel Neumannile. Neumann tõi "Virmalise" Tartusse, kus 14.XI ilmus proovinumber "Virmaline" See jäi ka viimaseks. Ajalehe nimeks sai "Uus Aeg".

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1896: lisaks Jaan ja Jüri Reinvaldile Juhan Lilienbach; 1897: toimetusse Eduard Vilde ja kaastööliseks Tartu radikaalselt meelestatud haritlased J.V. Veski, Ed.Dolf, J.Jans, R.Aavakivi jt. 1898 märts lahkus Vilde ning kadus ka haritlastest autorite ring.

TIRAAŽ: 1896 - 2000, 1898 - 750 tellijat ja 1500 eksemplari.

LISAD: 1) Virmalise lisa - 1889-1897, ilmus kord nädalas, sisaldades ilukirjandust ja kirjeldusi mitmest vallast.

2) "Virmalise" jutulisa - 1898 nr.1-14.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: venemeelne leht, "eestlane on õige veneriigi kodanik, kes austab usku, keisrit, armastab isamaad. Ja kui tarvis astub välja usu, keisri ja isamaa eest" (Virm 1897, 10.I, nr.2).

Täpsemad eesmärgid määratlemata. Ei kajastanud töölislinna elu ja probleeme. 1897.aastal senisest enam populaarteaduslikke kirjutisi.

VIRULANE

Poliitiline, majanduslik ja kirjanduslik päevaleht, mis

hakkas ilmuma 1906.aasta veebruaris Tallinnas (11.II - 1.III ilmus 3 korda nädalas). Vastutav toimetaja ja väljaandja Emma Järv, nr.45-dast E.Järv ja Jaak Järv. Suleti kindralkuberneri poolt 24.augustil sõjaseaduse ajaks. "Virulase" asemel hakkas ilmuma "Uus Virulane". Viimase asemel ilmus "Säde" ja siis "Õigus". Sõjaseaduse kaotamisega hakkas "Virulane" uuesti ilmuma 1.XI 1908 ning ilmus 1911.aastani.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: K.Kotsar, Ed.Hubel, Joh.Lepa, K.R.Pusta, J.Markus, M.Kitsnik, K.Pinkovski.

TIRAAŽ: 8000.

KAASANNE: "Virulase" lisa - 1906, nr.1-18. Teised kaasanded ja lisad (3) hakkasid ilmuma 1908 ja hiljem.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: kaitses Eesti-Vene erakonna ehk rahvaerakonna ehk Eesti rahvalik-demokraatliku partei seisukohti. ERE vastu eelkõige viimase rõhutatud rahvuslikkuse pärast. Pooldas koostööd edumeelsete venelastega ja rahvusküsimust ei pidanud nii oluliseks.

VÕITLEJA

Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja Gustav Paju Pärnus. Ilmus 1905.aasta detsembris kaks numbrit. Seisukohtadelt lähedane Eesti Rahvameelsele Eduerakonnale: kaitses eraomandust ja rahva ühhistegevust (Võitleja 1905, 17.XII, nr.1).

Valitsusvastase meelsuse pärast suleti kindralkuberneri poolt sõjaseaduse ajaks.

ÕIGUS La Justice, journal esthonien

Asutaja ja väljaandja Andres Dido (Tiido). Ilmus Pariisis 1906.aastal neli numbrit nin mõned numbrid ka aastatel 1907/1908. Kokku ilmselt 9 numbrit.

Poliitiline ajaleht, mis käsitles sotsiaaldemokraatlikku liikumist laiemas kontekstis. Tähelepanu all ka töölis-, maaküsimus ning riigivolikoguga seotud problemaatika.

ÓIGUS

Poliitiline, kirjanduslik ja majanduslik päevaleht, mis hakkas ilmuma 1907.aasta juulis Tallinnas suletud "Sõde" järele. Vastutav toimetaja M.Antje. 1907.aasta 18.numbrist vastutav toimetaja ja 139.numbrist ka väljaandja Paul Olak. Ilmus 1908.aasta oktoobri lõpuni.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: Joh.Reinthal, Ed.Hubel, J.Järv, J.Markus.

TIRAAŽ: 6000 - 8000.

LISAD: "Õigus" Kirjandusline lisa - 1908, nr.1-35. Vastutav toimetaja P.Olak.

Kirjandus ja teadus. "Õiguse" hinnata kaasanne - 1907, nr.1-26 ja 1908 nr.1-43.

PROGRAMMILISED SEISUKOHAD: M.Antje sõnastatult väga üldiseid: "Õigust igaühele, sõbrale ja vaenlasele /-/ uusi antavaid seadusi lugejale tutvustada, et arusaamine oma õigustest ja kohustustest rahva seas leviks" (Õ 1907, 7.VII, nr.1).

Vältis teravaid poliitilisi küsimusi ja pööras rohkem tähelepanu vaimuelule. Kriitiline ERE ja sakslaste tegevuse suhtes. Propageeris jõudude ühinemist.

II. AJAKIRJAD

II.1. SEGASISULISED ÜLDLOETAVAD AJAKIRJAD

ALBUM

"Perekondlik jutu, teaduse ja kunsti ajakiri", mis hakkas ilmuma 1906.aasta detsembris Peterburis. Vastutav toimetaja ja väljaandja R.Palmgren. Tegevtoimetaja Gustav Paju. 1906.aastal ilmus number üks, 1907.aastal numbrid 2-5. Tellijate puuduse tõttu jäi ajakiri eelteadeteta seisma.

Illustreeritud kuukiri oli segasisuline, meelelahutusliku ja hariva funktsiooniga. Seadis endale sihiks: "Lugejate ühiselulisi ja usulisi eelarvamusi hävitada, lugejate iseteadvust tõsta, lugejaid õhutada oma olukorra parandamisele" (Alb 1907, nr.2, tagakaas).

Päevapoliitilisi küsimusi ei puudutanud.

KOIT

Ilmus Tallinnas 1899.aastal üks number mahuga 32 leheküljge. Toimetajaks ja väljaandjaks oli H.H.Bachmann. Tegemist oli segasisulise ajakirjaga, millest lugejate ja tellijate puudusel ei kujunenud jätkväljaannet. Väljaanne oli mõeldud Vändra KurTtummade Kooli toetuseks, kuid sisult polnud suunitletud. Sisaldas ilukirjandust ja kirjatükke erinevatel teemadel. Tiraaž 1500 eksemplari.

LENNU TEEL IGAVESE JÄÄ VÄLJALE!

Üksiknumbriga piirdunud segasisuline ajakiri, mille väljaandjaks ja toimetajaks oli Ado Karrotam (Karotam). Ilmus Tallinnas 1899.aastal 20-leheküljelisena ning oli planeeritud

perioodilise väljaandena. Ilmumisluba jäi saamata. Sisaldas ilukirjandust ja mitmekesise sisuga kirjatükke, mille hulgas ülekaalus loodusteaduslik ja tehniline kallak.

LINDA

Asutatud 1887.aastal Viljandis Caroline Suburgi poolt esimese eestikeelse naisteajakirjana. Vastutavaks toimetajaks oli esimesel aastal Hugo Treffner.

1894.aastast ilmus ajakiri Pärnus. Toimetusse tuli Heinrich Prants. 1895.aasta lõpul läks "Linda" toimetamine ja väljaandmine H.Prantsu kätte. 1894, 1895, 1896 ilmus "Linda" nädalakirjana. Naisteajakirjast oli saanud segasisuline väljaanne, mis avaldas rohkesti ilukirjandust ning moraali- ja kasvatusalaseid kirjatükke. Ühtlasi püüdis täita ka Pärnus puuduva ajalehe ülesandeid. Sattus majanduslikesse raskustesse: 1897.aastal ilmus vaid 26 numbrit ning ajakiri jäi 5.VIII ajutiselt seisma.

1897.aasta lõpul tuli ajakirja teiseks toimetajaks ja väljaandjaks Anton Jürgenstein, kes balti-sakslastelt saadud toetusrahadega suutis tagada ka ajakirja finantsilise kindlustatuse. Prantsu-Jürgensteini toimetamisel ja väljaandmisel ilmus "Linda" Pärnus nädalakirjana 1902.a. lõpuni.

1902.aasta lõpul ostis ajakirja Jaan Tõnisson ning tõi Tartusse. Toimetamise ja väljaandmise eest jäi vastutama A. Jürgenstein. 1903.aastast kandis "Linda" alapealkirja "Eesti perekonna-leht" ja ilmus nädalakirjana.

Ajakirja ilmumine lõppes 1905.aastaga. Et "Linda" oli ilmunud pidevalt kahjumiga, otsustati (J.Tõnisson-A.Jürgenstein) seda 1906.aastast mitte enam välja anda.

TOIMETUS: 1896-1897: H.Prants, lähimateks kaastöölisteks L.Reinvald, Helmi (Wilhelmine Ederberg), Elise Aun.

1898-1902: H.Prants, A.Jürgenstein; lähimateks kaastöölisteks E.Tetsmann (1899.aastast vaheaegadega ka toimetuse liige), Ed. Wöhrmann, E.Aspe, E.Aun jt.

1903-1905: A.Jürgenstein, E.Enno, G.Grossschmidt. "Kirjelduste" rubriigis produktiivne J.Tõnisson.

TIRAAŽ: 1896/1897 - 800 tellijat, 1901- 1300 eksemplari, 1903 - 2000, 1905 - 1500 eksemplari.

LISAD JA KAASANDED: 1)Linda lisaleht pealehe juures - 1 nr. 1896.aastal.

2) Linda Jõululeht 1897.aastal (32 lk).

3) Tervis. Perekonnalehe arstiteadusline osa. Tegevtoimetaja H.Koppel. Vastutav toimetaja ja väljaandja J.Tõnisson. Ilmus 1903/1904, olles samaaegselt ka "Postimehe" kaasandeks.

PROGRAMMILISED EESMÄRGID: 1896-1897: kristliku rahvalehena, mis paneb rõhku lastekasvatusele, kooli- ja perekonnaelule ning tahab eesti kodudesse tuua: "Lõbu ja lahkust, tulusat ja tähtsat teadust, armsat õpetust ja kaunist meelelahutust" (L 1896, 16.I, nr.2).

1898-1902: kristliku perekonnalehena, mis tahab eemal seista poliitikast ja "haridust lõbukirjanduse najal edendada, et eesti rahvast saaks viisakas, eluröömus rahvas, kes truu keisrile, leplik ja sõbralik kaaskodanike vastu" (L 1897, 20.XII,nr.1).

1903-1905: perekonna ja kasvava noorsoo leht, mis peab oma eesmärgiks tuua eesti kodudesse haridust, valgust, äratust. Tahab perekondadesse "hääd lugemist juhtida, mida noor ja vana kartmata kätte võib võtta /-/ Ei taha politika-lehtede aset täita ega nendega võistelda, kuid annab teada tähtsamatest maailma sündmustest /-/ püüd onEesti majadesse ja peredesse uut meeleärksust ja osavõtmist elu ülemate küsimuste vastu kanda /-/ teadmist, tundmist, tööoskamist ja maitset edendada /-/ üheks pääsihiks on puhast meelelahutust pakkuda" (L 1902, XII, proovileht).

PALMGRENIDE ALBUMID

Ilmusid Peterburis vennaste Palmgrenide raamatukaupluse kirjastusel. Vastutavaks toimetajaks R.Palmgren või J.Palmgren. Illustreeritud albumid täitsid oma sisult ja ülesehituselt segasisulise kõigile mõeldud ajakirja ülesandeid.

Ilmusid: 1899.a. Nelipühi Album (4500 eks) ja Jõulu Album (5000).

1900: Lihavõtte Album (4000), Nelipühi Album (3500) ja Jõulu Album (4000).

1901: Lihavõtte Album (4500) ja Jõulu Album (5000).

1902: Lihavõtte Album (4000) ja Jõulu Album (4000).

1903: Jõulu Album (4500).

1904: Jõulu Album (3500).

1905: Jõulu Album (3500).

1906.aastal kasvas neist välja ajakiri "Album"

ANDRES PERDI ALBUMID

Väljaandja ja toimetaja Andres Pert , kes ise nimetas väljaandeid "perekondlik ilukirjanduslik piltidega ajakiri pühadeks".

1895.aastal ilmus Tallinnas Jõulu-Leht (5000 eks).

1896.aastal Nelipühi -leht (5000), Lihavõtte-Leht (3650) ja Jõulu Album (6000).

1897.aastal Lihavõtte Album (5000) ja Jõulu Album (5000).

1898.aastal Nelipühi Album (4300), Lihavõtte Album (4300) ja Jõulu Album (5000).

1899.aastal Lihavõtte Album (5500).

Pühadejutluse kõrval pakkusid albumid rohkelt ilukirjandust, eriti algupärast, sest algupärast ilukirjanduse edendamine oli väljaannete üheks olulisemaks eesmärgiks (Jõulu-Leht

1895: 2). Lühikeste mitmest ainevallast pärinevate huvitavate kirjutiste kõrval olid olemas ka lühikesed juhatused ja teadaandmised.

Sisult ja tasemelt vastasid segasisulise ajakirja tüübile.

PÜHADE LEHT NOORELE JA VANALE

Segasisulise ajakirja tüüpi väljaanne. Ilmus Tartus 1898. aastal. Toimetajaks ja väljaandjaks Johannes Leopold Jürgens.

Illustreeritud jooniste ja piltidega. Ilukirjanduse kõrval sisaldas populaarteaduslikke kirjatükke ning rubriigis "Mõndasugust" lühikesi huvipakkuvaid sõnumeid.

Albumisarnastest väljaannetest erinevalt puudus pühademeeleolu ja kristlik hoiak. Tiraaž 3500 eksemplari. Oli Tartu käremeelsete haritlaste esimeseks väljaandeks.

RAHVA LEHT

Asutatud 1896.aastal Tallinnas Jakob Ploompuu poolt. Ilmumisluba ajakirjana ei olnud. Ilmus pühadealbumitena kord või kaks aastas. Sisu ja ülesehitus lubavad arvata segasisulise ajakirjatüübi esindajaks.

Erinevalt A.Perdi või Palmgrenide väljaannetest olid "Rahva Lehe" numbrid kristlikuma sisuga. Lisaks pühadejutlusele ilmus nendes rohkem kristlikku jutukesi ja laule. Oma koht oli algupärasel ilukirjandusel, kuigi ülekaal oli tõlkekirjandusel.

1896- Rahva leht 1896.a. jõuluks ja Rahva leht 1896.a. Ülestõusmispühaks. (nr.1 ja 2).

1897 - Rahva leht. Kevade album (nr.3).

1898 - Ülestõusmise pühaleht ja Jõulu-leht (nr.4 ja 5).

1899 - Ülestõusmise pühaleht ja Jõulu-leht (nr.6 ja 7).

1900 - Ülestõusmispüha-leht ja Jõulu-leht (nr.8 ja 9).

1901 - Ülestõusmispüha-leht ja Jõulu-leht (nr.10 ja 11).

1902 - Lihavõtte-leht ja Jõulu-leht (nr.12 ja 13).

1903 - Ülestõusmispüha-leht ja Jõulu-leht (nr.14 ja 15).

1904 - Lihavõtte-leht ja Lõulu-leht (nr.16 ja 17).

1905 - Ülestõusmise pühaleht ja Jõululeht (nr.18 ja 19).

1906 - ei ilmunud.

1907 - Jõulu-leht (nr.20).

Keskmine tiraaž oli 4000 eksemplari. J.Ploompuu nimetas "Rahva lehe" eeskujuks soomlase Matti Heleniuse väljaandeid. Eesmärk oli sõnastatud rõhuga harivale funktsioonile, et "lugejal oleks kasu ja edendust".

"Rahva leht" ilmus 1916.aastani, enamasti jõuluks.

RAHVA LÕBU-LEHT

Asutas Karl August Hermann 1898.aastal. 1.number ilmus juulis. Eelkäijaks oli K.A.Hermanni "Laulu ja mängu leht" (1885-1898).

Alapealkiri: "Eesti perekondlik jutu-teaduse- ja võiduse ajakiri".

1899.aasta oktoobrist sai kuukirja teiseks väljaandjaks ja toimetajaks Johannes Leopold Jürgens. Sama aasta 11.numbrist on toimetajaks ja väljaandjaks Jürgens üksi. Ajakiri saab Tartu noorte radikaalsete haritlaste väljaandeks.

Jürgens on "Rahva Lõbu-lehe" väljaandjaks kirjade järgi 1902.a. märtsini, toimetajaks koguni 1903.a. juunini. Tegelikult lõpetas ta ajakirja toimetamise ja väljaandmise 1901.aastaga.

1902.aastal müüs Jürgens ajakirja 550 rubla eest Põltsamaa raamatukaupluse ja trükikoja omanikule Theodor Tiedtile. "Rahva Lõbu-lehte" ilmus 1902.a. neli numbrit. 1903.a. vaid kaks, mõlemad nimetatud proovinumbriteks (jaanuaris Põltsamaal

ja mais Tallinnas). Jaanuarinumbril väljaandjaks Tiedt, mainumbril Leo Leppik.

1904.a. veebruaris said ajakirja omanikeks Victor Jakobson ja Carl Keyler. Aprillist omandasid ka väljaandmisõiguse. Aasta lõpul kutsusid tegevtoimetajaks Peeter Grünfeldti .

1906.aasta aprillis kuulutati Keyler ja Jakobson maksujõuetuks ja ajakiri jäi seisma ilma igasuguse eelteateta.

K.A.Hermanni ja J.L.Jürgensi käe all ilmus "Rahva Lõbuleht" kuukirjana. 1904.aastast oli ilmumisaegedus kaks korda kuus.

TOIMETUS: Hermanni perioodil oli juhtkirjade ja arvustuste autoriks toimetaja ise. Produktiivseim ilukirjanduse tõlkija Maximilian Põdder.

1899.aasta novembrist 1901.aasta lõpuni oli ajakirja keeleline toimetaja Johannes Voldemar Veski. Arstiteaduslikku osa koostas Richard Aavakivi. Ajakirja väljaandmisel osalesid aktiivselt ka Mihkel Pung, Andres Alver, Evald Dolf jt käremeelsed haritlased, nn jaaksonlased (rühmituse ühe asutajaliikme Jüri Jaaksoni nime järgi).

1902.aasta neljas numbris oli põhiline autor Ernst Peterson.

1904-1906 oli tegemist peamiselt Peeter Grünfeldti originaalkirjutistega.

TIRAAŽ: 1898 nr.3 - 800 eksemplari, 1901 - 1200, 1905.aasta algul 2000 ja lõpul 4000 eksemplari. 1905.ja 1906.a. levis peamiselt üksiknumbri müügiga.

PROGRAMM JA EESMÄRGID:K.A.Hermanni aegadel valgustuslik-kasvatuslik: eesti rahvast harida ja pakkuda tulusat ajaviidet. Rahvusliku aktsendiga. Jürgensi ja Tartu käremeelsete käe all kaob ajakirja rahvuslik alltekst. Ülekaalu saab hariv ja silmaringi laiendav materjal. Uued valdkonnad: tehnika, tööstus, filosoofia. Tugev kallak loodusteadusliku materialismi

suunas. Ajakiri hakkab rõhutama maailmavaate õlulisust ja tähtsust lisaks inimese üldisele haridusele. Lisaks loodusteaduslikule materialismile ilmuvad ka mõned ühiskonnakriitilised kirjatükid.

Keyler-Jakobsoni ajakirjana muutub "Rahva Lõbu-leht" segasisuliseks meelelahutusajakirjaks. 1905.aasta sündmuste kajastamine ajakirjas iseloomustas rohkem aega kui väljaannet. Otsestest hinnangulistest seisukohtadest väljaanne hoidus..

II.2. ERIKÄSITLUSLAADIGA AJAKIRJAD = PILKELEHED

AJAKOHANE NALJALEHT.

"Armsaks ajaviiteks noorele ja vanale." Ilmus Tallinnas 1906.aastal üks number (8 lk) Juhan lilienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Valitsev pilkeline toon. Ilmumise lõpetas tsensuur.

EDU

"Kõige eesti avalik keelekandja (Pilkeleht)."

Ilmus Tallinnas üks number (8 lk) 1906.aastal Juhan Lilienbachi toimetamisel. Alapealkirjas märge, et "Ilmub Eesti rahvameelse eduerakonna vaimus", kuid tegelikult pilkas ja naeruvääristas J.Tõnissoni ja eduerakonna püüdeid.

KAAK

Kirjandusliku kallakuga pilkeajakiri, mis ilmus 1906.aastal Helsingis. Toimetajaks Eduard Vilde ja vastutavaks toimetajaks Otto Tiuppa.

Ilmunud kolm numbrit olid ühiskonnakriitilised, kui d erinevalt näiteks J.Lilienbachi väljaannetest oli probleemkäsitlus üldistatud ja avaram, esituslaad kirjanduslik-publitsistlik.

KOLERAKÜLVAJA

Ilmus Tallinnas 1907.aastal üks number (8 lk) Juhan Lilienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Ühiskondlik-poliitiliste olude kitsuse ja vaimupimeduse vastu. Tiraaž 800.

MEIE MATS

Asutatud 1902.aasta detsembris Tallinnas. Kavatsus oli asutada nädalaleht. Et loa saamine oli lootusetu, kasutati sariväljaannete moodust.

Aastail 1902-1905 ilmus kokku 10 annet, neist 6 "Meie Matsi" nime all, ülejäänud "Nalja Madise", "Nalja Liisa" ja "Meie Matsi Vastase" nimetusega. Iga anne 16 leheküIge ajakirja kaustas. 1902 - üks anne, 1903 - 2, 1904 - 3 ja 1905 - 4 annet. 1906.aastast hakkas ilmuma ajakirjana (nr.6-16) ja 1907/1908. aastal nr.1(17) - 30.

Väljaandjat esindas J.Jaanson Keilast. "Nalja Madise" puhul oli "asemik ja volinik" J.Roden Tallinnas. Tegelik asutaja, toimetaja ja väljaandja oli Jakob Ploompuu.

"Meie Mats" kui erikäsitluslaadiga ajakiri oli valdavalt satiirilise sisuga ja päevakohane. 1904.aastani oli opositsioonis "Teatajas" propageeritud radikaalse maailmavaatega. 1905. aastast sai põhiliseks pilkeobjektiks Jaan Tõnisson ja "Postimehes" propageeritu.

"Meie Matsi" keskmine tiraaž oli 5800 eksemplari, maksimum 10000 (1903, nr.2) ja miinimum 2000 (1905, nr.6).

"Meie Mats" ilmus Tallinnas 1927.aastani.

NAER JA LÕBU

Erikäsitluslaadiga ajakiri, mis naeruvääristas inimlikke pahesid ja heitis nalja perekonna- ja armusuhete üle. Ilmus 1906.aastal Tallinnas kaks numbrit. Toimetaja ja väljaandja märkimata.

NALJA VANA

Ilmus 1903.aastal Tallinnas. 16-leheküljeline naljaleht ei saanud ilmumist jätkata tsensuuri tõttu. Maht 16 leheküllge ja tiraaž 5000 eksemplari. Ei olnud seotud "Meie Matsi" sarjaga.

NOOLED

Ilmus Tallinnas 1906.aastal üks number (8 lk) Juhan Lilienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Eduerakonna ja vaimulike pihta. Tiraaž 500.

PAEMURRU POISID

Pilkeajakiri, mida ilmus vaid üks 4-leheküljeline number 1907.aastal Narvas ja Tallinnas. Kavandatud kuukirjana. Väljaandja J.E.Meigas.

Ülekaalus nali ja pilge oma kaasaegsete kohta.

PILKELEHT

Ilmus Tallinnas 1906.aastal üks number (8 lk) Juhan Lilienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Suunatud eduerakonna ja Jaan Tõnissoni vastu. Tiraaž 500 eksemplari.

PÄRIS MEIE MATS

Pilkeajakiri, mis ilmus 1907.aastal Tallinnas. Numbrid 1 ja 2 ning 10.ja 24.märtsil, 12.mail ja 7.juunil. Viimase kahe numbri vastutav toimetaja ja väljaandja J.Normann, varem Jakob Ploompuu.

Ühiskonnakriitiline: duuma, Balti parunid, ajakirjandus, kaasaegne elu kitsaskohad.

REINUVADER

Ilmus Tallinnas 1906.aastal üks number (8 lk) Juhan Li-

lienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Naeruvääristas ja pilkas eduerakonda. Tiraaž 500.

SIIL

Ajakohane pilke- ja naljaleht (ajakiri). Ilmus üks number (8 lk) 1907.aastal Narvas. Väljaandjaks ja toimetajaks Karl Kabanov. Ülekaalus pilge kaasaegsete (bürokraat, saksalik proua jm) pihta. Sotsiaalsed motiivid seoses välikohtute ja karistussalkadega.

SUUR NALJAHAMMAS

Toimetaja ja väljaandja Ado Reinvald. Ilmus Viljandis 1903. aastal alapealkirjaga "Rahva lõbu ja nalja leht". 24-leheküljelise erikäsitluslaadiga väljaande tiraaž oli 2500 eksemplari.

1904.aastal jäi "Suur Naljahammas" II kinni tsensuuri. Ülekaalus meelelahutuslik laad.

SÜGIS

Ilmus Tallinnas 1907.aastal üks number Juhan Lilienbachi toimetamisel ja väljaandmisel. Eduerakonna, mõisnike, 1907. aasta valimisseaduse vastu. Tiraaž oli 700.

TIIU TASANE

Poliitiline ilukirjanduse-, pilkenalja- ja pildiajakiri. Kuulub erikäsitluslaadiga ajakirjade hulka. Ilmus Peterburis 1906.aastal Number 1-3 nime all "Tiiu Tasane", number 4 ja 5 nimetusega "Tapper". Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks kirjade järgi Peeter Lilienbach. Tegelik toimetaja Juhan Lilienbach (märkimata). Planeeritud ilmuma kaks korda nädalas, kuid ilmumist takistas tsensuur.

Sotsiaaldemokraatliku kallakuga, kuid valitsev tsaarirežiimivastane hoiak. Kaastöölisi: V.Buk, J.Kreeberg, -Kruustee, H.Pöögelmann, K.Rumor, M.Aitsam jt. Tiraaž: 3500.

II.3. AINEAJAKIRJAD

A. KARSKUS

KILINGI-NÕMME "ÕILME"

Kilingi-Nõmme Eesti Karskusseltsi "Õilme" I leht 1899. aastal, 16-leheküljeline aineajakiri, mis pühendatud karskuspropagandale ja karskussihilistele jutukestele. Kavatsetud jätkväljaandena, kuid majanduslike raskuste ja ilmumisloa puudumisel piirdus vaid ühe numbriga. Toimetajaks kohalik karskustegelane L.Pährmann, kes ise ka ajakirja aktiivseim autor.

Tiraaž: 1000 eksemplari.

B. KULTUUR

LAULU JA MÄNGU LEHT

Asutatud 1885.aastal Tartus Karl August Hermanni poolt. Kuukiri oli mõeldud eesti muusikakultuuri edendamiseks. Tegemist oli esimese eestikeelse aineajakirjaga. Vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks K.A.Hermann. Ilmus kuukirjana 1897. aasta lõpuni. 1898.aastal asutas Hermann "Laulu ja mängu lehe" baasil ajakirja "Rahva Lõbu-leht".

Ajakiri oli ühemeheajakiri. Ilukirjanduse tõlkimisel abistas Maximilian Põdder.

Ajakiri lõpetas ilmumise majanduslike raskuste tõttu: 1897.aastal 280 tellijat.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: esialgse eesmärgi - edendada muusikakultuuri, koorilaulu jm oli ajakiri 1896.aastaks täitnud.

Lugejate puudusel oli aineajakiri muutunud segasisuliseks väljaandeks, mille ilmumise eesmärgid täpselt sõnastamata.

OMA MAA

"Teaduse, kunsti ja kirjanduse ajakiri", mis asutati 1907. aasta alguses Tallinnas Jüri Markuse poolt. Nädalakirjana mõeldud väljaannet toimetas ja andis välja J.Markus. Ilmus kümme numbrit ja märtsis suleti kindralkuberneri korraldusel sõjaseaduse kestmiseni.

Kaasandena ilmus "Oma Maa Käsitööleht" nr.1.

KAASÖÖLISED: M.Metsanurk, J.Mändmets, E.Peterson jt.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: "Oma Maa" oli kultuuriajakiri, mis tahtis kaasa aidata "rahva hariduslise, majanduslise ja õiguslise korra edendamisele /-/ teadusliku ilmavaate väljaarendamisele" (OM 1907, 9?I, nr.1). Eeskava täienes iga numbriga: "rõhku panna kunstiväärtuslikkusele /-/ täita teatri lehe ülesannet" (OM 1907, 23.I, nr.3).

C. PÕLLUTÖÖ- JA MAJAPIDAMISALASED AINEAJAKIRJAD

AAS JA NURM

Asutaja Mihkel Neumann Tallinnas 1901.aastal. Aineajakiri, mis tahtis keskenduda karjakasvatusele ja piimandusele. Väljaandja ja toimetaja M.Neumann. Kavandatud ilmuma kord kuus. Tegelikult ilmus aastatel 1901-1904 vaid kuus numbrit: 1901 - 1^a (esialgusline nummer), 1902 - 1^b (esialgusline nummer), 1903 - nr.1 ja 2 ning 1904 - nr.1 ja 2.

1902.aasta 4-leheküljelines numbris kuulutas M.Neumann ajakirja "põllutöö teaduslikuks ajakirjaks" ja vabandas samas, et ei saa veel ajakirja korralikult väljaa anda, sest "aeg kulub teise ajalehe juurde" (Aas ja nurm 1901, nr.1:1).

1903.aasta esimeses numbris sõnastati eesmärgina: "piimatalituslis e- karjakasvatuse läbi Eesti rahva varalist seisu-

korda parandada" (Aas ja nurm 1903, nr.1: 1).

Ühemeheväljaanne, mis takerdus majanduslikesse ja organisatsioonilistesse raskustesse.

AIATÖÖLEHT

Asutaja ja väljaandja Eesti Põllumeeste Selts Tartus. Ilmuma hakkas Tartus 1907.aastal alguses kuukirjana ajatöö ja mesilastepidamise edendamiseks. Vastutav toimetaja Aleksander Eisenschmidt ja tegevtoimetaja kooliõpetaja Mart Reisnik. 1918. aastal ilmus kolm viimast numbrit.

Praktilise sisuga aineajakiri, mille tiraaž kõikus 1000 kuni 5000 eksemplarini.

KODULIND

Kuukiri kodulindude pidamise ja kasvatamise üle. Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja F.J.Lorenzon. Ilmus Tallinnas 1906.aastal kaks numbrit. Utilitaarse sisuga aineajakiri, mis majanduslike raskuste tõttu lõpetas oma ilmumise.

Tiraaž: 2000 eksemplari.

MAJAPIDAJA

Asutatud 1905.aastal J.Spuhl-Rotalia poolt. Ajakiri pandi kokku Vormsi saarel ja trükiti Haapsalus J.Vassari trükikojas. "Majapidaja" oli piltidega kaunistatud õpetlik ajakiri "mõistlise majapidamise juhatuseks ja tegelise tööosavuse edendamiseks maa- ja linnarahvale".

1905.aastal ilmus "Majapidaja" kuukirjana, üksiknumbri maht 48 leheküIge.

1906.aastal suutis Rotalia välja anda kuus esimest numbrit, siis takistas rahanappus. 1906.aastakäigu ülejäänud numb-

rid ilmusid kolmeikmumbritena.

1907/1908.aastal ajakiri seisis. Taas hakkas ilmuma 1909. aastal Haapsalus. Väljaandja ja toimetaja J.Spuhl-Rotalia kasutas palju välismaistest ajakirjadest tõlgitud materjale.

TIRAAŽ: 1905.aastaga kogunes ajakirjale vaid 150 tellijat. Ajakirja trükiti 3000 eksemplari, kuid osa sellest jäi seisma.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: "Majapidaja" tahtis pakkuda õpetust ja juhatust majapidamise korraldamiseks. Väljaanne oli mitmekülgse sisuga: aiandus, mesindus, põllundus, metsandus, taimeteadus, karjandus, jahipidamine ja loomateadus, kalandus, majandus, toitlustamine, tervis, haridus, kõlblus, kool jne.

MESILANE

Asutatud 1900.aastal Tallinnas Ferdinand Kase poolt mesilaste kasvatuse ja aiapidamise ajakirjana. Väljaandja ja vastutav toimetaja Fr.Kask. Ilmus kuukirjana, osa numbreid kaksiknumbritena.

Aianduse osa aitasid toimetada J.Winkler ja J.Spuhl-Rotalia, 1906.aastal J.Kärk. Tiraaž oli 1901.aastal 1500 ja 1902. aastal 1600 eksemplari. 1906.aastal oli tellijaid 350 ja ajakiri lõpetas majanduslike raskuste tõttu.

Utilitaarse kallakuga aineajakiri, mis seadis enda eesmärgika viia aia- ja mesilastepidamine kaasaegsemale ja teaduslikumale tasemele.

PÕLLUMEES

Asutatud 1895.aasta jaanuaris Tartus Hendrik Laasi poolt põllutöö, karjakasvatamise ja mesilaste pidamise ajakirjana. Esimene eestikeelne praktilise sisuga aineajakiri.

1895.aastal ilmus 6 korda aastas. 1896-1902 kuukirjana. 1903-1905 nädalakirjana. 1906.aastal viimane number 20/21. Edasi taas

kuukirjana. 1912.aastal ilmusid kaks viimast numbrit ja ajakiri jäi seisma.

TOIMETUS JA KAASTÖÖLISED: 1896-1897: O.Münther, R.Aavakivi, G. Tikerpuu. 1898-1902: P.Grünfeldt, A.Johannson, H.Schulzenberg. Edasi autorid juhuslikud.

TIRAAŽ: 1896 - 1000, 1901 - 1200, 1905 - alla tuhande, 1907 - 500.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: majapidamist parandada, jagada põllumajandusalast haridust. 1896.aastal põhiteemad: põllu- ja aiatöö, karjakasvatus, viljapuude hoidmine, mesilaste pidamine, kalakasvatus, elumajade hooldus ja ehitus, käsitöö, seadus ja kohus, tervishoid. 1912.aastast laienes temaatika veelgi: lastekasvatus, kaubandus, kirjandus jpm.

PÕLLUTÖÖLEHT

Väljaandja ja asutaja Eesti Põllumeeste Selts Tartus. Esimene number ilmus 2.detsembril 1906.aastal Tartus. Vastutavaks toimetajaks Aleksander Eisenschmidt ja tegevtoimetajaks põlluteaduse üliõpilane Jaan Hünerson.

Ilmus nädalalehena. Esimene aastakäik 1906/1907 nr.1-53/54.

TIRAAŽ: Esimest numbrit trükiti 5000 eksemplari, tellijaid 1000. Majanduslikult pidas väljaannet ülal põllumeeste selts.

"Põllutööleht" tahtis olla abiliseks igapäevases põllutöös, juhtides seda veidi kaasaegsemale ja teaduslikumale tasemele. Eestikeelsetele aineajakirjadele iseloomulikult tugeva praktilise kallakuga.

Ilmus 1918.aastani. 1910.aastast oli kaasandeks "Ühistegevusleht".

D. VAIMULIKUD AJAKIRJAD

KRISTLIK PEREKONNA LEHT

Asutaja Gustav Allo 1903.aastal Tallinnas. Toimetaja ja väljaandja Gustav Allo. Ilmumisloa puudumisel ilmus 1903-1904 kristliku lendlehena. Jaotatud kirjastustesse ja jagudesse. Kasutati erinevaid alapealkirju. 1903 ilmus kirjastus 1-12, jagu I-II. Kirjastus 3-4 ilmus nime all "Sündinud lugade korvike vaimulikul põllul", kirjastus 5-6 "Sündinud lugude sõnumitooja", kirjastus 7-8 "Sõnumid minevikust ja tulevikust", kirjastus 9-10 "Kaugelt külaline", kirjastus 11 "Maailm ja tema himu" ja 12 "Karjatsed Jesuse sõimu juures".

1905.aastal ei ilmunud loa ootusel üldse. 1906.aastast hakkas ilmuma kuukirjana.

Numbrid illustreeritud. Lisaks pühakirja seletustele, vaimulikele õpetustele ja kristlikele lauludele ja jutukestele sisaldas tarvilikke juhatusi majapidamistöödes (tervishoid, õpetused köögitöödes).

Keskmine tiraaž 5000 eksemplari. Ilmus 1940.aastani.

Vaadeldaval perioodil (kuni 1907.aastani) põhiliselt üheväljaanne.

PETAANIA (PETANIA)

Asutatud 1901.aasta juulis Tallinnas Johannes Dunkeli poolt. Et ametlikku ilmumisluba ei olnud, anti välja lendlehena, iga leht erineva pealkirjaga, või vähemalt jagude kaupa.

1901.aastal ilmunud viis lehte olid pealkirjastatud järgnevalt: "Kaana linna pulmad. I jagu" (juuli 1901), "Kaana linna pulmad II jagu" (juuli 1901), "Petaania, ehk alev, kus Jeesus hea meelega viibis I jagu" (sept. 1901), "Petaania, ehk alev, kus Jeesus hea meelega viibis II jagu" (okt. 1901), "Petaania, Lendleht joomaelust päästmise maja "Salemi" heaks" (nov. 1901).

1902.aastal ilmus 7 numbrit, 1903. ja 1904.aastal viis numbrit, 1905.aastal kaksteist, 1906. ja 1907.aastal viis numbrit.

Sisu koosnes karskusteemalistest kirjutistest, komblusele manitsevatest kirjatükkidest ning kristlikest jutukestest ja lauludest.

Kristliku hoiakuga. Tulud läksid joomaelust päästmise maja "Salemi" heaks.

Ühemeheväljaanne, mis seiskus Joh.Dunkeli eemalejäämise sega 1915.aastal.

TEEKÄIJA

Asutatud 1904.aastal Tallinnas baptistlike vendade W. Ükskülli, A.Podini, M.von Glehni ja A.Tetermanni poolt. Toimetaja ja väljaandja Andres Tetermann.

1904-1905 ilmus ametliku ilmumisloa puudumisel lendlehena kord kuus.

1906.aastast ilmus kuukirjana. Sisuliselt oli Eesti baptistide koguduse häälekandja (ka 1900.aastal moodustatud Eesti Baptistide koguduste Liidu häälekandja).

Kiriku- ja usuelu väljaanne, mis oma seisukohtades mõõdukas.

Ilmus 1917.aastani. Siis uuesti 1919-1940. Keskmine tiraaž kuni 1907.aastani 2500 eksemplari.

VAHIMEES

"Kristlik perekonnaleht linnas ja maal". Asutaja, vastutav toimetaja ja väljaandja J.Aunwerdt. Alustas ilmumist 1907. aasta detsembris Tartus kuukirjana. Esimene aastakäik 1907/1908 12 numbrit. Ilmus 1920.aastani. 1907.aastal ilmus lisana "Meie lastele. "Vahimehe" lisaleht lastele" nr.1.

Ajakiri oli keskendunus usu- ja kirikuelu küsimustele. 1907.aastal tiraaž 4500.

Ilmus 1920.aastani.

VAIMU TUUL

ehk ärkamine 1878.a. Läänemaal, mis pärast üle Eestimaa ennast väljalautas.

Vaimulik lendleht joomaelust päästmise maja "Salemi" heaks 1904.aastal. Asutaja, toimetaja ja väljaandja "Salemi" maja juhataja vennastekogoguduse tegelane Johannes Dunkel. Ilmus Tallinnas kord kuus (nr.1-12).

Didaktiline ja agressiivne stiil. Üksiknumbrit trükiti 1000-1500 eksemplari.

VAIMULIK SÕNUMITOOJA

Asutatud 1904.aastal Riia Peeter-Pauli Vennaste Seltsi poolt. Väljaandjaks Riia Peetr-Pauli Vennaste SEltsi kirjastus (1907.aastast Riia Õigeusu Peeter-Pauli Vennaste Seltsi kirjastus). Vastutav toimetaja Aleksander Värat.

Ilmus Riias 1904-1905 kord kuus ning 1906-1907 kaks korda kuus.

Suunatud õigeusklikele eestlastele. Propageeris usulist ühtesulamist Venemaaga.

Usuelu küsimuste kõrval pööras küllalt suurt tähelepanu ka ilmalikule elule, avaldas kirjutisi majapidamisest, lastekasvatusest ning isegi poliitilisi ringvaateid. Kuukirjas ilmus ka järjejutt ja rohkelt luulet.

Keskmine tiraaž oli 6000 eksemplari.

1908.aastast 1917.aastani ilmus nimetuse "Usk ja Elu" all.

II. 4. SUUNITLETUD AJAKIRJAD

KÄISTÖÖLEHT

Väljaandja ja asutaja Eesti Põllumeeste Selts Tartus. Esimene number ilmus 20.detsembril 1906.aastal Tartus. Esimene aastakäik - 1906/1907 - 13 numbrit. Vastutavaks toimetajaks oli Aleksander Eisenschmidt ja tegevtoimetajaks Liina Paldrock

1912.aastal hakkas ilmuma koos ajakirjaga "Naesterahva töö ja elu". Utilitaarse sisuga aineajakiri, mis tahtis anda "juhatust naesterahva näputöö alal /-/ hiljem nõu anda, et käsitöötegevus ka suuremaks ainelise jõu allikaks saaks" (Käsitööleht 1906, 20.XII, nr.1).

Esimestel ilmumisaastatel oli raskusi kaastööga (kasutati saksa naisteajakirju), samuti oskussõnadega.

TIRAAŽ: 5000 eksemplari.

Ilmus 1911.aastani. 1912.aastast "Naisterahva töö ja elu" ja "Käsitööleht".

KURTTUMMADE SÕBER

Asutatud Vändras sealse kurttummade kooli juhataj a Constantin Hörschelmanni poolt 1899.aastal. C.Hörschelmann oli ka kogu ilmumisperioodi (1899-1907) ajakirja toimetaja ja väljaandja. Finantsiliselt toetas selts "Hephatia".

1899.aastal ilmus kaks, 1900.aastal kolm numbrit. Edaspidi kuus numbrit aastas (osa kaksiknumbritena).

Suunitletud kurttummadele, kuid eelkõige Vändra Kurttummade Kooli õpilastele ja selle lõpetajatele. "Teated koolielust" ja "Endiste kasvandikkude elust" olid läbivamad rubriigid.

Keskmine tiraaž 250 eksemplari.

II.5. SPETSIALISEERITUD AJAKIRI

EESTI KIRJANDUS

Asutatud Tartus Jaan Jõgeveri poolt 1906.aasta alguses kord kuus ilmuva kirjandusliku ajakirjana. Tegemist oli esimese spetsialiseeritud aineajakirjaga, mis eeldas lugejalt teatavaid eelteadmisi või vähemalt suuremat huvi. Täitis harivat funktsiooni.

1906.aastal ilmus "Eesti Kirjandust" 12 numbrit, viimased kaksiknumbritena. 1907.aastal ilmus "Eesti Kirjandust" Jõgeveri toimetusel vaid 10 numbrit. Sellega lõpetas "Eesti Kirjandus"

ilmumise isikliku ajakirjana. 1908.aastast ilmus "Eesti Kirjandus" Eesti Kirjanduse SEltsi kuukirjana.

KAASTÖÖLISED: vaadeldaval perioodil vähe: A.Kitzberg, J.Tammemägi, J.Hurt,

TIRAAŽ: 1.numbrit trükiti 1000 eksemplari, alates 3. numbrist 700.

PROGRAMM JA EESMÄRGID: poliitiline seisukoht - kodanlik ja rahvuslik. Eesmärgiks kirjandusega tegelemine, kusjuures kirjandust mõisteti kõige laiemas mõttes. Erilist rõhku tahtis jõgever panna algupäralise kirjanduse edendamisele.

"Eesti Kirjandus" ilmus 1940.aastani.

Conclusion

In Estonian society the years from 1896 to 1907 are characterized by the changes in social, political, economical and cultural processes.

At the same time it was a period of intensive development in Estonian journalism.

In 1896 there appeared only 8 papers with 10 supplements and 6 magazines. But already in 1907 the number of periodicals was at its highest - there appeared 47 newspapers and 19 magazines (together with supplements 107 items).

This contribution has two purposes. The first is to give an overall description of the Estonian press during the years 1896-1907: the number and kind of newspapers and magazines, their functions and journalistic profile, etc.

The second purpose is to describe and analyse how the press is interpretating and evaluating the literature, to study the relationship between the newspapers and the literature.

Up to beginning of the bourgeois - democratic Revolution in 1905, new publications were relatively few, but during the political struggle in the years of revolution new publications, especially newspapers, cropped up in large numbers (see Figure 2).

It was at that time that the basic structure of Estonian journalism as a mass medium took shape: dailies and weeklies of nation-wide and local circulation made their appearance, journals became increasingly specialized in their content to suit specific audiences. Unprecedented quantitative growth in journalism was accompanied by an expansion in the geographical regions of publication and an increase in circulation. It was a period of broader topical coverage and the appearance of marked ideological trends (almost all the active social and political forces were represented in the press).

Up to the year 1906/1907 the Estonian press was able to function as the

system of communication, which provides the citizens with information which they can utilize to make independent choices of private and political nature, relates to contemporary events, and gives a full, multi-layered and broad coverage to what is happening in the world, accesses pluralism in opinions, interpretations, information and arguments.

As we have seen the interpretation and evaluation of literature (mainly the reviews of newly published literary books) by the newspapers and magazines may be regarded as an expression of their ideological attitude.

For the literary culture of a country the press reacted and was influenced by already existing culture. The press functioned within an established literal framework through establishing new on. But newspapers and magazines used what may be labelled "real literature" as raw material. They utilized a variety of aspects from "real literature", which was being remodelled, recreated and changed. It is possible to maintain that the differences in the part of literature of the press were in connections with the differences in the political and ideological program of the newspapers and magazines ("Postimees", "Teataja", "Uudised", "Päevaleht", "Linda", "Rahva Lóbu-leht", etc). During the named period (1896-1907) the press gave much space to fiction: original prose and poetry, as well as translations. Through translations established newspapers contact with other cultures and thus wided national literature's sphere of experience. Also translations served as models for its own literary production. So the press offered school for developing both a literary language and a style.

Continuous interest of the Estonian papers towards the literature during the years of revolution might be regarded as a revival of the tradition of enlightenment at a new and higher level.